

PRO BLEMI

1/*Antoine Garapon: EX ORIENTE LUX*/. . . *kjer v Donavo Sava se bistra izlije*/2/*Gorazd Suhadolnik: Beograd 1997*/3/*Popotnik pride v Afrike puščavo*/20/*Okružni sud: Dokumenti*/4/*Der Blinde nur kann glauben mit den Toren*/37/*Igor Žagar: Ne le ARS RECTE LOQUENDI*/38/*Rastko Močnik: Elementi za branje beogradskega procesa*/43/*Tomaž Mastnak: De la democratie en Yougoslavie*/5/*Očetov naših imenitna dela*/56/*Zoja Skušek - Močnik: Ghostbusters*/6/*Mokrocveteče rož'ce poezije*/58/*Svetlana Slapšak: „Kod nas ima preveč slobode“*/60/*Rudi Štrukelj: Politika in intima II.*/7/*Trčimo, bratje, še vince se smeja, dolgo Smoletov spomin naj živi?*/63/*Rastko Močnik: Predavanje Nar več sveta otrokam sliši Slave*/70/*Pismo Primorskemu dnevniku*/8/*Med njimi, ki so padli za malike*/71/*Bernard Nežmah: Kri vi preroki - No. 3*/9/*Različne poezije*/72/*Zapisnik I, II*

PROBLEMI 7

1985

257, letnik XXIII

Uredništvo

Andrej Blatnik, Miran Božovič, Aleš Debeljak,
Mladen Dolar (glavni in odgovorni urednik),
Branko Gradišnik, Milan Kleč, Peter Kolšek, Miha Kovač,
Dušan Mandič, Tomaž Mastnak, Peter Mlakar,
Rastko Močnik, Rado Riha, Iztok Saksida,
Marcel Štefančič jr., Jaša Zlobec, Igor Žagar.

Svet revije

Miha Avanzo, Andrej Blatnik, Mladen Dolar, Miha Kovač,
Peter Lovšin, Rastko Močnik, Braco Rotar, Marko Uršič,
Jože Vogrinc, Jaša Zlobec, Slavoj Žižek (delegati
sodelavcev); Pavle Gantar, Valentin Kalan,
Vladimir Kovačič, Lev Kreft, Sonja Lokar, Tomaž Mastnak,
Jože Osterman (predsednik), Rado Riha in dva kandidata
ustanovitelja (RK ZSMS).

Sekretar uredništva

Iztok Saksida

Naslov uredništva

Ljubljana, Gosposka 10/I

Uradne ure

torek, od 17. do 19. ure

četrtek, od 13. do 15. ure

Tekoči račun

50101-678-47163, z oznako: za Probleme

Letna naročnina

za letnik 1985 800 din, za tujino dvojno

Izdajatelj

RK ZSMS, Ljubljana, Dalmatinova 4

Korektor

Rastko Močnik

Oblikovanje

Ranko Novak

Grafična priprava

Repro studio Mrežar

Tisk

Partizanska knjiga, Ljubljana

Naklada

1350 izvodov

Cena te številke

180 din

Naročenih rokopisov (razen v primeru urejanja
zapuščinskih zadev) ne vračamo.

Revija denarno podpira Kulturna skupnost Slovenije. Po
sklepu republiškega sekretariata za kulturo in prosveto št.
421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega
davka od prometa proizvodov.

EX ORIENTE LUX

Antoine Garapon

Proces proti morilcem duhovnika Popieluška na Poljskem, proces proti levičarjem v Turčiji, proces v prestolnici Ho-Ši-Minh: sedanost opozarja javno mnenje, da obstoji politični proces kot način vladanja. Proces proti šestim jugoslovanskim intelektualcem, ki traja že nekaj mesecev v Beogradu in ki naj bi se končal januarja 1985, je vendarle nekaj posebnega. To ni montiran proces, ni več lažnih prič, izsiljenih priznanj ali priznanj, ki so se jih obtoženi naučili na pamet kot pesmico, ni več obračunov na visoki ravni: prav narobe, intelektualcem, ki nimajo zaščite in so skrbno izbrani zaradi svoje ranljivosti, očitajo nekaj za intelektualce popolnoma vsakdanjega, namreč, da so se družili in izmenjavali ideje. Ko se jugoslovanski voditelji tako lotevajo marginalcev in samotnih jezdecev, s tem vso srbsko in potemtakem jugoslovansko inteligenco opozarjajo, da se utegne zgoditi, da bodo na obtožni klopi nekega dne sedeli drugi, bolj izpostavljeni ljudje z univerze, med katerimi so se nekateri bolj angažirali kot obtoženi. Mehanizem, ki je na delu v Beogradu, je popolnoma nasproten običajnemu procesu: nekje na visokem mestu so odločili, da je treba organizirati nekaj represije proti intelektualcem; organizirajo proces, katerega naloga je „proizvesti“ delikt; obtožence izberejo na koncu.

Popolno ničevost obtožbe oblast nadomešča z razkošjem, z razvratom forme. Veliko število tako imenovanih prič obtožbe slabo prikriva odsotnost pričanja, ki bi bilo za obtožbo zares pomembno in odločilno; kljub dolgotrajnosti se procesu ne posreči - prav narobe - da bi tuje opazovalce prepričal, da ne gre za maškarado ali celo, lahko bi rekli, komedijo, če seveda ne bi šlo za svobodo nekega celega ljudstva! Tožilstvo operira s trditvami, ničesar ne dokazuje, sodni senat bolj ali manj uspešno prikriva številne nepravilnosti, ki krasijo razpravo: odsotna je sleherna resnična referenca na zakon in na razum. Sodišče se ukvarja samo še s tem, da bi se izvleklo iz pasti, ki mu jih nastavlja obramba.

Ko glavni obtoženec Vladimir Mijanović vstane in vpraša, kaj mu pravzaprav očitajo, ga odstranijo iz sodne dvorane. To vprašanje je za sodne oblasti prav zares neznosno.

Navsezadnje je lažje spodbijati nepravilno obtožbo, kakor pa obtožbo, ki je sploh ni! O vsebini izjav, misli, stališč teh šestih intelektualcev nikoli ne spregovorijo. Obtožba se omejuje na to, da ugotavlja, „da so se ilegalno zbirali“. V tem pomenu proces proti šestim beograjskim intelektualcem ni niti mnenjski proces: ne vemo namreč, katero mnenje poskušajo zatreti! Gre bolj za proces proti intelektualcem kakor za proces proti tej ali oni mišljenjski usmeritvi; preganjajo željo, da bi svobodno razmišljali in govorili o najrazličnejših perečih vprašanjih od parapsihologije ali moderne umetnosti do kmetijskega vprašanja v Jugoslaviji in razpada zakonske zveze.

Jugoslavija, ki v Franciji uživa ugled najbolj svobodne dežele na Vzhodu, domovine samoupravljanja in ene izmed voditeljic gibanja neuvrščenih, zdaj nemara kaže svoj pravi obraz, ko si ne pomišlja uporabiti dobrih starih metod stalinizma. Vsekakor beograjski proces priča o veliki notranji napetosti, ki vlada v tej deželi po Titovi smrti. Razsodba bo zelo pomemben kazalec o tem, katera težnja zmaguje v jugoslovanski komunistični stranki.

Proces proti šestim beograjskim intelektualcem napoveduje novo obliko političnega procesa: kufkajanski proces. Obtožba ni lažna, ne temelji na izsiljenih priznanjih, ne obtožuje več niti mnenjskih deliktov: obtožbe kratko malo ni.

... kjer v Donavo Sava se bistra izlije

Beograd 1997

Gorazd Suhadolnik

29.11.1984, ob 13.00

Fantom demokracije

„Izbrali smo ofenzivni plan in krenili naprej po Leninovi poti, pri tem pa smo odrinili vse tiste tovariše, ki niso videli dlje od svojega nosu in so zapirali oči pred bližnjo prihodnostjo naše dežele ... (Toda ti tovariši se niso vselej omejevali na kritiko in pasivni odpor. Grozili so nam, da bodo zanetili v partiji upor proti Centralnemu komiteju. Še več: nekaterim od nas so pretili s krogli. Gotovo so računali, da nas bodo prestrašili in prisilili, da krenemo z Leninove poti. Ti ljudje so očitno pozabili, da smo mi boljševiki ljudje posebne kova. Pozabili so, da boljševika ne prestrašiš ne s težavami ne z grožnjami. Pozabili so, da nas je koval veliki Lenin, naš voditelj, naš učitelj, naš oče, ki ni poznal in ni priznaval v boju strahu. Pozabili so, da čim huje besne sovražniki in čim bolj padajo v histerijo nasprotniki znotraj partije, tem bolj se prekaljujejo boljševiki za nov boj in tem odločneje korakajo naprej.) Seveda nam niti na misel ni prišlo, da bi krenili z Leninove poti. Še več, ko smo se utrdili na tej poti, smo se še odločneje napotili naprej in pometli z nje vse in vsakršne ovire. Res smo pri tem morali mimogrede suniti v rebra nekatere izmed teh tovarišev. Tu nič ne pomaga. Priznati moram, da sem tudi jaz nekoliko pripomogel k temu.“ (Smeh v dvorani) J. V. Staljin

Stane Dolanc:

„... Rekel bi, da imamo dve skupini, ki ne mislita tako, najprej bi rekel - in s tem bi se v določeni meri strinjal, da pri nas obstaja določen oportunizem v borbi predvsem proti verbalnemu političnemu kriminalu. Dejal sem, verbalni politični kriminal je zanemarljivo prisoten v kazenskem pregonu, toda on obstaja, obstaja. Mislim, da smo tukaj pogosto oportunisti, ne toliko v Varnostni službi, ampak mislim, da pogosto v politični akciji ni dovolj moči in volje, in volje, da bi se javno obračunalo z nekaterimi, ki posebej v zadnjem času drzno napadajo in sistem in revolucijo in vrednosti revolucije in Tita in Kardelja - enostavno gre za akcijo, katere cilj je rušenje v skrajni konsekvenci je cilj rušenje socialističnega samoupravnega sistema. Poglejte: sami veste, da so razno-razne peticije o človečanskih pravicah itd., ki jih podpisujejo nekateri naši ljudje - mi po mojem s tem ne gremo dovolj javno.“

... Zdaj sem se spomnil, ko ste postavili to vprašanje: nedavno smo imeli neko zelo uspešno akcijo, naj povem, naj se pohvalim.“

Je Stane Dolanc, takratni sekretar za notranje zadeve SFRJ, izjavil 8. maja 1984 ob dnevu varnostnih sil države. Že v začetku letošnje pomladi se je bivši notranji minister zavzel za odločno akcijo proti kritičnim intelektualcem.

Stane Dolanc, 30. 3. 1984, TV Dnevnik Ljubljana:

„Zanimivo je, da vse te skupine sestavljajo predvsem intelektualci s področja humanističnih znanosti. Da nismo nikjer zasledili, ne samo da bi en delavec ali kmet pripadel katerikoli od teh skupin, da nismo niti zasledili kakršnekoli odmevnosti na vse te članke, knjige ali pa predstave med delavci in kmeti, zelo malo pa tudi med inteligenco drugih smeri. V glavnem gre za tole.“

Prvi sklep je, da je ta dejavnost zelo ozka. Drugič, do sedaj (berem vse, kar lahko preberem s tega področja) še nisem zasledil enega konkretnega programa, ki bi ga te skupine nudile.“

Franjo Mavrič, televizijski komentator:

„Sovražnega delovanja pa ne bo zaustavilo še tako dobro delo varnostnih služb, ampak prej temeljita in organizirana ter kontinuirana politična akcija vseh subjektov družbene samozaščite ter odgovorno delo pri premagovanju gospodarskih težav. Da je to edina učinkovita pot, je dejal Stane Dolanc, so pokazale varnostne razmere na Kosovu, ki so mnogo boljše kot prej.“

(objavljeno v Tribuni, 20. 4. 1984)

20. aprila zvečer je na začetku javne tribune o nacionalnem vprašanju — le-ta se je imela zgoditi v okviru „Slobodnog univerziteta“ v zasebnem stanovanju Dragomira Olujića — po izjavah očitidcev na zelo dinamičnem način vdira policija. Vse prisotne - bilo jih je 28 in med njimi Milovan Djilas - so pripadniki Službe državne varnosti aretirali in jih odpeljali na zaslišanje. Nekateri med prijetimi so odpeljali v njihova stanovanja, kjer so izvedli preiskavo. Še preden se je preiskava zares začela, so bili v radijskih vesteh objavljeni podatki, da so pri aretiranih preiskovalni organi našli protidržavno gradivo.

Vladimir Mijanović, prvoobtoženi v sodnem procesu proti šesterici, med 28-imi aretiranimi ga ni bilo:

Vladimir Mijanović:

„Dvajseti april in aretacija osemindvajsetih ljudi v zasebnem stanovanju v Beogradu je le logično nadaljevanje množena represivnih ukrepov, ki so se zgodili aprila in mesec, dva poprej. Dejstvo, da je na zboru 20. aprila govoril Milovan Djilas, po mojih spoznanjih navaja k sklepu, da so tajna politična policija oziroma posamezniki političnega vrha države hoteli zavreti vsakršno kritično misel in so zato (obstajajo tudi dokazi) preko svojih ljudi dolgo nagovarjali Milovana Djilasa, da se pojavi na „Slobodnom univerzitetu“. Tako bi lahko glede na določeno nepopularnost Djilasa v jugoslovanski javnosti bolj enostavno in manj boleče zase vse sku-

paj razglasili „djilasovštino“, in bi kar najbolj enostavno vdrli in aretirali vse ljudi, s tem pa tudi osvojili pomembno politično točko. Da je tako, potrjuje dejstvo, da je istega 20. aprila le nekaj ur poprej takratni minister policije Stane Dolanc izvedel pregled policijskih enot Beograda, pohvalil njihovo delo. Pravim, nekaj ur kasneje so tiste enote, po domnevni prijavi občanov, ki so opazili sumljivo zbiranje v nekem stanovanju (to je zares zgodba za naivne), vdrle in aretirale te ljudi. Prav tako sem izvedel (viri so preverljivi), da so 18. aprila, torej dva dni poprej vsem stražarjem Centralnega zapora in drugim policajem v Beogradu prekinili letne in druge dopuste. Tako naj bi bili vsi v polnem številu, represivne sile naj bi bile v trenutku akcije zbrane - udarec pa bi bil kar najbolj oster.“

Po dveh ali treh dneh zasliševanja-neketere so privedli na zaslišanje večkrat-so vseh 28 aretiranih izpustili. Peterica med njimi je izpričala, da je bila v zaporu podvržena fizičnemu nasilju. Jovica Mihajlović je zaradi telesnih poškodb, ki so mu jih povzročili zasliševalci, v samici poskušal narediti samomor tako, da si je prerezal žile in pogoltnil koščke stekla svojih razbitih očal. Dva med pretepenimi sta kasneje vložila kazenski prijavi proti preiskovalcem. Pred kratkim je eden od njih dobil sporočilo javnega tožilca, da so odgovornega preiskovalca našli in da ga prizadeti lahko toži. Roka pravice je neskončno dolga in zvita: enemu od preiskovalcev, ki je izvajal tovrstna „zaslišanja“, je bila zaupana preiskava o pritožbi pretepenih.

Stane Dolanc:

„Mislim, da mi vztrajno gradimo človeka, ki bo predvsem human, pameten, odgovoren in zaveden borec za to revolucijo. To ne more biti niti šerif niti angleški bobi.“

Poznano je dejstvo, da v Beogradu zadnjih deset let obstaja t. im. Svobodna univerza (Slobodni univerzitet). Njegovi iniciatorji so, po lastnih izjavah, posamezni profesorji, ki so bili iz političnih razlogov izključeni iz Beogradske univerze. Vzporedno so tudi drugi mlajši intelektualci gojili takšen način kulturne komunikacije. Udeležence so v pogovorih/diskusijah privlačili svobodni način razpravljanja, zanimive teme in visok teoretični nivo diskusij, ki so imele karakter odprtih tribun - le te so se dogajale po stanovanjih udeležencev. V tem obdobju je tribune obiskovalo več sto ljudi iz Beograda, Ljubljane, Zagreba in iz drugih jugoslovanskih mest. Mnogi med njimi so ugledni ljudje - akademiki, znanstveniki, univerzitetni delavci, kulturni ustvarjalci in strokovnjaki raznih področij.

Vladimir Mijanović:

„Gibanje leta 1968 je bilo z vsemi implikacijami pravzaprav poskus drugačnega življenja, alternativa malomeščanskega življenja, to je bil novum, bilo je resnično drugačno gibanje od prejšnjih. Gibanje je bilo na razne perfidne / represivne načine zadušeno in razbito in je v Jugoslaviji do danes ostalo tabu-tema. Knjiga in teksti o gibanju so nerado videni, bolj resni poskusi reflektiranja „leta osemindeset“ so bili prepovedani, dopuščeno je le pljuvanje, omalovaževanje, grdo in neresnično pisanje oziroma govorjenje. „Slobodni univerzitet“, ki nujno izhaja iz študentskega gibanja osemindesetega leta, bi s tem sojenjem, kot se zdi, dobil udarec, zaradi katerega si ne bi več opomogel. Vseeno mislim, da „Slobodni univerzitet“ zaradi tega sojenja ne bo prenehal.“

Na diskusijah Svobodne univerze, ki so potekale relativno redno skozi celo šolsko leto, so se udeleženci običajno dogovorili, pri kom bi se lahko srečali naslednjič, kdo bi želel ali koga bi povabili, da prispeva uvodne opombe o kakšnih zanimivih temi. Kot je bil spontan sam sestanek takšnih zborov, je bil tak tudi njihov nadaljnji potek. Širša javnost je bila o delu te, imenovane tudi „odprte univerze“, deloma obveščena, ker so bile v tisku večkrat omenjene diskusijske tribune. Oblasti so vsekakor dobro vedele, da se v beogradskih stanovanjih dogajajo tovrstni pogovori; leta njih ne poskušal legalnosti Svobodne univerze na kakršenkoli način postaviti

pod vprašaj: o sestankih, ki so bili privatni, nikakor pa ne tajni, je vsa leta vedela tudi Služba državne varnosti. Ustava SFRJ jamči svobodo zbiranja in za sestajanje po stanovanjih ni potrebno nikakršno poprejšnje dovoljenje oziroma prijavi policiji.

Večina priprtih 20. aprila je za zagovornika določila beogradskega advokata Srdjana Popovića. Pripadniki službe državne varnosti so 23. aprila brez pismenega naloga izvršili protizakonito preiskavo advokatske pisarne Srdjana Popovića, njega pa so aretirali in ga iste noči 15 ur izčrpno zasliševali. Radomira Radovića, enega od 28 aretiranih, so prvič izpustili iz zapora 21. aprila. Naslednji dan so ga ponovno privedli v zapor. 23. aprila so se za njim izgubile vse sledi. 30. aprila — teden dni kasneje so Radomira Radovića našli mrtvega v počitniški hišici njegove tete zraven Beograda.

Dva tedna pred uradno končano analizo avtopsije, je doktor Obren Djordjević, direktor Službe državne varnosti, za tisk izjavil, da je vzrok Radovićeve smrti „zaužitje prevelike količine sedativov“. Kasneje so izvidi pokazali, da je neposreden vzrok Radovićeve smrti — zastrupitev z insekticidom. Kako in zakaj je do tega prišlo, kje je bil Radović od trenutka izginotja, o čem se je pred izginotjem pogovarjal s svojci — preiskava ni skušala izvedeti/razjasniti. Končala se je s sklepom, da gre za samomor. Sumljive okoliščine smrti, bistvena dejstva (poreklo in količina strupa . . .), čas smrti — vse to je ostalo nerazjasnjeno.

Pavluško Imširović, aretiran v skupini 28, petoobtoženi v procesu proti šesterici; posebej se je trudil razjasniti skrivnostno smrt Radomira Radovića:

Pavluško Imširović:

„V zvezi s smrtjo Radomira Radovića je veliko odprtih vprašanj, na katera preiskava niti ni poskušala odgovoriti. Dve osnovni vprašanji sem navedel že na sodišču: Kaj bi bil motiv domnevnega samomora Radomira Radovića?

Kje je bil sedem dni od izginotja do najdbe mrtvega v počitniški hišici? Ta je v mali vasi, v katero ne moreš priti, ne da bi te ljudje ne opazili, ni na glavni cesti, tudi do te hišice je težko priti, ne da bi nekdo ne opazil, kdaj si prišel; v avtobusu potujejo ljudje, ki se med seboj vsi poznajo; kdorkoli, voznik ali pa morebitni vaščan, ki bi ga tega dne videli v avtobusu, bi si ga gotovo zapomnili oziroma prepoznali, kajti z vsemi je bil v dobrih odnosih. Tako bi lahko brez posebnih naporov ugotovili, ali je Radović prišel v vas z avtobusom ali na nek drugačen način. Preiskava ni poskušala razrešiti torej niti vprašanja, kako se je umrl tam sploh znašel.

V tej hišici je imel Radović copate; pete njegovih čevljev pa so bile pohojene. Postavi se vprašanje, zakaj bi Radović nosil čevlje kot copate, če v istem prostoru že ima copate? Iz lastne izkušnje vem, da sem čevlje uporabljal kot copate vedno takrat, ko so me aretirali in zaprli v samico Centralnega zapora, kjer copat nisem imel — da bi tako omogočil dihanje nogi, koži, da bi na ta način povečal cirkulacijo zraka. Pete Radovićevih čevljev so bile pohojene in stisnjene, kot da so nošene na tak način nekaj dni.

To so le neki detajli, obstaja še množica izpuščenih preiskovalnih dejanj, kot recimo to, da sodni izvedenec ugotovi, koliko strupa fenitroliola je bilo razsutega po podu hišice — bil je namreč velik madež tega strupa — z odgovarjajočo tehniko bi bilo treba ugotoviti, ali je bilo v tem prostoru, v tej steklenici zares dovolj strupa, da kdorkoli stori samomor. Bila je velika škodela strupa, ki je bila raztresena, ogromni madež strupa je bil še na tleh — tako ne bi bilo težko ugotoviti, kolikšna količina strupa je raztresena, koliko strupa je bilo v steklenici in koliko strupa je eventualno zaužil Radović.

Nepojasnjena je ostala prvotna izjava, dana javnosti v zvezi s samomorom, da je do zastrupitve prišlo zaradi zaužitja prevelike količine sedativov, kasneje se sploh ni pojasnilo, odkod je ta informacija prišla.

Mislim, da bi poštena, javna, odprta preiskava morala odgovoriti na vsa vprašanja, da je v interesu vseh udeležencev te afere, da se le ta popolnoma pojasni — vse njene okoliščine; ali je nekdo odgovoren in na kakšen način za smrt Radomira Radovića. Veliko je možnih tez, mi ne moremo ničesar

zatrditi, nečvorno pa obstaja vzročna zveza med aretacijo 20. aprila in med njegovo smrtjo. Vsi, ki ga poznamo, vemo, da človek ni bil niti najmanj nagnjen k samomoru, da je imel veliko življenjskih načrtov ter da se je tedaj zgodilo nekaj, zaradi česar on ni več živ. Kaj je to bilo, bi morala pojasniti preiskava."

Stanetu Dolancu je kmalu po teh dogodkih iztekel mandat, prevzel je novo dolžnost predsednika Sveta za zaščito ustavne ureditve.

Vznemirljivi dogodki, posebej pa smrt Radomira Radovića, o katerih javnost dolgo sploh ni dobila nikakršne informacije, so spodbudili 19 intelektualcev, da sekretarju za notranje zadeve Stanetu Dolancu pošljejo zelo ostro opozorilno pismo, v katerem ga kličejo k odgovornosti zaradi Radovićeve smrti, in zahtevajo takojšnjo javno preiskavo o storjenih nasiljih. Med podpisniki tega pisma — peticije so akademiki, književniki in znanstveniki Dobrica Ćosić, Antonije Isaković, slikar Mića Popović, predsednik srbskega filozofskega društva dr. Kosta Čavoški, general v pokoju, španski borec dr. Gojko Nikoliš in drugi. Eden podpisnikov je tudi Vladimir Mijanović.

"Predsedstvo SFRJ je ocenilo, da je peticija samo eden od poskusov, da bi Jugoslavijo potegnili v blokovsko konfrontacijo, ki zdaj v določenih državah poteka v zvezi z vprašanjem človeških svoboščin in izvajanjem določb helsinške konference."

Večernje novosti, 11. 11. 1977

Izjava Franja Herljevića, člana Zveznega sveta skupščine SFRJ:

"Pisanje peticij je delo notranjega sovražnika in zlorabljanje naših demokratičnih pridobitev."

Politika 28. 6. 1980

Izjava Josipa Vrhovca, takratnega zunanjega ministra:

"Peticionizem vidim kot dognan način napada na naš socializem."

Danas, 9. 11. 1982

Izjava Dušana Čkrebica, takratnega člana CK ZKJ, današnjega predsednika predsedstva SR Srbije:

"Ukvarjanje intelektualcev s peticijsko literaturo je v skrajni konsekvenci boj za oblast. Oni hočejo spremembo oblasti. Vendar se ve, kako se oblast osvaja, verjamem pa, da tudi oni vedo, kako se oblast brani, in s tem morajo računati."

Politika, 14. 9. 1982

Pavluško Imširović:

"Pravica do peticije je z Ustavo zagotovljena državljanska pravica. Zadeva tega ali onega politika je, da to pravico diskvalificira, da jo obsoja, da jo pozitivno ocenjuje, nihče pa nima pravice — niti politične niti zakonske, da to pravico preprečuje. Enostavno se nečemo obremenjevati s tem, kaj ta ali oni od vrhunskih politikov o peticiji misli: izkoriščam svojo zakonsko pravico, zaradi vsebine teksta, kolikor je neresnična, obstaja redna zakonska procedura — za to, kar podpišem, pa sem vedno pripravljen odgovarjati. Nikomur ne priznavam pravice, da mi preprečuje pisati oziroma pošiljati peticije — najbolj legitimno državljansko pravico. Žalostna okoliščina naše družbenopolitične situacije pa je, da nekateri ljudje svoja zasebna mnenja o tej obliki uporabljanja državljanske pravice, poskušajo vsiliti kot pravilo obnašanja, obvezno za vse državljane."

Ljubo Bavcon, direktor Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani; v pogovoru za Mladino, 27. 10. 1983:

"Kar zadeva peticije, sem nekje že povedal, da so po ustavi SFRJ in SR Slovenije priznane kot ena izmed svoboščin in pravic človeka in občana. Občan ima po 199. členu ustave SRS pravico dajati vloge in predloge telesom in organom družbenopolitičnih skupnosti in drugim organom in dobiti odgovor nanje in dajati politične in druge pobude splošnega pomena. Ob določi 210. členu ustave SRS, ki jamči svobodo združevanja in svobodo zborovanja ter drugega javnega

zbiranja, ne bi moglo biti nič narobe, če bi dala politično ali drugo pobudo splošnega pomena skupina občanov. Toda kot sami pravite, ta oblika sicer ni prepovedana, je pa nezazelenjena in tako se človeku postavi vprašanje, ali naj se bori za spoštovanje ustavno zajamčenih pravic človeka in občana ali za tisto vsebinsko vprašanje, ki je predmet kake peticije."

Stane Dolanc, v televizijskem govoru, 8. maja ob dnevu Službe državne varnosti:

"Ali pa še bolj svež primer: Naša Služba varnosti je opirajoč se na svoja zakonska pooblastila legitimirala določeno število ljudi in izvedla osebno preiskavo; pri enem — slučajno je bil to sociolog — so se našli določeni dokumenti. V teh dokumentih, ki jih je on pripravil za objavo, med ostalim piše — to kar on zahteva, njegov politični program: ukinitve republik v Jugoslaviji, v Jugoslaviji le štiri republike — Srbija, Hrvatska, Makedonija in Slovenija, Črna gora in Bosna ne obstajata, Bosna se razdeli med Srbijo in Hrvatsko, piše o potrebi ukinitve delegatskega sistema, govori o detitoizaciji, dekadelizaciji, itd, itd. Sedaj pa zato, ker smo ga mi našli in preiskali, mi nismo demokrati, on pa je demokrat, on je demokrat. Nas se napada, da smo kršili človečanske pravice. Jaz sem bil za to, da se vse to objavi pa naj naši ljudje presodijo pa bomo videli, za koga se bodo opredelili. Ali se bodo opredelili za nek takšen program, kontrarevolucionaren ali se bodo opredelili za to, kar imamo danes. Mislim, da smo v teh stvareh premalo ofenzivni. Pravim, to je sedaj ta druga skupina, ki ji je vse nedemokratično, kar se njih tiče. Veste, ko preučiš do konca to, kar oni zahtevajo, tako imenovani liberali, kot predstavljajo sami sebe, boš videl, da so v bistvu najbolj črni stalinisti."

15. maja so organi pregona v Sarajevu aretirali doktorja Vojslava Šešlja. 30-letni profesor sociologije je bil v skupini 28 poprej aretiranih v Beogradu. Na osnovi nedokončanega rokopisa, ki ga ni bil nikomur pokazal, je javno tožilstvo okrožnega sarajevskega sodišča slab teden kasneje proti Šešlju vložilo obtožbo. Šešelj je bil obtožen napada na ustavno ureditev. Takoj po aretaciji je začel z gladovno stavko. Kasneje, ko je postalo njegovo stanje že kritično, so ga v zaporniški bolnišnici prisilno hranili s sondo. 9. julija je Okrožno sodišče v Sarajevu izreklo drakonsko kazen: 8 let zapor.

Obsodba Šešlja temelji na njegovem domnevnem namenu zrušenja ustavne ureditve; namen je bil dokazan z izjavami iz štirih pričanj o pogovorih med štirimi očmi. Priče so potrdile, da so nekatere že od prej s Šešljem v sporu, da je na nekatere Služba državne varnosti pritiskala, ali pa da nekateri za to službo delajo. V obrazložitvi obsodbe obtoženega Šešlja posebej bremeni dejstvo, da se je srečeval ("povezoval") z ljudmi svojega poklica iz Beograda.

Vladimir Mijanović:

"Vse izkušnje me uče, da so sovražniki nekaj, brez česar ta sistem ne more biti niti ene same samcate ure. Če sovražnikov ni, si jih je treba izmisliti, posebej v časih, ki so težki; v kriznih časih je prisotnost sovražnikov nujna. Treba jih je ustvariti za vsako ceno. Na ta način si pravzaprav tudi razlagam, da je bilo v situaciji, ko gre državi precej slabo, ko je ekonomska, moralna in politična kriza dnevno prisotna, ki jo ogromni del prebivalstva čuti kot veliko moro, da je bilo torej v tej situaciji neizogibno z eno potezo, z enim udarcem, z enim eksemplarnim sojenjem prestrašiti ta večji del prebivalstva, da bi vnaprej preprečili eventualne socialne pretrese in nemire oziroma, da bi podaljšali letargijo, nereševanje, oklevanje oziroma, da bi konzervirali obstoječi sistem, kolikor dalj je to mogoče."

10. maja, dva dni po televizijskem govoru takratnega notranjega ministra, organi pregona v Beogradu aretirajo 35-letnega politologa Dragomira Olujića in 55-letnega samostojnega filmskega delavca Miodraga Milića.

23. maja so po večerni preiskavi v njihovih stanovanjih aretirani še: 38-letni absolvent sociologije Vladimir Mijanović, 37-letni sociolog Milan Nikolić in 36-letni prevajalec Pavluško Imširović.

Proti njim je uvedena preiskava zaradi suma, da so izvedli dejanja iz člana 136 v zvezi s 114. členom Kazenskoga zakona.

Več kot tri tedne kasneje, točneje 14. junija, bo za 23-letnim študentom umetnostne zgodovine, Gordanom Jovanovićem, objavljena tiralica, ker ga policija ne more najti v stanovanju. Dan zatem se bo v jugoslovanskem tisku pojavila prva informacija o aretaciji peterice in tiralica za šestim.

Vladimir Mijanović:

„Kako sem se počutil, ko so me aretirali? Teško mi je to pojasniti z besedami. Res me niso zaprli prvič, vendar pa je aretacija vedno znova težko spoznanje v življenju verjetno vsakega posameznika. Vedno je to šok, stisneš zobe in misliš na bodočnost. Glede na to, da nikoli nisem storil ničesar grdega, imam torej notranje zadovoljstvo, da vem, da sem ravnal pravilno, in da bom s to mislijo prebrodil še to bedo in zdržal.“

Takoj po aretaciji 23. maja so Mijanović, Imširović in Nikolić začeli z gladovno stavko. Po desetih dneh je Nikolić doživel srčni napad, s štrajkom prekinil, Mijanović in Imširović pa sta štrajkala 42 dni, do izpustitve iz pripora. V zaporniški bolnišnici sta bila podvržena nasilnemu hranjenju z infuzijo in s sondo. Imširović je zato, ker mu niso vročili naloga o priporu in ker ni dobil nikakršnega odgovora na uradne pritožbe, zadnje dni stavkal tudi z ježo.

Pavluško Imširović:

„Najbolj pomemben namen in cilj politične represije sta ti, sto, kar se v kazenskih zakonodajah imenuje „obča preventiva“, torej širše zastraševanje. Skladno s tem ciljem gre morda tudi cilj odstranjevanja in onemogočanja tega ali onega konkretnega človeka, vendar pa je vedno dosti bolj pomemben in dosti bolj smiseln cilj „obča preventiva“, oziroma sporočanje opozorila neki širši populaciji. Njen namen je odreditve meja tolerance v političnem, socialnem in kulturnem obnašanju, ki je nezaželeno s strani avtorja represije. To torej ni nikakršna uganka, ni nikakršna modrost, diferencija specifična te represije, tega procesa, je bolj izražena in širši namen obče preventive; tokrat pesti ne kažejo le nekemu krogu intelektualcev, le delu intelektualne populacije, ampak bi se morala najširša javnost zavedeti, kaj se bo v bodoče toleriralo in kaj ne (da ne bo pogovorov niti v zasebnih stanovanjih, ker je to nedovoljeno). Poleg tega kažejo pest tudi delu znotraj aparata moči / oblasti, znotraj organizacijskega aparata zveze komunistov. Očitno tu obstaja resno nesoglasje in zato ena frakcija z represijami takšne vrste poskuša utišati demokratične tendence znotraj aparata, da bi preprečila vse demokratične intence in na ta način vzpostavila popolno monolitno hegemonijo in dominacijo znotraj aparata oblasti.“

Postopek proti Vladimiru Mijanoviću med njegovo gladovno stavko kaže, da ga niti skrajnje sredstvo, s katerim je osumljeni/obtoženi skušal dokazati nedolžnost, ni moglo zaščititi pred brutalnostjo zaporniških čuvarjev. Tretjega dne štrajka sta ga v stanju popolne izčrpanosti, vodeč ga v zaporniško bolnišnico, dva stražarja pretepla s palicama in s pestmi. Zaporniški zdravnik je o tem dogodku napisal izvid. Mijanovićeva žena je proti hudi zlorabi službe pravočasno vložila kazensko prijavo. Krivca/i do danes še niso imenovani, niti se ne ve, kaj je storjenega s tem v zvezi.

Vladimir Mijanović:

„Po brutalni aretaciji, ob kateri so me pretepli — trije agenti v civilu, ki se niso predstavili, so skočili name in me obvladali — so me odpeljali v stanovanje, kjer so izvršili večurno preiskavo. To je bilo zame ponižujoče, bilo je povsem nezakonito, devet ljudi je preiskovalo enosobno stanovanje. Za talca so vzeli mojo soprogo in mojega brata, ki jima niso pustili oditi v službo. Vzeli so mi spise, med njimi je bilo največje število duplikatov oziroma kopij peticij, ki so jih mnogi državljani Jugoslavije in med njimi tudi jaz nekoč pošiljali najvišjim državnim organom. Vzeli so tudi poštna potrdila, ki so se nanašala na poslano peticije, ničesar pa niso vpisa-

li v zapisnik o zaseženih predmetih. Bil sem revoltiran, besen, ponižan. Pred navalom grobe gole fizične sile nisem imel drugega izhoda, kot da rečem, da stopam v gladovno stavko do smrti, ki bo prekinjena le, če ti ljudje, katerim smo pošiljali peticije, ne pridejo na pogovor z mano. To je bil moj pogoj. Hotel sem odgovor na vsa zastavljena vprašanja, odgovor, ki nikoli ni prišel.“

Vlada Mijanović je med preiskavo zavrnil, da bi se branil, ob prvem srečanju s preiskovalnim sodnikom Dušanom Kovačevićem pa je imenoval svoja zagovornika — advokata Srdjana in Miodraga Popovića iz Beograda. Zanimivo je, da so sodnik Kovačević in advokata Popovića leta 1970 v prvem političnem procesu proti Mijanoviću bili v istih vlogah. Tokrat pa je sodnik Kovačević tri dni potem, ko je Mijanović imenoval za svojega zagovornika Srdjana Popovića, tega proglasil za pričo obtožbe proti svojemu lastnemu klientu. S tem nelegalnim manevrom je advokatu preprečil izvrševanje dolžnosti, obtoženemu pa onemogočil svoboden izbor branilca.

Drugemu branilcu, Srdjinemu očetu Miodragu, je bilo omogočeno videti obtoženega Mijanovića po 17 dneh pripora. Preiskava je potekala v neobičajnih okoliščinah. Zaslišano je bilo 90 prič, kar je število brez primere v pregonu političnih deliktov v državi. Namesto sodnika Kovačevića so priče zasliševali uslužbenci Službe državne varnosti, ki jih je sodnik pooblastil.

Rade Mikijelj, zagovornik prvoobtoženega Mijanovića:

„Na sojenju šesterici obtoženih za kazensko dejanje iz člana 136 v zvezi s 114. členom KZ SFRJ se je danes (15. 11. 84), v sodni dvorani postavilo vprašanje pravne veljavnosti izjav prič, ki so bile izrečene v preiskovalnem postopku. Obramba je poudarila pravno neveljavnost vseh zaslišanj iz več razlogov: preiskovalni sodnik Dušan Kovačević je izkoriščajoč svoja zakonska pooblastila, imenoval četverico uslužbenec organov Službe državne varnosti, naj zaslišujejo priče namesto njega. Ker imenovani namestniki niso (bili) sodniki in torej niso imeli izkušenj v zasliševanju, so naredili vrsto formalnih napak. Večkrat so na način, na katerega oni sicer preiskujejo, poskušali dobiti oziroma izsiliti izpoved priče. V zasliševanju prič so pogosto odredili dolge pavze, ponavljali so jim vprašanja, ko je priča izjavila, da se česa ne spomni, so ji pustili čas „da se spomni“ v prepričanju, „da že ve, kaj mora pričati, vendar noče“, velikokrat so bila pričam postavljena sugestivna vprašanja, priče prav tako niso bile obveščene o svojih, z zakonom zagotovljenih pravicah.“

Med preiskavo so organi preiskali nekaj stanovanj prič, kot da so tudi one osumljene; pričam so v preiskavah odvzemali njihove rokopise ali nekatere druge publikacije. Značilen je primer dr. Koste Čavoškega, ki mu je sodnik Kovačević poskušal izsiliti priznanje s pretnjami in s prevarami o njegovih pravicah, čeprav je bilo sodniku poznano, da je dr. Čavoški doktor pravnih znanosti in torej seznanjen s tem področjem.

90 prič, po poklicu večinoma zdravniki, advokati, ekonomisti, filozofi, etnologi, književniki, psihologi, novinarji, zgodovinarji umetnosti in drugi: način preiskovanja je večino med njimi primoral, da so se bili sklicevali na 229. člen Zakona o kazenskem postopku; s tem so pridržali odgovore iz strahu, da bi lahko sami podlegli kazenskemu pregonu. Nekatere priče so detaljno opisovale „hišne tribune“. V treh pismih se je več kot sto intelektualcev o tribunah izjasnilo na način — samoprijavljanja.

Konec maja se začne intenzivna aktivnost najprej srbskih in kasneje jugoslovanskih intelektualcev — pisanje peticij republiškimi in državnimi vodilnim telesom/orgonom ter posameznikom v političnem vrhu. 29. maja skupina beograjskih intelektualcev napiše odprto pismo javnosti. V pismu med drugim piše:

Omenjene zbere smo pred sedmimi leti začeli organizirati prav mi, spodaj podpisani — to je tudi osnovni razlog našega javnega pisma. Dejanje razumemo kot moralno obvezo do javnosti...

Dan kasneje je osem filozofov, sociologov in književnikov v

odprtem pismu Skupščini SFRJ in Skupščini SR Srbije, med drugim zapisalo, da so tudi oni organizirali tovrstne tribune. Pismo zaključujejo z besedami:

„Samo bolestin um je lahko v takšnem načinu delovanja mogel odkriti kontrarevolucionarno zaroto in kazensko dejanje rušenja ureditve.“

Tretje pismo, ki ga je naslednji dan, 31. maja, prejelo Predsedstvo SFRJ in ki ga je podpisalo 14 književnikov navaja da: *„bi dosledno upoštevanje pravosodne politike moralo povzročiti, da bi represiji podvrgli več sto ljudi, udeležencev teh pogovorov, med katerimi so najbolj ugledna imena naše kulture in znanosti.“*

Istega dne se je na Predsedstvo SFRJ obrnilo 94 intelektualcev, ki pravijo: *„Odločno nasprotujemo, da peterica samovoljno izbranih ostane v zaporu, ker smo mi vsi, spodaj podpisani, vsa ta leta, enkrat ali večkrat kot poslušalci ali kot predavatelji ali celo v naših stanovanjih organizirali te zborove. Enakost pred zakonom zahteva, da smo vsi mi, zaprti ali ne-zaprti, postavljeni v isti položaj.“*

Od 94 podpisnikov tega pisma je bilo 40 kasneje zaslišanih. Ostalih niso poklicali niti na odgovornost, niti na pričanje. Od ponujenih pričanj je tožba izbrala le 3 priče in jih določila za pričanje na glavni obravnavi — na procesu.

Kljub popolnemu embargu informacij o tem slučaju (z izjemo RS drugi uradni mediji niso objavili ničesar) je oblastem poslano mnogo protestov in zahtev za osvoboditev/izpustitev obtoženih.

Eno prvih takšnih zahtev je poslala skupina beograjskih akademikov. V začetku junija je 236 beograjskih intelektualcev poslalo predsedstvu SFRJ pismo, v katerem zahtevajo izpustitev šesterice v Beogradu in dr. Šešlja v Sarajevu. Zahtevajo, da se obtoženi branijo svobodno, kajti *„njihov domnevni delikt je povsem politične narave“*.

Istčasno piše Predsedstvu 86 zagrebških in 148 slovenskih intelektualcev. V pismih je posebej poudarjeno stališče, da je: *„neodtujljiva pravica in neizbežna moraina in politična dolžnost vsakega poštenega in naprednega človeka, da proti takšnim postopkom protestira kar najostreje in da se proti njim bori z vsemi dovoljenimi sredstvi.“*

Slovensko Filozofsko društvo ter hrvatski Filozofski ter sociološki društvi sta objavili stališči, da se teoretični pogovori oziroma strokovne diskusije pa niti javna zbiranja ne morejo označiti kot ilegalni (kar dokazuje gladovna stavka kot skrajnje samoobrambno sredstvo, ki ga je trojica uporabila). V začetku junija so v Beogradu Tanasije Mladenović, Dobrica Ćosić, Nikola Milošević, Ljubomir Tadić, Taras Kermanner in Rudi Supek ustanovili Humanitarni odbor: *„v prepričanju, da je v civilizirani in socialistični deželi nedopustno, da se legitimno izvršuje nasilje, in da so žrtve prisiljene v samomorilске postopke zaradi obrambe svoje državljanske integritete in človeškega dostojanstva.“*

Kot smo že povedali, 14. junija izide tirailica proti šestemu pripadniku kontrarevolucionarne bande, študentu Gordanu Jovanoviću. Dober teden kasneje uslužbenci policije Gordana aretirajo in ga privedejo v zapor:

Gordan Jovanović:

„Niti vedel nisem, da je proti meni objavljena tirailica; ta čas sem bil v počitniški hišici mojih staršev in se pripravljaj na izpite. Ker ne berem Politike, tudi nisem prebral svoje tirailice, pa tudi za gladovno stavko priprtil sem izvedel šele kasneje. Ko sem prišel v Beograd prijaviti izpite — popoldne sem se sprehajal z dekletom in v neki beograjski ulici se je zraven nas naenkrat zaustavil avtomobil. Bilo je pred večerom, padal je že mrak, iz fičeta s civilno registracijo izskočita dva fanta v civilu. Prek ramena sem nosil torbo. Onadva me napadeta. Mislim, da sta to žeparja, ki mi hočeta iztrgati torbo. Začeta me tepsti, zato pobegnem vzdolž ulice. Stečeta za menoj in izvlečeta pištoli. Kričita, da bosta začela streljati, če se ne ustavim. Tečem naprej. V tem trenutku se je v naslednji ulici pojavil še en avto, iz katerega planeta prav tako dva mladeniča, ki kreneta za menoj in me prehitita. Onadva zakričita „Streljam!“, tega sem se seveda ustrašil, zato se ustavim. Pravijo mi, naj dvignem roke uvis, jaz sem storil tako. Ukažejo mi, naj se uležem na tla, tako tudi

storim. Nekdo mi nastavi pištolo na sence, drugi mi mi uklepe roke v ilisice. V tem trenutku sem pomislil, da to morda le niso roparji — temveč da je to nekakšna tajna, civilna policija. Kriminalci ponavadi nimajo lisic. Rečejo mi, da so iz Službe državne varnosti, in da so dobili nalogo, da me privedejo. Odvedejo me v republiško Upravo za notranje zadeve na Knez Miloševi ulici.

Tja so naju privedli skupaj z dekletom, kmalu je prišel neki inšpektor, Ranko Savić, ki me je začel zasliševati. Spraševal me je o stvarih, za katere mi ni bilo jasno, zakaj so pomembne: če poznam Vladimirja Mijanovića, Olujića itd. Nisem hotel odgovarjati, ker mi ni bilo jasno, zakaj naj bi se o tem pogovarjal z uslužbenci Uprave za notranje zadeve. On s svojimi vprašanji ni vztrajal, začel pa me je prepričevati, da bo dekleta, ki je bila z menoj, obtožena, in da bo ostala v zaporu najmanj šest mesecev zaradi soudeležbe v begu. Poskušal sem izvedeti, za kakšen beg oziroma soudeležbo naj bi šlo, vendar mi ni uspelo.“

22. junija pošlje humanitarni odbor Predsedniku Predsedstva SFRJ (prav tako SR Srbije) prvo pismo. V naslednjem tednu Humanitarni odbor apelira še Upravi srbskega zdravniškega društva — priprti v tem času še vedno stavkajo z gladom.

25. junija pošlje prek ambasade v Parizu pismo kolektivnemu predsedstvu SFRJ skupina znanih francoskih intelektualcev, med njimi tudi članica Russellovega sodišča Simone de Beauvoir.

3. julija zvečer preiskovalni sodnik naposled zaukaže izpustitev šesterice osumljenih. Prihod na prostost je bil — kot pravi Gordan Jovanović — „spektakularen“.

Po izpustu šesterice, osumljene kovanja zarote proti državi tik pred Dnevom borca — bil je skrajni čas, sicer Vlada Mijanović in Pavluško Imširović, ki sta uporno nadaljevala gladovno stavko, verjetno ne bi preživela — je nastopilo 5-dnevno premirje. Že v začetku naslednjega tedna, v ponedeljek, 9. julija, je bil, kot je znano, v Sarajevu, dr. Vojislav Šešelj obsojen na 8 let ječe. 13. julija je Russellovo Sodišče (Mednarodno sodišče za vojne zločince) na iniciativo Vladimirja Dedijerja postavilo na dnevni red vprašanje človečanskih pravic v Jugoslaviji, obsodbo Šešlja v Sarajevu in še nekatere druge zanimivosti.

Veselin Djuranović, predsednik predsedstva SFRJ: v govoru na seji CK ZK Črne gore, 30. julija:

„Obstaja napačno razumevanje, da gre za neko vrsto anarholiberalizma. Takšna kvalifikacija lahko povzroči zmedo v naši in v tuji javnosti. . . Tudi nekateri naši prijatelji v tujini nam pravijo — dobro, torej, kako vam lahko mišljenje posameznikov škoduje?“

Če pa analiziramo izhodišča teh skupin in posameznikov, potem je evidentno, da ne gre za ogrožanje svobode izražanja in za „krivico“ te vrste, ampak se z izgovorom na domnevne obrambe človeških svoboščin in pravic izvaja politična akcija, usmerjena proti temeljem ustavne ureditve. . . Aktivnost teh skupin in posameznikov ima vse značilnosti meščanske politične desnice. . . , ki jim služi kot kritje njihovih kontrarevolucionarnih aktivnosti in gre tako daleč, da se ne izogne kompromitiranju sodstva in pravnega sistema v celoti, ker želi s pritiski, peticijami, gladovnimi štrajki, insinuacijami organov varnosti ulti prenašanju zakonskih posledic zaradi aktivnosti, usmerjene k rušenju družbene ureditve. . .“

Komunist, 3. avgusta, 1984, str. 5

Takšno očitno prejudiciranje obsodbe je nedopustno v pravnih državah, ki ustavno uveljavljajo neodvisnost sodstva. Dr. Zagorka Golubović je zato predsedniku Djuranoviću poslala odprto pismo, v katerem je poudarila, da je *„prekršil ustavno načelo, da posameznika ne moremo proglasiti (za) krivega, dokler njegova krivda ni dokazana v normalnem sodnem postopku.“*

6. avgusta je poslal odprto pismo Djuranoviću tudi Vladimir Mijanović.

Pravim Vam: ne pristajam na to, da bi bil kriv za nemoč Vaših „idejnopoličnih“ akcij. Ne pristajam na to, da bi preko

mojega hrbta igrali Vaše izmišljene specialne vojne. Ne pristajam na to, da bi odgovarjal za Vaše napake. Ne pristajam na to, da bi bil eksemplaren slučaj, ki bi služil za zastraševanje drugih. Seveda v tej situaciji ne pristajam niti na to, da bi me uporabili za katerikoli in kakršenkoli „višji interes.“

Vladimir Mijanović:

„Politična opozicija je tukaj, v Jugoslaviji, precej zaničljiv termin. Osebo mislim, da je škoda, da ne obstaja politična opozicija, torej, na žalost politične opozicije v Jugoslaviji ni. Tu gre preprosto za ljudi, ki so le malo bolj držali glavo pokonci, ki so hoteli bolj kritično gledati na resničnost okoli sebe, in ki jim kakšna odločitev oblasti ni bila všeč. ... Akademik Gojko Nikolić je nedavno v svojem pismu, pravzaprav v svoji obrazložitvi odstopa iz ZKJ zapisal, da je opozicija potrebna, ter da je opozicija koristna. Le tista družba, ki teži k napredku, ima opozicijo in tej družbi je opozicija potrebna. Brez kritike ni napredka.“

V obtožnici, ki jo je 6. avgusta vložil namestnik javnega tožilca Danilo Nanović, so poleg že omenjenih objavljene tudi druge splošne obtožbe. Šesterico bremenijo, da je organizirala ilegalne sestanke, da je na poprejšnjih sestankih obveščala in vabila prisotne na prihodnje sestanke, in ob tem najavljala teme, mesto in čas sestanka, da je organizirala vabljenje na sestanke prek drugih, da je na sestanke privabila nove ljudi, da je preskrbovala uvodničarje; v lastnih stanovanjih so posamezniki iz sovražne skupine sestankom načelovali, prisostvovali, sodelovali in nastopali so na sestankih pri drugih, s tem pa so: „dajali smernice za ustvarjanje in organizacijsko učvrščevanje skupine, opredeljujoč njeno idejno usmeritev in delovanje.“

Prvoobtoženega Mijanovića obtožba bremenijo, da je: „... neznanec dne 1977. leta ... v svojem stanovanju v Beogradu ... organiziral ilegalni sestanek več oseb in na tem sestanku predlagal ter navedel razloge za potrebo zbiranja, potem pa je dosegel dogovor, da naredi čvrsto jedro skupine, zagotovijo prisotnost jedra na vsakem sestanku, da delujejo „na jačanju, učvrščanju in omasovljenju“ skupine iščoč nove člane ...“

„Okrivljeni Mijanović je govoril o organizacijski strani ilegalnih sestankov, o zamenjavi stanovanj, preskrbi novih ljudi, sodelavcev, in oseb, ki bodo zadolžene za uvodne prispevke, in o tennični ter materialni plati potekanja sestankov.“

Vladimir Mijanović:

„Zakaj nas šest? Teško je zaslutiti kriterije izbora šesterice, v kateri sem udeležen tudi jaz. Vse skupaj malo spominja na igrice, v kateri je kompjuter po nekem posebnem programu iznašel šest imen: recimo, da je imel nalogo, da izbere nekoga malo starejšega, nekoga bolj mladega, nekega aktivista leta 68, predvsem pa tiste, ki so bili že poprej obsojeni; vse skupaj bi bilo po oceni scenarista procesa že zadosten in močan dokaz, da je eventualna krivda dokazana. Med šestimi komaj poznam tri obtožene, z Milanom Nikolićem sem se precej družil in sva si kuma, s Pavluškom Imširovićem se poznam zelo dolgo in sva prijatelja. Z vsemi ostalimi smo se včasih srečevali na javnih mestih, na ulicah, na tribunah. Z nikomer od petero ljudi nisem nikoli počel česa kontinuiranega, česa, kar bi lahko označil za smiselni dolgoročni angažma. Nas šesterica se nikoli ni našla skupaj na istem mestu.“

Druugoobtoženega Milića obtožba bremenijo, da je trikrat (nobenkrat ni ugotovljen datum) v svojem stanovanju prebral tri svoje tekste pred več ljudmi, in da je enega teh tekstov „z namenom razpečevanja“ predal Mijanoviću. Obtožba potem navaja stavke teh tekstov, v katerih avtor kritizira KPJ v letih 1937—1953.

Tretjeobtoženega Olujića bremenijo, da je leta 1983 trikrat nastopil pri Jovanoviću, v Inštitutu družbenih znanosti in pri Miliću — prebral je svoj tekst „in ta tekst zaradi tiskanja poslal uredniku Književne reči.“ Obtožba citira dele stavkov teksta, v katerih avtor kritično piše o KPJ v obdobju 1941—1949; obtožba citira tudi stavke, v katerem je zapisana trditev o potrebi po močnejših sindikatih.

Obtožnica za preostalo trojico obtoženih ne navaja morebitnih dejanj, ki bi koga od njih posebej bremenila. Šest nastopov so edini opisani postopki domnevne skupine, vsi pa so se zgodili v času od novembra 1981 do septembra 1983. Tako ostaja popolnoma nerazumljivo, kaj je skupina počela od 1977 do 1984.

Iz vrstnega reda „medsebojnega povezovanja“ članov izhaja sklep, da je Vladimir Mijanović več kot eno leto bil edini član skupine — torej je bil skupina sama.

Končno v obtožnici piše: „Vsi obtoženi se poznajo dolga leta — iz tega in iz niza predvidenih aktivnosti okoli organiziranja sestankov ... lahko brez suma zaključimo, da je med obtoženimi obstajal dogovor, da na ta način aktivno sodelujejo pri ustvarjanju sovražne skupine.“

Za vseh šest obtožba navaja, kolikokrat so bili gostitelji ali kolikokrat so prisostvovali oziroma se udeleževali pogovorov, pač pa obtožnica ne navaja krajev, časa, niti morebitnih nastopov pa niti ne možnih prič, ki bi obtožnico potrdile.

Milan Nikolić:

„Šest obtoženih je skrben izbor Službe državne varnosti, ki mora odigrati vlogo žrtvenega ovna. Z našim kaznovanjem bo prizadet širši krog beograjskih intelektualcev. Obenem je bil v tem izboru eden bolj pomembnih kriterijev relativno majhna javna poznanost oziroma etabliranost, v glavnem nihče od šestih ni zaposlen (razen mene in Dragomira Olujića). Prav tako so to ljudje, ki so bili precej angažirani na kritičnih tribunah v Beogradu. Služba državne varnosti in tisti, ki so ukazali sodni proces, iz vsega skupaj niso želeli napraviti velikega pompa, so pa hoteli utišati del teh kritičnih tribun. Izbrali so najmanj institucionalizirane, „Slobodni univerzitet“, izbrali so nas šest, ne pa najbolj eminentne ljudi, ki so konec koncev osnovali „Slobodni univerzitet“, recimo Dobro Čosića in praxisovsko skupino iz Beograda in nekatere druge poznane intelektualce. To je politika selektivnega kaznovanja, v kateri se s kaznovanjem nekaj ljudi kaznuje precej širši krog/število ljudi. To je bil približno temeljni koncept izbora ljudi, ki so jih postavili pred sodišče.“

Mislim, da me ne bi obtožili, če bi bil slučajno na službeni poti, ali pa če bi bil bolan, namesto mene pa bi bil prav tako lahko obtožen nekdo drug — prijatelj, kolega ali udeleženec „Slobodnog univerziteta“. V tem izboru je torej šlo za določene tipe osebnosti, ne pa za določene osebe.“

Od 90 prič, zaslišanih v preiskavi, nobena ni potrdila, da bi šesterica obtoženih tvorila organizacijsko jedro, ki bi diktiralo teme, organiziralo vabljenje, preskrbovalo uvodničarje ali vodilo sestanke. Niti ena priča ni potrdila, da se je kdajkoli govorilo o organiziranju/ustvarjanju skupine. Vseh 90 prič je zanikalo trditev, da so se obtoženi na splošno družili, bili skupaj videni, skupno nastopali ali počeli skupaj karkoli drugega.

Analiza pričevanj, nastalih v preiskovalnem postopku, kaže, da je med 90 omenilo prvoobtoženega Mijanovića le 17 prič. Tri od njih se niso mogle spomniti, ali so Mijanovića videle na pogovorih, ki so jih sicer obiskovale. Dvojica je Mijanovića po enkrat videla, vendar se nista mogla spomniti, ali je kaj govoril; ena priča je izjavila, da je kljub temu, da je velikokrat prisostvovala tribunam Svobodne univerze — Mijanovića redko videla. Od ostalih 11 prič, ki so omenile Mijanovića v zvezi s tribunami, jih je sedem izjavilo, da ni nikoli diskutiralo, dve pa sta zatrdili, da sta ga opazili prav zaradi tega, ker je stalno molčal. Edina priča, ki je navedla, da je Mijanović govoril, se je spomnila pripombe, ki jo je prvoobtoženi nekoč izrekel, ker so med pogovorom pili alkoholno pijačo.

Pavluško Imširović:

„Izbir ljudi, ki so tokrat izpostavljeni represiji, je povsem poljuben, ker je ključni smoter ter represije obča preventiva, zastrašitev najširših slojev, odreditev jasne meje tolerance in discipliniranje aparata moči ter discipliniranje organizacijskega in političnega aparata Zveze komunistov.“

Vsi obtoženi so vložili ugovore zoper obtožnico; v njih poudarjajo, da je obtožnica neutemeljena, ker dejanje, ki je njen predmet, ni kaznivo, za samo obtožbo pa niso navedeni nikakršni dokazi.

Vladimir Šeks:

„Mislim, da je obtožnica skrajno konfuzna, nedefinirana; kriminalizira oziroma izraža sum v osnovne človeške in državljanske pravice, ki so zagotovljene z Ustavom SFRJ pa tudi z mednarodnimi dokumenti, ki jih je Jugoslavija podpisala in ratificirala. Posebej je treba omeniti pravico do kritičnega mišljenja, svobode vesti, svobode nemotenega komuniciranja in izmenjave idej, svobode zbiranja, torej elementarne človeške pravice, ki jo jamči družbenopolitični sistem SFRJ. Vsi obtoženi so zoper obtožbo vložili ugovore zahtevajoč med ostalim tudi to, da se obtožnico (ker ni sestavljena v skladu z zakonom o kazenskem postopku) vrne javnemu tožilcu, da bi jo le-ta popravil, ali pa da se postopek ustavi. Senat Okrožnega sodišča v Beogradu je zavrnil vse ugovore, ne upoštevajoč citirane trditve in navedbe, zapisane v ugovorih. Senat je odgovoril šablonsko mimo trditve, zapisanih v ugovorih. Ugovor, ki ga je napisal branilec prvoobtoženega Vladimira Mijanovića Srdjan Popović, je zavržen kot prepovedan. Mislim, da je evidentno, da je advokat Srdjan Popović eliminiran iz kazenskega postopka iz meni nepoznatih razlogov, na skrajnje nezakonit način. Predpostavljam, da javna tožba ni hotela imeti tega advokata v kazenskem postopku.“

18. septembra je senat Okrožnega sodišča v Beogradu, ki mu je predsedoval sodnik Andrija Lazović, ugovore zavrnil kot neutemeljene, ugovor Mijanovićevega zagovornika pa kot nedovoljen (Mijanovićev advokat je v pripombi namreč zapisal, da javni tožilec tolmači 114. člen Kazenskega zakona SFRJ, „kot da se po tem lahko kaznuje kogarkoli za karkoli, le da se mu pripiše „kontrarevolucionarne namene“). Senat je še pristavil mnenje, da je sum proti obtoženim utemeljen, da so ugovori zoper obtožnico v nasprotju z dokazi, in torej postopka ne more zaustaviti.

Vseh šest zagovornikov obtoženih je obrazložitev kazenskega senata poslalo nazaj, češ da je očitno nezakonita. Če obtoženi oziroma njihovi pravni zastopniki ne morejo uvideti, KAJ obtožnica bremeni vsakega posebej, KATERI DOKAZI naj bi potrdili domnevna dejanja in ZAKAJ niso sprejete njihove obrambe — potem gre za povsem posebno kršenje temeljne ustavne pravice obtoženih do obrambe. Svoje ugotovitve so zagovorniki poslali tudi Odboru za pravosodje Skupščine SR Srbije, opozarjajoč ga, da so storjene flagrantne — bistvene kršitve Zakona o kazenskem postopku.

Medtem pa — 6. septembra se je začel proti šestoobtožene- mu Milanu Nikoliću nov preiskovalni postopek, zaradi suma, da je 1982. leta v svojih angleških spisih: „zlomerno in neresnično prikazoval družbenopolitične razmere in pozival ter napeljeval k protiustavni spremembi socialistične samoupravne ureditve.“

Kot bomo spoznali kasneje, sta prav inkriminirana Nikolićeva teksta bila tista, s katerima je javna tožba na procesu 16. novembra dosegla razširitev obtožnice in tritedensko prekinitev sojenja.

17. oktobra je tisk objavil, da je v Okrožnem sodišču v Beogradu sojenje šesterici.

2. oktobra je četrtoobtoženi Gordan Jovanović še enkrat skušal ubežati roki pravice:

„Zgodba se je začela takrat, ko sem odšel k neki prijateljici v Ljubljano. Malo pred Ljubljano sem v vlaku zaspal. Tako sem prespal tudi postajo v Ljubljani. Zbudil me je sprevodnik, ki je zahteval vozovnico, dejal se mu „malo prej sem vam pokazal vozovnico,“ on pa mi je odgovoril „tvoja naloga je pokazati vozovnico“; pokazal sem mu jo, on pa mi je povedal, da bi moral že izstopiti. Tako sem moral kupiti karto do Divače, kjer sem naposled tudi izstopil, popil konjak in kupil karto nazaj do Ljubljane. Ob devetih bi moral priti vlak, ki je šel skozi Divačo do Ljubljane. Malo pred deveto — sedel sem na železniški postaji in čakal na vlak — sta dva miličnika legitimirala vse ljudi na postaji. Počakal sem ju, jima dal svojo osebno izkaznico, onadva sta podatke vpisala in odšla. Ob devetih je prišel vlak, šel sem vanj, ob devetih in pet minut vlak še ni speljal, miličnika, ki sta, kot domnevam, po telefonu preverjala popisane legitimacije, sta se vrnila in mi

povedala, da proti meni obstaja tiralica. (Verjetno je bila to tista „stara“ tiralica, za katero se nihče ni spomnil, da bi jo umaknil.) Odpeljali so me iz kupeja naravnost v miličniško postajo v Divači. Nekajkrat so mi pregledali prtljago, poklicali so „udbaša“ iz Divače — tip, star kakšnih štirideset let, ki mu je očitno precej do izgleda, se je pripeljal v belem bmw-ju, in me začel zasliševati. Povedal sem mu, da imam svojega preiskovalnega sodnika, torej ne rabim dveh, zato je odnehal rekoč, naj si ne mislim kaj slabega. Predpostavljam, da so iz Beograda prejeli naročilo, da naj me z miličnim spremstvom pošljejo nazaj v Beograd. Na roke so mi naredili lisice in naredili zapisnik o zaplenjenih stvareh. V tem zapisniku je popisan „material“, ki so ga našli pri meni: mapa o horoskopu (ukvarjam se s horoskopom), dva študentska časopisa, dve strani, iztrgani iz Starta, nek članek o Laibachu. To je bilo vse, kar so našli pri meni — in garderobo, seveda.“

Kot je že povedal Gordan Jovanović, sta ga v Beogradu na njegovo izredno presenečenje pričakala ista uslužbenca policije, ki sta ga aretirala že tri mesece poprej; najprej sta ga odpeljala v republiško službo za notranje zadeve, potem pa na Okrožno sodišče, v Palačo pravice. Tam ga je sprejel dežurni preiskovalni sodnik. Ta se je po telefonskem pogovoru odločil Jovanovića priprejeti in ga poslal v Centralni okrožni zapor. Popoldne naslednjega dne sta prišla dežurni preiskovalec in javni tožilec oziroma njegov pooblaščen namestnik Danilo Nanović. Začela sta ga zasliševati (kdo je prijateljica v Ljubljani, ipd.). Že na samem začetku zasliševanja sta mu povedala, da sta o priporu obvestila Gordanovega advokata, ki pa da ni mogel priti; kasneje je Jovanović ugotovil, da njegov odvetnik o vsem skupaj ni vedel ničesar. 4. oktobra so ga izpustili. O njegovem tridenem bivanju v zaporu ne obstoji zapisnik ali kakršenkoli drug dokument, razen potrdila o odvzetih predmetih, ki so ga Jovanoviću v Divači oziroma v sprejemnici beograjskega centralnega zapora izročili pristojni uslužbenci.

Točno teden dni po Jovanovićevem ponesrečenem obisku prijateljice v Ljubljani je TANJUG poslal občilom vest, da je omenjeni poskušal pobegniti čez mejo — v Italijo, ter da so pri njem našli sovražno literaturo.

Gordan Jovanović:

„Ko so se v tisku pojavile informacije o mojem domnevnem begu v tujino, sem napisal popravek, v katerem sem pojasnil, kaj se je pravzaprav zgodilo; popravek sem poslal časopisom, ki so objavili vest o pobegu, nanj ni nihče reagiral, nihče ni objavil demantija, zato sem jih tožil in zahteval, da o objavi odloči sodišče. Ta postopek še traja.“

Kmalu potem, ko je bila vložena obtožnica, je skupina občanov — dr. Nebojša Popov, dr. Ljubomir Tadić, dr. Svetozar Stojanović, dr. Mihajlo Marković, Dobrica Ćosić, dr. Zagorka Golubović in dr. Dragoljub Mićunović poslala Skupščini SR Srbije pismo, v katerem med drugim menijo, da obtožnica z ničimer ne dokazuje, da gre za istomišljenike oziroma za homogeno skupino v kakršnemkoli pogledu. Postavijo vprašanje: „Kdo sprejema odločitve o omenjenih represivnih ukrepih? Zahtevamo javno skupščinsko razpravo o odgovornosti državnih organov in funkcionarjev, odgovornih za uporabo represivnih ukrepov.“

V pismu vsem članom Sveta federacije že omenjeni intelektualci posebej poudarjajo, da je: „na zatožno klop postavljen „Slobodni univerzitet“ in sama ideja svobodnega zbiranja ter da bi z nadaljevanjem takšnega nasilja vsekakor postalo tisto, kar je z revolucijo začeto, brezsmiselno, kot bi nadaljevanje tudi uničilo vsakršno perspektivo demokratičnega socialističnega razvoja.“

Legendarni dr. Veselin Savić je Predsedstvu SFRJ poslal pismo, v katerem opozarja na realne posledice, ki bi zaradi sojenja pomenile izgubo težko pridobljenega ugleda Jugoslavije.

General v poklju, španski borec, narodni heroj in akademik dr. Gojko Nikoliš je v izstopni izjavi iz Zveze komunistov Jugoslavije zapisal: „Sem v opoziciji — proti etatističnemu nasilju nad ljudmi, proti teptanju njihovega fizičnega in psihič-

nega dostojanstva — proti vsemu, kar se v zadnjem času dogaja pozitivnim zakonom in odredbam Ustave navkljub. Tragično je dejstvo, da naša država, ki je podpisnik vrste mednarodnih konvencij o pravicah državljanov, ne spoštuje taistih konvencij. Kaj torej lahko pričakujemo od Čila, Kampučije (Vietnama), Južnoafriške zveze ali od Afganistana? Sedaj se, kot sem zvedel, pripravlja še en spektakularen, monstrozen proces... Komu naj to služi? ... Vsi ti ljudje so po mojem pošteno ljudje, med njimi so tudi „oseminšestdesetletniki“, ki so kljub dobljenim udarcem ostali zvesti ideji neke bolj pravične, socialistične družbe in jim torej ZKJ dolguje priznanje za to zvestost, ne pa da jih še danes preganja.“

22. oktobra so jugoslovanski prostovoljci v španski vojni 1936—1939 s svoje skupščine v Sarajevu poslali Centralnemu komiteju ZKJ pismo, v katerem, med drugim, zahtevajo, da se nujno skliče izredni kongres ZKJ in da se poimensko pokliče k politični in kazenski odgovornosti krivce za ogromne politične in gospodarske napake. Španski borci opozarjajo, da se „javnost ne bo pomirila s sodnimi procesi, ki so neargumentirani, in tudi s kaznimi, ki presegajo atribut „drakonski“, ne.“

Sojenje dr. Šešlj in napovedani proces proti šesterici v Beogradu sta izzvala plaz protestov v mnogih državah. Ob vrsti mednarodnih in nacionalnih združenj za zaščito človeških pravic, znanstvenih ustanov in parlamentarnih skupin, so svoje proteste oziroma zahteve jugoslovanskim oblastem poslali tudi mnogi ugledni posamezniki.

Omenili smo že apel skupine francoskih intelektualcev pod vodstvom Simone de Beauvoir; Noam Chomsky, eden najbolj poznanih lingvistov naše dobe, v pismu izraža zahtevo, da se take obtožbe brez nadaljnega umaknejo.

V pismu 26. septembra profesor Deborah Meyer meni, da se z napovedanim procesom krši mir, demokracija in temeljna humanost.

Dr. Barry Torn, v pismu 4. oktobra: „Jaz in vse večje število ljudi v svetu, ki smo izvedeli za dogodke v Beogradu, smo šokirani ne le zaradi aretacij, temveč tudi zaradi obtožb, surovega ravnanja, nasilnih preiskav, brutalnih zasliševanj vseh teh ljudi.“

Zaustavitev pregona so zahtevali tudi člani Komiteja zainteresiranih znanstvenikov v ZDA, Sindikat visokega šolstva v Franciji, Zveza narodne prosvete iste države in holandska Liga za človečanske pravice. Slednja v svojem pismu zapiše:

„Tisti, ki izkoriščajo le svoje osnovne človečanske pravice v državi — članici Združenih narodov — ne bi smeli biti tretirani kot kriminalci, ker bo vsak posameznik in narod izgubil svoje pravice in svobodo, če jih ne bo izkoriščal.“

V Zvezni republiki Nemčiji ustanovijo Odbor za obrambo Mijanovića in drugih, ki ga sestavlja sedmero najodličnejših pisateljev, profesorjev ter doktorjev.

Odbori za obrambo obtoženih nastanejo še v štirih državah: 4 ameriški profesorji v imenu odbora pošljejo pismo Veselinu Djuranoviću, v katerem se zgražajo nad obsodbo dr. Vojislava Šešlja ter nad napovedanim beograjskim sojenjem. Jugoslovanski oblastem se je javilo več sto intelektualcev iz Grčije, Avstrije, Italije in Velike Britanije; več sto uglednih Nemcev; skupina neodvisnih poslancev italijanskega parlamenta; laburistični poslanci Združenega kraljestva; 44 kongresmenov in 2 člana Senata ZDA, osebnosti iz Mexica, Argentine in iz Avstralije.

Vladimir Mijanović:

„Angažiranje demokratičnega sveta in različnih profesionalnih ter humanitarnih mednarodnih, ne-vladnih organizacij ob sodnem procesu mi veliko pomeni. Njihovo angažiranje preprosto govori o možnostih javnosti, javnost pa je edina moja skrb, edini garant, da bodo enkrat v bližnji bodočnosti takšni procesi izginili za vselej — tudi v naši državi.“

5. novembra se je na Okrožnem sodišču, v beograjski Palači pravice začelo sojenje proti šesterici. Tisk oziroma sredstva javnega obveščanja nasploh, tega dogodka niso mogli prezreti.

O preliminarinih zapletih na sodišču okrožnega sodišča v

Beogradu govori zagovornik prvoobtoženega, Vladimir Šeks:

„Mislim, da se je sojenje začelo v atmosferi, v kateri so stalno kršena osnovna načela Zakona o kazenskem postopku. Sodni senat je s tem, ko je zavrnil vse predloge obrambe za zagotovitev večje sodne dvorane (ki jo Okrožno sodišče v Beogradu poseduje in v kateri je več kot 500 sedežev) v skrajni konsekvenci kršil načelo javnosti. Sojenju lahko sedaj prisostvuje zelo omejeno število oseb, omejeno je tudi število tujih dopisnikov in domačih novinarjev. Vsak dan ostane veliko število ljudi pred vrati sodne dvorane — tovrstno selekcioniranje pa pomeni bistveno kršitev odredb kazenskega postopka.“

Kljub ostrim protestom obrambe in kljub jasno definiranim zakonskim odredbam (ZKP, čl. 287, a1.3), je v sodni dvorani stalno prisotnih od 6 do 10 stražarjev, oboroženih s strelnim orožjem, čeprav je evidentno, da so oboroženi stražarji v sodni dvorani lahko prisotni le v primeru, da nastopajo kot stražarji priprtih obtožencev. Sodni senat navkljub argumentiranemu dokazovanju in sklicevanju na predpise, ki regulirajo te predmete, enostavno brez obrazložitve zavrača večkratne zahteve obrambe, naj iz sodne dvorane umaknejo orožje. Na ta način je stalno prisotna atmosfera strahu, negotovosti, ki jo čuti publika, prav tako pa to vpliva tudi na procesno dejavnost vseh udeležencev postopka.

Prav v omenjenem je videti razlog, da je obramba zahtevala izločitev predsednika sodnega senata in sodišča — tudi ta zahteva je bila zavrnjena. Obramba je tudi zahtevala izvetje namestnika javnega tožilca Nanović Danila, ki je v obtožnici izvršil intelektualni falsifikat; citiral je namreč izjave nekaterih prič (da bi s tem potrdil navedbe obtožnice), čeprav so izjave očitno demantirale njegove trditve. Tudi ta zahteva je bila brez pojasnila zavrnjena.

Obramba je zahtevala izločitev članov sodnega senata — sodnikov/porotnikov, za kar je imela dovolj upravičenih razlogov, ker je sumila v njihovo nepristranost in objektivnost. Glede na govor Veselina Djuranovića in na nekatere izjave najvišjih državnih in partijskih funkcionarjev, je zagovornike zanimalo, ali so člani sodnega senata člani ZKJ; če torej so, ali se po načelu demokratičnega centralizma čutijo obvezani upoštevati vnaprejšnje obsodbe (omenjenih funkcionarjev), ki so bile še pred objavo obtožnice in pred začetkom sojenja publicirane v jugoslovanskem tisku. Sodišče je odgovore na ta vprašanja zavrnilo, tako da je obramba posumila v nepristranost porotnikov in zahtevala njihovo izločitev. Tudi zahteva sama je bila zavrnjena praktično brez kakršnegakoli pojasnila.“

Drago Demšar, prav tako zagovornik prvoobtoženega Mijanovića, meni takole:

„V tisku je bilo veliko govora o tem, da zagovorniki skušajo z nekimi manevri zavlačevati, kakor da ne bi bili podani razlogi za izločitev.“

Od leta 1977 je možno podati zahtevo za izločitev sodnika ali pa tožilca samo do začetka glavne obravnave, torej do takrat, ko se začne brati obtožnica. Žal je tako, da gre kazenska zakonodaja v Jugoslaviji po letu 1967, da je bil storjen resničen korak naprej, vseskozi navzdol, ko se zojujejo pravice obdolžencev kot tudi pravice zagovornikov, da se neke določene kavitale ukinjajo. Ena od določb na liniji povedane represije, je od leta 77 tudi ta, da je mogoče zahtevati izločitev sodnika in tožilca le do začetka glavne obravnave. To je nonsens in nesprejemljivo. Zahtevo za izločitev sodnika, ki se v teku postopka vede pristransko, ali zahtevo za izločitev porotnika, o katerih v tistem kratkem času (med objavo porote in začetkom branja obtožnice), ne moraš izvesti nič bistvenega, lahko torej sprožiš šele v pritožbi na obsodbo. Treba je torej čakati ves čas obravnave, treba se je boriti, spuščati v dokazovanje oziroma v obrambo, v pritožbi pa šele lahko navedeš razlog in upaš, da bo višje sodišče razumno oziroma, da ga bo zagovornik s svojimi argumenti prepričal. To je neka neracionalna rešitev, s katero se je v Zakonu skušalo prepričati zlorabe (da bi pač ves čas postopka zahtevali izločitev); to je nesmisel, ker o tem odloča predsednik senata oziroma predsednik sodišča, ki bi to lahko temeljito presodil tudi med postopkom samim. Tako zagovorniki

niso mogli čakati, da se naberejo še kakšni novi momenti, zaradi katerih bi očitali sodniku nepristranost, ampak so morali predlagati njihovo izločitev že v samem začetku obravnave."

Že prvi dan so bili kot opazovalci sodnega procesa prisotni predstavniki naslednjih organizacij:

Amnesty International, Federation Internationale des Droits del' Homme, Helsinki Monitory Group, American Bar Association, Die Grünen im Bundestag (ZRN).

Drugi dan sojenja je predsednik sodnega senata, Zoran Stojković uvodomu sporočil, da sta zahtevi Milića (po izvztju predsednika sodnega senata) oziroma Imširovića (po izvztju tistih članov sodnega senata, ki se kot morebitni člani ZKJ čutijo obvezane, da upoštevajo direktive v zvezi s tem sojenjem) zavrjeni.

Rade Mikijelj, zagovornik prvoobtoženega Mijanovića:

"Prvega dne sodne obravnave proti šesterici imenovanega zagovornika Mijanovića, Miodraga Popovića, ni bilo. 8. oktobra je s svojo ženo odpotoval v Pariz, nameravajuč ostati na poti okoli dva tedna. Tik pred vrnitvijo je Popovićevo soproga dobila resen srčni napad, klinično je bila mrtva, prepeljali so jo v bolnico, v šok sobo; po krajšem oklevanju so ji zdravniki prepovedali potovanje v Beograd za določen čas.

Obtoženi Mijanović je to povedal sodišču. Zahteval je, da se obravnava prestavi do vrnitve advokata Miodraga Popovića, ali pa naj mu sodni senat odobri dovolj časa, da najde drugega zagovornika. Sodnik je Mijanovića odobril eno (1) uro časa, ne glede na dejstvo, da je bilo v preiskovalnem postopku zaslišanih 90 prič, da obtožnica obsega več kot 19 strani, kar nedvomno zahteva daljše priprave. Rok je bil skrajno absurden in smešen. Postavljen pred zid si je Mijanović v eni uri uspel zagotoviti novega advokata, Radeta Mikijelja. Mijanović je kljub vsem naporom uspel pripeljati Radeta Mikijelja v sodno dvorano šele čez uro in pol. Čeprav se je sodnik zavedal, da je bil dan rok skrajno nerealen, je po izteku roka zaukazal privedbo Mijanovića — to pa pomeni udi njegov pripor. Advokat Mikijelj, ki je bil tedaj zaposlen z drugimi zadevami v varoši, je petnajst minut pred iztekom roka telefonsko obvestil pisarno Okrožnega sodišča, da je sprejel zagovor Mijanovića, da pa ne more priti brez pol ure zamude. Ko sta skupaj z Mijanovićem naposled prišla v sodno dvorano, se je sodnik opravičil prvoobtoženemu zaradi odločitve o privedbi, ker je ugotovil, da je sodna pisarna (ki se nahaja v istem nadstropju kot sodna dvorana) potrebovala za prenos sporočila 45 minut.

Od sodišča sem zahteval, da mi da dovolj časa za pripravo obrambe. Sodnik je vprašal, koliko časa zahtevam. Nisem odredil roka, sodniku sem le povedal, da zakon predvideva minimalno 8 dni. Sodnik se je konsultiral s senatom, potem pa je zdiktiral, da se mi pušča dva dni in napovedal obrnavo za pojutrišnjem, kar je de facto predstavljalo le en dan. Kljub temu sem sprejel in 8. novembra smo začeli glavno obrnavo."

Člana zahodnonemškega Parlamenta, Petra Kelly in Gert Bastian, ki sta bila na sojenju prisotna od samega začetka, sta 5. novembra ob 19. uri v beograjskem hotelu "Ekselzor" napovedala tiskovno konferenco. Po vrnitvi iz Kragujevca, kjer sta se poklonila žrtvam nacistične vojske (kakšen medijski odziv je doživela njuna misija, smo že slišali), so Petro Kelly poklicali v pisarno direktorja hotela, ki ji je sporočil, da je tiskovna konferenca kot ilegalna — prepovedana. Petra je zavrnila pogovor z direktorjem hotela in s predstavniki policije ter zahtevala, da pokličejo predstavnike ambasade njene države; ob tem je prišlo do fizičnega napada:

nekaj deset novinarjev in obiskovalcev se je zbralo v hotelskem preddverju. Občan v civilu, ki se je predstavil kot "predstavnik mestne službe za notranje zadeve", je prisotnim sporočil, da ne bo nikakršnega pogovora, obenem pa jim je zaukazal, naj se razidejo. Ob hotelskem izhodu sta dva pripadnika mestnega SNZ-ja brez povoda in brutalno napadla Pavluška Imširovića (petoobtoženega), poskušajoč ga nasilno zvleči v hotelsko zgradbo, udarjajoč ga s pestmi

po telesu in s čevlji po nogah, zavijajoč mu roke na hrbet. Tako sta ga dvakrat zrušila na tla, ga pri tem opsovala in ga nazvala s sovražnikom.

Naslednji dan je pred okoli dvajsetimi tujimi novinarji imel tiskovno konferenco Srdja Popović, advokat, ki so mu preprečili braniti prvoobtoženega Mijanovića. Največji odmev je povzročila aretacija njegovega sina Borisa, ki so ga pripadniki policije tega dne okoli 11. ure dopoldan iz Palače pravice odpeljali v mestno službo za notranje zadeve; tam so ga zasliševali in maltretirali okoli 5 ur. Srdja Popović je to imenoval "jemanje talca".

Že nekaj dni poprej, 2. novembra so v mestno policijsko postajo privedli skupino študentov fizike, ki so na sestanku osnovne organizacije ZSMS prebrali Mijanovićevo apel javnosti. En od njih, Miloš Bogdanović, ki je predlagal, naj apel preberejo, je bil zaradi prekrška kaznovan s petnajstimi dnevi zapore.

7. novembra 1984: Vladimir Mijanović je zahteval, da javnega tožilca izključijo iz obravnave, ker je Srdji Popoviću preprečil, da bi branil svojega klienta. To je storil tako, da je v obtožnici napačno interpretiral izjavo neke priče, izjavo neke druge priče pa je citiral popolnoma nasprotno. Sodni senat je Mijanovićevo zahtevo brez obrazložitve odklonil.

Advokat Drago Demšar je zahteval, da v zapisnik o sodni obrnavi vnesejo izjavo, s katero se odreka svoji pravici, da bi govoril slovensko, in to potem ko je predsednik sodnega senata zatrdil, da se "u ovoj sudnici govori srbskohrvatski". Tudi zahteva advokata Šeksa, naj bi izvedeli, kdo so porotniki, je bila brez argumenta zavrjena.

Imširović in Nikolić sta zahtevala, naj se zapisniško potrdi, da sta do sedaj nekaznovana — sodni senat je njuni zahtevi ugodil. Tožilec Nanović je ob tej zahtevi pripomnil: "Ali vi ste poznati politički kriminalci!"

Tega dne je pred sodiščem podal svojo izjavo prvoobtoženi, Vladimir Mijanović. Poudaril je vse bistvene argumente, ki jih je izrazil že pred sojenjem v odprtih pismih in apelih javnosti, na sodnikovo vprašanje, če morda želi odgovarjati na vprašanja, pa je odgovoril, da trenutno ne želi reči ničesar več.

4. dan sojenja je advokat Mikijelj ponovil vsakodnevno zahtevo, naj sodno dvorano zapuste oboroženi uslužbenci sodišča. Njegova zahteva je bila zavrjena.

Po zahtevi advokata Šeksa, naj se sojenje snema na magnetofonski trak — tudi to zahtevo je senat zavrnil, je izjavo pred sodiščem dal drugoobtoženi Milić. Rekel je, da meni/razume, da je bil obsojen že pred samim začetkom sojenja, da je obtožnica izraz politične shizofrenije, ker je osnovana na norih idejah; treh tekstov, s katerimi ga bremenijo obtožnica, ni nikoli nikjer prebral; tožilec je posamezne citate iz rokopisov namerno iztrgal iz konteksta in jih s tem falsificiral; vsa dejstva, ki jih v tekstih navaja, so citati iz preverjenih zgodovinskih virov, ti viri pa so javnosti od nekdaj dostopni. Marginalija tega dne sojenja: Ob vходу v sodno dvorano je oborožen čuvaj napadel Mijanovićevo soprogo, ki je pred njegovimi udarci zbežala k predsedniku sodnega senata. Ta ji je obljubil, da se kaj takšnega ne bo več ponovilo.

12. novembra se je po tridnevnem premoru proces nadaljeval. Uvodomu je drugoobtoženi Milić nadaljeval s svojo obrambo in odgovarjal na vprašanja javnega tožilca, Nanovića. Z odgovori je zanimal poskuse javnega tožilca, da bi obtoženemu naprtil videz državnega sovražnika. Obramba se je zato večkrat uprla vprašanjem, češ da javni tožilec postavlja vprašanja, ki se ne tičejo obtožnice. Posebej je zanimal Milićev odgovor na vprašanje, če ga je kdaj kdo opozoril zaradi njegovih vprašanj na javnih tribunah. Milić je odgovoril: "Dan kasneje, ko sem na tribuni v Študentskem kulturnem centru postavljaj vprašanja dvojici starih revolucionarjev — vprašanja so se nanašala na neke nerazjasnjene dogodke iz zgodovine KPJ — me je poklical Ranko Savić, šef beograjske "udbe" ter mi zagrozil, da naj držim jezik za zobmi. Dejal je: "Če še enkrat postaviš takšno vprašanje, te bom ubil, kot sem ubil Jozu Barovića, Džinu Gligorijevića in Pašagu Mandžića." Kljub zahtevi obrambe, je sodni senat zavrnil precizen vnesek te izjave v sodnik zapisnik.

V nadaljevanju sojenja se je zagovarjal tretjeobtoženi Dra-

gomir Olujić. Med drugim je dejal: „Obtožnico zavračam v celoti, ker je gramatiško nekonsistentna in ker ni zasnovana na kakršnihkoli dokazih.“ Olujić je nadalje zanimal vse obtožbe v zvezi z nastopanjem na javnih tribunah oziroma izjavljanjem na njih. Na koncu je Olujić dejal, da dokler ne vidi dokazov za tisto, česar je obtožen, ne bo več govoril.

13. november 1984: Tega dne sta se pred Okrožnim sodiščem v Palači pravice branila Gordan Jovanović in Pavluško Imširović. Uvodoma je advokat Šeks ponovil zahtevo, da stražarji v sodni dvorani ne nosijo strelnega orožja (kar je podprl z 287. členom Zakona o kazenskem postopku), kot glavni argument pa je navedel dejstvo, da prisotnost oboroženih stražnikov lahko (ponovno) slabo vpliva na priče, ki so bile podobnih pritiskov deležne že v preiskovalnem postopku.

Gordan Jovanović, četrtoobtoženi je v svoji obrambi izrecno poudaril, da ne razume ne obtožnice, ne izrazov „ilegalni sestanki“ oziroma „kontrarevolucionarna aktivnost“. Javni tožilec oziroma njegov pooblaščen namestnik, Nanović, je obtoženemu ponovno postavljaj vprašanja, ki se niso nanašala na obtožnico, čemur se je obrambe kolektivno uprla. Jovanović je potem na vprašanja obrambe odgovoril, da se ni nikoli z nikomer združil, da bi zrušil jugoslovanski družbeni sistem, niti ni nikoli prisostvoval sestanku, na katerem bi kdo od obtoženih napadel pridobitve NOB, in tudi ni nikoli žalil osebnosti in dela tovariša Tita ter podobno. Na vse ostale pavšalne navedbe obtožnice je četrtoobtoženi odgovoril negativno.

Drago Demšar, zagovornik prvoobtoženega:

„Ne vem, kakšne so sicer navade na sodišču v Beogradu glede vodenja postopka; tokrat se vidi, da javni tožilec nima iniciative — razlog za to najbrž ni le v njegovi osebnosti, ampak v obtožnici, ki ne kaže na kaznivo dejanje (zaradi katerega se šesterici sodi), ki bi ga lahko subsumiral pod 136. členom v zvezi s 114. členom. To, kar trdi tožilec, kot je že povedal kolega Šeks, nikakor ne izhaja iz izjav prič. V takšni situaciji torej pričam ne more postavljati vprašanj, ker s tem ne bi izvedel nič novega. Po mojem prepričanju bi moral tožilec na podlagi izjav, nastalih v preiskavi, priti do drugačnih zaključkov, do takšnih, da ne bi vložil obtožnice. Ko so zagovorniki vložili ugovor zoper obtožbo, je imel tudi senat Okrožnega sodišča možnost vrniti obtožnico. To bi bilo tudi edino pravilno; tako bi se razjasnili vsi elementi — nedvoumno bi se povedalo, katera kazniva dejanja, naj bi kvazi-ustanovitve sovražne skupine izvršili. Šele če bi bilo to opisano, bi lahko začeli z dokaznim postopkom. Recimo: hoteli so narediti to in to, ne vem, ubiti so hoteli tega in tega funkcionarja ali kaj podobnega. Skratka, nekaj konkretnega, ne kar nasploš. V obtožbi se mistificira pojem družjenja, govori se o „sedeljkah“ in o „sestankih“, zelo veliko uporabljajo atribut „ilegalen“, ki si ga je tožilec seveda izmislil (v stanovanjih srečanj ni treba prijavljati, obtožnica pa niti ne dokazuje, da bi se tam karkoli ilegalnega dogajalo). Zato hoče tožilec z drugimi elementi npr. s preteklostjo teh ljudi, s tem, da so jim preiskali stanovanja in zasegli določene knjige oziroma dokumente, s tem da so bili obdolženi kakorkoli kritični, s temami njihovih pogovorov, ki naj bi bile kriminalne že v naslovih — na ta način hoče ustvariti sliko sovražnih elementov, vanjo pa projicirati ustanavljanje skupine, ki naj bi imela namen izvršiti tista dejanja, ki bi jih bilo mogoče subsumirati pod 114. člen. V situaciji, ko ni niti v obtožnici niti v izjavah prič nič konkretnega, je vloga javnega tožilca klavrna. Pričam ne postavlja vprašanj, ali pa jih vprašuje kaj nepomembnega. Namesto njega morajo priče spraševati zagovorniki:

ali so na domnevnih sestankih dobile kakšno nalogo, ali je bilo govora, kaj naj bi kdo naredil, je bilo v vašem družjenju kaj ilegalnega, skrivnostnega, konspirativnega, kakšna je bila konkretno domnevna povezava, je obstajal kakšen program... ker priče na vprašanja zagovornikov dosledno odgovarjajo nikalno, tožilec sprašuje priče, kakšne knjige imajo doma (čeprav obenem ne trdi, da so te knjige prepovedane), od koga so jih dobile, ali so jih komu dajale... Obramba se je temu načinu seveda uprla in dokazala, da tožilčevi dokazi niso pravno relevantni, da hoče na ta način ugotavl-

jati politično prepričanje prič. To je enostavno nedopustno, to je kršenje ustavnih pravic, dostojanstva osebnosti, svobode vesti, svobode dobivanja informacij, itd. Tako je prišlo do konflikta — namesto, da bi se sodišče postavilo kot arbiter, v smislu varovanja ustavnih pravic, si člani sodnega senata medsebojno malo pušpetajo, sodnik pa polglasno zdihtira sklep, s katerim zavrne nasprotovanja obrambe. Tako se ustvarja določena napetost med zagovorniki in sodniki oziroma tožilcem. Dejansko imaš občutek, da sodeluješ v postopku, v katerem ni več kaj ugotavljati, kaj dokazovati. Tožilec ne naredi ničesar, ti bi pa moral dokazovati ne dolžnost obdolženega — to pa je seveda absurd. Predsednik sodnega senata (ki ga sestavljata dva profesionalna sodnika in trije porotniki) se vede precej paternalistično, zagovornikom pusti, da nekaj povejo (ali pa še to ne), potem pa v maniri prijateljskega prepričevanja, češ, sedite pa pustite to, itd. deluje mimo regularnih form. V taki situaciji relacije niso jasno vzpostavljene — na sodnikovo obnašanje, logično, ne reagiraš, nakar on situacijo zaostri in izreče kazen.“

Pavluško Imširović je pred sodiščem prebral izjavo, v kateri je uvodoma dejal, da je zgrožen spričo dejstva, da je takšna obtožnica mogoča po skoraj 40 letih začetka gradnje socializma v tej deželi in po 35 letih razkola s Stalinom. Posebej je izzvenela Imširovićeva izjava, da v primeru, da: „Načelo presumpcije nedolžnosti velja pred tem sodiščem, potem do sedaj povedanemu ne mislim dodati niti besede več. Če pa za to sodišče velja načelo presumpcije krivde, po katerem breme dokazovanja pade na obtoženega in ne na tožbo, potem bom moral svojo obrambo razširiti.“

Tega dne je 19 znanstvenikov, umetnikov in članov Srbske akademije znanosti ter umetnosti Skupščini SFRJ ter SR Srbije in pa jugoslovanski javnosti poslalo pismo, v katerem se zavzemajo za svobodo misli in izražanja. Humanistični in socialistični razlogi so omenjeno skupino prepričali v nujnost ustanovitve Odbora za obrambo svobode misli in izražanja.

Vladimir Šeks, zagovornik prvoobtoženega:

„Dne 13. 11. je na sojenju tožilec postavil niz vprašanj, ki se niso nanašala na obtožbo in s katerimi je obtoženim oporekel pravico do svobodnega mišljenja (in se s tem spustil v njihovo intimno sfero). Obramba se je postavljanju teh vprašanj uprla. Sodišče je nekatera tožilčeva vprašanja zavrnilo, nekatera pa dopustilo. Prišlo je do več intervencij obrambe, v eni le-teh pa je zagovornik prvoobtoženega Mijanovića, Drago Demšar energično protestiral in v svobodni interpretaciji navrgel, „da je postavljanje takšnih vprašanj na takšen način — brezobzirno.“ Zahteval je, da sodišče na to opozori javnega tožilca. Predsednik sodnega senata je Demšarjevo pripombo razumel drugače: zdihtiral je sklep, da je odvetnik Demšar užalil javnega tožilca Nanovića, rekoč, da je „brezobziren“; takoj ga je kaznoval z denarno kaznijo — 1000 din. Sodnik je tako še enkrat prekršil zakon: odvetnika Demšarja namreč ni mogel kaznovati z denarno kaznijo, ne da bi ga poprej že opomnil in opomin zdihtiral v sodni zapisnik. Preskočil je torej prvo instanco v izrekanju disciplinskih ukrepov. Sodišče prav tako ni objavilo uradnega akta s pojasnilom o kaznovanju, na katerega bi imel Drago Demšar pravico pritožbe, ki bi jo rešilo višje sodišče.

Nato je vstal drugi zagovornik prvoobtoženega, Vladimir Šeks, ki je izjavil, da v znak solidarnosti z odvetnikom Demšarjem zahteva isto kazen. Sodnik je odvetnika Šeksa le opozoril na dostojno obnašanje in ga prikrajšal za zadovoljstvo, da bi plačal kazen.“

V sredo, 14. novembra se je sojenje nadaljevalo ob 9. uri zjutraj. Sodnik Stojković je preliminarно obvestil obtoženega Imširovića, da je odločitev o prejšnji dan omenjeni zahtevi za izločitev preiskovalnega sodnika Dušana Kovačevića, priključena uradnim aktom.

Ta dan je dal svojo izjavo pred sodiščem šestoobtoženi, Milan Nikolić. Dejal je, da ne ve, pred čem naj se brani, ker je vse, kar je počel, del poklica, za katerega se je šolal in za katerega je plačan. Nikolić je končal z besedami: „Nadaljnja obramba bi bila zame nedopustna in žaljiva. Obtožnica izli-

va v meni slabost in indignacijo, moja intelektualna integriteta pa mi ne dopušta, da bi še naprej sodeloval v tem sojenju."

Milan Nikolić, šestoobtoženi:

"Sojenje proti nam predstavlja trenutek — mi sami niti nismo tako važni, kolikor je pomemben sam slučaj v tem trenutku — križpotje: ali bo vodstvo naše države odšlo po poti, ki jo že poznamo, po stari poti dušenja vseh disonantnih glasov, ali pa bo krenilo drugo pot — da različne ideje in tudi kritiko uporablja produktivno. Torej, da je ne bo zatiralo, ampak poslušalo in eventualno v tej smeri tudi nekaj storilo. Ali bo uporabilo nekatere ideje, ki se morda zdijo tuje in oddaljene, ki pa so lahko zanimive in v določenih okoliščinah tudi koristne. Ena od stvari, s katero me bremenijo, je moj uvodni prispevek na Svobodni univerzi o poljedelstvu; zaposlen sem v "Institutu za ekonomiku poljoprivrede", kot sociolog in ekonomist se že dolgo ukvarjam s problematiko vasi. Nekatere ideje, ki sem jih predstavil v uvodnem prispevku na Svobodni univerzi, bi lahko bile zelo koristne. O tem sem pisal. Institut je nekatere od teh monografij poslal srbski republiški vladi, in so jih tam praktično uporabili. Raziskoval sem temelje pokojniškega sistema kmetov v Srbiji, itd. Ideje torej, ki ne prihajajo iz nekega teoretičnega konteksta razmišljanja (in so zato a priori čudne), so lahko prav zaradi tega toliko bolj koristne. Drugačne so, pogojno rečeno, prihajajo iz drugačnih teoretičnih tradicij, konec koncev so nedogmatske."

Tožilec Nanović je v nadaljevanju procesa predlagal, naj se prebere definicija pojma "ilegalno" iz Prosvetine "Male enciklopedije", kar je sodnik zavrnil.

Nadalje je tožilec Nanović prvič predlagal, da pred sodiščem prebere odlomek iz Nikolićevega teksta, zaradi katerih je bil proti Nikoliću 6. septembra letos uveden nov preiskovalni postopek. Obramba je proti predlogu protestirala iz osnovnega razloga — ker obtožnica najnovejšega tožilčevega predloga ne zajema in je torej kot tak protizakonit. Ker je bil tožilcu material poznan že od prej in ne gre za nova dejstva, ki bi jih morebiti odkrili med procesom — je bila torej zahteva po razširitvi obtožnice neosnovana. Sodni senat se za predlog javnega tožilca oziroma protest obrambe ni opredelil, odločil naj bi kasneje.

Advokati so končno sodišču predali sporočilo, v katerem novinarje — poročevalce naprošajo, naj bi bili pri obveščanju bolj precizni, ker je del teh poročevalcev napačno obveščal javnost.

V naslednjih dveh dneh je bilo zaslišano 6 prič, med katerimi so z eno samo — pa še to le delno — izjemo vse po vrsti zanikale obstoj kakršnekoli ilegalne skupine in vsega ostalega, kar navaja obtožnica. Omenjena delna izjema, priča, ki je izjavila, da je na tribune Svobodne univerze prenehala hoditi, ker se z udeleženci idejno ni strinjala, je sicer uslužbenka Okrožnega sodišča v Pančevu — to pa je lahko vsaj zanimiv podatek.

Advokat Vladimir Šeks:

"Dne 15. 11. je predsednik sodnega senata brez posvetovanja z obrambo (do česar ima obramba pravico z odredbo Zakona o kazenskem postopku) začel narekovati v sodni zapisnik, naj se izvede tisti del dokaznega postopka, ki se nanaša na branje dokumentacije iz odvzetih spisov. Zagovorniki obtoženih so v skladu z zakonom sodniku predlagali, naj javnemu tožilcu ukaže, da za vsaki predlagani spis navede, na katere okoliščine se nanaša izvajanje dokazov, kot tudi katera dejstva bi naj predlagani dokazi/spisi potrdili ter seveda proti kateremu obtožencu naj bi predlagani dokazi pričali. Več zagovornikov je insistiralo s to zahtevo, med njimi tudi zagovornik prvoobtoženega, odvetnik Drago Demšar iz Ljubljane. Predsednik senata ga je v njegovem govoru prekinil, odvetnik Demšar ga je vljudo zaprosil, naj mu pusti razložiti svoj predlog; sodnik je Demšarju s ponižujočim tonom ukazal "Sedite!", odvetnik Demšar je dejal, da želi nadaljevati, brez nadaljnjega opozorila pa je predsednik senata, Zoran Stojković, začel narekovati v zapisnik (ne da bi se o tem posvetoval s porotniki) odlok, s katerim je izrekel odvet-

niku Demšarju najhujši ukrep — izključitev iz nadaljnjega sojenja. Ukazal mu je, naj takoj zapusti sodno dvorano. Odvetnik Demšar je to zavrnil, prišlo je do kratke pavze, po kateri se je sodni senat umaknil, odšel iz sodne dvorane in čez dvajset minut poklical vse obtožene ter zagovornike (brez odvetnika Demšarja) v dvorano ter najavil, da se sojenje nadaljuje naslednji dan ob devetih. Takrat bo senat tudi dokončno odločil o domnevnem prestopku odvetnika Demšarja.

Naslednjega dne je predsednik sodnega senata sprejel Demšarjevo pojasnilo, in mu dovolil, da nadaljuje z zagovarjanjem prvoobtoženega Mijanovića."

Tožilec Nanović je omenjenega dne v drugo zahteval branje Nikolićevih tekstov ter razširitev obtožnice. Tokrat je sodni senat brez pomislekov in tudi brez argumentov — kljub protestu advokatov — zahtevi ugodil.

Tanja Petovar, zagovornica obtoženega Nikolića:

"Razširitev obtožbe, ki jo je predlagal javni tožilec, sodni senat pa jo sprejel in dovolil, je protizakonita v celoti. Ne obstaja niti en člen zakona, ki bi inkriminiral dejstvo, da ima nekdo v predalu delovne mize v svojem stanovanju katerikoli — svoj ali tuj — tekst. Četudi je pripadnik Varnostne službe našel ta dva teksta v Nikolićevi delovni mizi, tega preprosto ne moreš inkriminirati, niti nikomur ni treba odgovarjati za tovrstno dejanje.

Formalno pravno je predlog javnega tožilca protizakonit, ker je predstavnik javnega tožilstva za obstoj dveh tekstov vedel in jih tudi posedoval. Paralelno s tem postopkom (v katerem sedaj teče glavna obravnava) je potekal tudi preiskovalni postopek zaradi teh tekstov. Slednji sploh ni bil končan — ali tako, da bi bila vložena obtožba, ali tako, da bi bil postopek zaradi pomanjkanja dokazov ustavljen. Tako v primeru, ko javni tožilec predlaga razširitev obtožbe zaradi dveh tekstov — en govori o dogodkih na Kosovu, drugi pa o sodobni ekonomski in politični situaciji v Jugoslaviji — ne obstaja nikakršne pravne osnove. Zakon o kazenskem postopku (člena 337 in 338), ki sicer navaja možnosti spremembe oziroma razširitve obtožbe med glavno obravnavo, ne omogoča razširitve obtožbe na osnovi tako spoznanih in poznanih dejstev.

Drugo formalno-pravno napako je javni tožilec napravil tako, da je predlagal razširitev obtožbe, ne da bi poprej navedel dokaze, s katerimi bi bil njegov predlog osnovan.

Seveda obstaja tudi načelni ugovor, da proti eni osebi zaradi istega dejanja ne moreta teči dva kazenska postopka. Ko je sodišče sprejelo predlog javnega tožilca, je nastal prav tak primer. Torej pomeni to še eno eklatantno in zelo grobo kršitev Zakona o kazenskem postopku."

Na predlog obrambe je predsednik sodnega senata, Zoran Stojković preložil nadaljevanje procesa na 6. december, ob 9. uri jutraj.

Vladimir Mijanović, prvoobtoženi:

"Pred javnostjo nimam kaj skrivati, javnost mi daje neposredno pravico, javnost me je prepračala, da nisem počel nič slabega. V čast mi je, da je v tem slučaju javnost angažirana v tolikšni meri, kot tudi tako lepa in močna podpora, ki mi jo je javnost do sedaj izkazala."

Pavluško Imširović, petoobtoženi:

"Kot ostali obtoženi se v tem procesu branim le z enim mogočim sredstvom in le na en mogoč način: z resnico. Drugega načina nimam in ga ne rabim. Resnica pa je, da nismo zagrešili ničesar nezakonitega. Mi lahko govorimo le resnico, ki je vedno revolucionarna in socialistična.

Takšen odpor je vedno mogoč, če že ne v širšem planu, potem njegovo zadnje zatočišče ostaja vztrajanje pri resnici in obramba lastnega človeškega dostojanstva. To je naš način obrambe in odpora pred cinizmom represije."

Milan Nikolić, šestoobtoženi:

"Danes, v tem trenutku, smo obtoženi — mogoče se to sliši patetično — žrtve, ki bodo vgrajene v temelje procesa demo-

kratizacije. Upam, na nek način pa sem tudi pripravljen sprejeti to ceno — da smo mi zadnji, ki se jim sodi zaradi izražanja kritičnega mišljenja, zaradi javnega zbiranja, diskutiranja in zaradi kritike. Upam, da smo zadnji, ki bodo zaradi tega odgovarjali pred sodiščem v Jugoslaviji."

6. decembra 1984 se je sojenje proti šesterici po tritedenskem premoru nadaljevalo. Centralno vprašanje, okoli katerega so se prisotni v dvorani Okrožnega sodišča v Beogradu skušali sporazumeti, je bila razširitev obtožnice:

— advokat Šeks je zahteval, naj se končno pojasni, ali se z razširitvijo obtožnice bremeni tudi Vladimirja Mijanovića, s tem pa mutatis mutandis tudi ostale obtožene. Isto zahtevo je postavil tudi prvoobtoženi Mijanović. Odgovor, ki ga je dal predsednik sodnega senata, se glasi malce absurdno: „Potem ko mu je od predsednika senata že pojasnjeno, da se inkriminirana dva teksta iz razširjene obtožnice nanašata na obtoženega Milana Nikolića, izjavlja: To dejanje bremeni kot sotorilca Milana Nikolića in ne Vladimira Mijanovića.“ Naslednjega dne so ta del zapisnika na zahtevo Mijanovićevega zagovornika popravili.

Milan Nikolić je v obrambo dejal, da se tekstom „Kosovo med Jugoslavijo in Albanijo“ (ki ga je tožilec imenoval „tekst o Kosovu“) in „Struktura jugoslovanske družbe, oblike sporov in načini njih (ovih) reševanja“ ne odreka (prvi mu je bil poslan v strokovno oceno, drugega pa je napisal v sklopu postdiplomskega študija v ZDA), zavrača pa insinuacije, ki jih je javni tožilec objavil v razširitvi obtožnice. Nikolić je tudi navedel dve montaži, ki jih je po njegovem izvršil tožilec, ko je citiral iz konteksta vzete stavke iz spisa „Struktura jugoslovanske...“.

Tudi tega dne se je nadaljevala živahna državljanska aktivnost: dr. Lino Veljak iz Zagreba je pisal pismo na Okrožno sodišče v Beograd, filozof Laszlo Sekelj je poslal pismo Vladimiru Mijanoviću, 36 slovenskih udeležencev ljubljanskega simpozija o židovskem vprašanju se je z odprtim pismom obrnilo na šesterico obtoženih, sociolog Mirjana Oklobdžija iz Zagreba je poslala pismo sodniku Stojkoviću, IO slovenskega filozofskega društva in UO slovenskega sociološkega društva sta objavila skupni predlog predsedstvu RK SZDL, da organizira javno razpravo o zahtevah za ukinitve mišljenjskega delikta v naši zakonodaji, o obsodbah, ki mišljenjski delikt tretirajo kot organizirano kontrarevolucionarno delovanje in o pritiskih na sodišča in o prejudiciranju krivde obtoženih s strani visokih političnih funkcionarjev. Odbor za zaščito umetniške svobode srbskega združenja književnikov je izdal sporočilo o najnovejših prepovedih knjig, o aretaciji pesnika in filozofa Milana Mladenovića zaradi objavljenih tekstov, o prepovedih časopisov Student in Mladina, kot tudi o uničenju celotne 3. številke časopisa Theoria, in o prepovedi 4. številke iste revije. Sociolog Rajko Šuštaršić iz Ljubljane je poslal pismo odboru za zaščito svobode misli in izražanja.

7. december: Advokati obtoženih so še naprej dokazovali nezakonitost razširjene obtožnice in zahtevali, da se javna tožba končno izjasni, česa je kateri od obtoženih kriv oziroma obtožen. Advokat Šeks je pred sodiščem citiral nekaj cvetk iz poročanja jugoslovanskih dnevnikov (o sojenju) in potem predlagal sodišču, da v skladu z „Zakonom o sudovima SR Srbije“ le-to začne izdajati uradna sporočila. Predlog je sodišče zavrnilo.

Mijanović je zatem postavil vprašanje: „Ali sem, čeprav nisem storilec, odgovoren kot sotorilec za tekste, najdene pri Miliću, Olujiću in Nikoliću? Od nedvoumnega in jasnega odgovora na to vprašanje bo odvisna tudi možnost moje nadaljnje obrambe.“

Sodnik Stojković je Mijanoviću odvrnil, da je sodišče tisto, ki postavlja vprašanja obtoženim in ne narobe. Mijanović je svoje vprašanje ponovil, poudarjajoč, da bo od odgovora odvisna njegova nadaljnja obramba. Sodnik Stojković mu je odvrnil, da mu sodišče ne more odgovoriti, ali je on kriv ali ne. Advokat Mikijelj je interveniral rekoč, da je bil Mijanović precizen: dejansko ni vprašal, ali je kriv, temveč ali je obtožen za sotorilstvo. Na to je sodnik Stojković ukazal Mijanoviću, naj sede. Mijanović je odvrnil, da čaka, da bodo njegovo vprašanje vnesli v zapisnik. Ker je tudi po opozorilu sod-

nika Mijanović še naprej stal, se je sodnik Stojković odločil, da ga odstrani iz sodne dvorane. Zaukazal je straži, naj Mijanovića odpelje ven, Mijanović pa je sodnijo vseeno zapustil sam.

Tega dne sta bili pred sodiščem zaslišani še dve priči, ki sta oporekli vsem vprašanjem, s katerimi bi bila lahko dokazana nezakonitost oziroma ilegalnost zbiranja občanov, predvsem pa šesterice obtoženih.

Sudija: *Vladimire Mijanoviću, recite kako se zavete?*

Mijanović: *Odbijam da kažem.*

10. december, Dan človečanskih pravic. Tega dne je bilo zaslišanih 5 prič, katerim so postavljali vprašanja začudoma izključno advokati obtoženih. Prva priča je izjavila, da so jo preiskovalni organi v postopku maltretirali; druga je povedala, da jo je v preiskovalnem postopku zasliševal isti uslužbenec SDB kot že poprej od njega je zahteval, da se izjasni o podpisovanju peticije. Po koncu pričanja tretje priče tega dne je advokat Šeks priobčil pripombe, ker so v preiskovalnem postopku grobo kršili zakon, tako da so pričo prisilili odgovarjati le z da in ne, negativnih odgovorov pa potem v pričanje niso vpisovali. Pričo so zasliševali o osebah, ki niso bile vključene v preiskavo. Drugo zaslišanje se je nanašalo le na peticije, ki so ustavna pravica državljanov. Zaslišanja, ki so jih izvrševali v SUP, pričajo o pritisku, ker je v zapisnikih tudi zapisano, da je „izjava dana prostovoljno“, kar nedvoumno implicira, da bi mogla biti tudi izsiljena.

Podobne pripombe je advokat Šeks priobčil po zaslišanju četrte priče. Peta priča tega dne je po uvodnih, vedno ponavljajočih se vprašanjih zagovornikov obtoženih izjavila, da so jo 20. aprila, po znani aretaciji v preiskovalnem postopku mučili tako, da so ji sneli čevlje in jo s pendreki tolkli po podplatih. Nadaljnja vprašanja s tem v zvezi je sodnik nemudoma prepovedal. Ko je priča končno tudi sama predla gala, da opiše psihične in fizične torture, ki jih je doživela v SUP in SDB ob izsiljevanju pričevanj, je sodnik odvrnil, da to „ni potrebno“. Ker je priča pri tem vztrajala, jo je sodnik dal odstraniti.

Na koncu sojenja na dan človekovih pravic je prvoobtoženi Mijanović dejal: „Žal mi je, da je priči onemogočeno, da javno izrazi svojo potrebo, da se v bodoče zaščiti pred podobno torturo in mogoče še pred čem hujšim. Moram reči: bojim se za prihodnost tega človeka.“

Nekako v tem času je skupina slovenskih intelektualcev, predvsem novinarjev, poslala odprto pismo ZK SZDLJ, v katerem zahtevajo odprto demokratično razpravo o beograjskem procesu. V Ljubljani je četverica občanov sprožila pri Častnem razsodišču DNS postopek proti Matiji Orožu (psevdonom za beograjskega poročevalca Dela, Slobodana Dukića), piscu članka v 7 D, z naslovom „Obtoženci nočejo da jim sodi komunistično sodišče“.

Splošni študentski komite Svobodne univerze v Berlinu je 19. novembra objavil resolucijo, v kateri je zapisana zahteva, da „jugoslovanske oblasti in pravosodni organi prekinejo politični proces in brez izmotavanja razčistijo s procesom povezan primer misteriozne smrti Radomira Radovića. Profesor slovenske literature na Univerzi Severne Karoline v ZDA, Madlen Levin je poslala Veselinu Djuranoviću pismeno zahtevo, naj osvobodi Šešlja in prekine proces proti šesterici, 58 zelo pomembnih francoskih intelektualcev se je javilo v podporo obtoženim in zahtevalo prekinitev sojenja.

Vladimir Mijanović: „Podpora, ki smo je bili deležni, je tako impozantna, da bi bil nepravilčen, če bi izpustil katerokoli ime posameznika ali institucije. Vendar bi zaradi časovne (prostorske, a. op.) stiske vseeno malo poenostavil: najpomembnejše podpore iz Evrope so prišle iz velikih držav — Nemčije, Francije, Italije, Avstrije, Anglije. V Nemčiji so najbolj poznane osebnosti današnje nemške kulture osnove komite za našo zaščito. Prav tako so v Nemčiji ustanovili parlamentarni odbor za obrambo, v katerem so najbolj izstopali predstavniki zelenih, med njimi Petra Kelly in neodvisni član parlamenta Gert Bastian. Ogromno sta naredila, dvakrat sta prišla v Beograd, da bi izrazila protest zaradi sodnega procesa. Prav tako sta v Jugoslaviji obiskala morišče ju-

goslovanskih rodoljubov — v Kragujevcu sta se poklonila žrtvama nemške vojske v 2. svetovni vojni. Lahko bi rekli, da se je mobilizirala cela demokratska Francija — vsi francoski sindikati od skrajno levih do desnih so izrazili podporo, prav tako politični biro socialistične stranke, mnoge politične organizacije s centra in leve. Tudi vsi, ki v francoski levičarski kulturi nekaj pomenijo, so se angažirali. Mnogi med njimi so člani akademije znanosti, poznani režiserji, pisci... Skoraj ni ameriške univerze, ki ne bi izrazila protesta: 45 ameriških senatorjev, med njimi tudi nekaj kongresnikov. V Angliji je bil ustanovljen odbor za obrambo, v katerem so zastopali predstavniki laburistične stranke in sindikatov. Vsi vodilni intelektualci v Avstriji so protestirali, v Italiji mnoge politične stranke, med njimi tudi KPI. Mnogi, mnogi neodvisni posamezniki s celega sveta — resnično delam krivico mnogim, katerih imen nisem omenil. Upam, da bom vseeno lahko pomagal pri publiciranju te listine, ki je seveda parcialna — verjetno ima le predsednik jugoslovanske države Djuranović kompleten spisec podpore, ki je prišla iz tujine in domovine.

Kolikor vem na osnovi informacij, ki jih dobivam od prijateljev iz inozemstva, jugoslovanska stran na vsa pisma v nobenem primeru ni odgovorila.

13. decembra je bilo v beograjski Palači pravice na sporedu zaslišanje dveh prič. Tega dne je prvoobtoženi Mijanović obema skušal zastaviti vprašanja — sodnik jih je dovolil le nekaj — zaradi katerih je bil kasneje dokončno izključen iz sodnega postopka. Tudi tokrat je advokat Šeks pripomnil, da so zasliševalci v preiskovalnem postopku očitno kršili zakon. Druga priča je tudi povedala, da sta jo po nekem pogovoru v zasebnem stanovanju osebi, ki sta se predstavili kot Sale in Mile, skušali prepričati, naj začne delati za SDB. Na vprašanje advokata Kneževića, ali ve, kdo je Sale, je priča odvrnila, da je to Ranko Savić — šef mestne SDB. Naslednjega dne, ko sta bili prav tako zaslišani dve priči, so se dogajanja v sodni dvorani dramatično zapletla: Vladimir Mijanović je vprašal drugo pričo takole: „V tem sodnem senatu sedi kot profesionalni sodnik Dušan Komnenić. 1970. leta je vodil proti meni škandalozno preiskavo zaradi mojih aktivnosti leta 1968, zaradi katere sem bil nezakonito obsojen in kaznovan z zaporom. Ali priča ve, če je njegovo imenovanje za sodnika v tem procesu naključno?“ Advokat Knežević je nemudoma zahteval, naj sodni senat to vprašanje preprosto; sodni senat pa je razsodil, da Mijanovića izključuje iz preiskave do konca sodnega postopka zaradi žaljenja njegovega člana. Ta dogodek je sprožil medsebojno nezaupanje med nekaterimi advokati, ki so želeli zaščititi svoje kliente. Taisti klienti pa so se distancirali od izjav oziroma postopkov svojih advokatov. Sojenje se je tega dne končalo tragično: advokat Vladimir Šeks je doživel srčni napad.

Vladimir Mijanović: „Ko sem bil prvič aretiran, so mi bili odvzeti nekateri moji teksti, beležke in pisma. Do tedaj sem si, če nič drugega, zelo intenzivno dopisoval s mojimi prijatelji. Od tedaj v glavnem ne pišem — niti pisem.“

Naslednjega dne je sodni senat odločil Mijanoviću postaviti zagovornika po službeni dolžnosti. Četudi je Mijanović odstranjen do konca sodnega postopka, mora biti v sodni dvorani, je odločil sodni senat. Tega dne je v Beogradu prispela novica o demonstraciji, ki jo je 29. novembra pred ambasado SFRJ v Bonnu izvedla skupina poslancev Bundestaga, izražajoč protest proti sojenju v Beogradu in solidarnost s šeststotimi obtoženimi. Na demonstraciji sta bila prisotna Gert Bastian in Petra Kelly. Protestno noto je poslalo tudi 29 profesorjev Queens Collegea iz New Yorka. Jugoslovanskim oblastem je pisal tudi razočarani biznismen Stanley Goldstein. Protestno pismo je poslal še dr. Harold Varmus, profesor molekularne virusologije na kalifornijski univerzi v San Franciscu.

7. januarja je advokat Perović sodišču pokazal potrdilo Mestnega zavoda za zaščito zdravja, da je četrtoobtoženi Gordan Jovanović bolan in zato ni sposoben prisostvovati sodni obravnavi. Sodni senat se je zaradi njegove odsotnosti odločil, da postopek proti Jovanoviću izloči.

Tega dne je pred sodiščem govorila priča, ki se je bo bralstvo verjetno spomnilo po nenavadni zgodbi o Poljaku. Tudi tokrat je advokat Šeks interveniral dokazujoč, da je namest-

nik javnega tožilca, Nanović, ponaredil izjavo te priče. Zato je sodnemu senatu predlagal (pri tem ga je podprla celotna obramba), naj obvesti tožilstvo, da obstaja utemeljen sum, da je Nanović storil kaznivo dejanje ponarejanja uradnega dokumenta, tj. obtožnice. Nanović je odvrnil, da bi Šeks, ki je bil že poprej obsojen zaradi sovražne propagande, tako moral sedeti v zaporu. Končno je sodnik Stojković izjavil, da bo tožilstvu dostavljen izvod zapisnika sojenja tega dne. Pavluško Imširović: „Kar se tiče načina in metod vodenja sodnega postopka, bi rad spomnil, da jugoslovanski Zakon o kazenskem postopku daje zelo široka oziroma ogromna pooblastila predsedniku sodnega senata — zelo širok razpon možnih restrikcij, ki jih lahko uporabi v samem procesu oziroma postopku. V našem primeru niso bile izkoriščene vse možnosti, ki očitno segajo tudi do tega, da lahko predsednik sodnega senata skoraj popolnoma odvzame pravico obrambi do besede. Obtoženim se lahko odvzame pravico, da bi govorili — to je neodtujljiva pravica predsednika sodnega senata, tudi njihovi obrambi se lahko odvzame pravico, da bi govorila; predsednik sodnega senata po lastni presoji odloča, kaj je relevantno in kaj ni, lahko prepove postavljanje vprašanj o vsem, za kar misli, da je irrelevantno za sam sodni predmet, prepove lahko predočenje dejstev ali predlaganje oziroma izvajanje dokazov. Ta skrajna možnost v našem primeru ni bila maksimalno izkoriščena. V prisotnosti tako številne domače in tuje javnosti bi bilo namreč zelo težko tako voditi postopek. Predsednik senata je obrambi dovolil, da sporoča svoje predloge — zadovoljil se je s tem, da jih je zavrnil. Praktično niti en od dokazov, ki jih je obramba predlagala za dokazovanje svojih trditev oziroma za zavračanje navedb obtožnice, ni bil sprejet in urenjen. Vse dokaze, izpeljane na sodišču — razen enega — je predlagalo javno tožilstvo. Tudi to izjemo — pričo je predlagalo javno tožilstvo, češ naj bi se njeno pričanje prebralo. Namesto tega je sodišče pričo pozvalo na sodišče in jo zaslišalo po službeni dolžnosti. Niti ena od mnogih prič, ki jih je predlagala obramba, ni bila pozvana pred sodišče. Samo po drugi, spremenjeni obtožnici, je obramba podala 67 predlogov, od katerih noben ni bil sprejet. Upoštevanji so bili torej izključno dokazi javnega tožilstva, pa še to ne vsi — del jih je bil zavrnjen.“

Zavrnjeni so bili tisti predlagani dokazi javnega tožilstva, ki so bili očitno nezakoniti. Izjav priči, danih v preiskovalnem postopku, nikakor ni dovoljeno uporabiti v sodnem postopku, če je pričam prepričeno, da pridejo pred sodišče in pričajo. Obramba ni nasprotovala celo takšnemu izpeljevanju dokazov. Obramba je zavrnila, da bi komentirala predloge javnega tožilstva za dokazni postopek, iz preprostega razloga — niti za trenutke ji ni bilo jasno (ni ji bila podana obrazložitev, ki je po zakonu obvezna), kaj naj kateri od dokazov javnega tožilstva dokaže. Glede na naravo dokazov je imela obramba razloge, da dovoli oziroma ne nasprotuje izvajanju dokazov javnega tožilstva (tudi tistih, ki niso zadovoljevali predpisane zakonske forme), ker so vsi ti dokazi vseeno le potrjevali navedbe obrambe.“

18. dne sojenja je advokat Knežević v imenu obrambe sodnemu senatu sporočil predlog, naj prekliče sklep o izključitvi Mijanovića. Predlog so potem vsak posebej podprli tudi vsi obtoženi. Sodnik Stojković ga je zavrnil, rekoč, „da je sklep že sprejet“. Imširović je nato zahteval, da se sklep preveri in pri tem posebej apeliral na sodnika Komnenića. Po kratkem premoru je sodni senat sklenil, da predlog obrambe ni sprejet, ker zanj „ni nikakršne potrebe“.

Advokat Šeks je obvestil sodni senat, da je ob nedavnem pregledovanju sodnih spisov opazil dopis tožilstva, datiran s 13. novembrom. V njem piše, da se sodišču dostavlja „naknadno prejeta dokumentacija“, ki jo obtožnica navaja kot dokaz. Od koga je tožilstvo „naknadno prejelo“ to dokumentacijo in kako se lahko v obtožnici, objavljeni 17. julija, predlagajo dokazi, ki jih je tožilstvo od neke nepoznane tretje strani prejelo šele v novembru, ko se je sodna obravnava že začela? Šeks je dejal, da po takšnih dopisih postane sumljivo, kdo je sploh avtor te obtožnice. Nanović je pojasnil, da je bila dokumentacija zaradi obilnosti spravljena pri organih, ki so preiskovali stanovanja. Advokat Barović je reagiral rekoč, da „inkvizicijski stil delovanja tožilstva sili advokate k

temu, da se ukvarjajo s stvarmi, ki jih ne poznajo. Kot advokat pa pozna Zakon o kazenskem in ne o inkvizicijskem postopku." Advokat Knežević je napadel sodnika, češ da krši načelo legalnosti in s tem škodi ugledu sodišča. Stojković je zavrnil kakršnokoli pojasnitev, rekoč, da „je tako odločeno“.

Priča, ki je bila zaslišana tega dne, ni v ničemer pripomogla k navedbam obtožnice.

Naslednjega dne bi morali po ustaljenem redu zaslišati dve priči. Prva med njimi je negativno odgovorila na vsa vprašanja advokatov, ko pa jo je eden od njih prosil, naj opiše vzdušje, v katerem je potekalo zaslišanje v centralnem beograjskem zaporu, je priča med drugim izjavila, da v tistem stanju ni opazila, ali so na oknih rešetke. Sodnik Stojković je na to izjavo navrgel: „Pa nije zatvor Karadjordjev park pa da vam u njemu pevaju slavuji.“

Na koncu zaslišanja te priče je Imširović pripomnil, da se je tudi tokrat izkazalo, da je tožilec Nanović očitno ponaredil izjavo priče v preiskovalnem postopku. Nanović je repliciral, „naj se končno pojasni to okoli zapisnikov in kazenske ovadbe“. Sodnik Stojković je Imširoviću pojasnil, da Nanović vsak dan dobi kopijo zapisnika s sojenja. Imširović je odvrnil, da bi v skladu s tistim, kar je sodnik dejal 7. januarja, zapisnik s sojenja moral dobiti tudi Nanovičev predpovestljeni oziroma javni tožilec, ker lahko samo on odloči, ali je proti Nanoviću potrebno uvesti kazenski postopek. Sodnik je demantiral Imširovićevo trditev in oznanil, da lahko obramba oziroma zasebniki v njej sami sprožijo kazensko prijavo.

Sojenje je bilo tega dne predčasno prekinjeno, ker je priča, ki bi morala nastopiti, kot so obvestili stražarji, „nekam pobegnila“. Sodni senat je ukazal, naj pričo privedejo.

Naslednjega dne se je ukaz senata izvršil. Kronska priča je izjavila, da je bila leta 1982 prisotna na nekem sestanku, kjer so na koncu zbirali denar za prijatelje, ki imajo politične težave. Priča je tudi dejala, da kot edina ni hotela priti v Olujićevo stanovanje, kjer naj bi jo poučili, kako je treba pričati. Zaslišanje priče je bilo po pol ure prekinjeno, ker je sodnik Stojković menil, da je od vprašanj preveč utrujena. Naslednjega dne je priča nadaljevala svoje pričanje, tretjega dne pa je končno izjavila, da med poprejšnjim zasliševanjem ni vedno govorila resnice, in da poslej ne želi več odgovarjati na vprašanja. Kljub protestom obrambe, ki se je sklicevala na dejstvo, da se izjava priče v preiskovalnem postopku in njeno večkrat spremenjeno pričanje na sodišču povsem razlikujejo, je sodni senat sklenil, da priče ne bodo več zasliševali.

Pavluško Imširović: „Priča Slavenko Čović je bila očitno prepirana priča — žalostni mali provokator, ki je prvega dne pred sodiščem izjavil, da je lagal v preiskavi, in da hoče sedaj povedati resnico, potem pa poskušal diskvalificirati obtožene in njihovo obrambo ter vse dotedanje priče **en general**. Drugega dne svojega pričanja pred sodiščem je dejal, da je lagal prejšnjega dne, ne le v preiskavi. Tretjega dne pričanja, ko je postalo jasno, da se bo spet ujel v past lastnih laži, je zavrnil, da še naprej odgovarja na kakršnakoli vprašanja, zavrnil je, da še naprej priča, čeprav zakon to nedvoumno nalaga — razen v primeru, ko bi priča s svojim pričanjem lahko obremenil samega sebe. Ta priča se je s svojim pričanjem že obremenila, vendar ne za stvar, ki je bila predmet obtožbe v sodnem postopku, pač pa za kaznivo dejanje, ki ga je povzročila s svojim pričanjem — to je kaznivo dejanje lažnega pričanja, ki ga je na sodišču dvakrat priznala. Sodišče mu je pri tem pomagalo in ga oprostilo nadaljnega pričanja.“

Po teh dogodkih sem predlagal, da sodišče vse priče, ki bodo še nastopile, ne pouči le o pravicah in obvezah, ki so določene z Zakonom o kazenskem postopku (glede pričanja pred sodiščem), ampak tudi o pravicah in dolžnostih, ki izhajajo iz inovacije sodniške prakse, ki jo je inavguriralo sodišče, da lahko priča zavrne odgovore na vprašanja obrambe, če mu postanejo ta vprašanja neprijetna, dolgočasna in ko mu obramba ter obtoženi postanejo antipatični. Prav takšno inovacijo našega kazenskega procesnega prava je sodni senat vpeljal s svojo odločitvijo, da pričo Čović Slavenka oprostijo pričanja.“

15. januarja je nastopila nova priča. Tudi ta je zanikala vsa vprašanja, ki bi morebiti potrjevala navedbe obtožnice. Prav tako je zanikala, da bi ji kdorkoli dajal instrukcije, kako naj priča. Drugoobtoženi Milić je tej priči postavil več neprijetnih vprašanj, ki jih je sodni senat prepovedal. To je Milića razburilo in je zato z zvišanim tonom protestiral, ker se mu preprečuje pravica do obrambe. Sodni senat je odločil, da Milića odstrani do konca dokaznega postopka. Ko je Milić odhajal iz sodne dvorane, je vzkliknil: „Falsifikator! Dubre!“ Tega dne je preostala četverica obtoženih pri Okrožnem javnem tožilstvu v Beogradu vložila kazensko ovadbo zoper namestnika javnega tožilca Danila Nanovića zaradi utemeljenega suma, da je storil kaznivo dejanje ponarejanja uradnega dokumenta oziroma obtožnice.

16. januarja razprave v Palati pravde ni bilo. Ob 9.30 je sodni senat poslal patrolo, ki naj bi privedla drugoobtoženega Milića, da bi mu vročili nalog o dodelitvi advokata po službeni dolžnosti. Patrola se je vrnila praznih rok, ker je Milić odšel k zdravniku. Medtem ko je publika čakala na odločitev, ali se bo obravnava nadaljevala, je dvojica uslužbencev — varnostnikov sodišča, odvedla in za krajši čas pridržala troje civilnih oseb, iščoč domnevni „cirkular“.

17. januar se je na sodišču pojavil Milić, potrdil, da je prejel nalog o dodelitvi službenega advokata in izjavil, da zagovornika ne želi, ker noče procesu dajati pravnega videza.

V nadaljevanju so do konca zaslišali pričo prejšnjega dne. Potem so začeli pregledovati pisмени dokazni material, pri čemer je prišlo do zanimive podrobnosti. Petoobtoženi Imširović je namreč vprašal, zakaj med temi materiali ni stvari, ki so mu bile odvzete. Sodni senat je pojasnil, da se te stvari ne tičejo postopka. Imširović je še enkrat vprašal, če to morada pomeni, da lahko odvzete stvari dobi nazaj, še posebej pisalni stroj, ki ga rabi pri pisanju cirkularjev o tem procesu. Branilec Šeks je med odvzetim materialom našel tudi cirkularno informacijo mednarodne anarhistične konference, datirane 20.—24. septembra 1984, odvzete 23. maja istega leta. Iz tega je zaključil, da je dokument ali podtaknjen ali pa je naknadno ilegalno izvršena preiskava stanovanja. Tožilec je zahteval, da ta dokument vidi, da bi lahko dal pojasnilo. Obramba je ugotovila, da tožilec torej do tedaj ni pogledal enega od dokaznih materialov, ki jih je sam predlagal.

Službeni advokat drugoobtoženega Milića je zahteval prekinitev procesa vse dokler njegov klient ne opravi psihiatričnega pregleda. Advokat Šeks je na to vzkliknil, da gre za policijsko provokacijo. Sodni senat je zavrnil predlog prvega advokata, češ, da je Milić že pregledan.

Na začetku 26. dne sodnega procesa proti šesterici je Milić sodnemu senatu predložil zahtevo za razrešitev zagovornika, ki mu je bil postavljen po službeni dolžnosti, ker je po Milićevem mnenju deloval proti njegovim interesom oziroma proti integriteti njegove osebnosti.

Tretjeobtoženi Olujić je prav tako obvestil sodni senat, da odvzema pravnomočnost svojem advokatu, ker mu sodni senat ni dovolil postaviti nekaterih vprašanj zadnjima pričama, kot tudi zato, ker na ta način izraža navdušenje nad načinom, kako zagovornik po službeni dolžnosti zastopa njegovega prijatelja Milića. Sodnik Stojković je to imenoval „obstrukcija“ in imenoval Olujiću zagovornika po službeni dolžnosti. Tako je nastala rahlo konfuzna situacija, v kateri je na zatožni klopi sedela le še trojica obtoženih.

Dr. Kosta Čavoški: „Odnos med pravom in politiko je lahko dvojen. Oblast je lahko s pravom omejena — to je liberalna ideja, lahko pa je prav narobe — da je pravo instrument oblasti. Danes lahko vsakdo reče, da je pred dvesto leti, 1804. leta, ko je začel veljati Code Civil, odločilno vlogo igrala arbitrarnost oziroma samovolja; da je Napoleon uvedel zakonsko razvezo zato, da bi se lahko, čeprav je bil katolik, tudi sam ločil ... Ker pa zakon obstaja dvesto let, se je na nek način objektiviziral. Danes v Franciji nihče, ki se je rodil pod tem zakonom, ne more reči, da je nekdo ta zakon uvedel v lastnem interesu. Vsako pravo, četudi ni najboljša, pa se objektivizira, če se dovolj dolgo uporablja. Arbitrarna oblast pa si sploh ne želi, da bi bilo pravo objektivizirana norma, ki bi vezala roke. Hoče imeti svobodne roke, hoče imeti svobodo interpretiranja prava.“

Ko gre za kazniva dejanja politične narave, se nikoli ne ve za

meje prepovedanega. Ko na primer Branko Horvat v intervjuju reče, da je treba vlado poklicati k odgovornosti in jo zamenjati, potem je to normalna stvar — Branko Horvat je javna oseba — štiti ga njegov položaj. Kadar pa nekdo kot Olujić izreče mnogo manj — da je treba imeti močen sindikat, potem je to težko kaznivo dejanje.

Po štiridnevni prekinutvi se je sodna obravnava nadaljevala.

Uvodoma je tretjeobtoženi Olujić vrnil pravnomočnost svojemu stalnemu advokatu Baroviću, advokat Šeks pa je sodnemu senatu oddal polномоćje, ki mu ga je dal drugo obtoženi Milić.

Petoobtoženi Imširović je predlagal, da sodni senat ponovno razmotri in razveljavi vse svoje protizakonito sklenjene odločitve. Nezakonitih je 145 odločitev sodnega senata, tudi s formalnopravnega aspekta, ker pri zavračanju predlogov sodni senat ni dajal niti minimalnih obrazložitvev. Predlog je bil zavrnjen kot neosnovan, Imširović pa je sodnemu senatu sporočil, da zaradi takšnega kršenja zakonitosti stopa v enotedenski protestni gladovni štrajk.

Vladimir Mijanović:

„Vsekakor je ta sodni proces od začetka povsem nezakonit, rekel bi ilegalen, skoraj ne morem najti dovolj odgovarjajoče in ostre kvalifikacije za ta proces. V procesu ni bila niti ena odločitev sodnega senata legalna oziroma zakonsko utemeljena. Poteza Pavluška Imširovića je bila zato razumljiva in deležna moje popolne podpore.“

Sojenje so predčasno prekinili, ker je advokatu Šeksu ponovno postalo slabo.

23. januarja se je sojenje začelo z ugotovitvijo, da ni prišel prvoobtoženi Mijanović. Sodni senat je zaukazal, naj ga privedejo. Po eni uri, ko se je patrola vrnila praznih rok, je sodni senat odredil za Mijanovića pripor do 30 dni, da bi tako zagotovil njegovo prisotnost na sodišču.

Vladimir Mijanović:

„Policija je prišla, da bi podpisal nalog o dodelitvi uradnega službenega zagovornika. Ker me ob pol enajstih ni bilo doma — ne vem, zakaj bi nekega nedoločenega dne, ko me iščejo ljudje, katerih ne pričakujem, moral biti — je sodišče kratko malo odločilo, da postopek proti meni izločilo. Poleg tega je povsem nezakonito odločilo, da me da aretirati. Ta povsem nezakonita odločitev kasneje sicer ni bila realizirana. Pravzaprav je do sedaj ni nihče niti preklical, tako da je nastala absurdna situacija — sem na svobodi, živim svobodno, spim v svojem stanovanju, normalno opravljam vsakdanje obveznosti. Še vedno pa obstaja sodni nalog za moj pripor, čeprav le nisem v zaporu.“

Ko se je torej zadelo, da bi lahko bil sodni proces začasno, za tri ali štiri dni, prekinjen, me je sodišče preprosto izpustilo, postopek proti meni pa izločilo. V tej situaciji namestnik javnega tožilca ni imel druge izbire, kot da opusti dotedanjo obtožnico, da reši, kar se rešiti da, ter se orientira na obtožene, pri katerih so bili najdeni nekateri rokopiši (na Milića, Olujića in Nikolića) in jih obtoži za sovražno propagando. Istočasno je sodni senat predlagal izločitev postopka proti Mijanoviću, s čimer so se strinjali tožilec in obramba. V naslednjih 45 minutah je sodnik Stojković prebral svoje odlomke tekstov Milića, Nikolića in Olujića. Prav tako je prebral pismo, poslano z New Left Review, s katerim glavni urednik potrjuje, da je bil tekst o Kosovu poslan Nikoliću v recenzijo. Nikolić je pripomnil, da je sodnik bremenilna teksta strnil redukcijsko in nekorektno, ker je izločil le trditve, ne pa argumentacij in znanstvenih virov. Prav tako ni razumel, zakaj je kot dokaz citiran tekst o Kosovu, če je dokazano, da on ni avtor.

Javni tožilec oziroma njegov namestnik Nanović je izrazil željo, da intervenira v obstoječo obtožnico. Ker je bil postopek proti Mijanoviću in Jovanoviću izločen, se je ta želja našla na preostalo četverico obtoženih. V novi obtožnici, ki jo je zatem predstavil, Milić, Olujić in Nikolić niso več obtoženi združevanja zaradi sovražne dejavnosti, ampak za dejanje sovražne propagande po 133. členu KZ SFRJ. Tako Milića bremenijo isti teksti kot pred spremembo obtožnice, Olujića tekst in predavanje o knjigi „Stranački pluralizam i monizam“ ter rokopis za začetek knjige o 1968. Nikolića pa teksta, ki sta bila povod za razširitev obtožnice 16. novembra 1984.

Dragomir Olujić:

„Povsem jasno nam je, čeprav nimamo eksplicitnih in stodostotnih dokazov, da je scenarij razvoja in dela tega sodnega procesa bil narejen še pred 20. aprilom 1984. Vse, kar se je dogajalo in končalo z znano obsodbo, je bilo osmišljeno in opravičevanje samega sodnega procesa. Mene so obtožili za nekaj stvari:

1. Ocena knjige Koste Čavoškega in Voje Koštunice, v kateri sem pokazal, da postane z neko zgodovinsko rekonstrukcijo, ki je korektna (seveda ima tudi ta svoje slabosti), slika, ki je splošno sprejeta v masovni psihologiji, povsem drugačna od dejanskega dogajanja. Pri tem seveda nisem negiral nekih elementov te slike, kar je iz teksta povsem razvidno. Tudi danes sem prepričan, vem, da ta slika je drugačna. Bistvena stvar, ki sem jo v oceni skušal povedati skozi kritiko knjige, je bila, da obstoj večstrankarskega sistema v času med 1944. in 1949. letom ni bil odvisen od pritiska mednarodnega priznanja Jugoslavije, ampak predvsem izraz notranjih borb, potreb nove oblasti, itd.

2. Inkriminirali so tudi zahtevo po svobodnem sindikalnem organiziranju oziroma zahtevo za uzakonitev pravice do štrajka. Vsi vemo, da ti problemi obstajajo, ne glede na to, da je sodnik Stojković v obrazložitvi obsodbe trdil, da to ni res. O tem so govorili tudi ljudje, kot je Špiljak, Tadić iz sindikatov...“

Glede Imširovića, petoobtoženega, je tožilec od obtožnice odstopil. Imširović je dejal, da zaradi nadaljevanja represije proti mišljenju ostaja v najavljene gladovni stavki. Sporočil je tudi, da bo v petek, 25. januarja v njegovem stanovanju pogovor na temo „Državljanske svobode, mišljenjski delikt in tekoči sodni procesi“. Na koncu obravnave tega dne je sodni senat odločil, da se mora Milić vrniti na obravnavo.

Pavluško Imširović:

„Nihče na to ni reagiral, niti zastopnik javnega tožilstva ne, čeprav je še minuto poprej o pogovorih v stanovanjih govoril kot o ilegalnih sestankih; niti predsednik sodišča in nihče od članov sodnega senata, čeprav bi bili dolžni reagirati, če so mislili, da je to, kar sem najavil, ilegalni sestanek. Obnašali so se, kakor da se jih to ne tiče. Situacijo, v kateri se nis prav dobro znašli, je moč razumeti tako, da je sporočilo javnega tožilca v spremenjeni obtožnici rahlo diskretno: samo uporabljal je termin „ilegalni sestanki“. Po pogovoru v mojem stanovanju je javni tožilec v obrazložitvi pravno interpretiral Zakon o javnem sestajanju in poskušal na smešen jezuitsko-kazuističen način utemeljiti nelegalnost sestankov in pogovorov v stanovanjih. Na njegov način bi lahko utemeljili nelegalnost poroke, proslavljanja rojstnega dne, pogreba, pa tudi neprijavljenih športnih prireditev, npr. če dva šolska razreda organizirata tekmo. Če bodo naši organi pregona takšno tolmačenje Zakona o javnem sestajanju sprejeli, potem bomo imeli polne zapore mulcev, ker bodo organizirali medulične tekme, in še vseh njihovih navijačev povrh.“

27. dne sojenja je advokat Šeks zahteval, da prekličejo odločitev o Mijanovićevem priporu, ker je pač njegov postopek izdvojen, kar je sodnik Stojković odklonil z obrazložitvijo, da se bo o tem odločalo v drugem postopku. Zagovorniki so vsi po vrsti zahtevali prekinitev sojenja za pripravo obrambe pred novo obtožnico. Tokrat je v potek sojenja prvič posegel tudi sodnik Komnenić, ki je zahteval od obrambe, da predloži nove dokaze, pa jim bodo odobrili tudi nove roke. Advokati so ga opozorili, da novih dokazov ne morejo predlagati, ker nove obtožnice ne poznajo podrobneje. Na Komnenićev predlog so zagovorniki dobili pol ure za pripravo obrambe. Po prekinutvi so odvetniki predlagali zaslišanje dodatnih prič in sodnih izvedencev v zvezi z novimi obtožbami Milića, češ da je bral tekste „Udes Milovana Djilasa ili granice pobune“, „Staljinizam i uzroci poraza 1941“ in „Uzroci sukoba SSSR — Jugoslavija“, v zvezi s ponovnim omenjanjem ilegalnih sestankov, v zvezi z Nikolićevim tekstom „Struktura jugoslovenskog društva“. Advokat Barović je ugotovil, da so v sodnih aktih obstajale štiri različice Olujićevega teksta in predlagal, da se najde tistega, ki je bil poslan Književnoj reči, pa ga v sodnih aktih ni. Repliciral je na tožilca in dejal, da zdaj več ne sumi, temveč ve, da v tem procesu dokazi izgi-

njajo. Primer je Olujićev tekst in magnetofonski trak z Djilasovim govorom, ki je bil izbrisan.

Tožilec Nanović je predlagal sodnega izvedenca za rukopise, ki naj bi pregledal tekst o Kosovu, Udes M. Djilasa in tekst o 1968. Ugotovil je, da so bili skoraj vsi tisti, ki jih predlaga kot priče obramba, že zaslišani v preiskavi, da se je većina sklicevala na 229. člen, in jih torej nima pomena zasliševati. Nasprotno je v pogledu u prijavo SUP-u, ki jo je pred enim od sestankov napisala Zaga Golubović, ker je tako prijavo treba poslati obćinskim organom in ne SUP-u. Tožilec je nasprotno dokazom in izvedencu v zvezi z domnevno Nikolićevim člankom iz New Left Review, ker da predmet obtožbe ni tekst, temveć de jstvo, da so ga našli pri Nikoliću, ki ga je imel namen razširati.

Na koncu je advokat Barović predlagal, da poklićeju prićo Miloša Bogdanovića, zaradi tega predloga je med njim in tožilcem prišlo do spora, ki ga je prekinil sodnik z vzklikom: „Tišina!“

Dragomir Olujić:

„Će bi se naprej preganjali zbiranje obćanov po zasebnih stanovanjih oziroma zasebnost, bi zelo hitro prišli u situaciju, ki je par excellence stalinistićna: nastala bi situacija, u kateri bi javno postalo privatno, privatno pa bi postalo javni naćin obnašanja. Bila bi nekakšna pervertirana situacija.“

Naslednjega dne so o novi spremenjeni obtožnici rekli svoje še obtoženi. Milić je izjavil, da tisto, ćesar ga bremeni obtožnica, ni kaznivo dejanje, ne predstavlja drućbene nevarnosti in ne more imeti škodljivih posledic. To velja za vse tri njegove tekste.

Olujić je izjavil, da spremenjene obtožnice ne razume, da ostaja pri svoji prejšnjoj obrambi, in dodal, da nobena prića ni potrdila navedb iz obtožnice.

Nikolić je ugotovil, da je intencu nove obtožbe zastraćivanje in izazivanje nelagodja in ne ugotavljanje dejanskoga stanja. O vsebini svojih tekstov ni govoril, ker je zanj razpravljanje o znanstvenih delih na sudišću s civilizacijskoga stališća nesprejemljivo.

29. dne sojenja, 29. januarja, je sodni senat kot odvećne zavrnil većinu predlogov obrambe, vse predloge u zvezi s prićami in većinu ostalih. Sprejeti pa so bili predlogi, da se preberejo: ugotovitev komisije sodnih izvedencev o Milićevem in Nikolićevem neoporećnem duševnem zdravlju, pismo Moljkovića in bratov Stojanović predsedstvu SFRJ, u katem podpisniki sporoćajo, da so oni zaćetnici in organizatorji javnih tribuna, zaradi katerih teće kazenski postopek zoper šestericu, pismo 94 podpisnikov predsedstvu SFRJ, u katem avtorji sporoćaju, da so organizirali in sodelovali na javnih tribunah, telegram študentov in profesorjev Univerze Brandeis, pismo oddelka za sociologiju univerze Brandeis, ki ga je podpisal vodja oddelka Felman, in pismo R. Milibanda, ki je zaprepaćen zaradi kazenskoga postupka in priporoća prekinitev sojenja. Nadalje grafološka analiza rukopisa intervencij u tekstu o Kosovu, ki potrjuje, da jih ni pisal Nikolić. Tožilec je še predlagal, da se prebere vsebina Olujićevoga teksta „Za knjigo 68“ in širši odlomki iz inkriminiranih mest ter da se pogleda u posamezne liste iz ćasopisa Naša reć. Te dokaze je sodni senat sprejel. Po krajših zapletih se je sodni senat odloćil, da se bodo brale zaključne besede tožilca, zagovornikov in obtoženih še naslednji dan.

Pavluško Imširović:

„U obrazložitvi nove spremenjene obtožnice — njene treće ali ćetrte variante, kolikor jih je pać že bilo od zaćetka sodnoga procesa — je javni tožilec opomnil še na en element, ki sem in tja izgine iz obzora: govoril je o povezavi med smrtjo Radomira Radovića in kazensko sodnim postupkom, obtožujuć obtožene ter obrambo, da so manipulirali s tem dogodkom in ga pokušali spraviti u zvezi s postupkom. Dejal je, da se povsem gotovo ve za motiv samomora Radomira Radovića ter da so okolišćine njegove smrti popolnoma razjasnjene. Dejal je, da se povsem gotovo ve, da je motiv Radovićeve smrti izven obmoćja kazensko sodnoga postupka, in da nima nikakršne zveze z njegovu aretaciju in zaslićevanjem. Dejal je, da nima zveze „z zbiranjem podatkov u informativnem pogovoru“. Ostaja odprto vprašanje: zakaj javno tožilstvo tega motiva ne objavi? Zakaj ne pomiri javnosti in prepreći vseh moćnih špekulacij? Zakaj ne odgovori na vpra-

šanje: kaj torej je motiv samomora Radomira Radovića? Kje je bil sedem dni od svojega izginotja do trenutka smrti? Ta praznina ostaja nezapolnjena za vse ljudi, ki spremiljajo primer; prav tako za njegovo drućino. Javni tožilec je rekel, da se vse ve, da je razjasnjeno. Verjamem, da se vse ve, toda naj se tudi pove! Ne verjamem pa, da motiv ni u zvezi s celim tem postupkom.“

Tožilec Nanović je u svoji zaključni besedi dejal, da so „razvojne tešćke našeg drućtva izvor snaga kontrarevolucije. Nadlećni organi odlučuju kad će protiv neprijatelja predućeti zakonske mere. Postoje razne špekulacije, da je u ovom suđenju odlučio neko drugi. Primer pritisaka na sud od strane obtućenih su krivićne prijave proti ćuvara u zatvoru; insistira se na ćinjenici, da je advokatu Popoviću uskraćeno pravo da brani okrivljenike; okrivljeni su odbijali da daju iskaze u istrazi, a neki su štrajkovali glađu. Mada odbrana tvrdi suprotno, istraga je bila uredna i nije iskoristila pritisak na svedoke, što argumentujem informacijom da je tužilastvo odbacilo krivićne prijave svedoka, koji su se žalili zbog fizićke prisile u prethodnom postupku. I branioći su vršili prisilu i pritiske na sud; uporno su traćili veću sudnicu i odstranjivanje naorućanih lica; tvrdili su da je u istrazi svedocima unešeno u zapisnike ono što nisu izjavili. Ovakvo ponašanje branilaca je identifikovanje sa optuženima i njihovim stavom prema našem drućtvu. Sve je ćinjeno u želji, da se naša, a pogotovo strana javnost uveri da u Jugoslaviji nema slobode i demokratije, što je u skladu s istupanjima nekih od okrivljenih na ilegalnim neprijateljskim sastancima.

Delikt mišljenja je zapravo neprijateljska propaganda, koja je inkriminisana u svim krivićnim zakonima savremenih drućava. Tanak sloj intelektualaca i nekih udrućenja u kojima oni vode glavnu reć protestujuć protiv progona ovog dela ide za tim da oslobode sebe svake odgovornosti, traći privilegije. Primer: odbor za zašćitu slobode mišljenja, braća Stojanović, bivši profesori filozofskog fakulteta, 90 ljudi, koji su povodom ovog procesa uputili pismo najvišim organima. Mali broj intelektualaca u nekim zemljama osniva komite za odbranu, traćeći, da se presudi mimo zakona. Tim istim intelektualcima ne smeta što se u njihovim zemljama gaze rudari, vreaću strani radnici, prebijaju demonstranti protiv atomskog naorućanja.

Specifićnost ovog suđenja je organizovanost svedoka, više od polovine njih se pozvalo na 229. ćl. ZKP, što ukazuje na grupno delovanje i svest o sadržini delatnosti optuženih na ilegalnim sastancima.

Druga specifićnost ovog suđenja je svojevrсна prećutna opstrukcija suđenja od strane svedoka i opstrukcija optuženih i branilaca zloupotrebom procesnih prava.

Treća je specifićnost upotreba uvredljivih izraza od strane optuženih i branilaca prema organima unutrašnjih poslova, javnom tužiocu, svedocima i drugima.

Ćetvrta specifićnost se ogleda u nastojanju Mijanovića kao zaćetnika i Olujića i Milića da suđenje iskoriste za neprijateljsku propagandu. Sve to je imalo za ćilj da se skrene pažnja sa raspravljanja o krivici optuženih na sporedni kolosek, a da se krivica prebaci na drućtvo.

Ispitivanje svedoka ocenjujem kao najslabiji tip dokaza zbog istomišljeništva sa optuženima i zaboravljanja sadržine sastanka. Bitni dokazi su iskazi Milića i Olujića, s kojima se utvrćuje da su Milić i Olujić, a delom i Jovanović organizovali više ilegalnih sastanaka u svojim stanovima, a od kojih su neki bili neprijateljske sadržine. Istina, optuženi razlićito nazivaju te sastanke i razlićito opredeljuju njihov karakter. Za Nikolića su to obićne posete poznanicima i prijateljima, a za Milića sastanci Slobodnog univerziteta. Iskazi potvrćuju, da je postojala selektivnost i institucija dovodeња na sastanke, da se diskutovalo o temama i na naćin na koji se nije moglo na javnim mestima, da su diskusije imale pamfletski karakter, da su teme unapred odrećivane i da se traćilo neobićnost i škakljivost u njihovom izboru. Po iskazu svedoka Simića, Milić je izlagao na temu Leve grešćke NOB, iskaz Olujića u istrazi je dokaz, da je Milić ćitao svoja druga dva inkriminisana teksta, i da je Olujić sam ćitao svoj tekst „Od pluralizma do monizma“ u stanu Jovanovića.

Dokaz, da je Olujić poćinio radnje koje mu se stavljaju na te-

ret je njegov iskaz u istrazi, uvid u tekstove i pronađena fotokopija „Naše reči“ kod Jovanovića. Za Nikolića se prva inkriminacija utvrđuje njegovim priznanjem, a druga veštačenjem rukopisa ispravki na tekstu, koji nije njegov.

Krivično delo neprijateljske propagande ima dva osnovna oblika, jedan je pozivanje i podsticanje drugoga na činjenje radnji protiv naše zemlje, a drugi pokazivanje društvenopolitičkih prilika usmereno na formiranje negativnog stava, sugerisanje negativnih ideja sa ciljem, da se učini zlo našoj zemlji. Ovo delo može biti učinjeno napisom, govorom, čitanjem, držanjem tekstova, a to su sve i sredstva kojima se izražavaju i umetnička dela. Ipak samo izražavanje mišljenja ne može biti krivično delo, čak ni ako je neprijateljsko i javno izraženo. Neprijateljskom propagandom ne stvara se umetničko delo, već se drugi pozivaju na neprijateljske akcije. Ovde je očigledna takva namera i neprijateljska sadržina. Optuženima je uspeo da druge navedu na neprijateljske akcije, što se vidi iz činjenice da je M. Bogdanović tražio da se na PMF-u čita Apel javnosti i dovodio svedoke kod Olujića, a da su Milićeva izlaganja bila pamfletska svedoči napis Franca Klopčiča i svedokinje S. Radović. Na zlonamernost ukazuju i likovi okrivljenih koji se mogu sagledati iz spiska od njih oduzete literature i literature na koju se u radovima pozivaju. Tako se kod Nikolića ni jednom ne citira Kardelj, već samo strani autori. U delu neprijateljske propagande ima dva zaštitna objekta: vlast radničke klase i radnih ljudi i društvenopolitičke prilike u zemlji i aktualni događaji, ali i događaji koji su kameni-međaši, duboko ugrađeni u svest radničke klase, koji su time postali deo svakodnevnice. To su KPJ, njen istorijski razvoj i uloga, NOB i revolucija. Jer isuviše mnogo naših ljudi je dao život i proliło krv u NOB da bi se moglo dozvoliti ponovno krojenje istorijskih događaja. Sve je podložno kritici, ali neke vrednosti moraju se poštovati jer su opšteprihvaćene vrednosti. Milićevi tekstovi o 1941 su napad na sadašnjost i mirni život naših građana i radnika koji vrednim samopregalaštvom izgrađuju zemlju.

Pojedinačne radnje svakog optuženog su samo sastavni dio jedinstvenog krivičnog dela neprijateljske propagande. To nije u suprotnosti garantovanim ljudskim pravima jer je samo zloupotreba prava na slobodu mišljenja inkriminisana. Sloboda mišljenja je zagarantovana univerzalnom deklaracijom Ujedinjenih nacija ali delo neprijateljske propagande postoji u krivičnim zakonima niza država. Naglašava se i insinuiru da je osnovno obeležje našeg društva represija u stvaralaštvu i nauci i da su ugrožene slobode istraživanja. Međutim niko nikog ne ograničava da se slobodno bavi ovim oblastima, ako poštuje istinu i nikog ne ugrožava. Sve što se stvara zbrka da se sudi neobjavljenom delu nastalom na studijama na stranom univerzitetu a zanemaruje se, da se radi o tekstu izrađenom za stranog naručioca u kome se iznose neistine o ovom društvu. Obaveza je patriota da daleko više pazi na istinu kada se radi o stranom naručiocu. Brane se i kvazinaučni radovi kojima se napadaju najveće vrednosti našeg društva. Ako se gone javno izrečene tvrdnje, onda se kaže da se ne mogu goniti javno iznešeni stavovi. Ako se gone tvrdnje izrečene privatno, onda se kaže da se ne mogu goniti privatni razgovori. Cilj svega toga je da se izbegne odgovornost za neprijateljsko delovanje i da se dobiju privilegije.

Za tožilcem so s svojim zaključnim besedami nastopili branilci optuženih. Milićev advokat Slobodan Perović se je najprej vprašal, kaj se bo po procesu zgodilo z advokati, ali bo do tudi advokati obsojeni, saj jih je tožilec identificiral s stališči optuženih. Potem pa je pojasnil: Ponašanje odbrane je bilo uslovljeno ponašanjem javne tužbe, koja je najpre iznela jednu neodrživu optužnico a zatim uz mnoge izmene došla do sadašnje koja je i sama puna mana. Oko 300 dokaznih predloga koje je dala tužba bili su obrazloženi blede i nejasno, a njihov jedini cilj je bio da se proizvede utisak. U tome se i uspelo, a dokaz su izjave mnogih političara koji su poverovali tužiocu i unapred osuđivali ove ljude.

Tužilac pojam ilegalnosti objašnjava navodom iz političke enciklopedije, a ostaje i u ovoj verziji pri kvalifikaciji da su radnje izvršene na ilegalnim sastancima. Optužnica je puna mistifikacija oko radnji izvršenja, čime se želi postići efekat, a ne dozvoliti odbrani da shvati od čega optuženi treba da

se brane. Miliću se stavlja na teret da je neistinito prikazivao društvenopolitičke prilike te umnožio i držao dva svoja teksta; to je kombinacija dva oblika radnji izvršenja iz dva člana zakona.

Miliću se na teret stavljaju istrgnuti delovi tekstova, sklop-ljeni u proizvoljnu celinu, koji podsećaju na reči Richelieu: „Dajte mi dve rečenice iz bilo kog teksta, pa ću naći načina da obesim autora.“

U optužnici se prema maglovitom sećanju jednog jedinog svedoka tvrdi, da je čitao svoje tekstove. Nema objašnjenja gde jih je čitao, kada i pred kim.

Milić je objasnio da se radi o prikazu istorijskih zbivanja, naveo je izvore koje je koristio. To što tekst sadrži određene ispravke rukom, posledica je lektorskog čitanja teksta, dakle stručnog pregledanja, pa ne može biti reči o neprijateljskoj propagandi. Tu nema cilja, umišljaja, motiva iz 133. čl. KZ. Drugi Milićev zagovornik, advokat Vladimir Šeks, je spremenjeno obtožnico primerjal z Waterloojem obtožbe, spremembo je označil kot strateški poraz, v katerem se krčevito poskuša rešiti vsaj kakšen del obtožnice. Tudi v spremenjenih obtožnici tožilec ni mogel dokazati krivde obtoženih. „U nedostatku činjenica koje bi potvrdile krivicu, javni tužilac se služio napadima i diskvalifikacijama: optuženih, njihovih branilaca, saslušanih svedoka, svedoka u istrazi, koji su se pozivali na 229. čl. ZKP, poznatih intelektualaca u zemlji i inostranstvu, koji su se založili protiv suđenja. Ima li optužba neku peticiju podrške svojoj optužbi osim krivične prijave policije?“

Advokat Knežević je u svoji zaključni besedi dejal, da je proces šesterici, ki se je sčasoma spremenil v proces peterici in nato v proces trem, postajal po svoji vsebini neobičajen, izjemen, celo zgodovinski. Izjemen zato, ker ni nihče od sto in več zaslišanih prič potrdil ilegalnost sestankov, pa čeprav je bil na določene priče izvršen fizični in psihični pritisk s strani SUP-a in SDB-a. Ker dokazov ni bilo, je obtožnica morala biti slaba, nejasna, neargumentirana. „I pored prigovora branilaca, odlukom Krivičnog veća Okružnog suda ovakva optužnica stala je na pravnu snagu. Samim tim suđenje je poprimilo karakter istorijskog događaja, jer na njemu treba da se odlučuje o stvarima koje su izuzetnog značaja za naše celo društvo i njegov pravni poredak. Preinačenjem optužnice protiv trojice okrivljenih i njenim povlačenjem u odnosu na Imširovića i sama je javna tužba priznala da je ranije grešila. Javni tužilac odustao je od optuženja prema Imširoviću bez ijedne reči žaljenja zbog neosnovanog krivičnog gonjenja, pritvora, suđenja.“

Advokat Barović je opozoril, da spremenjena obtožnica ne dokazuje krivde obtoženih. Javni tožilec pa je u svoji zaključni besedi govoril o stvarih, ki nimajo nobene zveze z obtožnico in obtoženimi: diskvalificiral je obtožene kot osebe brez poklica in izobrazbe, govoril o identifikaciji branilcev in obtoženih, insistiral, da je šlo za ilegalne sestanke in razširil polje veljavnosti kaznivega dejanja sovražne propagande po principu analogije, ki se v našem pravu ne uporablja že 30 let.

Advokatinja Tanja Petovar, ki je zagovarjala Milana Nikolića, je govorila o mišljenju kot o temeljni civilizacijski vrednosti, posebej zahodne civilizacije, v katero spada tudi naša kultura. S sojenjem mišljenju se postavlja pod vprašaj ta fundamentalna in trajna civilizacijska vrednost, s tem pa tudi pragmatični interesi obstoja naše družbe. Če je ustvarjalno in svobodno razmišljanje kriterij vrednosti obtožnice, potem je obtožnica primer, kaj nastane, če se pristane na nesvobodo. S stališča nesvobode se lahko vsako intelektualno dejanje interpretira kot sovražno, zlonamerno in nevarno. Samo tako se je lahko zgodilo, da je bilo Nikolićevo znans-tveno delo označeno kot sovražna propaganda... „Sud se mora opredeliti da li će svojom odlukom zaštititi princip slobode mišljenja i proklamovane ciljeve ovog društva ili će mehaničkom primenom čl. 133 KZ zaštititi jedno prevaziđeno tumačenje istorije i društvenih odnosa u ovoj zemlji.“

V zaključni besedi je Miodrag Milić dejal: „Moju borbu protiv razbijanja Jugoslavije on (tužilac op. a.) tretira kao krivično delo i time sam sebe svrstava u razbijače Jugoslavije. U optužnicu uključuje sadržaj letaka Gradskog komiteta i tvrdi da je mišljenje privilegija. Insistirajući na podatku formal-

nog obrazovanja optuženih on zastupa politički rasizam, inkriminiše marksističke stavove i istorijsku činjenicu o kominternim uputstvima za razbijanje Jugoslavije."

Milić je nato prebral Dolančevo izjavo o uničenju opozicije z eno samo politično akcijo in rekel:

"Evo, upravo se to sada događa. Ja znam da ćete me vi osuditi, ja sam osuđen unapred, još onda kada ste mi dali šest sati za odbranu — upoznavanje sa sudskim predmetom"

Olujić je v svoji zaključni besedi priznal, da se je sestajal z ljudmi, priznal je, da misli, da bere knjige in časopise, da piše in govori tisto, kar misli. Javno in brez predsodkov. Javni tožilec je v tem videl najprej kontrarevolucijo in nato — sovražno propagando, obakrat brez dokazov. Potrebno se mu je zahvaliti, ker ga je prepričal, da je bilo to sojenje sojenje 68, javnim tribunam, razmišljanju, privatnosti...

Nikolić je v svoji zaključni besedi izjavil, da lahko opazuje sojenje in vse, kar je z njim v zvezi, samo kot sociolog, in se vprašal, komu je ta montirani proces potreben. Odgovor je treba poiskati zunaj sodne dvorane, v nervozi našega vodstva zaradi slabega ekonomskega položaja, v njihovi nespособnosti, da se borijo s krizo, ker namesto, da gasijo požar kaznujejo ljudi, ki obveščajo o požaru, pri tem uporabljajo arhaične mehanizme in iščejo žrtvena jagnja. V drugem delu zaključne besede se je Nikolić vprašal:

"Da li Ustav SFRJ ima stvarnu ili samo dekorativnu funkciju. Da li je političko pravo jače od ustavno normativnoga?" In na koncu dejal: "Jasno je da niko od nas trojice nije kriv za delo neprijateljske propagande, jer niti je lažno niti zlonamerno prikazivao postojeće društvenopolitičke prilike, a još manje pozivao na obaranje postojećeg ustavnog poredka (ni direktno ni indirektno kako to tvrdi tužilac). Nama se sudi zato što mislimo, govorimo ili pišemo van diktuma dnevne politike."

N. N. (posneto na neprijavljenem zasedanju Svobodne univerze, 6. 2. 1985)

"V primeru Vladimirja Mijanovića obstaja element, ki je sveda izven pravnih norm, je pa zelo neprijeten, to je element maščevanja, ki je zelo prisoten."

Vladimir Mijanović:

Čeprav so v okviru obtožbe dobili kazni, ki niso tako visoke in tudi niso drakonske kot v primeru Vojislava Šešlja, pa glede na to, da ne obstaja nikakršno kaznivo dejanje, izzivajo zaprepaščenost. To je škandal, to je sramota za Jugoslavijo — za nič dobiš leto zaporu. Zato sem strašno nespokojen, grozljivo vznemirjen sem, ker se je to zgodilo. Na osnovi moje lastne izkušnje tudi nisem predvideval, da bo sodišče ukrepalo drugače, kot mu je bilo ukazano s političnega vrha — politični vrh pa je odločil, da je treba zastrašiti javnost; in pričakovati je bilo, da bodo izrečene obsodilne sodbe. Posledice obsodb pa so katastrofalne za intelektualno javno življenje v Jugoslaviji. To praktično pomeni, da se v bodoče

niti midva niti kdorkoli drug ne moreva srečati v zasebnem stanovanju in pogovarjati, o čemer hočeva. O čemerkoli, o katerikoli temi.

N. N. (posneto na neprijavljenem zasedanju Svobodne univerze, 6. 2. 1985)

V našem pravosodju se dogaja od konca vojne pa do danes nekakšna evolucija sodnih procesov. Sprva so bila sojenja po kratkem postopku — ko se je sodilo ljudskim sovražnikom, zaostalim članom, itd. Likvidirani so bili s sodiščem ali brez njega. Potem so prišli na vrsto "dachauski procesi", potem administrativno kaznovanje zaradi Informbiroja, ko je odšla množica ljudi z administrativnim odlokom, brez sojenja. Bila so tudi tajna sojenja... Če torej primerjamo zadnji sodni proces proti intelektualcem v Beogradu s sojenji v novejši državni zgodovini, opazimo določen napredek. Kolikšen — to je vprašanje.

B) Toda, ta sojenja, moskovska in sploh vzhodna — kdo je priznaval? Le komunisti so priznavali vse, česar so bili obtoženi. Prav tako je bilo pri nas. Vse so priznavali in še sami so dodajali. Razen komunistov nihče od političnih obsojencev ni priznal. Kaj je torej ozadje tega? Ni le mučenje, mora biti še nekaj.

A) Ah, to je tehnologija preiskovalnega postopka, grožnje...

B) Ne more biti le mučenje, mora biti še nekaj. Le čemu bi potem priznavali samo komunisti?

A) Pod grožnjo uničenja družine...

B) Pa saj niso le njim grozili, so pa le oni priznavali.

C) Moč prepričevanja. To je subjektivna in objektivna resnica.

B) Absolutno. To je to.

D) Ampak to ni naš primer.

A) Ni, to je nekaj drugega.

Pavluško Imširović:

"Proces še ni končan, to je le ena njegovih stopenj — pri tem ne mislim le na pravosodni proces, ampak tudi na politični proces, ki ga je pravosodni porodil. Stopnja doseženih državljskih svoboščin, mišljenja, izražanja in obče državljanske demokracije, ki se kaže po procesu — kako bi jo lahko najbolje ilustrirali? Verjetno tako, da bi pred dvajsetimi leti zaradi draženja — vznemirjanja tabujev dobili krivci deset let težke robije, zdaj pa so dobili od enega do dveh let. Menda je pa tudi to nekakšen napredek! Vsekakor je velikanski napredek, če to primerjamo s situacijo v nekaterih deželah, kjer zaradi tega letijo glave. Iz lastne izkušnje vem, da ne gre le za eno, dve ali tri leta zaporu. Gre za posledice, za zaznamovanost (status) izdajalstva ("prokaženost"), eskomunikacijo. To pride po zaporu. Izguba zaposlitve, nemogućnost zaposlitve, to so dosti bolj resne posledice od te, ki ni neresna. Vzeti nekomu leto, dve, tri življenja, ni malo."

Popotnik pride v Afrike puščavo

Okružni sud: Dokumenti

Obtožnica

OKRUŽNO JAVNO TUŽILAŠTVO
U BEOGRADU
KT-756/84

Beograd
DN/DK

OKRUŽNOM SUDU U BEOGRADU

Beograd

Na osnovu čl. 45 st. 2. tač. 3 Zakona o krivičnom postupku, okružni javni tužilac u Beogradu, podiže

OPTUŽNICU

protiv

1. MIJANOVIĆ VLADIMIRA, rođenog 15.08.1946. godine u Trebinju SR Bosna i Hercegovina, od oca Tome, državljanin SFRJ, Srbin, nesvršenog studenta Filozofskog fakulteta, bez stalnog zaposlenja, oženjenog, osuđivanog presudom Okružnog suda u Beogradu K.br.684/70 od 04.01.1971. godine zbog krivičnog dela neprijateljske propagande iz čl. 118 st.3. KZ na kaznu strogog zatvora u trajanju od jedne godine i presudom Vojnog suda Sarajevo K.br.111/73 od 26.12.1973. godine zbog krivičnog dela iz čl. 174. KZ na kaznu zatvora od jedne godine, stalno nastanjenog u Novom Beogradu Ul. Gandijeve br. 29a, bio u pritvoru od 22.05. do 03.07.1984. godine, nalazi se na slobodi,

2. MILIĆ MIODRAGA, rođenog 29.05.1929. godine u Pirotu, SR Srbija, od oca Svetozara i majke Milice, državljanin SFRJ, Srbin, bez stalnog zaposlenja, neoženjenog, stalno nastanjenog u Beogradu Ul. Cara Uroša broj 6a, bio u pritvoru od 9.05. do 03.07.1984. godine, nalazi se na slobodi, neosudjivan,

3. OLUJIĆ DRAGOMIRA, rođenog 08.01.1949. godine u Sivcu SO Kula, od oca Mirka i majke Ljubice, državljanin SFRJ, Srbin, diplomiranog politologa, zaposlenog u Radio-Beograd, oženjenog, stalno nastanjenog u Beogradu u Ul. Knez Miletine br. 40, bio u pritvoru od 09.05. do 03.07.1984. godine, nalazi se na slobodi, neosudjivanog,

4. JOVANOVIĆ GORDANA, rođenog 4.1.1961. godine u Kraljevu SR Srbija, od oca Dušana i majke Ljubice, državljanin SFRJ, Srbin, student Filozofskog fakulteta,

neoženjenog, stalno nastanjenog u Kraljevu Ul. Borisa Kidriča br. 130, a privremeno u Beogradu Ul. Pere Todorovića broj 2, bio u pritvoru od 21.6. do 03.07.1984. godine, nalazi se na slobodi, neosudjivanog,

5. IMŠIROVIĆ PAVLIŠKA, rođenog 14.10.1948. godine u Banovićima SR Bosna i Hercegovina od oca Avda i majke Ljubice, državljanina SFRJ, nesvršenog studenta Saobraćajnog fakulteta, bez stalnog zaposlenja, oženjenog, osuđivanog presudom Okružnog suda u Beogradu K-broj 348/72 od 21. jula 1972. godine, zbog krivičnog dela udruživanja protiv naroda i države iz člana 117. stav 1. u vezi člana 100. Krivičnog zakona na kaznu strogog zatvora u trajanju od dve godine, nastanjenog u Beogradu, Ulica Kosovska broj 9, bio u pritvoru od 22.05. do 03.07.1984. godine,

6. NIKOLIĆ MILANA, rođenog 8.6.1947. godine u Beogradu, od oca Miloša i majke Milke, državljanina SFRJ, Srbina, diplomiranog sociologa, zaposlenog u Institutu za ekonomiku poljoprivrede u Beogradu, oženjenog, osuđivanog presudom Okružnog suda u Beogradu K-broj 346/72 od 21.7.1972. godine zbog krivičnog dela udruživanja protiv naroda i države iz člana 117. stav 1. u vezi člana 100. KZ na kaznu strogog zatvora u trajanju od dve godine, stalno nastanjenog u Zemunu, Ulica Save Kovačevića broj 1, bio u pritvoru od 22.5. do 03.07.1984. godine,

ZATO

što u vremenu od 1977. do aprila 1984. godine u Beogradu, povezujući se međusobno, a polazeći sa kontrarevolucionarnih pozicija i to: okrivljeni Mijanović od 1977, okrivljeni Imširović i okrivljeni Nikolić od 1978, okrivljeni Milić i okrivljeni Olujić od 1980. i okrivljeni Jovanović od 1981. godine radili na stvaranju, organizovanju, omasovljenju i učvršćenju grupe lica radi delovanja na podirvanju i protustavnoj promeni društveno-političkog sistema i svrgavanju postojeće vlasti i u tom cilju organizovali i održali više sastanaka u svojim i drugim stanovima, na kojima su učestvovala i druga lica, po njihovom pozivu, čitali pred većim brojem lica tekstove, koje su i međusobno delili, ili usmeno govorili, napadajući tekovine naše Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke izgradnje i ličnost i delo predsednika SFRJ Josipa Broza Tita, pa su: neutvrđenog dana 1977. godine okrivljeni Mijanović u svome stanu u Beogradu u Ul. Pive Karamatijevića br. 10 organizovao ilegalni sastanak više lica i na sastanku predložio i obrazložio razloge potrebe okupljanja, a zatim

postigli dogovor da stvore čvrsto jezgro grupe, obezbede prisustvo „jezgra“ na svakom sastanku, da rade na jačanju, učvršćenju i omasovljenju grupe pronalaženjem novih članova, a zatim su:

organizovali i održali više ilegalnih sastanaka u svojim stanovima, o zakazanim sastancima učesnike obavestavali i pozivali na prethodnim na kojima su utvrđivali temu, lice koje će izlagati, mesto i vreme održavanja novog sastanka — obično svakog drugog petka u mesecu — a o njima obavestavali i druga lica koja nisu bila na prethodnom sastanku ili organizovali njihovo pozivanje preko drugih učesnika, dovodili nova lica, obezbedjivali ko će podneti uvodno izlaganje na određenu temu, rukovodili sastancima koji su održavani u njihovim stanovima i prisustvovali na više ilegalnih sastanaka održanih u stanovima drugih lica i na nekim od njih uzeli aktivnog učesća u diskusiji nakon uvodnog izlaganja, a na nekim ilegalnim sastancima istupali čitanjem tekstova ili usmenim izlaganjem, dajući time smernice za stvaranje i organizaciono učvršćenje grupe i opredeljujući njeno idejno usmeravanje i delovanje, pa su:

1. okrivljeni Mijanović govorio o organizacionoj strani ilegalnih sastanaka, promeni stanova, obezbedjenju novih ljudi, učesnika i lica koja će podneti uvodno izlaganje i o tehničkoj i materialnoj strani održavanja sastanaka;
2. okrivljeni Milić u svojim istupanjima na ilegalnim sastancima:

a) u novembru mesecu 1981. godine u svom stanu u prisustvu 20 do 25 ljudi pročitao svoj tekst „Leve greške u NOB-u, zima 41/42 godine i njene posledice po dalji razvitak NOB-a u kome je, između ostalog tvrdio da je za poraz partizanskog pokreta u Srbiji 1941. godine kriva KPJ i njeno rukovodstvo, da je ustanak u Jugoslaviji bio spontanog karaktera in da CK KPJ nije pozvao narod na ustanak jer je bio na repu događaja, navodeći:

„...već samim ustankom, dakle, staljinizam u bazi je bio pokopan, ali je ostao staljinistički partijski vrh i ideološko staljinističko nasleđe koji su ga stalno obnavljali...“.

„...Vrhovni komandant, nije bio dorastao, da proceni zamah ustanka i NUŽNOST VIŠE FORME ORGANIZACIJE I TAKTIKE...“ i da „...je princip partijski autoritaran, prenet i u vojničkoj hijerarhiji, sa svim njenim karakteristikama, čime je partizanski pokret onesposobljen u taktičko-operativnom smislu za dalje vođenje rata. I kao rezultat te i takve politike, došlo je do katastrofalnog poraza...“, a da je uzrok poraza staljinistički tip rukovodjenja jednog „apsolutno ovlašćenog mandatora“.

b) neutvrđenog dana u svom stanu pred više lica pročitao svoj tekst „Uzroci sukoba Jugoslavije i SSSR-a 1948. godine“ u kome tvrdi:

„...da je sukob Jugoslavije i SSSR-a doneo kulturnu pustoš kod nas, ali da nije uticao na izmenu karaktera jugoslovenskih rukovodilaca, jer su i oni učestvovali u manipulacijama oko Staljinovih čistki i nije im bilo teško da nastave sa čistkama kod nas...“.

za samoupravljanje je tvrdio „...da je ono poklon rukovodilaca radničkoj klasi za dobro vladanje...“.

a za Predsednika SFRJ Josipa Broza Tita „...da je postao kult, naš vodj i učitelj, što je ravnopravno kultu Staljinina...“;

c) neutvrđenog dana u svom stanu pročitao svoj tekst „Udes Milovana Đilasa ili granice pobune“ u kome: rukovodstvo KPJ iz 1937. godine na čelu sa Josipom Brozom Titom naziva „udarnim jezgrom“ i tvrdi da je ovo „udarno jezgro“ karakterisala: „...partijska bahatost, organizaciona bezobzirnost, ideološko i kulturno ultrastaljinističko sektaštvo...“.

partijsko i državno rukovodstvo u Jugoslaviji od 1948. godine (do sukoba sa Staljinom) naziva: „...vladajućom oligarhijom pod Titovim vodstvom...“;

a društveno-politički sistem toga vremena naziva „ideološko-politički sistem staljinizma Jugoslavije“, „jugoslovenski staljinizam“, „primitivni i despotiski socijalizam“, „Titovim despotizmom“, „Titova Despotija“, „jugoslovenski model staljinizma“, „Titovo autoritarno idelopoklonstvo primitivnog društva, kao ekonomska, politička i kulturna despotija nad društvom i

ekonomikom“, „staljinističkim despotizmom koji je epigonski realizovan u jugoslovenskom društvu“, „epigonski sistem i ideologija koji je imao i vlastite despotičke istorijske korene“.

da 1948. godina predstavlja jugoslovenski poraz, iako je „...inače slavljen kao državna pobeda Jugoslavije kao suverene države...“.

da period od 1952.-1953. godine predstavlja „...proces raspada te Titove despotije...“.

za Predsednika SFRJ Josipa Broza Tita tvrdi da je „vodja vladajuće oligarhije i autoritarni despot“, „neprikosnoveni gospodar“ koji se uvek pozivao na svoja osveštana prava mandatora Staljinina, kako u fazi zasnivanja svoje partijske vladavine tako za vreme rata i posle rata, iz kojeg je poticalo pravo da nikome ne polaže računa „...ni za vreme najvećih ratnih poraza...“, tvrdeći neistinito: „...kakvi su bili I ofenziva, „Leva skretanja“, način rešavanja nacionalnog pitanja za vreme rata, sazivanje foruma i Kongresa, kako i posleratna praksa neprikosnovenog gospodara...“.

izjednačuje naše najviše partijsko i državno rukovodstvo sa pojmom birokratije, nazivajući ga „jugoslovenska politička birokratija“ i previdja njen krah navodeći: „...koja je brzo iscrpila svoj skromni potencijal kao istorijski subjekt jugoslovenske revolucije, začarana u krugu vlastitog provincijalnog staljinizma i antiintelektualizma, politički brzo instrulela u senci Titove lične diktature i straha od Golog otoka, gde može da zaglavi i ko nije kominformovac...“.

nadalje iznosi „...analiza jugoslovenske političke birokratije nesumljivo je potvrđena, posebno od 1961. godine a osobito za vreme „otvorene euforije“ i danas...“.

„...Jugoslovensko društvo zapelo je u poststaljinističku krizu i letargiju...“, „...jer taj aparat ima totalni društveni monopol, od filatelije i društva prijateljstva Francuska-Jugoslavija, do ekonomike — koju je negacijom zakona vrednosti, dovelo do potpunog rasula i nultog stepena razvoja...“ i dalje odmah u narednoj rečenici: „...Titov primitivni despotiski socijalizam doživeo je potpuni idejni, organizacioni, kulturni, politički i ekonomski krah. Titova staljinistička partija po svoj prilici „u tim uslovima“ nije na VI. kongresu ni mogla izvršiti istorijsku samokritiku, već je svoj politički folklor zaodela državnim razlogom, te time jugoslovenski pokret i društvo naglala da živi u strahu od koncentracionog logora Goli otok (u koji su pored informbirovaca, mogli da odu i neposlušni komunisti), i policijske strahovlade Titove harizme...“ i najzad da je u Jugoslaviji postojalo „...političko i duhovno ropstvo...“ i da je jugoslovensko društvo, društvo „...trajnog opasnog stanja represivnih odnosa... gde je demokratski socijalizam dobio tretman anarholiberalizma...“.

d) u toku septembra 1981. godine svoj napred citirani tekst „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 41/42. godine“ u nameri rasturanja i međusobne razmene materijala, predao okrivljenom Mijanoviću;

3. okrivljeni Olujić u svojim istupanjima:

a) dana 23. 03. 1983. godine na ilegalnom sastanku u stanu okrivljenog Jovanovića u Beogradu Ul. Pere Todorovića br. 2, pred više lica tvrdio:

„...da je potrebno stvaranje što jačeg sindikalnog pokreta seljaka, radnika i inteligencije...“, i da: „...u ovoj situaciji u kakvoj smo predstoji odnosno postoji mogućnost serije štrajkova...“.

b) neutvrđenog dana u jesen 1983. godine u stanu okrivljenog Milića pred više lica pročitao svoj tekst „Od pluralizma do monizma“ u kome pored ostalog tvrdi, da je jugoslovenska stvarnost od 1945. do 1949. godine bitno drugačija od onoga kako se prikazuje našoj javnosti, da vladajuća ideologija nije u mogućnosti da je pronikne i da delatnost KPJ „...nije bila stvar (vodjena od) strategije i teorije (programa) nego pragmatizma. Konačno, politički pluralizam u periodu od 1944. do 1949. godine rezultat je, pre svega unutrašnjih borbi, a ne isključivo potreba međunarodnog priznanja nove vlasti...“ i ovaj tekst poslao radi štampanja uredniku lista „Književna reč“;

c) dana 20. 9. 1983. godine u Institutu društvenih nauka u Beogradu pred oko 100 lica javio se za reč i između ostalog tvrdio:

„... da je situacija bila revolucionarna u vreme od 1941. do 1948. godine u našoj zemlji, ali da je KPJ nije uspela iskoristiti...“, „... da je KPJ u to vreme bila staljinistička...“, „... Razlog zbog čega KPJ nije uspela da iskoristi revolucionarnu situaciju je... upravo u nedostatku razrađene revolucionarne strategije i utaktike. Program revolucije nije postojao, a delovi programa koji su na II zasjedanju AVNOJ-a formulisani, anulirani su sporazumom Tito—Šubašić...“;

u istom cilju, održali i više drugih sastanaka u svojim stanovima i stanovima drugih lica radi održavanja stalne mobilnosti lica koja su okupljali, stvaranja grupe i jedinstvenog delovanja, pa su tako ukupno održali najmanje 24 sastanka u svojim stanovima, od čega u stanu okr. Mijanovića 3, u stanu okrivljenog Milića 9, u stanu okr. Olujića 5, u stanu okr. Jovanovića 5 i po jedan u stanovima okrivljenih Imširovića i Nikolića i lično prisustvovali na više ovakvih sastanaka, a na nekim od njih uzeli aktivnog učešća uvodnim izlaganjem na određenu temu ili učesćem u razgovorima nakon izlaganja drugih učesnika i to najmanje: okrivljeni Mijanović — prisustvom na 11 sastanaka i sa najmanje 3 istupanja u razgovorima nakon izlaganja određene teme od drugih lica; okrivljeni Milić — prisustvom na 11 sastanaka i sa najmanje još četiri uvodna izlaganja na određenu temu i 3 istupanja nakon uvodnih izlaganja drugih lica; okrivljeni Olujić — prisustvom na najmanje 13 sastanaka, uvodnim izlaganjem na određenu temu na najmanje još 4 sastanka i diskusijom na još najmanje 2 sastanka; okrivljeni Jovanović — prisustvom na najmanje 12 sastanaka, uvodnim izlaganjem na jednom sastanku i diskusijom najmanje 2 sastanka; okrivljeni Imširović — prisustvom na najmanje 17 sastanaka, uvodnim izlaganjem na jednom sastanku i istupanjem u razgovorima nakon uvodnih izlaganja drugih lica na najmanje 2 sastanka i okrivljeni Nikolić — prisustvom na najmanje 14 sastanaka, uvodnim izlaganjem na određenu temu na 4 sastanka i istupanjem u diskusiji nakon uvodnih izlaganja drugih lica na najmanje 3 sastanka, — čime su kao salzvršioči učinili krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz čl. 136. st. 1. u vezi čl. 114. KZ SFRJ.

Stoga,
PREDLAŽEM

da se pred tim Sudom održi javni glavni pretres, na koji pozvati:

I. — okružnog javnog tužioca u Beogradu,

II. — okrivljene Mijanović Vladimira, Milić Miodraga, Olujić Dragomira, Jovanović Gordana, Imširović Pavluška i Nikolić Milana na napred označene adrese,

III. — svedoke: 1) Simić Aleksandra, 2) Ocković Mirjanu iz Beograda, Ul. Dositejeva br. 18, 3) Jovanović Rastka iz Beograda, Ul. Mačkov kamen br. 15, 4) Avramović Zorana iz Beograda — Zemuna Ulica Vukova br. 1, 5) Karabeg Jasminu iz Beograda Ul. bulevar Lenjina broj 151, 6) Tenjović Lazara iz Zemuna Ul. Ratarski put br. 31, 7) Minić Savića iz Beograda Ul. Dostojevskog br. 6, 8) Petrović Momčila iz Beograda Ul. Tolstojeva br. 12, 9) Damjanović Dragišu iz Beograda Ul. Bulevar revolucije broj 62, 10) Avramović Velimira iz Beograda III bulevar broj 120-a, 11) Colić Slavenka iz Beograda, Studentski dom „Patris Lumumba“ broj 63/6, 12) Djordjo Vukoja iz Beograda Ul. Otona Župančiča broj 42/40, 13) Matić Zorana iz Obrenovca Ul. XV broj 20, 14) Stanišić Ivana iz Beograda Ul. Crnotravska br. 13, 15) Gajić Milana iz Krupnja Ul. 4. jula broj 6, privremeno nastanjen u Studentskom domu „Patris Lumumba“ IV/47, 16) Đapić Goranka iz Beograda Ul. Pariske komune br. 2/83, 17) Jovanović Svetlana iz Beograda Ul. Juriša Gagarina br. 65, 18) Sindjelić Svetozara iz Zemuna Trg JNA br. 4, 19) Savić Djordja iz Beograda Ul. Kumodraška br. 181/46, 20) Pantić Slobodanku iz Gornjeg Milanovca Ul. Drinčičeva br. 57,

21) Radović Snežanu iz Požarevca Ul. Mačvanska br. 6/3, 22) Brkić Anicu iz Beograda Ul. narodnih heroja br. 37/24, 23) Mirić Jovana iz Beograda Ul. Marka Oreškovića 5, 24) Srinčić Zoranu iz Kotora Ul. Dobrota br. 10, 25) Jevrić Nebojšu iz Bjelog Polja i 26) Srdju Popovića iz Beograda Ul. Takovska br. 19;

IV. — da se na pretresu pročitaju kao dokaz zapisnici o iskazima svedoka saslušanih u istrazi i to: 1) Dičić Jelene iz Beograda Ul. Cvijićeve br. 69 od 4. 6. 1984. godine, 2) Višnjić Zdenka iz Beograda Ul. Milana Rakića br. 66 od 6. 6. 1984. godine, 3) Kostić Aleksandra iz Beograda Ul. omladinskih brigada br. 194 od 7. 6. 1984. godine, 4) Stojanović Radmile stalno nastanjene u Titogradu — Lenjinov bulevar br. 6G, a privremeno u Beogradu Ul. Istarska br. 30 od 7. 6. 1984. godine, 5) Teofilović Vite iz Beograda Ul. Gročanska br. 46 od 7. 6. i 11. 7. 1984. godine, 6) Vasić Miloša iz Beograda, Ul. Lole Ribara broj 13 od 9. 6. 1984. godine, 7) Kuljić Todora iz Zrenjanina Ul. pančevačka broj 6, od 11. 6. 1984. godine, 8) Popov Nebojša iz Beograda, Ulica pariske komune broj 11 od 13. 6. 1984. godine, Tadić Ljubomira iz Beograda, Ulica gospodar Jovanova broj 38 od 13. 6. 1984. godine, 10) Marković Mihajla iz Beograda Ulica Vladeta Kovačevića broj 12 od 13. 6. 1984. godine, 11) Golubović Zagorka iz Beograda — Georgi Dimitrova broj 57/2, od 13. 6. 1984. godine, 12) Jeremić Tomislava iz Velikog Polja kbr. 311 SO Obrenovac, od 18. 6. 1984. godine, 13) Stojanović Svetozara iz Beograda, Ulica Georgi Georgiju Deža broj 30/31, od 19. 6. 1984. godine, 14) Marković Milana iz Beograda Ul. Džordža Vašingtona br. 34 od 5. i 27. 6. 1984. godine, 15) Mitrović Živadina iz Pariza od 6. 6. 1984. godine, 16) Bošković Dušana iz Beograda Ul. Djure Đakovića broj 13/5, od 7. 6. 1984. i 10. 7. 1984. godine, 17) Stojanović Miodraga iz Beograda Ul. Vojvode Milenka br. 5/2, od 7. 6. 1984. godine, 18) Simonović Ljubodraga iz Beograda Ul. učiteljska broj 62 od 7. 6. 1984. godine, 19) Penezić Vide iz Beograda Ul. Jovanova br. 77 od 7. 6. 1984. godine, 20) Kostić-Bošković Jasne iz Beograda Ul. Vlakovićeve 9 od 8. 6. 1984. godine, 21) Kuhta Valerije iz Zemuna, Ul. Sonje Marinković broj 1 od 8. 6. 1984. godine, 22) Došen Dragice iz Beograda, Ulica Dragoslava Jovanovića od 7. do 8. 6. 1984. godine, 23) Bulatović-Uzelac Jadranke iz Beograda Ul. Stevana Dukića broj 31 od 9. 6. 1984. godine, 24) Čirković Miloša iz Beograda Ul. Janka Vukotića broj 32 od 9. 6. 1984. godine, 25) Manojlović Vesne iz Srbobrana od 11. 6. 1984. godine, 26) Obrenović Zorana iz Beograd Ul. dr. Zore Ilić-Obradović broj 9 od 13. i 28. 6. 1984. godine, 27) Bašić Mire iz Beograda Ul. braće Jerković broj 111 od 2. 7. 1984. godine, 28) Ignjatović Dragoljuba iz Beograda Husinskih rudara broj 3, od 5. 6. i 22. 6. 1984. godine, 29) Katić Branislave iz Beograda Ul. Branka Krsmanovića broj 11 od 5. 6. 1984. godine, 30) Vuković Slobodana iz Beograda — Zemun Ul. Slaviše Vajnera broj 3 od 5. 6. i 11. 7. 1984. godine, 31) Milovanović Steva iz Beograda Ul. Prote Mateje broj 69 od 6. 6. i 25. 6. 1984. godine, 32) Beladžić Milorada iz Beograda Gundulićev venac broj 27 od 5. 6. 1984. godine, 33) Kandić Nebojše iz Beograda Ul. Juriša Gagarina broj 160/4 od 6. 6. 1984. godine, i njegova izjava u GSUP-u Beograd od 20. 4. 1984. godine, 34) Savić Branislava iz Beograda Ul. 10 avijatičara broj 21 od 6. 6. 1984. godine, 35) Raičević Vasiljke iz Beograda Ulica francuska broj 16a od 6. 6. 1984. godine, 36) Savić Obrada iz Beograda Ul. Doke Vojvodića broj 8 od 6. 6. 1984. godine, 37) Topić Lidijske iz Beograda Ul. narodnog fronta br. 45, od 6. 6. 1984. godine, 38) Bjedov Gorana iz Beograda Ul. Milenka Popovića broj 30 od 6. 6. 1984. godine, 39) Famser Dušana iz Zemuna Ulica Georgi Georgiju Deža br. 14 od 6. 6. 1984. godine, 40) Žunjić Slobodana iz Beograda Ul. užička br. 58 od 7. 6. 1984. godine, 41) Karajović Radmile iz Beograda, Ulica Visokog Stevana broj 31 od 7. 6. i 2. 7. 1984. godine i izjava u GSUP-u Beograd od 21. 4. 1984. godine, 42) Nikolić Nede iz Beograda, Ulica Lole Ribara broj 13 od 7. 6. 1984. godine, 43) Paunović Dragiše iz Beograda Ul. Miloša Matejevića-Mrše br. 4 od 7. 6. 1984. godine i izjava od 22. 4. 1984. godine, 44) Plovanić Elizabete iz Beograda

Ul. braće Baruha br. 15 od 7. 6. 1984. godine, 45) Mihajlović Jovice iz Beograda Ada Ciganlija br. 247 od 7. 6. 1984. godine, 46) Jovanović Eve iz Beograda Ul. Mačkov kamen br. 15 od 7. 6. 1984. godine, 47) Arsenijević Miloša iz Beograda Ul. Karnedžijeva br. 3 od 8. 6. 1984. godine i 48) Kandić Nataše iz Beograda Ul. Branka Krsmanovića broj 11 od 6. 6. 1984. godine, 49) Pešić Vesne iz Beograda Ul. Georgi Dimitrova broj 35 od 8. 6. 1984. godine, 50) Janković Ivana iz Beograda Ul. Bulevar revolucije broj 197-b od 9. 6. 1984. godine, 51) Manojlović Dušana iz Srbobrana od 11. 6. 1984. godine, 52) Samardžić Miroslava iz Zrenjanina Ul. Lenjinova broj 11/15 od 11. 6. 1984. godine, 53) Bogdanović Miloša iz Beograda Ul. Gospodar Jovanova br. 20 od 13. 6. 1984. godine i izjava kod organa bezbednosti V. P. 8115-11 Zemun od 22. 4. 1984. godine, 54) Šešelji Vojislava iz Sarajeva od 13. 6. 1984. godine, 55) Tadić Borisa iz Beograda Ul. Gospodar Jovanova br. 38 od 14. 6. 1984. godine, 56) Zastavniković Veselinke iz Beograda Ul. Gospodar Jovanova br. 38 od 12. 6. 1984. godine, 57) Kozomara Mladena iz Beograda Ul. pariskih komunara br. 10 od 13. 6. 1984. godine, 58) Damljanović Nebojše iz Zemuna Ul. Marka Oreškovića br. 29 od 13. 6. 1984. godine, 59) Cerović Stojana iz Beograda Ul. Koste Živkovića br. 9 od 13. 6. 1984. i 28. 6. 1984. godine, 60) Vujović Sretna iz Beograda Ul. 29. novembra 33 od 13. 6. 1984. godine, 61) Vuković Đordija iz Beograda Ul. Sketlićeva broj 16 od 13. 6. 1984. godine, 62) Čavoški Koste iz Beograda Ul. Maksima Gorkog broj 19 os 13. 6. i 22. 6. 1984. godine, 63) Pavlović Miladina iz Ratara kbr. 19 SO Obrenovac od 13. 6. 1984. godine i 64) Moljković Ilije iz Beograda Ulica Pohorska broj 8/16 od 14. 6. i 11. 7. 1984. godine;

V. — da se na pretresu izvrši uvid i pročitaju sledeći tekstovi: 1) okrivljenog Milića „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941—42.“, 2) okrivljenog Milića „Uzroci i posledice sukoba SSSR-a i Jugoslavije 1948. godine“, 3) okrivljenog Milića „Udes Milovana Đilasa ili granice pobune“, 4) okrivljenog Olujića „Od pluralizma do monizma“, 5) „Nova klasa“ od Milovana Đilasa pronadjen u stanu okrivljenog Milića, 6) rukom pisani tekst Koste Čavoškog „Pravni nihilizam“;

VI. — da se na pretresu izvrši uvid i pročitaju sledeći spisi:

1) izvodi iz kriminalističke evidencije za sve okrivljene i izveštaj Opštinskog sekretarijata za unutrašnje poslove Trebinje br. 01-235-4/160 i da se izvrši uvid u spise krivice okrivljenog Mijanovića kod istog suda K. br. 684/70, okrivljenih Imširovića i Nikolića K-br. 348/72 i u spise prekršajnog postupka protiv okrivljenih Olujića, Imširovića, Jovanovića i Nikolića kao i drugih lica Gradskog sudijske za prekršaje DS. br. 1408/82, 1409/82, 1411/82, 1620 do 1625/82 i 1645/82 kao i pročita izveštaj USDB-a za grad Beograd SP. br. 3952 od 17. 7. 1984. godine o upozorenjima okrivljenima i drugim licima; 2) zapisnici o pretresu stanova okrivljenih i to: okrivljenog Mijanovića od 10. 7. 1982. i 23. 5. 1984. godine sa potvrđama o privremeno oduzetim predmetima, okrivljenog Milića od 20. 4. 1984. godine — stan u Ul. Cara Uroša br. 6a, 21. 4. 1984. godine stanu Dalmatinskoj ulici br. 90 i od 9. 5. 1984. godine u oba pomenuta stana sa potvrđama o privremeno oduzetim predmetima, okrivljenog Olujića od 21. 4. 1984. godini, 9. 5. 1984. godine i 4. 6. 1984. godine sa potvrđama o privremeno oduzetim predmetima, okrivljenog Imširovića od 23. 5. 1984. godine i okrivljenog Nikolića od 23. 5. 1984. godine u stanu i u kancelariji — pretres radnog stola, kao i da se izvrši uvid u privremeno oduzete predmete navedene u ovim zapisnicima i potvrđama o njihovom oduzimanju, a posebno u dve fotokopije zbirke „Vunena vremena“ od Gojka Djoga, četiri lista emigrantskog časopisa „Naša reč“, glasilo emigrantske organizacije „Savez oslobođenja“ odnosno „nove demokratske alternative“, fotokopiju knjige „Slučaj Gojko Djogo — dokumenti“ od Dragana Antića čije je rasturanje zabranjeno, fotokopiju teksta „RAF (frakcija crvene armije) — koncept gradske

gverile“ pronadjen u stanu Mijanovića kao i časopis „Praksis“ br. 1 i 2 iz 1969. godine čije je rasturanje zabranjeno, u inkriminisane tekstove i fotokopiju pamfleta Milovana Đilasa „Nova klasa“ i lista „Naša reč“ br. 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297 iz 1978. godine br. 320 iz 1980. godine, br. 327. godine iz 1981. godine, dva intervjua Milovana Đilasa objavljenih u „Naša reč“ br. 311 i 313 pronadjeni u stanu okrivljenog Milića, inkriminisani tekst koji je nadjen u stanu okrivljenog Olujića — rukopis i tekst kucan pisačom mašinom, u emigrantski list „Naša reč“ iz 1982. godine.

3. zapisnici o pretresu stanova: Koste Čavoškog u Ul. M. Gorkog br. 19 od 22. 6. 1984. godine, Avramović Zorana u Zemunu Ul. Vukova br. 1, Moljković Ilije u Ul. Pohorskoj br. 8, Gamse Dušana u Ul. Georgi Georgiju Deža br. 14/30 i Popović Srdje u Ul. Takovskoj br. 19, sa potvrđama o privremeno oduzetim predmetima, kao i da se izvrši uvid u privremeno oduzete predmete, a posebno u tekst „činjenička istina“ i primerak publikacije „Yugoslavija Predom To konform“ pronadjeni u stanu Koste Čavoškog, emigrantski časopis „Naša reč“ pronadjen u stanu Avramović Zorana, časopis „Časovnik“ pronadjen u stanu Gamser Dušana i tekst „Ogled o neprijatelju“ i pet primeraka emigrantskog časopisa „Naša reč“ pronadjeni u stanu Srdje Popovića.

Da se od okrivljenih Milića i Olujića oduzmu tekstovi namenjeni odnosno nastali izvršenjem krivičnog dela — čl. 69 KZ SFRJ.

OBRAZLOŽENJE

Činjenično stanje iz dispozitive obe optužnice utvrđuje se predloženim dokazima, a posebno iskazima svedoka čije se saslušanje neposredno predlaže u ovoj optužnici, kao i svedoka Vuković Slobodana, Milovanović Steve, Marković Milana, Obrenović Zorana i Višnjić Zdenka, a za koje je u ovoj optužnici predloženo da se pročitaju zapisnici o njihovim iskazima datim u istrazi, zatim pronalaskom inkriminisanih tekstova — pamfleta u stanovima okrivljenih: i to u stanu okrivljenog Milić Miodraga „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941./42. godine“, „Uzroci sukoba Jugoslavije i SSSR-a 1948. godine“ i „Udes Milovana Đilasa ili granice pobune“, a u stanu okrivljenog Olujić Dragomira njegov rukom pisani i na mašini otkucani tekst „Od pluralizma do monizma“ i delimičnim priznanjem okrivljenog Olujić Dragomira. U ovome smislu naročito su karakteristični iskazi svedoka Sindjelić Svetozara i Kostić Aleksandra, o organizacionoj ulozi okrivljenog Mijanović Vladimira, iskaz svedoka Simić Aleksandra, koji je bio prisutan na ilegalnom sastanku u stanu okrivljenog Milić Miodraga kada je ovaj izlagao svoj pisani tekst — pamflet „Leve greške u NOB-u zima 1941./42. i njene posledice za dalji razvitak NOB-a“ (što u stvari predstavlja njegov tekst pamflet „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941./42. godine“) i iskaz i priznanje okrivljenog Olujić Dragomira da je okrivljeni Milić na ilegalnim sastancima čitao inkriminisane tekstove — pamflete „Uzroci sukoba Jugoslavije i SSSR-a 1948. godine“ i „O Đilasu“ (ustvari njegov tekst — pamflet „Udes Milovana Đilasa ili granice pobune“) a da je on sam na ilegalnim sastancima u stanovima okrivljenog Jovanović Gordana na dan 23. marta 1983. godine i Milić Miodraga neutvrđenog dana u jesen 1983. godine ispitao na način kako je to opisano u dispozitivu ove optužnice, a takodje da je na način izložen u dispozitivu ove optužnice istupao na javnom skupu u Institutu društvenih nauka u Beogradu 20.09.1983. godine. Napred navedenim dokazima — iskazima navedenih svedoka i delimičnim priznanjima okrivljenih Olujić Dragomira, Jovanović Gordana i Nikolić Milana kao i predloženim pismenim dokazima, utvrđuje se da su okrivljeni organizovali veliki broj ilegalnih sastanaka u svojim stanovima i stanovima drugih lica, za sastanke obavestavali i pozivali druga lica ili ih dovodili pošto su prethodno ispitivali njihovo interesovanje, za učešće na ovakvim sastancima, obezbeđivali lica koja će izlagati

uvodne teme, lično ili preko drugih učesnika sastanaka, rukovodili ovim sastancima i sami prisustvovali na više ilegalnih sastanaka u njihovim stanovima i stanovima drugih okrivljenih i drugih lica i na njima uzimali aktivnog učešća u diskusijama na određene teme ili istupali čitanjem unapred pripremljenih tekstova ili njihovim usmenim izlaganjem, a na nekoliko sastanaka razgovarali i o organizacionim pitanjima.

Iz izvedenih dokaza u istrazi proizilazi da se svi okrivljeni dugi niz godina međusobno poznaju, pa se iz toga i iz niza njihovih preduzetih aktivnosti oko organizovanja sastanaka, načina pozivanja, obaveštavanja, odabiranja uvodničara i njihovog aktivnog učešća u radu sastanaka, nesumljivo da zaključiti postojanje dogovora između okrivljenih da na ovaj način aktivno rade na stvaranju neprijateljske grupe, a naročito njenog jezgra koje će je stalno držati na okupu. Još 1977. godine je u stanu okrivljenog Mijanovića, u njegovom organizovanju održan sastanak na kome je bilo reči o potrebi ovakvog okupljanja, što proizilazi iz iskaza svedoka Sindjelić Svetozara, a dalji niz preduzetih radnji okrivljenih u tome pravcu, kako je istaknuto, daje potpun osnov za ovakva zaključivanja.

Svi kasniji ilegalni sastanci koji su održavani sve do 20. aprila 1984. godine po privatnim stanovima, uglavnom okrivljenih Milića, Olujića i Jovanovića, ali i kod okrivljenih Mijanovića, Imširovića i Nikolića i drugih lica, bili su dobro organizovani. Uglavnom je bila unapred utvrđena tema o kojoj će razgovarati, vreme održavanja sastanaka i stan u kome će se sastanak održati. Ovo je obično utvrđivano na kraju prethodnog za naredni sastanak. Sastanci su uglavnom održani petkom, svakog drugog petka sa početkom u 19 časova, a ponekad i u druge dane (sreda i dr.). Lica koja su izlagala uvodne teme uglavnom su to činila usmeno, služeći se u većini slučajeva pisanim tekstom ili beleškama, a ponekad su tekstove ili njihove delove čitali. Teme su, sem retkih izuzetaka, bilo dobro pripremljene. Sastancima je rukovodio domaćin — okrivljeni u čijem je stanu sastanak održavan, tako što je predstavljao lice koje je izlagalo uvodnu temu, ukoliko nije bilo poznato svim prisutnima, davao ovom licu reč, a nakon završetka njegovog izlaganja, davao i oduzimao reč učesnicima u diskusiji. U nekim slučajevima, lice koje je podnosilo uvodno izlaganje predstavljao je drugi okrivljeni, a ne onaj u čijem se stanu sastanak održavao, a to je bilo onda, kad je uvodničara neposredno ili preko drugih lica učesnika ilegalnih sastanaka obezbedio taj okrivljeni. Pozivanje i obaveštavanje lica za sastanak vršeno je na najrazličitije načine: na kraju svakog sastanka kada je utvrđivana tema i uvodničar, utvrđeno je i vreme održavanja sastanka i stan u kome će se naredni sastanak održati i na taj način prisutni obaveštavani o narednom sastanku. Ona lica koja nisu prisustvovala prethodnom sastanku odnosno sastanku na kome je zakazivan naredni sastanak, ili su prvi put učestvovali na ilegalnim sastancima, okrivljeni i drugi učesnici sastanaka obaveštavali su neposredno na mnogobrojnim javnim skupovima u Beogradu: u Studentskom kulturnom centru, Domu omladine i dr., zatim pri susretu na ulici i drugde.

Sastancima su uglavnom prisustvovali okrivljeni kao i jedan određeni krug lica. Ovo proizilazi iz iskaza svedoka koji su navodili imena lica koja su najčešće prisustvovala. O ovome su posvedočili Čović Slavko, Simić Aleksandar, Stanišić Ivan i Matić Zoran. Prisustvovati sastancima mogao je samo onaj ko je bio pozvan a za koga je ocenjeno da sastanku treba i želi da prisustvuje. Ilegalnim sastancima prisustvovalo je obično između 10 do 15 ljudi a ponekad i mnogo više. Na velikom broju ovih ilegalnih sastanaka uvodno izlaganje imali su okrivljeni i to: okrivljeni Mijanović o organizacionoj strani ilegalnih sastanaka, a ostali okrivljeni na određene teme (okrivljeni Milić najmanje sedam puta, okrivljeni Olujić najmanje šest puta, okrivljeni Jovanović jedanput, okrivljeni Imširović jedanput

i okrivljeni Nikolić četiri puta. Pored toga okrivljeni Mijanović prisustvovao je na najmanje 13 ilegalnih sastanaka i dva puta učestvovao u diskusiji, okrivljeni Milić Miodrag prisustvovao na najmanje 11 ilegalnih sastanaka i uzeo učešće u diskusiji tri puta, okrivljeni Olujić prisustvovao na najmanje 13 ilegalnih sastanaka i istupao najmanje dva puta u diskusiji, okrivljeni Jovanović prisustvovao na najmanje 12 ilegalnih sastanaka i učestvovao istupanjima u diskusiji na najmanje dva sastanka, okrivljeni Imširović prisustvovao na najmanje 17 ilegalnih sastanaka i učestvovao u diskusiji na najmanje dva sastanka i najzad okrivljeni Nikolić Milan prisustvovao na najmanje 14 ilegalnih sastanaka i učestvovao u diskusiji na najmanje tri sastanka.

Za veliki broj ilegalnih sastanaka okrivljeni su bili ti koji su neposredno preko drugih učesnika obezbeđivali lica koja će dati uvodna izlaganja na određenu temu.

Na nekim od ovih sastanaka pored uvodnih izlaganja i diskusije potpisivane su peticije koje su upućivane najvišim državnim i partijskim organima naše zemlje, o čemu je posebno svedočio svedok Stanišić Ivan. O ovim ilegalnim sastancima svedok Mirić Jovan govori kao o takozvanim „podrumskim tribinama“, dok su svedoku Jovanović Svetlani ovakvi skupovi u stanu okrivljenog Jovanovića Gordana poznati pod imenom „mala škola“. Učesnici ovih sastanaka pak nazivaju ih: sastanci, skupovi, sedeljke, druženja i sl., dok okrivljeni Olujić govori o njima kao o „sastajanju prijatelja“ i „redovnim sastancima prijatelja petkom“, okrivljeni Jovanović o „druženju“ i „prijateljovanju“ a okrivljeni Nikolić kao o „javnim istupanjima“ i „javnim tribinama“.

Na ilegalnost ovih sastanaka posebno ukazuje iskaz svedoka Čović Slavenka, koji je prestao da odlazi na sastanke, jer mu se ovakvo okupljanje učinilo ilegalnim, svedoka Djapić Goranka, koji je posvedočio o tome da je u stanu okrivljenog Jovanovića Gordana održan jedan ilegalni sastanak na kome je bilo govora o temi i načinu na koji se nije moglo istupati na javnom skupu i svedoka Radović Snežane kojoj je na jednom od ilegalnih sastanaka na njeno pitanje, rečeno da se na drugim mestima o ovim temama i na ovaj način ne može diskutovati. Radilo se o okupljanju ljudi različitih profesija i različitog nivoa znanja i stručnosti, tako da ovi ilegalni sastanci nisu imali za cilj razmenu mišljenja o stručnim interesovanjima i razmenu informacija o stručnim istraživanjima učesnika sastanka već su bili politizovani, što se ogleda kako po nazivu tema koje su izlagane tako i po sadržini izlaganja i diskusijama. O ovome su posebno posvedočili svedoci Čović Slavenko, Radović Snežana, Simić Aleksandar, Damjanović Dragiša, Matić Zoran, Djordjo Vukoje i Stanišić Ivan.

Pored ovoga više ilegalnih sastanaka organizovanih u stanovima okrivljenih imali su izrazito neprijateljsku sadržinu, kako po uvodnom izlaganju, tako i po delovima diskusija nekih učesnika sastanka, a što se utvrđuje iskazom svedoka Simić Aleksandra, uvidom u inkriminisane tekstove — pamflete okrivljenog Milić Miodraga i Olujić Dragomira i delimičnim priznanjem okrivljenog Olujić Dragomira. Isto tako, veliki broj sastanaka održan je u stanovima okrivljenih i drugih lica radi održavanja mobilnosti lica koja su okrivljenu okupljali, stvaranja grupe i jedinstvenog delovanja, a sve sa ciljem napada na tekovine naše narodnoslobodilačke borbe i socijalističke izgradnje, ličnost i delo Predsednika SFRJ Josipa Broza Tita, podrivanje i protivustavnu promenu, društveno-političkog sistema i svrgavanje postojeće vlasti.

U radnjama okrivljenih Mijanovića, Milića, Olujića, Jovanovića, Imširovića i Nikolića stoje svi bitni elementi krivičnog dela udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz čl. 136. st. 1. u vezi čl. 114. KZ SFRJ. Okrivljeni su se međusobno povezali radili na stvaranju, organizovanju, ojačavanju i učvršćenju grupe lica. Iz predloženih dokaza utvrđuje se da se radilo o stalnom okupljanju okrivljenih i drugih lica na ilegalnim sastancima koji su napred planirani. Određivana su lica za pripremu

sastanaka koji su bili veoma česti. Na njima su vršena dogovaranja o učvršćenju veza između učesnika da bi se držali na okupu. Radi izlaganja na sastancima dovodjena su lica osuđivana zbog neprijateljske delatnosti prema SFRJ ili čitani njihovi tekstovi-pamfleti (Milovana Djilasa i drugih). Pozivali istomišljenike iz drugih sredina van Beograda (Šešelj, Vojislav i drugi) koji su uzimali učešća u diskusijama. Na tim sastancima potpisuju se peticije, koje se upućuju najvišim rukovodiocima i ustanovama SFRJ, što ukazuje na organizovanost okrivljenih i njihovih istomišljenika. Na neprijateljsku sadržinu okrivljenih posebno ukazuju istupanja okrivljenih Milić Miodraga i Olujić Dragomira na ilegalnim sastancima sa inkriminiranim tekstovima, a za okrivljenog Olujića i usmenim istupanjima na ilegalnim i na javnom skupu u Institutu društvenih nauka u Beogradu.

Okrivljeni Mijanović osuđivan je zbog krivičnog dela neprijateljske propagande i povrede ugleda Države SFRJ i njenih najviših predstavnika, a okrivljeni Imširović i Nikolić zbog krivičnog dela udruživanja protiv naroda i države koje su učinili kao saizvršioči. Uz to, svi okrivljeni zbog ovakve i slične neprijateljske delatnosti upozoravani su od nadležnih organa Službe državne bezbednosti, pa su i pored toga nastavili sa takvom delatnošću.

Okrivljeni su u izvršenju krivičnog dela delovali kao saizvršioči, na osnovu prethodne inicijative okrivljenog Mijanovića, koju su ostali okrivljeni u različitim vremenskim periodima prihvatili i uključili se u rad na njenom ostvarenju, što se ogleda u radnjama koje su preduzimali na stvaranju, organizovanju, omasovljenju i učvršćenju ove ilegalne neprijateljske grupe i njenog „jezgra“. Pri tome su, u ostvarenju zajedničkog cilja, okrivljeni delovali kako pojedinačno, tako i više njih zajedno i svi skupa, a delovali su po načelu podele rada.

Prema nalazu i mišljenju komisije veštaka okrivljeni Mijanović, Milić, Imširović i Nikolić u vreme izvršenja dela bili su sposobni da shvate značaj dela koje im se stavlja na teret i u mogućnosti da upravljaju svojim postupcima, a ovakva sposobnost okrivljenih Olujića i Jovanovića ničim se ne dovodi u sumnju.

Okrivljeni Mijanović, Milić i Imširović odbili su da iznesu svoju odbranu u toku istrage. Okrivljeni Olujić Dragomir, brani se da nije prisustvovao nijednom ilegalnom sastanku, već da se tu radilo o okupljanju prijatelja i poznanika. Ponekad su se sastajali bez ikakvog dogovora, a nekad su se prethodno dogovorili kao i o čemu će razgovarati, o kojoj temi i onda su zakazivali određeno vreme i u kom stanu da se sastanu. Nekada su bili po dvoje a ponekad i do 50 prisutnih poznanika i prijatelja. Sastajali su se u njegovom stanu kod okrivljenog Gordana Jovanovića kao i kod drugih. Sastanci traju već 8 godina i na njih su dolazili oni koje je to interesovalo, bilo zbog teme bilo zbog društva, da ti sastanci nikoga nisu obavezivali niti je bilo kome uskraćivano prisustvo. Tokom ovih godina sastancima je prisustvovalo oko 1.000 lica sa različitim stavovima i sa različitim interesovanjima na kojima su bile različite teme. Kada su hteli da razgovaraju o nacionalnom pitanju, odlučili su da pozovu Milovana Djilasa.

Inače, okrivljeni Olujić priznaje, da je pisao tekst — pamflet „Od pluralizma do monizma“ pronadjen u njegovom stanu pisan povodom knjige „Stranački pluralizam ili monizam“ i da je o tome izlagao kako u privatnom stanu tako i na javnoj tribini u Institutu društvenih nauka u Beogradu 12. septembra 1983. godine, kao i da je ovaj tekst poslao radi štampanja uredniku lista „Književna reč“ Gojku Tešiću. Brani se da je to bila

teoretska rasprava o knjizi i da je u toj raspravi podržao stavove autora navodeći da je u periodu od 1944. do 1949. godine stvarnost bila drugačija od onoga kako se prikazuje našoj javnosti. Takođe priznaje da je u stanu okrivljenog Gordana Jovanovića i u Domu omladine na dan 6. decembra 1983. godine pred više ljudi na „druženju“ izgovorio reči navedene u dispozitivu.

Okrivljeni Jovanović Gordan brani se da u svemu što mu se stavlja na teret ne vidi nikakvo ilegalno okupljanje, već druženje i prijateljstvo pri kome je neko čitao svoju knjigu, neko druge tekstove, a on je čitao svoje intervjue koji su objavljeni u „Studentu“ i da on ovu vrstu okupljanja ne razlikuje od drugih druženja na raznim mestima. Siguran je da ni jedan Poljak nije dolazio kod njega u stan i držao predavanje, a inače, on se interesovao za omladinsku štampu i o tome vodio razgovore, ali ne seća se gde i kada.

Okrivljeni Nikolić Milan se brani da je odlazio na sastanke i diskusije po privatnim stanovima samo ako bi ga određena tema ili uvodničar zanimali ili ako je želeo da učestvuje u diskusiji, sastancima nije redovno prisustvovao, jer zbog odsustvovanja ne bi znao da li se održavaju, a i zbog zauzetosti poslovima na radnom mestu gde je zaposlen ili iz drugih razloga. Na prethodnim sastancima su se uglavnom dogovarale teme za sledeći sastanak, bilo što je neko predložio temu, bilo da se ponudio sa nekom temom, ali to je bilo sasvim spontano i to je bilo prijateljsko intelektualno druženje, a nikakve organizacije nije bilo niti je moglo biti. Seća se da je on imao četiri uvodna izlaganja na ovim sastancima i diskusijama, a spontano je učestvovao u diskusijama na sastancima, ali se ne seća na koliko. Teme koje je izlagao na sastancima takodje je izlagao i na javnim tribinama u gradu. O učešću ostalih okrivljenih na sastancima nije želeo da govori, jer su mu oni poznanici, neki dugogodišnji. On je ova istupanja na sastancima smatrao javnim istupanjima, a sastanke javnim tribinama, jer je diskusija bila otvorena i svako je mogao da prisustvuje, a on redovno nije poznavao dve trećine ljudi koji su bili prisutni. Navodi da mu je iz štampe poznato o privatnim tribinama koje se bave pozorištem, analitičkom filozofijom, ekonomijom.

Ovakve odbrane okrivljenog Olujića, Jovanovića i Nikolića treba odbaciti kao neosnovane, jer protivureče jedna drugoj (odbrana okrivljenog Olujića i Jovanovića odbrani okrivljenog Nikolića). Iskazima svedoka utvrđuje se da se ne radi ni o kakvom druženju prijatelja i poznanika, jer su svedoci Tenjović Lazar, Slavenko Čović, Ivan Stanišić, Milan Gajić i Brkić Anica posvedočili da većinu lica koja su prisustvovala sastancima nisu poznavali, da su ih tamo upoznali i da se sa okrivljenima i učesnicima ilegalnih sastanaka nisu privatno družili, a i sam okrivljeni Nikolić Milan tvrdi da dve trećine prisutnih sastancima i diskusijama nije poznavao. Odbrana okrivljenih, da se radi o spontanom obliku druženja, sastanaka i diskusija, opovrgava se iskazima brojnih svedoka: da se radi o veoma dobro planiranoj aktivnosti okrivljenih koja se dugi niz godina odvijala, a iskazima saslušanih svedoka utvrđeno je niz okolnosti koje ukazuju na ilegalnost ovih sastanaka i na to da su sastancima mogla prisustvovati samo odabrana lica odnosno lica koja se međusobno poznaju. Sem toga, utvrđuje se da su na više ovih ilegalnih sastanaka okrivljeni i druga lica istupali sa neprijateljskih pozicija prema SFRJ.

Sa svega izloženog, smatramo da je ova optužnica opravdana i na zakonu osnovana.

ZAMENIK JAVNOG TUŽIOCA,
Danilo Nanović

Sodba

OKRUŽNI SUD U BEOGRADU

K. br. 469/84

PRESUDA

Okrivljeni MILIĆ MIODRAG, OLUJIĆ DRAGOMIR i NIKOLIĆ MILAN, svi iz Beograda, a zbog krivičnog dela neprijateljske propagande iz čl. 133 st. 1 KZ SFRJ i okrivljeni IMŠIROVIĆ PAVLUŠKO, iz Beograda, u smislu čl. 349 st. 1 tač. ZKP-a — odbija se optužba — za kriv. delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz čl. 136 st. 1 u vezi čl. 114 KZ SFRJ, od 1. februara 1985. godine, a koja je objavljena 4. februara 1985. godine.

Beograd,

U ime naroda

Okružni sud u Beogradu, u veću sastavljenom od sudije Stojković Zorana, kao predsednika veća, sudije Dušana Komnenića i sudija porotnika Janković Dušana, Čeh Jovana i Čeković Veliše, kao članova veća, sa zapisničarem Kozomara Dušankom, u predmetu okrivljenih Milić Miodraga, Olujić Dragomira i Nikolić Milana, svi iz Beograda, zbog krivičnog dela neprijateljske propagande iz čl. 133 st. 1 KZ SFRJ i okr. Imširović Pavluške, iz Beograda, zbog kriv. dela udruživanje radi neprijateljske delatnosti iz čl. 136 st. 1 u vezi čl. 114 KZ SFRJ, a po optužnici OJT-a u Beogradu Kt. br. 756/84 koja je izmenjena na zapisniku o glavnom pretresu dana 23. 1. 1985. godine, po održanom javnom i glavnom pretresu dana 1. februara 1985. godine, u prisustvu zamenika OJT-a Nanović Danila, okrivljenih Milić Miodraga, Olujić Dragomira, Imširović Pavluška i Nikolić Milana, njihovih branilaca Perović Slobodana, Šeks Vladimira, Knežević Vitomira, Barović Nikole i Petovar Tanje, advokata iz Beograda, a dana 4. februara 1985. godine javno objavio

PRESUDU

Okrivljeni MILIĆ MIODRAG, zv. „Mića“, od oca Svetozara i majke Milice rođene Todorović, rođen u Pirotu, 29. 5. 1929. godine, sa stanom u Beogradu ul. Dalmatinska br. 90 — stan 7, Jugosloven, državljanin SFRJ, slobodni filmski radnik, neoženjen, pismen, završio Ekonomski fakultet, vojsku služio 1952/53 godine, po činu kapetan, vodi se u VE SO Palilula, ima vlasništvo na stanu gde stanuje i prihode u toku godine u iznosu od 300.000 dinara, neosudjivan, ne vodi se drugi postupak, nalazio se u pritvoru od 9. 5. do 3. 7. 1984. godine.

Okrivljeni OLUJIĆ DRAGOMIR, od oca Mirka i majke Ljubice, rođene Dragun, rođen u Sivcu SO Kula 8. 1. 1949. godine, sa stanom u Beogradu ulica Knez Miletina br. 40, Jugosloven, državljanin SFRJ, zaposlen u Radio Beogradu kao službenik, oženjen, otac dvoje maloletne dece, pismen, završio Fakultet političkih nauka, vojsku služio u Sinju 1975/76 godine, bez čina, vodi se u VE SO Savski Venac, sa ličnim dohotkom u mesečnom iznosu od 25.000 dinara, neosudjivan, ne vodi se drugi postupak, nalazio se u pritvoru od 9. 5. do 3. 7. 1984. godine.

Okrivljeni NIKOLIĆ MILAN, od oca Miloša i majke Milke, rođen u Beogradu 8. juna 1947. godine, sa stanom u Zemunu, ulica Save Kovačevića br. 1 Jugosloven, državljanin SFRJ, sociolog, zaposlen u Institutu za ekonomiku i poljoprivredu, oženjen, otac dvoje maloletne dece, završio Filozofski fakultet, vojsku služio u Umagu 1977. godine, bez čina, vodi se u VE SO Zemun, bez nepokretne imovine, sa ličnim dohodkom u mesečnom iznosu od 16.000 dinara, smatra se neosudjivanim, ne vodi se drugi postupak, nalazio se u pritvoru od 22. 5. do 3. 7. 1984. godine.

KRIVI SU

Što su:

Okrivljeni Milić Miodrag i Dragomir Olujić: od 1980. godine

i okrivljeni Milan Nikolić tokom 1982. godine, do aprila 1984. godine svojim napisima, a okrivljeni Milić i Olujić i govorom, zlonamerno i neistinito prikazivali društveno političke prilike kod nas tako što su: okrivljeni Milić i Olujić čitali svoje tekstove ili usmeno govorili pred većim brojem lica na ilegalnim sastancima u privatnim stanovima, koje su i oni organizovali, okrivljeni Milić i okrivljeni Olujić svoje tekstove davali i drugome na čitanje, okrivljeni Olujić govorio i na javnoj tribini, dok je okrivljeni Nikolić jedan svoj tekst podneo u inostranstvu stranoj instituciji, pri čemu su svi okrivljeni neistinito prikazivali i tekovine naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke izgradnje i ulogu KPJ (SKJ) i njenog rukovodstva i ličnost i delo predsednika SFRJ Josipa Broza Tita.

Pa su tako:

Okrivljeni Miodrag Milić:

a) u novembru 1981. godine u svom stanu u prisustvu 20 do 25 ljudi pročitao svoj tekst „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941.—42“ u kome je, između ostalog, tvrdio da je za poraz partizanskog pokreta u Jugoslaviji 1941. godine kriva KPJ i njeno rukovodstvo, da je ustanak u Srbiji bio spontanog karaktera i da CK KPJ nije pozvao narod na ustanak, jer je bio na repu događaja, navodeći: — „... već samim ustankom, dakle, staljinizam u bazi je bio pokopan, ali je ostao staljinistički partijski vrh i ideološko staljinističko nasleđe koji su ga stalno obnavljali ...“.

— „... vrhovni komandant, nije bio dorastao, da proceni zamah ustanka i NUŽNOST VIŠE FORME ORGANIZACIJE I TAKTIKE ...“ i da „... je princip partijski autoritaran, prenet i u vojničkoj hierarhiji, sa svim njenim karakternim osobinama, čime je partizanski pokret oslabljen u taktičko-operativnom smislu za dalje vođenje rata. I kao rezultat te i takve politike, došlo je do katastrofalnog poraza ...“, a da je uzrok poraza staljinistički tip rukovodjenja jednog „apsolutno ovlašćenog mandatora“, ovaj tekst sačinio u dva primerka od kojih je jedan pronađen u stanu Mijanovića, a drugi je pronađen kod njega i oduzet 20-IV-1984. godine.

b) neutvrđenog dana u svom stanu pred više lica pročitao svoj tekst „Uzroci sukoba Jugoslavije i SSSR-a 1948. godine“ u kome tvrdi:

— „... da je sukob Jugoslavije i SSSR-a doneo kulturnu pustoš kod nas, ali da nije uticao na izmenu karaktera jugoslovenskih rukovodilaca, jer su i oni učestvovali u manipulacijama oko Staljinovih čistki i nije im bilo teško da nastave sa čistkama kod nas ...“

— za samoupravljanje je tvrdio „... da je ono poklon radničkoj klasi za dobro vladanje ...“

— a za predsednika SFRJ Josipa Broza Tita „... da je postao kuit, naš vodj i učitelj, što je ravnopravno kultu Staljina“.

— ovaj tekst fotokopirao u dva primerka, pa je pronađen kod njega i oduzet 20-IV-1984. godine;

c) neutvrđenog dana u svom stanu pročitao pred više lica svoj tekst „Udes Milovana Djilasa ili granice pobune“ u kome:

— rukovodstvo KPJ iz 1937. godine na čelu sa Josipom Brozom Titom naziva „udarnim jezgrom“ i tvrdi da je ovo „udarno jezgro“ karakterisala „... partijska bahatost, organizaciona bezobzirnost, ideološko i kulturno ultrastaljinističko sektaštvo ...“

— partijsko i državno rukovodstvo u Jugoslaviji od 1948. godine (do sukoba sa Staljinom) naziva: „... vladajućom oligarhijom pod Titovim vodstvom ...“

— a društveno-politički sistem toga vremena naziva „ideološko-politički sistem staljinizma Jugoslavije“, „jugoslovenski staljinizam“, „primitivni i despotički socijalizam“, „Titovim despotizmom“, „Titova Despotija“, „jugoslovenski model socijalizma“, „Titovo autoritarno ideolopoklonstvo primitivnog društva, kao ekonomska, politička i kulturna despotija nad društvom i dekonomikom“, „staljinističkim despotizmom koji je epigonski realizovan u jugoslovenskom društvu“.

„epigonski sistem i ideologija koji je imao i vlastite despotske istorijske korene“.

— da 1948. godina predstavlja jugoslovenski poraz, iako je „... inače slavljen kao državna pobjeda Jugoslavije kao suverene države ...“

— da period od 1952. godine do 1953. godine predstavlja „... proces raspada te Titove despotije ...“

— za predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita tvrdi da je „vodja vladajuće oligarhije i autoritarni despot“, „neprikosnoveni gospodar“, koji se uvek pozivao na svoja oveštena prava mandatora Staljina, kako u fazi zasnivanja svoje partijske vladavine, tako za vreme rata i posle rata, iz kojeg je poticalo pravo da nikome ne polaže računa „... ni za vreme najvećih ratnih poraza ...“, naglašavajući: „... kakvi su bili i, ofanziva, „Leva skretanja“, način rešavanja nacionalnog pitanja za vreme rata, zasnivanje foruma i Kongresa, kao i posleratna praksa neprikosnovenog gospodara ...“,

— izjednačuje naše najviše partijsko i državno rukovodstvo sa pojmom birokratije, nazivajući ga „jugoslovenska politička birokratija“ i predviđa njen krah navodeći: „... koja je brzo iscrplila svoj skromni potencijal kao istorijski subjekt jugoslovenske revolucije, začarana u krugu vlastitog provincijalnog staljinizma i antiintelektualizma, politički brzo istrulela u senci Titove lične diktature i straha od Golog otoka, gde može da zaglavi i ko nije kominformovac ...“,

— nadalje iznosi „... analiza jugoslovenske političke birokratije nesumnjivo je potvrđena, posebno od 1961. godine a osobito za vreme „otvorene euforije“ i danas ...“

„... jugoslovensko društvo zapalo je u poststaljinističku krizu i letargiju ...“, „... jer taj aparat — birokratija jedini je aktivni društveni činilac koji ima totalni društveni monopol, od filatelije i društva prijatelja Francuska—Jugoslavija, do ekonomike — koju je negacijom zakona vrednosti, dovelo do potpunog rasula i nultog stepena razvoja ...“ i dalje odmah u narednoj rečenici „... Titov primitivni despotski socijalizam doživio je potpuni idejni, organizacioni, kulturni, politički i ekonomski krah. Titova staljinistička partija po svojoj prilici „u tim uslovima“ nije na VI. kongresu ni mogla izvršiti istorijsku samokritiku, već je svoj politički folklor zaodela državnim razlogom, te time jugoslovenski pokret i društvo naglana da živi u strahu od koncentracionog logora Goli otok (u koji su pored informbiroavaca, mogli da odu i neposlušni komunisti), i policijske strahovlade Titove harizme ...“ i najzad da je u Jugoslaviji postojalo „... političko i duhovno robstvo ...“ i da je jugoslovensko društvo, društvo „... trajnog opsednog stanja represivnih odnosa ...“ gde je demokratski socijalizam dobio tretman anarholiberalizma ...“,

— ovaj tekst fotokopirao u tri primerka, koji su pronadjeni kod njega i oduzeti 20-IV-1984. godine, a jedan je davao drugom na čitanje;

Okrivljeni Dragomir Olujić:

u svojim istupanjima:

a) dana 23-III-1983. godine na ilegalnom sastanku u stanu okrivljenog Gordana Jovanovića u Beogradu u ulici Pere Todorovića br. 2, pred više lica tvrdio:

— „... da je potrebno stvaranje što jačeg sindikalnog pokreta seljaka, radnika i inteligencije ...“ i s tim u vezi predviđa da „... u ovoj situaciji u kakvoj smo predstoji odnosno postoji mogućnost serije štrajkova ...“;

— neutvrđenog dana u jesen 1983. godine u stanu okrivljenog Milica pred više lica pročitao svoj tekst „Od pluralizma do monizma“ u kome, pored ostalog, tvrdi da je jugoslovenska stvarnost od 1945. do 1949. godine bitno drukčija od onoga kako se prikazuje našoj javnosti, pa je ovaj tekst poslao i radi štampanja uredniku lista „Književna reč“;

— dana 20-IX-1983. godine u Institutu društvenih nauka u Beogradu pred oko 100 lica, između ostalog, tvrdio:

— „... da je situacija bila revolucionarna u vreme od 1945. do 1949. godine u našoj zemlji, ali da je KPJ nije uspevala iskoristiti ...“, „... da je KPJ u to vreme bila

staljinistička ...“, „... Razlog zbog čega KPJ nije uspevala da iskoristi revolucionarnu situaciju je ... upravo u nedostatku razradjene revolucionarne strategije i taktike. Program revolucije nije postojao, a delovi programa koji su na II. zasedanju AVNOJ-a formulisani, anulirani su sporazumom Tito — Šubašić ...“

d) u svom rukopisu za početak knjige „O '68 u nas“ koju je i drugom davao na čitanje, govoreći o sličnostima i razlikama između studentskog pokreta u svetu i kod nas, tvrdi da sistem u našoj zemlji „... nije ni levi, ni demokratski“ i da je to otkrio studentski pokret iz 1968. godine;

Okrivljeni Milan Nikolić:

U svom tekstu na engleskom jeziku „Struktura jugoslovenskog društva, oblici sukoba i načini za njihovo prevazilaženje“, koji je podneo Brandeis Univerzitetu u Bostonu tokom 1982. godine, a čiju je fotokopiju držao kod sebe pa mu je oduzeta prilikom pretresa 23-V-1984. godine, između ostalog, tvrdi:

— za Komunističku partiju Jugoslavije da je u toku borbe za njen opstanak tekao proces „bolševizacije“ partije, a pred Drugi svetski rat da je ona bila totalno „bolševistička partija, a da je staro rukovodstvo Partije zamenjeno staljinističkim kadrom II Internacionalne pošto su pobedili staljinisti i da je nove rukovodioce, uključujući i Josipa Broza Tita Kominternu čistkama i narednjima dovela na vlast, a metode kojima se danas služi u međusobnim obračunima unutar partije i koje su bile „Titova specifičnost“ naučene su u Staljinovoj školi;

— da se u Jugoslaviji „... razvija nešto drugo na ruševinama buržoaskog društva, a ne socijalizam po Marksu ...“ i „... da današnji sistem nije socijalistički ...“

— da je u Jugoslaviji radnicima samo obećano samoupravljanje i da ono nikada nije funkcionisalo niti će funkcionisati, da je 60-tih godina, pod vidom samoupravljanja, samo omogućeno najposposobnijim privrednim rukovodiocima da srede sopstvene interese, a ne razvija se sistematsko samoupravljanje;

— da je u Jugoslaviji vladala politokratija kao posebna klasa ili društveni sloj, za koju je uobičajeni termin birokratija, a da svu vlast u privredi drže u rukama privredni rukovodioci — menadžeri čiju moć u odlučivanju jedino ograničava politička i ekonomska vlast politokratije, a u vezi čega u tekstu navodi:

„Politokratija broji 30.000 političara i ideologa. Oni donose najglavnije političke odluke i kontrolišu njihovo sprovođenje. Njihov posao je i da zvanično predstavljaju čitav politički sistem i da stoje iza svih ekonomskih i političkih odluka koje se donose u sistemu. Oni su istovremeno politički rukovodioci i privredni preduzetnici najvećeg ranga (u globalnoj nacionalnoj ekonomiji) ...“

„... stvaraju zakone, određujući kome će pripasti sredstva za proizvodnju ...“ i da je ona i „... sada na vlasti ...“, da „... više voli da zauvek uništi ekonomsku bazu jugoslovenskog društva, samo da bi sačuvali svoje pozicije i zadržali beneficije koje im te pozicije donose ...“, da je „... glavni cilj birokratije da razbije radničku klasu kako bi mogla da je kontroliše; ovome u Jugoslaviji pogoduju još i njeni prirodni uslovi koji stvaraju idelanu osnovu za „zavadi pa vladaj“ ...“, da birokratiju zanima samo to kako da im se omogući „... da kontroliše čitavo društvo ...“, da „... izigravajući pravi socijalistički princip: umesto da se razvija istinsko samoupravljanje birokratija postavlja privredne rukovodioce kao minornog partnera i saveznika za borbu protiv radnika i prosocijalističkih društvenih snaga ...“ i da „... u periodu posle Drugog svetskog rata nacionalizam u Jugoslaviji ... su podsticali i zloupotrebljavali birokrati. Da to nije činjeno namerno, ovaj problem bi bio mnogo manji, a možda se nebi ni pojavio ...“;

— da u Jugoslaviji nema prave demokratije ni slobode stvaralaštva i da se može „... živeti slobodnije pod uslovom da „gledaš svoja posla ...“, a „... onaj ko nije

zadovoljan „datim prostorom za život i rad“ i predje granicu koja deli „dobrog“ od „lošeg“ građanina plaća prilično visoku ceni...“, a da „Legalna sloboda intelektualaca odvija se u getu, postoje izvesni časopisi, diskusije, klubovi, simpoziji, kongresi, instituti, gde par stotina intelektualaca komunicira međusobno bez ikakve mogućnosti da ima uдела u vlasti ili da se poveže sa narodom (radnicima uglavnom)...“, te „...neophodno je da inteligencija probije svoj geto i uspostavi neposredan kontakt sa narodnim masama, a naročito sa radnicima...“.

— tvrdi da je neizbežan sukob radničke klase (i svih demokratskih i naprednih socijalističkih snaga) sa „birokratijom i delom privrednih rukovodioca“, traži od inteligencije da izvrši „svoj osnovni zadatak“: predloži alternativu i na osnovu toga neposredno se poveže sa narodnim masama, a naročito sa radnicima i da bi u slučaju podizanja radnika kod nas rezultati bili još drastičniji nego rezultati revolucije u Poljskoj 1980. i 1981. godine i da će se možda „... sledeća Poljska dogoditi na Balkanskom poluostrvu...“;

Čime je svako od okrivljenih izvršio krivično delo neprijateljske propagande iz čl. 133 st. 1 KZ SFRJ. Pa ih sud primenom navedenih propisa i čl. 5 tač. 2, 33, 38, 41 i 50 KZ SFRJ

OSUDJUJE

Okr. MILIĆ MIODRAGA, na kaznu ZATVORA u trajanju od 2 (dve) godine, u koju kaznu mu se uračunava vreme provedeno u pritvoru u kome se nalazio od 9. 5. do 3. 7. 1984. godine.

Okr. OLUJIĆ DRAGOMIRA, na kaznu ZATVORA u trajanju od 1 (jedne) godine, u koju kaznu mu se uračunava vreme provedeno u pritvoru u kome se nalazio od 9. 5. do 3. 7. 1984. godine.

Okr. NIKOLIĆ MILANA, na kaznu ZATVORA u trajanju od 1 (jedne) godine i 6 (šest) meseci, u koju kaznu mu se uračunava vreme provedeno u pritvoru u kome se nalazio od 22. 5. do 3. 7. 1984. godine.

U smislu čl. 69 KZ SFRJ oduzimaju se inkriminirani tekstovi i to:

Od okrivljenog Milić Miodraga tekstovi:

- „Staljinizam i uzroci poraza u Srbiji 1941—42 godine“,
- „Uzroci sukoba Jugoslavije i SSSR-a 1948. godine“, i
- „Udes Milovana Djilasa ili granice pobune“.

Od okrivljenog Olujić Dragomira tekstovi:

- „Od pluralizma do monizma“ i
- „O 68' u nas“.

Od okrivljenog Nikolić Milana tekst na engleskom jeziku: — „Struktura jugoslovenskog društva, oblici sukoba i načini za njihovo prevazilaženje“.

U smislu čl. 349 st. 1 tač. 3 ZKP-a prema

Okrivljenom IMŠIROVIĆ PAVLUŠKU, od oca Avde i majke Anice rođene Mitrović, rođen u Banovićima 14. oktobra 1948. godine, sa stanom u Beogradu ulica Kosovska br. 9, Jugosloven, državljanin SFRJ, tehničar bez zaposlenja i slobodni prevodilac, oženjen, otac dvoje dece stari 9 i 3,5 godine, pismen, završio srednju tehničku školu i II. godine saobraćajnog fakulteta, vojsku služio u Titogradu 1975. godine, bez čina, vodi se u VE SO Rakovica, bez imovine, izdržava se od rada kao slobodni prevodilac, mesečna primanja od 10. do 15.000 dinara, smatra se neosudjivan, ne vodi se drugi postupak, nalazio se u pritvoru od 22. 5. do 3. 7. 1984. godine.

ODBIJA SE OPTUŽBA

Da je:

U vremenu od 1977. godine do aprila 1984. godine sa ostalim okrivljenima Mijanović Vladimirom, Milić Miodragom, Olujić Dragomir i Jovanović Gordanom i Nikolić Milanom, radio na stvaranju, organizovanju, omasovljavanju i učvršćavanju grupa lica radi delovanja na podrivanju i protustavnoj promeni društveno političkog sistema i svrgavanju postojeće vlasti, te su u tome cilju organizovali i održavali više sastanaka u svojim i drugim

stanovima, na kojima su učestvovala i druga lica, po njihovom pozivu, čitali pred većim brojem lica tekstove, koje su i međusobno delili, ili usmeno govorili, napadajući tekovine naše Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke izgradnje i ličnost i delo predsednika SFRJ Josipa Broza Tita, pa su: postigli dogovor da stvore čvrsto jezgro grupe, obezbede prisustvo „jezgra“ na svakom sastanku, da rade na jačanju, učvršćavanju i omasovljenju grupe pronalaženjem novih članova, a zatim su: organizovali i održali više ilegalnih sastanaka u svojim stanovima, o zakazanim sastancima učesnike obaveštavali i pozivali na prethodnim na kojima su utvrđivali temu, lice koje će izlagati, mesto i vreme održavanja novog sastanka — obično svakog drugog petka u mesecu — a o njima obaveštavali i druga lica koja nisu bila na prethodnom sastanku ili organizovali njihovo pozivanje preko drugih učesnika, dovodili nova lica, obezbeđivali ko će podneti uvodno izlaganje, na određenu temu, rukovodili sastancima koji su održavani u njihovim stanovima i prisustvovali na više ilegalnih sastanaka održanih u stanovima drugih lica i na nekim od njih uzeli aktivnog učesća u diskusiji nakon uvodnog izlaganja, a na nekim ilegalnim sastancima istupali čitanjem tekstova ili usmenim izlaganjem, dajući time smernice za stvaranje i organizaciono učvršćenje grupe i opredeljujući njeno idejno usmeravanje i delovanje, pa su: tako ukupno održali najmanje 24 sastanaka u svojim stanovima, od čega u stanu okr. Mijanovića 3, u stanu okrivljenog Milića 9, u stanu okr. Olujića 5, u stanu okr. Jovanovića 5 i po jedan u stanovima okrivljenih Imširovića i Nikolića i lično prisustvovali na više ovakvih sastanaka, a na nekim od njih uzeli aktivnog učesća u uvodnim izlaganjem na određenu temu ili učesćem u razgovorima nakon izlaganja drugih učesnika i to najmanje: okrivljeni Imširović — prisustvom na najmanje 17 sastanaka, uvodnim izlaganjem na jednom sastanku i istupanjem u razgovorima nakon uvodnih izlaganja drugih lica na najmanje 2 sastanka, —

Čime da bi izvršio krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz čl. 136 st. 1 u vezi čl. 114 KZ SFRJ.

Obavezuju se okrivljeni: Milić Miodrag, Olujić Dragomir i Nikolić Milan, da na ime paušala plate iznos od po 10.000 dinara, svaki od okrivljenih, u roku od 30 dana po pravnosnažnosti presude.

U odnosu na okrivljenog Imširović Pavluška, troškovi krivičnog postupka padaju na teret budžetskih sredstava.

OBRAZLOŽENJE

Optužnicom OJT-a u Beogradu Kt. br. 756/84 a koja je izmenjena na glavnom pretresu dana 23. 1. 1985. godine, stavljeno je na teret okrivljenima Milić Miodragu, Olujić Dragomiru i Nikolić Milanu, da su izvršili krivično delo neprijateljske propagande iz čl. 133 st. 1 KZ SFRJ, a na način bliže opisan u izreci. U odnosu na okrivljenog Imširović Pavluška, tužilac je odustao za delo koje mu se stavlja na teret, po optužnici od 17. 7. 1984. godine. Okrivljeni Milić Miodrag je u svojoj odbrani naveo da nije izvršio krivično delo koje mu se stavlja na teret. Ono što mu se optužnicom stavlja na teret nije krivično delo, jer ne predstavlja društvenu opasnost niti ima štetne posledice predviđene zakonom. Njega zanima istorija Jugoslavije od 1918 do 1981. godine i to prvenstveno ideološki plan kretanja i zbivanja. Tri inkriminirana teksta predstavljaju samo delove njegovog znatno obimnijeg rada i u njima on obrađuje period zaključno sa 1954. godinom. Prošlo je 30 godina od tada, otvoreni su istorijski arhivi, te je to sada predmet razmatranja i različitih mišljenja. U pitanju su bile tzv. „tabu teme“ međutim, nakon pojave brojne literature koja razmatra ova pitanja, te teme predstavljaju opšte mesto jugoslovenske istorije i kulture. Sve što navodi u svojim radovima, bazira se na velikom broju istorijskih izvora, te se ne radi o neistinitim činjenicama, što se može proveriti i uvidom u brojne istorijske izvore. Njegova je samo interpretacija tih činjenica. Tužilac falsifikovanjem i

istrzanjem citata, te smeštanjem u pogrešan kontekst na nedopušten način, teži da stvori inkriminacije za krivično delo, iako je potpuno jasno da njega interesuju jugoslovenska revolucija od 1918 do 1981. godine i da tri inkriminisana teksta obraduju period od 1954. godine, te se ne mogu odnositi na sadašnje društvene i političke prilike kod nas. Da je hteo da analizira sadašnje stanje, to bi i učinio pozivajući se na valjane istorijske izvore. Kod njega nije postojala nikakva kontra-revolucionarna namera, njegovi stavovi su marksistički i eurokomunistički. Svoje stavove i teze je uvek javno iznosio i u pitanju su samo njegovi stavovi i mišljenja. Zato ni biće krivičnog dela a ni radnje koje mu se stavljaju na teret, nemaju nikakve veze sa njegovim tekstovima. Predložio je da ga sud oslobodi od optužbe.

Okrivljeni Olujić Dragomir je u svojoj odbrani naveo da nije izvršio krivično delo koje mu se stavlja na teret. Za radnju u optužnici, tužilac nije ponudio nikakve dokaze da je on izgovorio ili čitao inkriminacije koje mu se stavljaju na teret. On je zaista sačinio tekst „Od pluralizma do monizma“ i isti poslao književnoj reči — glavnom uredniku Gojku Tešiću, ali isti tekst nikada nije stigao tamo. Rečenice koje mu tužilac stavlja na teret, kao inkriminacije, on nikada nije izgovorio, neke su ustrgnute iz konteksta, a neke rečenice se i ne nalaze u tekstu rada „Od pluralizma do monizma“. Što se tiče rukopisa za knjigu o 68' godini, ističe da se radilo o inicijativi koja je potekla od nekoga, nezna tačno od koga, da se napiše knjiga o 68' godini. Sakupilo se nekih dvadesetak intelektualaca iz Beograda, Zagreba i Ljubljane i dogovorilo da napiše knjigu. U skladu sa tim on je napisao ovaj tekst za koji bi se moglo reći da je prednacrt nacrt a knjizi. U istom je samo naznačio eventualne probleme i ideje koje bi knjiga trebala da obuhvati, razloge zbog kojih se knjiga piše i sl. Baš zbog toga u tom tekstu nisu navedeni ni određeni izvori, jer se ne radi o tekstu koji je zaista trebao da bude napisan i pripremljen za knjigu. Taj tekst je ostao kod njega u fijoci, pošto nije bio zadovoljan istim. Sticajem okolnosti jedan od predviđenih autora knjige je insistirao da mu dam da pročita taj tekst. To lice je tekst pročitalo. U pitanju je kako kasnije navodi Olujić, Vojislav Stojanović. Nakon toga, rukopis je ponovo ostao kod njega u fijoci. Inače, od predloga za ideju o pisanju knjige, nije ostalo ništa. Predlog je propao, te on nije ni došao u situaciju da napiše valjan tekst, da navede odgovarajuće izvore i izvrši citiranje određenih navoda. Nije držao nikakav materijal propagandnog karaktera, nije ga fotokopirao i davao drugome na čitanje. Zato mu nije jasno, na osnovu čega tužilac tako nešto tvrdi, jer jedino što je tačno je da je dobio pet listova časopisa „Naša reč“ koja su mu poslata poštom i on ih je verovatno zadržao kod sebe zbog toga što su u njima bile navedene neke peticije, a on je bio potpisnik nekih. Istakao je da se ne oseća krivim za delo koje mu se stavlja na teret, a odbio je dalje davanje odbrane, kako objašnjava, dok tužilac ne ponudi valjene dokaze za njegovu krivicu.

Okrivljeni Nikolić Milan je u svojoj odbrani naveo da mu nije jasno od čega treba da se brani. U svom životu ništa drugo nije radio, osim onoga zašto se školovao i spremao. On je bio na 200—300 sastanaka ali javnih, kao što je Tribina u Domu omladine, Studentski kulturni centar. Odbor za poljoprivredu akademije nauka, Institut za društvene nauke, kao i čitav niz seminara i savetovanja. Na tim sastancima on je izlagao svoje radove, učestvovao u diskusiji i ustvari radio samo ono za što se školovao i što društvo objektivno očekuje od njega, kao sociologa, naučnika i istraživača. Te njegove aktivnosti predstavljaju samo njegove slobode i prava koja predviđa naš Ustav. Po njegovom mišljenju akademski tekstovi ne mogu biti razmatrani pred sudom. O tome kakav je karakter teksta, mogu se izjašnjavati jedino kvalifikovana lica, koja se tim poslom bave. Tekst koji mu se stavlja na teret je naučni rad koji je on predao Brandeis Univerzitetu. Reč je o tekstu „Socijološka struktura jugoslovenskog društva“. On predstavlja samo jedan od radova potrebnih za dobijanje

akademske titule — magistra. Kao i svaki rad naučnog karaktera, on sadrži određene tvrdnje koje teže naučnoj istini. Iste su potkrepljene valjanom činjenicama, navedeni su izvori iz kojih su činjenice uzete, a primenjena je u potpunosti i naučna metodologija. Rad je predat samo njegovom profesoru — mentoru koji je trebao da oceni rad i njegovu sposobnost da se bavi naukom. Zato mu nije jasno kakvu bi on to propagandu vršio, tim pre što je profesor Ralph Miliband jedan od najboljih engleskih marksista, koji poznaje dobro situaciju u našoj zemlji i osvedočeni je prijatelj Jugoslavije. Nije mu jasno kako bi on mogao da mu podmetne neku neistinu, a pogotovo da on tu neistinu prihvati. Što se tiče rada o Kosovu, reč je o radu koji je on dobio iz inostranstva. U pitanju je tekst na engleskom jeziku i to jedna od radnih verzija teksta. Njemu je dostavljen taj primerak radne verzije, iz razloga što je časopis „Nova leva revija“, koji izlazi u Londonu, uveo praksu, da radnu verziju teksta šalju svojim prijateljima, radi dobijanja stručnog komentara. Tekst koji je dobio stajao je kod njega u fijoci skoro dve godine i on nije poslao nikakav komentar časopisu. Konačna verzija tog teksta pod nazivom „Kosovo između Albanije i Jugoslavije“, čiji je autor Michele Lee, izašao je u časopisu „Nova leva revija“ i to u broju za mesec avgust — septembar 1983. godine. Časopis je dostavljen većem broju ljudi u Jugoslaviji — pretplatnicima i većem broju naših Institucija koje redovno primaju ovaj časopis. On se ne može izjasniti da li je sadržina teksta neprijateljskog karaktera ili ne. Ovo iz razloga što niko do sada nije reagovao na ovaj tekst, niti je tužilac tražio zabranu istog. Tvrdi da primerak teksta o Kosovu, koji je nadjen kod njega, nije držao u nameri rasturanja, niti je to moglo biti potvrđeno bilo kojim dokazom. Zato je predložio da ga sud oslobodi od optužbe.

U dokaznom postupku sud je izveo dokaze, saslušanjem svedoka Simić Aleksandra, Karabeg Jasmine, Jovanović Rastka, Ocokoljić Mirjane, Tenjović Lazara, Minić Savića, Petrović Momčila, Matić Zorana, Djordjo Vukoja, Čović Slavenka, Stanišić Ivana, Gajić Milana, Djapić Goranka, Mirić Jovana, Jevrić Nebojše, Zastavniković Veselinke, Jovanović Svetlane, Savić Djordja, Sindjelić Svetozara, Pantić Slobodanke, Radović Snežane i Sironić Žanete. Uvidom u dve fotokopije zbirke „Vunena vremena“ od Gojka Djoga, četiri lista emigrantskog časopisa „Naša reč“, fotokopiju knjige „Slučaj Gojko Djogo — dokumenti“, od Dragana Antića, fotokopiju teksta „Raf“ (Frakcija crvene armije) — koncept gradske gerile“, primerak časopisa „Praksis — o 1968-oj godini“ br. 1 i 2 štampan 1969. godine, fotokopiju teksta „Društveni sukobi — izazov sociologiji“, od Nebojše Popova, fotokopiju teksta „O jednoj tajnoj obustavi slobode štampe i odgovornosti beogradskih novinara“, tekst pod nazivom „Akcioni program Poljske opozicije“, fotokopiju teksta na engleskom jeziku „Političke represije u Jugoslaviji“, cirkularnu informaciju međunarodne anarhističke konferencije, dva primerka časopisa „La rivista anarhica“, a koji su tekstovi pronadjeni kod Mijanović Vladimira. Tekstove „Autoritarno ideološko poklonstvo“, „Da li je naše društvo bolesno“, „Zavodjenje kapital odnosa“, „Likvidacija političkih društvenih institucija koje su imale kohezivne vrednosti“, „Križa revolucionarnog subjekta“, „Alternative“, „Antinomija revolucionarne egzistencije u Srbiji“, „Despotija — istorijska legitimnost despotije“, „Četiri idejna čvora KPJ“, „Filip Filipović i različiti putevi u socijalizmu“ i „Stranački pluralizam ili monizam“ — razgovor o knjizi V. Koštunice i K. Čavoškog, sve od Miodraga Milića. Fotokopiju pamfleta Milovana Djilasa „Nova klasa“ — prevod, list „Naša reč“, brojevi 291, 292, 293, 294, 295, 296 i 297 — iz 1978. godine i broj 320 iz 1980. godine, list „Naša reč“ br. 327 iz 1981. godine, od 1—6 strane, dva intervjua Milovana Djilasa listu „Naša reč“ u brojevima 311 i 313, knjigu „Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine“ — Zbornik radova (str. 357 do 369; 483 do 484; 496 do 498; 508 do 509; i 510 do 512), „Ideje i sistem“, „Wartime“, knjigu „Jahre der Macht“, knjigu „Nesavršeno društvo“, „Jugoslavija i sovjetski

ekspanzionizam", „Memoari revolucionara“ strane 149—208, u prevodu, sve od Milovana Djilasa, dva intervjua Milovana Djilasa „Našoj reči“ br. 331, „Ljudsko pravo u Jugoslaviji“ od Akima Djilasa, „Ideološko politički monopolizam kao duhovni teror u našem vremenu i prostoru“ od Vojislava Šešelja, a koji tekstovi su nadjeni kod okrivljenog Miodraga Milića. Rukopis „Uvod i početak knjige „o 68-oj“, tekst „O jednoj tajnoj obustavi slobode štampe“, sve od Dragomira Olujića, što je i nadjeno kod njega. Tekst na engleskom jeziku o Kosovu, tabelarni pregled strukture stanovništva Jugoslavije po republikama, tekst na engleskom jeziku „Footnotes“, dve fotokopije karte Jugoslavije, legenda tabelarnog prikaza strukture stanovništva SFRJ, tekst na engleskom jeziku „Socijal structure of Yugoslav society“, fotokopiju teksta „Heuristički političko-ekonomski model Jugoslovenskog društvenog sistema“, fotokopiju teksta „Slovo o specifičnom tipu legitimiteta“, fotokopiju teksta „Kako izaći iz postojeće ekonomske i političke krize jugoslovenskog društva“, fotokopiju teksta koji počinje sa „Izašao sam da govorim...“, a završava se sa „Nije potrebna neposredna kontrola, cenzura i zabrana“, „Teze za diskusiju o projektu istraživanja društvenih sukoba u socijalizmu“, tekst „Svrha ovog priloga...“, „Klasno i nacionalno u Jugoslaviji“, šemu: kanali vertikalne mobilnosti — klasna struktura jugosl. društva — preklapanje slojeva — izvori dohotka i dohodovna zavisnost — visina dohotka, sve od Milana Nikolića, a što je i nadjeno kod njega. Tekst „Socijalizam i druga Jugoslavija“ — teze za diskusiju — autora Andrija Krešića, „Yugoslavia Freedom to conform“, rukopis kucan pisačom mašinom obima 344 strane „Viv“, posebno delovi ovog rukopisa koji na početku imaju ispisane tekstove — „Slaviše Vajnera 44“, potvrde o pretresanju stana svedoka Koste Čavoškog od 22. 6. 1984. godine, Popović Srdje, od 23. 4. 1984. godine i Moljković Ilije od 22. 6. 1984. godine, časopis „New Left Review“ br. 140 za mesec juli—avgust 1983. godine, pet listova časopisa „Naša reč“ broj 333 od marta 1982. godine u fotokopiji, koji su nadjeni kod Gordana Jovanovića, spise Gradskog sudijske za prekršaje Gs. 1408/82, 1409/82, 1411/82, br. 1620 do 25/82 i 1645/82. Čitanjem tekstova „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941—42“, „Uzroci i posledice sukoba SSSR — Jugoslavija 1948. godine“, „Udes Milovana Djilasa ili granice pobune“, sve od Miodraga Milića, „Od pluralizma do monizma“, tekst „O 68-oj u nas“ u rukopisu, od Olujić Dragomira, list „Naša reč“ iz 1982. godine br. 333 i članke „Slabosti beogradskog liberalizma“ od A. Djilasa i „Ko uznemirava javnost“, „Junske teze“, list „Naša reč“ od 1976. godine. Teksta „Socijalna struktura jugoslovenskog društva, oblici sukoba i načini za njihovo prevazilaženje“ — u prevodu, teksta o Kosovu, koji počinje rečima: „2-IV-1981. godine“ — u prevodu, pisma Robina Blackburna od 20. 8. 1984. godine in 14. 9. 1984. godine u prevodu, prevoda pisma upućenog Predsedniku Okružnog suda u Beogradu od 23. 11. 1984. godine, spiska koji je priložio okrivljeni Nikolić sa nazivima ustanova koje poseduju časopis „New Left Review“, izjave Oklobdžija Mirjane, nalaza komisije sudskih veštaka dr. Vukosava Vučkovića, Živomira Grujića i Milana Kostića, a u odnosu na okrivljene Milić Miodraga i Nikolić Milana, telegrama upućenog od strane Brandais univerziteta br. 2179 od 12. 12. 1984. godine, u overenom prevodu, pisma profesora Ralpa Milibanda u overenom prevodu br. 2180 od 12. 12. 1984. godine, pisma Odeljenja za sociologiju Brandais univerziteta od 12. 9. 1984. godine, potpisano od strane šefa katedre Gordona Fellmana, pisma Ralpa Bilibanda od 4. 9. 1984. godine u overenom prevodu, nalaze kriminološko tehničkog centra javne bezbednosti RSUP-a Srbije od 7. 11 i 8. 11. 1984. godine, pisma koja su priložili svedoci, i to pismo upućeno Skupštini SFRJ i Skupštini Srbije od 30. 5. 1984. godine, sa potpisima Zagorke Golubović, Nebojše Popova, Miladina Životića i dr., pismo Predsedništvu SFRJ od juna 1984. godine, potpisano od većeg broja lica i pismo Predsedništvu SFRJ od 29. 5. 1984. godine potpisano od strane Ilije Moljkovića, Lazara

Stojanovića i Vojislava Stojanovića, zapisnika o pretresanju stanova Miljanović Vladimira od 10. 7. 1984. i 23. 5. 1984. godine i 20. 4. 1984. godine, okrivljenog Milić Miodraga od 21. 4. 1984. i 9. 5. 1984. godine, okrivljenog Olujića od 21. 4. 1984. 9. 5. 1984. i 4. 6. 1984. godine, potvrda o oduzetim stvarima iz stanova okrivljenih, izveštaja iz kaznene evidencije okrivljenih, po mestu rođenja i prebivališta, pa je nakon ocene izvedenih dokaza odlučio kao u izreci iz sledećih razloga:

Nesumnjivo je utvrđeno, a ni okrivljeni to nisu osporavali, da je okrivljeni Milić napisao tekstove „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941—42 godine“, „Sukob Jugoslavije — SSSR-a 1948. godine“ i „Udes Milovana Djilasa ili granice pobune“. Okrivljeni Olujić tekstove „Od pluralizma do monizma“ i „O 68-oj u nas“, a okrivljeni Nikolić Milan tekst „Socijološka struktura jugoslovenskog društva, sukobi i načini njihovog prevazilaženja“. Odgovore na druga pitanja i to kakav je karakter radova okrivljenih, istinitost njihove sadržine, da li su iste čitali i davali drugima na čitanje, karakter njihovih istupanja, kao i cilj pisanja radova i istupanja, sud je našao kroz svestranu ocenu izvedenih dokaza, kao i odbrane samih okrivljenih. Ocenjujući karaktere radova i onoga što su okrivljeni govorili, sud je imao u vidu i tvrdnje okrivljenih da su u pitanju naučni radovi i da se okrivljeni bave naukom, svako spram svojim sposobnostima. Da iz tih razloga njihovi radovi ne podležu sudskoj oceni. U pitanju su prava i slobode misli, okupljanja i naučnog i umetničkog stvaralaštva, koje slobode garantuje naš Ustav građanima. Međutim, sud nalazi da se ovakve tvrdnje okrivljenih ne mogu prihvatiti. Naš Ustav zaista predviđa niz prava i sloboda građana, pa i slobodu misli, izražavanja, naučnog i umetničkog stvaralaštva. Ali naš Ustav sadrži i odredbe kojima se regulišu dužnosti i obaveze građana i zaštita proklamovanog ustavnog poretka. Na taj način se sprečavaju zloupotrebe proklamovanih prava i sloboda i oduzima mogućnost zloupotrebe istih od strane pojedinaca i njihovo pretvaranje u nepravu i neslobodu za druge. Naučna i umetnička kreativnost je slobodna i u tom smislu nema granica niti provera, osim onih provera i verifikacija kojima radovi podležu unutar same nauke i umetnosti. Međutim, kada neki tekst izadje iz domena nauke i umetnosti i kada se svojim sadržajem i neistinama svede na pamflet ili parolu ne radi se više o nauci ili umetnosti, to podleže društvenom pa i sudskom preispitivanju. Isti je slučaj i sa slobodom misli i izražavanja: onaj ko zloupotrebljava te slobode, mora da snosi i posledice, baš u skladu sa ustavom i zakonom. Ako bi se prihvatilo suprotno stanovište stvarala bi se nejednakost građana pred ustavom i zakonom, a odredjenim grupama davala privilegija, da budu i iznad Ustava i iznad zakona. U konkretnom slučaju radi se o tekstovima pamfletske sadržine, jer su isti prepuni neistina. Milićevi tekstovi su prepuni toga. Tako u svom tekstu „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941—42 godine“, iznosi niz netačnih tvrdnji. O staljinizaciji partije, eliminaciji pravih revolucionarnih kadrova staljinističkim metodama, da je partija postupala po direktivama Staljina i bila na repu događaja, te da su eliminisani najposobniji kadrovi, a rukovodstvo partije nije bilo sposobno, te i Vrhovni komandant, jer nisu dorasli tome da vode ustanak i da je primena partijskog principa dovela do poraza, pošto je na taj način partizanski pokret oslabljen u taktičko operativnom smislu za dalje vođenje rata, što dovodi do katastrofalnog poraza. Uzrok poraza po njemu je staljinistički tip rukovodjenja jednog apsolutno ovlašćenog mandatora. U druga dva rada „Uzroci sukoba Jugoslavije i SSSR-a 1948. godine“ i „Udes Milovana Djilasa ili granice pobune“, tvrdi da sukob Jugoslavije i SSSR-a nije uticao na izmenu karaktera jugoslovenskih rukovodilaca, jer su oni učestvovali u manipulacijama oko Staljinovih čistki i da im nije bilo teško da nastave sa čistkama i kod nas. Da je samoupravljanje poklon radničkoj klasi za dobro vladanje, da su godine 1948, 1953—54 godine naših najvećih poraza iako je 1948.

slavljena kao pobjeda Jugoslavije kao suverene države, i niz drugih neistina navedenih u izreci. U samim tekstovima postoji još znatno veći broj drugih neistina. Reč je o svesnom izvrtnju činjenica od strane okrivljenog Milića. On tvrdi da je reč o podacima koje je on uzeo iz određenih istorijskih izvora, a da je on u svojim radovima samo izvršio interpretaciju tih činjenica. Tu i jeste Milićev problem interpretacija. Ono što Milić tvrdi u svojim radovima i neistine koje iznosi, nigde ne postoje u izvorima kojima se on koristio. Naprotiv, on radi sledeće: svesno istrže iz konteksta citate, prepisuje pojedine rečenice ili delove tekstova, smešta ih u jedan drugačiji kontekst, eliminišući sve pozitivno što je postojalo i stvara jednu potpunu netačnu i iskrivljenu sliku. Jer činjenice koje su nepobitne i o kojima je istorija kao nauka rekla svoje, izgledaju sasvim drugačije. Ti kadrovi (koji su po Miliću bili nesposobni i staljinistički) su od KPJ, koja je bila pred rascepom zbog sektaških borbi i nesposobna za ikakvu ozbiljniju aktivnost, uspeali da stvore čvrstu i akcionu sposobnu partiju da vodi ustanak, izvrši revolucionarnu promenu društvenih odnosa i iz rata na čelu naroda izadje kao pobednik. (Sudu nije poznato da je bilo kad u istoriji neka partija tipa debatnog kluba, koja bi očito odgovarala okrivljenom, uspeala da izvrši revoluciju). Nepobitne su činjenice da je partija zahtevala od svojih članova da se bore i u aprilskom ratu, da preduzimaju sve kako ne bi došlo do kraha Jugoslavije. Da je nakon sloma odmah preduzela mere za organizovanje ustanka i osnovala komisije za prikupljanje oružja. Pozvala narod na ustanak, a u ratu učeći se kroz borbu, kroz poraze i pobjede, na čelu naroda izvojevala pobjedu i slobodu. Očigledno da Milić ove stvari ne spominje, jer mu ne odgovaraju. Ako bi naveo ove nepobitne činjenice, onda nikako ne bi mogao da protura svoju tvrdnju da je partija bila nesposobna, ne bi umeo da objasni kako je to onda nesposobna partija mogla da bude na čelu naroda, da vodi borbu u izuzetno teškim ratnim uslovima i da izadje kao pobednik. Takve Milićeve neistinite tvrdnje on ne može naći ni u kom istorijskom izvoru. One postoje samo u njegovim pamfletima. I za period nakon rata, Milić radi isto, iskrivljuje činjenice, eliminiše sve što je bilo pozitivno, čak i naš sukob sa SSSR-om, 1948. godine, koje naziva porazom, kao i godine 1952—54, kada se uvodi samoupravljanje. Sve svodi na pitanje „Dachauskih procesa“ i Golog otoka, pokušavajući da kroz neke probleme koje smo tada imali a i greške, stvori potpuno crnu sliku ovog perioda. Gledajući ove Milićeve radove, čovek ne može videti ništa pozitivno što se desilo u ovoj zemlji, jer se ne vide objektivne stvari koje su se desile u tom periodu: Naši problemi sabalistima, obnova zemlje u tom periodu, postojanje trupa istočnog bloka na našim granicama, uvođenje samoupravljanja i sl. Jasno je da Milić ovo sve čini, kako bi dobio mogućnost zaključivanja da smo mi bili i ostali društvo trajnih represivnih odnosa, da se to potvrdjivalo i kasnije a i danas. On ustvari u svojim radovima jasno i dosledno razvija jednu prepoznatljivu tezu, a u završnoj reči je i potvrđuje. Ističe da je Milovan Djilas odbačen kao ličnost, ali su prihvaćeni njegov barjak i ideje. Reči za naše rukovodstvo da je birokratija, bilo bi na određeni način za njih kompliment. Zaista je jasno o čemu se radi kod Milića; reč je o tezama Milovana Djilasa iz njegovog pamfleta „Nova klasa“.

To što Milić u svojoj odbrani objašnjava da najveći broj partijskih kadrova nije služilo vojsku pa nije bio vičan vojnim veštinama, te da u tom smislu nije bio sposoban da vodi ustanak, ne treba gotovo ni komentirati, pri činjenici da su ti kadrovi prošli na čelu Partizanske vojske kroz rat i izvojevali pobjedu. Milić verovatno zna šta je jedan dobar broj tog školovanog vojničkog kadra uradio pod komandom takodje školovanog vojnika Draže Mihajlovića, te zna koliko je skupo ovaj narod platio tu njihovu vojnu veštinu. Iz tih razloga na takvim tvrdnjama Milića, sud se nije dalje zadržavao.

Što se tiče okrivljenog Olujića, on u svom tekstu „Od pluralizma do monizma“, kao i u svojim usmenim

izlaganjima na tu temu, decidirano tvrdi da se period od 1945—49 godine, kod nas predstavljao kao pobjeda nad fašizmom, period obnove, entuzijazma i razlaza sa SSSR-om, a da je on bio bitno drugačiji, što se nije moglo videti jer su važne činjenice bile zakrivljene drugim događajima. Takodje tvrdi da je taj period bio revolucionaran, ali da ga KPJ nije znala iskoristiti, jer nije imala razradjen revolucionarni program, a da su delovi programa koji su na drugom zasjedanju AVNOJ-a formulisani, anulirani sporazumom Tito-Subašić. Očigledno je da se radi o grubim neistinama. Ovaj period jeste period pobjeda nad fašizmom, jeste period obnove zemlje i entuzijazma i mi smo se 1949. godine zaista i razili sa SSSR-om. No Olujić svesno iznosi ove neistine želeći da stvori pogrešnu sliku ovog perioda, kao da je period bio revolucionaran ali da ga Komunistička partija nije znala iskoristiti, pa normalno po njemu, nije ni mogla da se izvrši revolucionarna promena osnovnih društvenih odnosa. Zato i njegova tvrdnja u tekstu „O 68-oj u nas“ da naše društvo nije ni levo ni demokratsko, predstavlja samo logičan sled događaja kako ih Olujić interpretira. U skladu s tim, on i zaključuje da je potrebno stvaranje što jačeg sindikalnog pokreta seljaka, radnika i inteligencije, jer je situacija takva da postoji mogućnost serije štrajkova. Očigledno da Olujić stvara sliku o našoj Komunističkoj partiji kao partiji koja nije ni revolucionarna ni radnička partija, te da je potrebno nešto novo — nova partija, koja bi u mnogome ličila na Poljsku solidarnost. Što se vidi i po njegovom istupanju na mitingu, zašto je i prekršajno kažnjen.

I okrivljeni Nikolić u svom radu takodje govori o boljševizaciji i staljinizaciji partije, o zameni starog rukovodstva staljinističkim kadrom, koje je kominterna čistkama i naredjenjima dovela na vlast. I da su im metodi kojima se služe i danas u međusobnim obračunima unutar partije, Titova specifičnost naučena u Staljinovoj školi. Zatim sledi i drugi niz neistina, kao što su navodi, da ovo što postoji kod nas nije socijalizam. Da je radnicima samo obećano samoupravljanje, a da ono nikada nije funkcionisalo niti će funkcionisati i da je 60-tih godina pod vidom samoupravljanja omogućeno samo najsposobnijim privrednim rukovodiocima da srede sopstvene interese. Sve rukovodeće društvene strukture, u društveno političkim zajednicama i društveno političkim organizacijama, etiketira kao politokratiju. Zatim tvrdi da nema prave demokratije i slobode stvaralaštva, da ne postoji mogućnost kritike, jer ko kritikuje plaća visoku cenu. Može da izgubi slobodu, stan, posao, pa i državljanstvo. Da su legalne slobode intelektualaca u intelektualnim getima, da postoje određeni časopisi, diskusije, klubovi, simpoziji, kongresi i instituti, gde par stotina intelektualaca komunicira međusobno bez mogućnosti da ima udela u vlasti ili da se poveže sa narodom. Smatra da bi inteligencija mogla da izvrši svoj osnovni zadatak, predloži alternativu i poveže se sa narodnim masama, naročito sa radnicima. Takodje ističe da kada bi do toga došlo, da bi rezultati bili još drastičniji nego u Poljskoj, te ako birokratija ne reši neke od osnovnih problema koji postoje kod nas, da bi se možda sledeća Poljska mogla dogoditi na Balkanu. Slične su i njegove tvrdnje da je položaj radnika kod nas isti kao položaj radnika u kapitalističkim zemljama, na istom stupnju razvoja. Kao i tvrdnja da kod nas ima godišnje oko 400 štrajkova u velikim preduzećima, da se hapse organizatori štrajkova, a da bi se umirili radnici koji štrajkuju, uzimaju se sredstva i stanovi drugih preduzeća i daju njima. Takva mu je i tvrdnja da je birokratija pobedila bivši režim, a da je to predstavila kao pobjedu naroda, da bi zatim tvrdio da sve zasluge pripisuje sebi a umanjuje zasluge radnih ljudi. Očigledno reč je o nizu grubih neistina. Samoupravljanje kod nas postoji i ulažu se izuzetni naponi da se ono razvije a otklone svi problemi i ono što ga koči, pre svega etatizovane i birokratske strukture kao i drugi elementi koji ga guše. No zbog problema koje imamo, ne može se reći da nemamo samoupravljanje. Slično je i sa njegovim tvrdnjama u vezi

štrajkova iz kojih bi proizlazilo da su nam zatvori prepuni štrajkača. Da to nije tačno moglo bi se proveriti na licu mesta svakog trenutka. Ustvari kod nas štrajkovi po svom broju, po značaju preduzeća u kojima se dešavaju, po broju radnika koji u njima učestvuju i dužine trajanja, predstavljaju još uvek samo marginalnu pojavu (a što lepo obradjuje profesor Josip Županov). Isto je i sa njegovom tvrdnjom da su preduzeća svojina radnika. Dobro se zna da su preduzeća društvena svojina i da imamo mnogo problema upravo kako sprečiti grupnosvojinsko ponašanje prema tim društvenim sredstvima. Njegova tvrdnja da je birokratija pobedila bivši režim, a posle to predstavila ko pobjedu naroda, je bespredmetna. Dobro se zna ko je i kako pobedio u prošlom ratu. Njegova tvrdnja da bi nacionalizama bilo manje, ili da ga uopšte ne bi bilo, da birokratija ne manipulise sa njim, je istog karaktera kao i ostale njegove tvrdnje. Pre svega, kod nas u više nacionalnoj zajednici uvek je bilo problema sa nacionalizmom, te je nacionalno pitanje jedno od važnih pitanja kojim se bavimo i tražimo najbolje rešenje. Bilo je određenih etatizovanih struktura koje su se prema ovom problemu ponašale pasivno, a neki i učestvovali u tome. Međutim, nacionalizam bilo koje vrste uvek je bio predmet borbe, mere i akcije za njegovo sprečavanje. One strukture koje nisu imale valjan odnos prema ovom problemu, bile su smenjivane. Međutim, da je Nikolić htio da da pravu sliku nacionalizma, zašto postoji i ko ga potstiče, morao bi da objasni položaj crkve i njenog delovanja, jer mu je to sigurno poznato. Takođe mu je poznato ko je potpisivao deklaraciju o jeziku i odgovor na deklaraciju. A u vezi događaja iz 1981. godine u Hrvatskoj i 1981. godine na Kosovu, sigurno mu je poznato koliko je bilo nacionalista iz redova inteligencije: učitelja, profesora, naučnika, novinara, umetnika itd. Da je to napisao, možda bi se i imala približna slika o nacionalizmu kod nas. Međutim, Nikolića istina ne interesuje, pa stoga on u svom tekstu i navodi da Albanci možda imaju objektivnih razloga da se osećaju ugnjetenim u Jugoslaviji, jer ne žive na jedinstvenoj teritoriji, a i Kosovo je najnerazvijeniji kraj Jugoslavije. Vidno je da je ova teza skoro istovetna sa tezom Kosovske iredente. On svesno ispušta iz vida ono najbitnije, da smo preduzeli sve da se nacionalno pitanje i u ratu i posle rata kod nas što bolje reši. To smo i postigli. Narodi i narodnosti su nam ravnopravni u svakom pogledu, postoji ravnopravnost jezika i nesmetan razvoj kultura naroda i narodnosti, a u celom periodu od rata do danas, ulažu se ogromna sredstva za razvoj Kosova. Zaista prećutati sve to pa reći da Albanci imaju možda objektivnih razloga da se osećaju u ovoj zemlji ugnjetenim, je najblaže rečeno gruba neistina. A što reći za neistinu o inteligenciji, kada on tvrdi da ima mnogo disidentata, da se ne može kritikovati i da ko kritikuje može da izgubi mnogo, čak kako kaže, stan, državljanstvo i dr. potpuna je neistina. Dovoljno je otvoriti bilo koje novine, slušati radio ili gledati televiziju i videti da svi slobodno i otvoreno kritikuju sve ono što smatraju da nije u redu. Ovde ostaje nejasno kako to Nikolić misli da može naš građanin da izgubi državljanstvo i stan zato što kritikuje. Zakonom je tačno regulisano kako se stan i državljanstvo stiču i gube, ali ovaj razlog koji navodi Milan Nikolić nije predviđen. Uostalom, dovoljan je primer, što i sam Nikolić navodi u tekstu, grupe beogradskih profesora tzv. Praksisovaca a i njegov. Svi oni rade, idu u inostranstvo, imaju stanove, pasoše i državljanstvo. Čak i Milan Nikolić, koji je bio osuđen zbog kriv. dela protiv naroda i države, ne zbog kritike, ima posao, ima pasoš, putuje u inostranstvo, a ima i državljanstvo, tako da je nepotrebno dalje objašnjavati. Ono što okrivljenom Nikoliću smeta, vidi se baš iz tog teksta. Njemu ustvari smeta što određene grupe nemaju učešće u vlasti. Jasno i kaže šta je u pitanju: Inteligencija bi trebala da se poveže sa narodom i da ispuni svoj zadatak time, što bi mu dala novu alternativu. Pozitivan primer mu je za to Poljska solidarnost. Očigledno za KPJ tu nema mesta. Međutim, zašto Nikolić iznosi ovaj niz grubih neistina,

postaje jasno, kada se ima u vidu sledeće: on piše rad o socijološkoj strukturi jugoslovenskog društva, a osnovni izvor mu je pamflet Milovana Djilasa „Nova klasa“, što i označava u svom radu. U toj situaciji napisani tekst nije mogao ni da izgleda drugačiji nego kao samo još gora verzija pamfleta „Nova klasa“. Što se tiče činjenica da li su okrivljeni čitali svoje tekstove, davali ih na čitanje ili javno iznosili inkriminacije koje im se stavljaju na teret, sud je to sasvim pouzdano utvrdio. Olujić u svojoj odbrani iz predhodnog postupka jasno ističe da je okrivljeni Milić bio uvodničar za sve tri teme iz inkriminisanog teksta, da je čitao pisane tekstove. To potvrđuje delimično i svedok Simić Aleksandar, kada tvrdi da je Milić govorio o porazu ustanka u Srbiji, Crnoj Gori i Hercegovini. Milić na jedan nezgrapnan način to pokušava da negira, tvrdeći da se kod ovog svedoka radi o tzv. lažnom sećanju. Objašnjava da je pogrešno sećanje svedoka, da je on govorio za Milovana Djilasa kao krivca za greške, već da se radi o knjizi Milovana Dedijera, diskusiji o njoj, te da je reč o greškama Tita i Kardelja. Zar treba nešto dalje objašnjavati, ako se ima u vidu da je jedna od osnovnih tvrdnji okrivljenog Milića, u njegovom tekstu „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941—42. godine“, baš teza da je Vrhovni komandant bio nesposoban da vodi ustanak i da ga je isti prerastao. Uostalom, Milić je probao na pretresu da negira sve što mu se stavlja na teret. Čak tvrdi da nije čitao tekst „Udes Milovana Djilasa ili granice pobune“, već da je samo na protestnoj večeri povodom odlaska Gojka Djoga u zatvor, govorio o „Dachauskim procesima“ i Golom otoku, da bi stavljaajući primedbe na zapisnik gde je dao svoju odbranu, podneo sudu podnesak a priložen je i spisak tema koje su bile na sastancima po stanovima. Iz spiska tema tačno se vidi da su neke od tema bile i sledeće: „Uzroci sukoba između Jugoslavije i SSSR-a 1948. godine“, „Boljševizacija komunističke partije“, „Leva skretanja u KPJ 1941—42 godina“ odnosno „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941—42 godine“, „Nova klasa“ Milovana Djilasa. Neke od ovih stvari potvrđuje i svedok Simić Aleksandar, a Olujić tvrdi da je Milić bio uvodničar i pročitao tekstove. Takođe je nesumnjivo utvrđeno da je jedan primerak teksta „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941—42 godine“ pronađen u stanu Mijanović Vladimira, što se vidi iz potvrde o oduzetim stvarima od svedoka Zastavniković Veselinke. Zaista ne zna se kako se on tamo našao, da li je Milić isti dao Mijanoviću ili ga je možda donela svedokinja Zastavniković Veselinke. No, to nije od nekog većeg uticaja, činjenica je da je tekst bio dostupan trećim licima. Sve priče o nekom podmetanju, su apsurdne, što će biti bliže objašnjeno kod iskaza svedoka Zastavniković. Milić sam priznaje da je jedan primerak teksta „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941—42 godine“, dao nekom Joci Marjanoviću kao i primerak teksta „Udes Milovana Djilasa ili granice pobune“, koji je takođe dao trećem licu — Iliji Moljkoviću. Uostalom u svojoj odbrani Milić i ističe da je osam tekstova dao trećim licima, navodno radi štampanja, ali ne želi da kaže koja su ta treća lica. Ako se ima u vidu da su kod Milića pronađene fotokopije tekstova, a da se ne zna gde su originali, očigledno da su oni rastureni kod raznih lica. Uostalom, iz zapisnika o pretresanju stanova i potvrda o oduzetim stvarima, vidi se da su pronađeni i drugi tekstovi, kao što je tekst Andrije Krešića, Vojislava Šešelja i dr. te je očigledno da su tekstovi koji su čitani na sastancima davani trećim licima. Tako da je potpuno sigurno i da je okrivljeni Milić svoje tekstove davao na čitanje trećim licima. Što se tiče okrivljenog Olujića, on sam priznaje da je teks „Od pluralizma do monizma“ poslao uredniku „Književne reči“ Tešiću, ne spori da je baš sa tezom iz tog rada učestvovao u diskusiji povodom knjige autora Čavoškog i Koštunice u Institutu društvenih nauka i da je isti čitao u stanu okrivljenog Milića, kao i da je tekst „o 68-oj u nas“ davao trećem licu na čitanje. Same inkriminacije vezane za pitanje stvaranja sindikata, Olujić priznaje u predhodnom postupku, iako na glavnom pretresu menja

odbranu, pa sve to negira, tvrdeći da je on odbranu u predhodnom postupku shvatio kao običan razgovor sa istražnim sudijom, a da ustvari tako nešto nije izgovorio. Čak tvrdi da nije ni bio na sastanku u stanu kod Gordana Jovanovića 23. 3. 1983. godine. Međutim, takve njegove izjave su zaista neprihvatljive. Jer pritvoren je, teško delo mu se stavlja na teret, a on objašnjava da je maltene časkao sa istražnim sudijom. Uostalom, prilikom saslušanja 21. 5. 1984. godine on tačno ističe da se seća da je bio na sastanku, pa se čak seća da je tom prilikom bio prisutan i Gordan Jovanović i Pavluško Imširović. Očigledno da se radilo samo o njegovom pokušaju negiranja onoga što je rekao u istrazi i kako bi se stvorila drugačija slika na pretresu.

Što se tiče okrivljenog Nikolića, nema spora da je on inkriminirani tekst napisao i predao ga Brandeis univerzitetu. Tvrdi da ga je predao profesoru Milibandu, a odbio je dalje da se izjašnjava. Profesor Miliband u svom pismu ističe da se radi o jednom radu potrebnom za sticanje titule, dok se iz telegrama koji je upućen od strane „Brandeis“ univerziteta vidi da je u pitanju seminarski rad i da je slobodno istraživanje i diskusija samo jedan normalan vid studentske slobodne aktivnosti. Znači, nesumnjivo je utvrđeno da su inkriminirani tekstovi okrivljenih bili čitani pred trećim licima i davani na čitanje, tako da su treća lica sa sadržajem istih bila upoznata. Odgovor na pitanje u kom cilju okrivljeni pišu ove stvari, može se naći u opredeljenju samih okrivljenih. U svojim radovima i u završnim rečima, oni to tačno kažu. Milić govori da se radi o idejama Milovana Djilasa o više partijskom sistemu, dok Milan Nikolić ističe da je socijalista, očigledno zapadnog tipa, jer objašnjava šta je građanska demokratija i da ona znači slobodu mišljenja, izražavanja i opredeljivanja, slobodu štampe, informisanja, slobodu javnog okupljanja, slobodu udruživanja i političkog organizovanja kao i politički pluralizam itd. Socijalistička demokratija bi morala da inkorporira sva ova dostignuća građanske demokratije, znači i mogućnost postojanja većeg broja partija, a zatim da na tim osnovama nadgradi nove pretpostavke kao što su društvena svojina i samoupravljanje. Očigledno da je reč o više partijskom sistemu, jedino ostaje nejasno šta bi od samoupravljanja ostalo u tom sistemu i kako bi se ono razvijalo u istom. Ovo tim pre, što se mora imati u vidu da smo nekada imali taj više partijski sistem građanske demokratije i upoznali rezultat istog, koje je ovaj narod skupo platio. A sudu nije poznato da su te građanske demokratije, koje Nikolić zagovara, dale bilo gde šansu samoupravljanju. Očigledno se radi kod okrivljenih o razradjivanju Djilasovih teza o više partijskom sistemu. Uostalom, to Nikolić i navodi u svom radu, jer ističe da se radi o disidentima, mlađoj grupi koja je pod velikim uticajem grupe tzv. praksisovaca — profesora sa beogradskog univerziteta. Ta grupa ima nekoliko opozicionih centara, diskusionih klubova (reč je o sastancima u privatnim stanovima tzv. slobodnim univerzitetima), a preduzima i neke političke akcije. Piše peticije, obraća se birokratiji i organizuje demonstracije. Očigledno, reč je o manjim grupama, koje su već posle 1968. godine iznosile tezu o više partijskom sistemu. Ako se sve ovo ima u vidu, potpuno je jasno da se ne radi ni o kakvoj naučnoj delatnosti okrivljenih. Sve što rade, rade u cilju propagiranja svojih ideja, a i to čine po jasno utvrđenom postupku. Prvo, okrivljeni znaju da su još uvek sveža iskustva ovog naroda sa više partijskim sistemom, a koja iskustva je ovaj narod skupo platio. I drugo, KPJ je jedina partija koja je za vreme rata ostala u zemlji i kao radnička partija na čelu naroda, prošla rat i izvela revoluciju. Izvršena je obnova zemlje i uvedeno samoupravljanje, a narodu su obezbedili znatno bolji uslovi života nego pre rata. U toj situaciji teško se može izaći otvoreno sa tezama o više partijskom sistemu. Zato okrivljeni rade sledeće: po principu zamene teza kroz navodnu kritiku postojećih slabosti, za koje niko ne spori da ih ima, i kroz navodno kritičko i sveobuhvatno sagledavanje prošlosti, pokušavaju ustvari da eliminišu

sve ono pozitivno što je partija uradila, stvaraju potpuno crnu sliku stanja kod nas, kako bi se kao neophodna nametnula teza o nužnosti postojanja opozicije i više partijskog sistema. Zato se u raznim vidovima i provlači teza Milovana Djilasa o boljševizaciji i staljinizaciji partije, kako bi se stvorila predstava o nesposobnosti KPJ za normalan demokratski razvitak društva. Iz tih razloga sud nalazi da se pouzdano može zaključiti da su sve aktivnosti okrivljenih usmerene baš na propagandu tih ideja a iz očiglednih neistina koje oni iznose, izvesno je da oni to čine zlonamerno. Kod okrivljenog Nikolića to ima i jednu moralnu težinu. Minimum morala nalaže svakom građaninu da kada se nađe u inostranstvu, van svoje zemlje, da ako već svoju zemlju ne hvali, da bar objektivno prikazuje postojeće stanje. Okrivljeni Nikolić dobro zna koliki je značaj propagande, koliko je trebalo vremena da svojim radom na delu dokažemo tim zapadnim demokratijama da se ne nalazimo iza tzv. gvozdene zavese. On dobro zna da se u tim građanskim demokratijama komunizam još uvek shvata kao bauk. Da čak veliki broj prosečnih Amerikanaca ne zna ni osnovne stvari o našoj zemlji (u šta smo se mogli — između ostalog uveriti i kroz nedavnu anketu sa studentima jednog od najvećih Kalifornijskih univerziteta a koja je pre kratkog vremena prikazana na našoj televiziji). U toj situaciji, kada se ovako crna slika o našoj zemlji, koju stvara okrivljeni Nikolić, plasira tim ljudima, potpuno je jasno kakvo oni mišljenje mogu imati o nama. No, okrivljenog Nikolića to mnogo i ne zanima, jer kako sam ističe, želi da se zaposli na zapadu i na ovaj način on stvara o sebi sliku disidenta. U sklopu svega iznetog, sagledava se i karakter sastanaka po privatnim stanovima, a moguće je i oceniti i iskaze saslušanih svedoka, iako to nije od nekog većeg značaja za donošenje odluke, nakon što je tužilac izmenio optužnicu. Treba ipak reći da se nije radilo o običnim sastancima prijatelja i svakodnevnim razgovorima, kako su to hteli da pretstave i okrivljeni a i najveći broj svedoka. Reč je, kako to okrivljeni Nikolić i navodi u svom radu, o diskusionim tribinama opozicije. Kada se ima u vidu koje teze oni zagovaraju, onda je očigledno da se radi o nečemu što nesumnjivo izlazi iz domena ustavnih prava i sloboda i pretstavlja zloupotrebu istih. Iz istog razloga su i iskazi najvećeg broja svedoka i delovali neubedljivo i nelogično. Tako se jedan svedok poziva na čl. 229 ZKP-a a da mu nije postavljeno ni jedno pitanje. Na sve stvari koje bi imale značaja za predmet, najveći broj svedoka tvrdi da su to bili razgovori o raznim temama, ni jedan se ne seća konkretno o čemu je bilo reči ni ko je govorio. A zatim, što je posebno interesantno, na masu pitanja odbrane odgovaraju: nije bilo toga i toga. Zaista interesantno! Svedoci se ne sećaju o čemu je bilo govora i ko je govorio, ali se sećaju šta nije govoreno i čega nije bilo. Mislimo da je potpuno jasno o kakvim iskazima svedoka se radi. Ovo tim pre ako se ima u vidu ono što piše Nikolić u svom radu, da su upitanju tzv. mlađe postave opozicije. Uostalom, i ono nekoliko svedoka koje je nešto i reklo o tim sastancima, kao što su svedoci Simić Aleksandar, Radović Snežana i Čović Slavenko, nisu mogli u svojim iskazima da se sete najvećeg broja stvari. Simić je čak pokušao da odstupi od svog iskaza iz prethodnog postupka, objašnjavajući da je bio uplašen, a to objašnjenje je bilo korišćeno maltene kod svakog svedoka koji je rekao u predhodnom postupku nešto, što ne bi odgovaralo okrivljenima. Objektivno nema razloga ne verovati svedoku Snežani Radović kada ističe da je na tim sastancima bilo svega i anarhizma i trockizma itd., ili kada Čović Slavenko ističe da je bilo reči o opoziciji Savezu komunista. Zašto ne verovati tome kada je evidentno šta zagovaraju okrivljeni a i najobičnijim uvidom u spiskove oduzetim stvarima, vidi se da tu ima i anarhističke in trockinističke literature i sl. Iskazi Simić Aleksandra a i Zastavniković Veselinke je karakterističan. On je izneo određene podatke, u predhodnom postupku, koji ne odgovaraju okrivljenom Miliću, vezano za tekst „Poraz ustanka u Srbiji 1941-42 godine“ i pamflet

Milovana Djilasa „Nova klasa“. Na glavnom pretresu, u želji da te stvari otkloni, on donekle menja iskaz pa izjavljuje da je bio uplašen u prethodnom postupku, jer je on pravnik i on zna da se ne sasluša u zatvoru, kao i da saslušanje vrši istražni sudija a ne organi SUP-a. Ovakvo njegovo objašnjenje je dosta naivno. Ako je položio krivični procesno pravo i pročitao zakon o krivičnom postupku, trebalo bi da zna da istražni sudija može odredjene istražne radnje — njihove provođenje poveriti organima unutrašnjih poslova. Takodje on na pretresu tvrdi da je na jednom sastanku bilo citiranje nekih delova pamfleta „Nova klasa“, ali usmeno, a ne čitanjem pamfleta. Medjutim, u prethodnom postupku je tvrdio da je pamflet čitan i to se može pouzdano zaključiti, jer i Milić u svojoj odbrani tvrdi da su neki delovi tog pamfleta čitani. Što se tiče iskaza Zastavniković Veselinke, situacija je još jasnija. Ionapriča o navodnim druženjima, iako je potpuno jasno o kakvim druženjima se radi, tj. o tribinama opozicije. Uostalom, vidi se da je postojao i red održavanja tih tribina — sastanaka, sa odredjenim redosledom tema, što čak i Milić ne spori u svojoj odbrani. Ovaj svedok, želeći da otkloni svaku sumnju i o Mijanović Vladimira i od sebe, a u vezi pronadjenog rada okrivljenog Milića „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941-42 godine“, da je takav iskaz da on u sebi ne sadrži ni minimum logičnosti. Tako svedok tvrdi da pošto joj je gazdarica kao podstanaru dala otkaz, morala je da izađe iz stana 1. jula 1982. godine. Da je iz tih razloga prešla da stanuje u stan Mijanovića, pošto su oni otišli na more i pošto je stan bio prazan. Znači, logično je da je ona iz prethodnog stana ponela sa sobom i svoje stvari. Medjutim za sporni tekst ona tvrdi da ga nije donela. Takodje tvrdi da ga nije videla ni u stanu Mijanovića, iak je stan razgledala. Prilikom pretresa stana tvrdi da jedan svedok od onih koji su odredjeni da prisustvuju pretresu, nije prisustvovao, da su joj pokazivani neki papiri i tekstovi, ali da nije tačno gledala šta je u pitanju, a da je potpisala potvrdu o oduzetim stvarima ne gledajući i da je to učinila samo iz razloga što joj je rečeno da je to jedina mogućnost da joj se kasnije stvari vrate. Ustvari svedok želi da izrazi sumnju da su organi SUP-a možda podmetnuli Milićev rad u stan Mijanovića. Medjutim, to je zaista besmisleno. Prilikom pretresa u stanu pored odredjenih svedoka bio je i brat Mijanovića sa nekim svojim kolegom. Stvari — tekstovi su joj pokazani, a da je ona potpisala potvrdu o oduzetim stvarima, znajući šta u njoj piše i šta je navedeno, vidi se i po tome što je ona stavila primedbu da sve stvari koje su oduzete nisu njene. Zaista, kako bi ona mogla da stavi taku primedbu ako nije pročitala šta u potvrdi piše i u zapisniku o pretresanju stana. Isto je i sa njenom tvrdnjom da voli da se druži i da su ovi sastanci po stanovima, samo obična druženja. Da na njima diskutuje svako o onome što ga interesuje, da su u pitanju neformalni sastanci i sl. Kako onda objasniti njenu tvrdnju o druženju, kada sama ističe da je pozvala Zagorku Pešić-Golubović da dodje u njen stan jer je ista pisala neku knjigu o staljinizmu i socijalizmu, koja ju je interesovala. Zagorka Pešić-Golubović je obećala da će doći, pa ju je svedokinja jurila nekih mesec dana i na kraju je došla, kada je imala slobodnog vremena. I tom prilikom je bilo prisutno dosta studenata. Zaista, o kakvom bi se onda tu druženju svedoka i Zagorka Pešić-Golubović radilo, potpuno je jasno. Jurila je Zagorku Pešić-Golubović, ova je pristala da održi predavanje a na isto je svedokinja dovela i studente. Prema tome, ne radi se o neformalnom druženju, već je evidentno da se radi o tribini kako to Milan Nikolić navodi u svom radu. Stoji činjenica da se pouzdano ne može utvrditi da li je pronadjeni rad okrivljenog Milića „Staljinizam i uzroci poraza ustanka u Srbiji 1941-42 godine“ a koji je pronadjen u stanu Mijanovića, okrivljeni Milić dao Mijanoviću ili ga je pak možda donela Zastavniković Veselinke. U konkretnom slučaju bitno je da je radi bio kod trećih lica i dostupan istim, a kako je kod trećih lica dospelo nije od uticaja. Medjutim, njena tvrdnja o nekom podmetanju rada je bespredmetna. Pre svega, 1982.

godine se i nije znalo za taj rad okrivljenog Milića, SUP nije pretresao Milićev stan da bi oduzeo taj rad, te prema tome nije mogao da ga podmetne u stan Mijanovića. Tako da je očigledna sva besmislenost priče svedokinje o podmetanju i očito je da ona na ovaj način želi da ili zaštiti Mijanovića ili sebe od eventualnih neželjenih posledica. Iz iznetih razloga iskazi saslušanih svedoka nisu mogli doprineti u mnogome utvrdjivanju o kakvim sastancima se radilo i šta se na njim iznosilo, diskutovalo i čitalo. No, to i nije bilo od neke većeg značaja nakon izmene optužnice javnog tužioca, a druge bitne činjenice za donošenje odluke u konkretnom slučaju, bile su na nesumnjiv način utvrdjene ostalim izvedenim dokazima, pa i odbranama samih okrivljenih. Iz iznetih razloga sud nalazi da se u radnjama okrivljenih stiču svi elementi krivičnog dela neprijateljske propagande iz čl. 133 st. 1 KZ SFRJ i kako su okrivljeni krivično odgovorni za učinjena dela, te ih je sud oglasio krivim za ista.

Sud je imao u vidu da je javni tužilac izmenjenom optužnicom stavio na teret okrivljenima Miliću, Olujiću i Nikoliću da su pored zlonamernog i neistinitog prikazivanja društveno političkih prilika u zemlji, pozivali i potsticali na protiv ustavnu promenu socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja naše zemlje, kao i da je okrivljeni Olujić radi rasturanja umnožavao neprijateljski propagandni materijal i to: pet listova iz časopisa „Naša reč“ broj 333 iz marta 1982. godine, da je isti držao u stanu, fotokopirao ih i dao na čitanje Gordanu Jovanoviću, dok je originale zadržao za sebe. A da je okrivljeni Nikolić držao neprijateljski propagandni materijal, iako je znao da je namenjen rasturanju i davao ga drugom na čitanje — reč je o fotokopiji teksta na engleskom jeziku o Kosovu. Medjutim, ovo se nije moglo prihvatiti iz razloga što je nesumnjivo utvrdjeno da u radnjama okrivljenih stoje elementi krivičnog dela iz čl. 133 st. 1 KZ SFRJ i to zlonamerno i neistinito prikazivanje društveno političkih prilika kod nas, te njihove radnje, pisanja i istupanja nemaju karakter pozivanja ili podstrekavanja. Tako da su iz tih razloga te radnje pozivanja i potstrekavanja izostavljene iz izreke. U toj situaciji ne bi imalo mnogo logike stavljati im na teret i radnje iz stava 4 navedenog člana, koje radnje u suštini predstavljaju pripreme radnje za izvršenje dela iz stava 1, a pored toga, izvedenim dokazima tako nešto nije moglo biti utvrdjeno. Stoji činjenica da je kod Olujić Dragomira pronadjeno pet listova časopisa „Naša reč“ broj 333, za mart mesec 1982. godine, a da su kod Jovanović Gordana pronadjene fotokopije tih pet listova. Medjutim, okrivljeni Olujić se brani da on nije vršio fotokopiranje niti dao te fotokopije Jovanoviću, već da je pošto dobio te listove, a zadržao ih najverovatnije zato što je tu bila navedena i jedna peticija, čiji je i on bio potpisnik. Zaista je to tačno. Tih pet listova je i pronadjeno u koverti kod okrivljenog Olujića, te se vidi da ih je dobio putem pošte. Zaista one sadrže i jednu peticiju gde se kao potpisnik javlja i okrivljeni Olujić. U toj situaciji ne može se pouzdano tvrditi da je Olujić fotokopirao tih pet listova i dao Jovanoviću, tim pre što se ne može izključiti mogućnost da je fotokopiranje izvršio onaj koji je poštom i slao. Iz tih razloga sud je našao da se ove radnje ne mogu staviti na teret okrivljenom Olujiću, jer se pouzdano ne može zaključiti da ih je on izvršio, niti ima dokaza da je on tih pet listova držao u nameri rasturanja, te ih je sud izostavio iz činjeničnog opisa dela.

I u odnosu na rad o Kosovu, koji je pronadjen kod okrivljenog Nikolića, sud je imao u vidu njegovu tvrdnju da mu je tekst dostavljen iz inostranstva, radi davanja stručnog komentara. On nije poslao nikakav stručni komentar, a tekst je stajao kod njega u fijoci 2. godine i isti nije davao na čitanje. Konačna verzija tog teksta izašla je u časopisu „Nova leva revija“ u Londonu i to u broju za avgust - septembar 1983. godine i isti časopis dostavljen je većem broju pretplatnika u našoj zemlji kao i većem broju institucija. Iz pisma od 20.8.1984. godine potpisanog od strane Robina Blekbrna, vidi se da je

zaista jedna radna kopija članka „Kosovo između Jugoslavije i Albanije“ autora Michele Lee, bila poslata Milanu Nikoliću pre njenog objavljivanja. Da je njihova normalna praksa da zamole kompetentne čitaocima da pročitaju radne verzije članka pre njihovog objavljivanja i da je članak na kraju objavljen u „Novoj levoj reviji“ br. 140 za juli — avgust 1983. godine. Zaista članak jeste objavljen u navedenom broju časopisa „Nova leva revija“, što se može zaključiti prostim poredjenjem tekstova, i to onog koji je nadjen kod Nikolića i onog koji je objavljen u časopisu. Časopis takodje poseduje veći broj naših institucija pa i biblioteka Pravnog fakulteta u Beogradu, što je sud utvrdio i uvidom u primerak časopisa baš te biblioteke. Ni jednim izvedenim dokazom nije moglo biti utvrđeno da je okrivljeni Nikolić material prevo na srpskohrvatski jezik, niti da je isti dao bilo kome na uvid ili čitanje. Sama činjenica da je rukopis nadjen kod njega, ne daje osnova za pouzdano zaključivanje da ga je on držao u nameri rasturanja. To bi zaista bilo suviše pričinjenici da je konačna verzija teksta izašla u časopisu koji je dostupan svakom zainteresovanom jer se nalazi u velikom broju biblioteka, pa okrivljeni nije imao nikakve potrebe da tekst rastura. To što na primerku teksta stoje ispravke, nema značaja, iste nije vršio okrivljeni Nikolić, a neznat se kad su ispravke izvršene, tj. da li su izvršene ispravke pa tek onda tekst dostavljen Nikoliću. Kako se ne može isključiti mogućnost da je tekst sa postojećim ispravkama kao takav i dostavljen Nikoliću, to sud nije mogao prihvatiti tvrdnju javne tužbe da je ispravke vršilo neko treće lice, nakon što je tekst već bio dostavljen okrivljenom Nikoliću. Iz tih razloga, a pošto nije imalo pouzdanih dokaza da je okrivljeni tekst držao radi rasturanja i da ga je davao drugom na čitanje, sud je te radnje izostavio iz izreke.

Sud je takodje cenio tezu odbrane da kod krivičnog dela neprijateljske propagande zaštitni objekat ne mogu biti događaji i zbivanja koja su se desila pre rata, pa ni ona poratna, koja su obradivana u radovima okrivljenih. U pitanju je period od koga je prošlo već 30. godina, te taj period ne može biti zaštitni objekat krivičnog dela neprijateljske propagande. Ovakvu tezu odbrane sud nije prihvatio iz već iznetih razloga, jer radovi okrivljenih predstavljaju jedinstvenu celinu, kako je već objašnjeno. Neistine iznose u radovima sa određenim ciljem tj. da bi eliminisali sve pozitivno što je urađeno od strane partije i negirali partiji čak i mogućnost revolucionarne promene društvenih odnosa i time pokazali da smo mi navodno nedemokratsko društvo gde se guše osnovna prava i slobode čoveka, iz čega bi se izvlačio zaključak o nužnosti više partijskog sistema. Uostalom, okrivljeni Milić to otvoreno i kaže kada ističe da smo mi posle obračuna sa Milovanom Djilasom ostali društvo trajnih represivnih odnosa, da se to potvrđivalo i kasnije a i danas. Nema značaja što Milić ističe da su to marginalne reči, jer očigledno da se ne radi o marginalnim rečima, već baš o onom bitnom čemu teži Milić. Isti je slučaj sa okrivljenim Olujićem, jer i on želi da stvori takvu sliku o stanju kod nas, negirajući sve pozitivno, on zaključuje da naše društvo nije ni levo ni demokratsko i da nam je potreban jak pokret radnika, seljaka i inteligencije. Prema tome, očigledno se radi o stvarima i te kako vezanim za sadašnju situaciju kod nas a kako je već objašnjeno okrivljeni to rade po klasičnom metodu zamena teza, što je napred već detaljno objašnjeno.

Takodje su neprihvatljive tvrdnje okrivljenih o tome da se oni bave naukom i da kod njih nije postojala namera vršenja propagande, a ovo iz već ranije iznetih razloga, tj. pouzdano se može zaključiti da se radi o radovima pamfletskog karaktera koji nemaju ničeg zajedničkog sa naukom i da okrivljeni to rade baš u cilju propagande. Uostalom, okrivljeni Nikolić u svom radu i kaže da se radi o diskusionim tribinama opozicije, te je onda potpuno i logično da se tu iznose i propagiraju određeni stavovi opozicije.

Posebno je cenjena odbrana okrivljenog Olujića i njegova tvrdnja da on nije rekao ništa od onog što mu se stavlja

na teret, ali istu odbranu sud nije mogao prihvatiti. Ovo iz razloga što je okrivljeni Olujić u predhodnom postupku i to na zapisniku od 11.5.1984. godine vrlo detaljno objasnio kako su se održavali sastanci. Čak je objasnio da je na Institutu društvenih nauka govorio 20.9.1983. godine i objasnio šta je govorio. Jedino što tvrdi da je to teorijska rasprava o knjizi, a da se javnoj raspravi i javno izdatoj knjizi može suprostaviti samo javnom raspravom i da tu sud nema mesta. Takodje je govorio i o sastanku u stanu kod Gordana Jovanovića od 23.2.1983. godine, pa tvrdi da je on možda rekao inkriminacije koje mu se stavljaju na teret, ali da se radi o rečenicama nešto drugačijim od onih što stoje u zahtevu za sprovođenje istrage. On kaže da nema spora u vezi onoga što je on rekao o sindikalnom pokretu radnika, seljaka i inteligencije. Na kasnijim zapisnicima on ponovo potvrđuje da je tekstove koji mu se stavljaju na teret izlagao i na javnoj tribini u Institutu društvenih nauka i njegovom stanu na jednom susretu prijatelja, kao i da je primerak teksta poslao Gojku Tešiću za „Književnu reč“, ali mu ovaj nije objavio tekst. Takodje tvrdi da je bio na sastanku od 23.2.1983. godine u stanu Gordana Jovanovića i da je diskutovao (reč je o njegovoj diskusiji vezanoj za sindikate). Čak tvrdi da su na tom sastanku bili i Pavluško Imširović, Gordana Jovanović i Milić Miodrag, koji bi mogli da posvedoče o njegovoj diskusiji. Na glavnom pretresu on to negira i tvrdi da nije bio na tom sastanku. Medjutim, očigledno da okrivljeni Olujić menja svoju odbranu želeći da od sebe a i od okrivljenog Milića, otkloni krivičnu odgovornost, obzirom da je u predhodnom postupku rekao misleći da se radi o istupanjima okrivljenog Milića. Ovakva izmena njegove odbrane na glavnom pretresu, ne može se prihvatiti kao logična i ubedljiva, pogotovo uz Olujićevo objašnjenje da je on to u predhodnom postupku rekao misleći da se radi o običnom razgovoru sa istražnim sudijom. Iz tih razloga njegova odbrana sa glavnog pretresa u tom delu nije mogla biti prihvaćena.

I Nikolićeva tvrdnja da profesor Milić poznaje dobro situaciju u Jugoslaviji, te da mu se ne bi mogle podmetnuti neke neistine, je bespredmetna. Nikolić je napisao tekst pamfletskog sadržaja, koji je prepun neistine. On je to predao trećem licu — profesoru. Cilj mu je da svoje ideje plasira i ubedi u ispravnost onoga što je pisao. Bez značaja je koliko profesor Milić poznaje situaciju u Jugoslaviji, kao i da li će prihvatiti ili ne to što Nikolić piše, jer za krivično delo koje mu se stavlja na teret, nije od uticaja to da li treće lice prihvata ili ne ideje onoga ko ih propagira.

Sud je cenio i ostale izvedene dokaze, ali je našao da nisu od uticaja za donošenje odluke u konkretnom slučaju. Prilikom odmeravanja kazne, sud je cenio sve okolnosti konkretnog slučaja. U odnosu na okrivljenog Milić Miodraga imao je u vidu da se radi o licu već u zrelim godinama, neoženjenom, koje do sada nije imalo sukoba sa zakonom. U odnosu na okrivljenog Olujića, da je zaposlen, oženjen, otac dvoje maloletne dece, neosudjivan, a u odnosu na okrivljenog Nikolić Milana, da mu je supruga bolesna i da je već imao sukoba sa zakonom, kao i društvenu opasnost krivičnog dela koja su izvršili, pa je sud okrivljenom Milić Miodragu, izrekao kaznu zatvora u trajanju od 2 (dve) godine, u koju kaznu mu je uračunato vreme provedeno u pritvoru u kome se nalazio od 9.5. do 3.7.1984. godine. Okrivljenom Olujić Dragutinu i okrivljenom Nikolić Milanu, kaznu zatvora u trajanju od 1 (jedne) godine u koju kaznu mu je uračunato vreme provedeno u pritvoru u kome se nalazio od 9.5. do 3.7.1984. godine i okrivljenom Nikolić Milanu, kaznu zatvora u trajanju od 1 (jedne) godine i 6 (šest) meseci, u koju kaznu mu je uračunato vreme provedeno u pritvoru u kome se nalazio od 22.5. do 3.7.1984. godine. Sud smatra da će izrečenim kaznama biti ostvarena svrha izricanja krivičnih sankcija i kazni, a na okrivljene uticati da ubuduće ne vrše krivična dela.

U smislu čl. 69 KZ SFRJ od okrivljenih su oduzeti predmeti izvršenja krivičnog dela — propagandni materijal.

Kako je javni tužilac na glavnom pretresu odustao od optužnice prema okrivljenom Imširović Pavlušku, a za krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz čl. 136 st. 1 u vezi čl. 114 KZ SFRJ, to je sud u smislu čl. 349 st. 1 tač. 3 ZKP-a odlučio kao u izreci i prema istom odbio optužbu.

Sud je obavezao okrivljene Milić Miodraga, Olujić Dragomira i Nikolić Milana, da na ime paušala plate iznos od po 10.000 dinara, svaki od okrivljenih, imajući u vidu složenost i trajanje postupka, dok je u odnosu na okrivljenog Imširović Pavluška sud odlučio da troškovi krivičnog postupka padaju na teret budžetskih sredstava, pošto je prema istom optužba odbijena.

Zapisničar,
Dušanka Kozomara

Predsednik veća-sudija
Zoran Stojković

UPUTSTVO O PRAVU NA ŽALBU:

Protiv presude može se izjaviti žalba vrhovnom sudu Srbije, a preko ovoga suda u roku od 15. dana od dana prijema presude, s tim što se rok ima računati od dana prijema branioca.

K.br. 469/84

Okružni sud u Beogradu, sudija Stojković Zoran, kao predsednik veća, sa zapisničarom Kozomara Dušankom, u predmetu okrivljenih Milić Miodraga, Olujić Dragomira i Nikolić Milana, svi iz Beograda, zbog kriv. dela neprijateljske propagande iz čl. 133 st. 1 KZ SFRJ i okr. Imširović Pavluška, zbog kriv. dela udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz čl. 136 st. 1 u vezi čl. 114 KZ SFRJ, a po optužnici OJT-a u Beogradu Kt.br. 756/84 koja je izmenjena na zapisniku u glavnom pretresu dana 23.1.1985. godine, van glavnog pretresa dana 27.1.1985. godine doneo je

REŠENJE

Ispravlja se presuda ovoga suda K.br. 469/84 doneta

1.2.1985. godine, a objavljena 4.2.1985. godine, tako što će u izvorniku i prepisu presude na strani 5 u prvom redu umesto reči dekonomikom, stajati reč — ekonomikom. U poslednjem pasusu na strani 7 u trećem i četvrtom redu, umesto reči boljšenistička, stajati reč — boljševistička. U drugom pasusu na strani 8 u trećem redu, a iza reči funkcionisati, umesto reči do, stajati reč — dok. Na 24 strani u 36 redu, umesto broja 1981, stajaće broj 1971. I na strani 26 u 19 redu, a iza reči knjizi, umesto imena Milovana, stajaće ime Vladimira. U ustalom delu presuda ostaje ne izmenjena.

Obrazloženje

Prilikom izrade izvornika i prepisa presude očiglednom greškom u kucanju došlo je do toga da su pogrešno otkucane neke reči, brojevi ili imena. Pa je tako na strani 5 izvornika i prepisa, umesto reči ekonomikom, otkucana reč dekonomikom. Na 7 strani u trećem i četvrtom redu poslednjeg pasusa, otkucana je reč boljšenistička, umesto reči boljševistička. Na 8 strani u drugom pasusu u trećem redu, otkucana je reč do, umesto reč dok. Na 24 strani u 36 redu otkucan je broj 1981, umesto broja 1971. A na 26 strani pogrešno je otkucano ime Milovana, umesto Vladimira Dedijera. Zbog ovih očiglednih pogreški u kucanju reči, brojeva i imena pojavilo se neslaganje između objavljene presude sa izvornikom i prepisom. Pa je Predsednik veća u smislu čl.358 ZKP-a po službenoj dužnosti izvršio ispravke navedenih pogrešaka, te na taj način usaglasio izvornik i prepise presuda sa objavljenom presudom. U ostalom delu presuda je ostala ne izmenjena.

Zapisničar,
Dušanka Kozomara

Predsednik veća-sudija,
Zoran Stojković

UPUTSTVO O PRAVU NA ŽALBU:

Protiv ovog rešenja dozvoljena je žalba Vrhovnom sudu Srbije, a preko ovoga suda u roku od 3. dana od dana prijema istog.

Der Blinde nur kann glauben mit den Toren

Ne le ARS RECTE LOQUENDI

Igor Žagar

indikativ:

kadar pripoveduje poročevalec dejstvo, nekaj stvarnega, do-
ločenega ali daje objektivno izjavo;

konjunktiv:

kadar vsebuje stavek subjektivno izjavo kot namen, 'mo-
žnost, morebitnost, vzrok ali domnevo...

Silvo Kopriva: Latinska slovnica

V poročanju o „procesu proti šesterici“ v Beogradu smo v
Delu lahko zasledili dva pristopa.

1. Ko je šlo za navedbo obtožnice, sodišča ali namestnika
javnega tožilca, smo lahko brali:

— „...Zagovarjati se morajo zaradi združevanja, katerega na-
men je* protiustavna sprememba družbenopolitičnega si-
stema in odprava socialistične oblasti...“ (Delo, 6.XI.1984) ali

— „...Na „tribunah“ so pred večjim številom prisotnih brali besedila sovražne vsebine, odkrito **napadali** največje pridobitve narodnoosvobodilnega boja in revolucije...” (Delo, 9.XI.1984)

2. Stališča obtoženih, njihove izjave, pa so bile prikazane skozi nekakšen konjunktivni filter (za konjunktivno jemljem tisto, kar ustreza **definiciji** konjunktiva):

— „...V nadaljevanju zaslišanja, ki se je pričelo v petek, je drugoobtoženi Miodrag Milić... ponovno **skušal** sestanke po stanovanjih, ki jih tožba ocenjuje kot ilegalne, **predstaviti** kot „shajanje“ zaradi „kulturnih komunikacij“...” (Delo, 13.XI.1984)

ali

— „...Obtoženi Milić je pogosto omenjal zgodovinske in znanstvene vire, ki so bili javno objavljeni in na katerih **baje temeljijo** njegova dela in članki...” (Delo, 13.XI.1984)

Pisanje pod 1 pravzaprav ne poroča o obtožnici, ki šesterico dolži združevanja z namenom protiustavne spremembe družbenopolitičnega sistema, torej o nečem, kar mora proces šele dokazati ali ovreči, temveč so obtoženci že krivi: njihov namen je (res) bila protiustavna sprememba družbenopolitičnega sistema.

Prav tako ni treba šele dokazati, da so bila besedila, ki so jih brali na tribunah, sovražne vsebine, in da so odkrito napadali največje pridobitve..., temveč je to že predpostavljeno kot dokazano dejstvo: na tribunah so pred večjim številom prisotnih brali besedila sovražne vsebine in napadali največje pridobitve...

Glede na to, da so navedbe obtožnice vzete kot že dokazana dejstva, poročevalec o stališčih oz. izjavah obtoženih pač lahko govori le v konjunktivu, ki „izraža subjektivno izjavo kot namen, možnost, morebitnost“ ali skozi njegovi definiciji ustrezajoče filtre. Tako obtoženci ne trdijo, izjavljajo ali dokazujejo, ampak le „skušajo dokazati“, „skušajo predstaviti“... Seveda so to le subjektivna mnenja skupine posameznikov, prava, objektivna dejstva, je že posredovala obtožnica.

Kar pri opisanem postopku preseneča, je to, da nam ni treba izrekati velikih besed, češ: oblasti delujejo performativno, temveč to (za nas) stori že poročevalec — z niansirano uporabo naklonov.

Uporaba naklonov, s katero imamo opraviti, pa ni le „preprosto“ niansirana, temveč je — ko gre za poudarjanje objektivnosti in faktičnosti navedb obtožnice — „dialektično“ niansirana. Tudi zagovor obtoženih namreč lahko najdemo v indikativu, to pa prav v primerih, ko — po poročevalčevem mnenju — potrjujejo navedbe obtožnice. V teh primerih nič več ne „skušajo dokazati“, temveč enostavno „potrjujejo“ in „pojasnjujejo“.

Tako je, na primer, Milić **potrdil**, da so na sestankih brali nekatere odlomke iz Djilasovih knjig, kot trdi obtožnica. Prav tako je „v zvezi s sestanki... Milić **pojasnil**, da so se o temah pogovorov dogovorili vnaprej, na prejšnjem sestanku...“, kot prav tako trdi obtožnica.

Pozna pa poročanje z beograjskega procesa še eno fineso: da namreč tudi v primerih, ko obramba predstavi „materialne dokaze“ proti navedbam obtožnice in (torej) v zagovor obtoženih, poročevalec njihove trditve še naprej ohranja v konjunktivu. Tako na primer tudi potem, ko je bilo sodišču predloženo pismo uredništva „New Left Review“, ki potrjuje, da je članek v angleščini, ki naj bi bremenil Milana Nikolića, napisal Michael Lee, in da je bil Nikoliću poslan le v oceno, poročevalec trdi: „To besedilo **naj bi mu bilo** poslano v strokovno oceno“.

Ko se izkaže, da je po navedbah obtožnice bremenilni tekst o konfliktih in protislovjih v jugoslovanski družbi Nikolić napisal v okviru magistrske naloge za bostonsko univerzo, lahko beremo:

„Nikolić **je poskušal dokazati**, da gre za akademsko, znanstveno razpravo...”

Da bi nam bila predvsem ta zadnja finesa lažje umljiva, si moramo v spomin priklicati pričanje G. Djapića, ki je trdil, da so njegovo izjavo, ki jo je dal med prejšnjim postopkom, v obtožnici grobo falsificirali. Namestnik javnega tožilca je na to odgovoril:

„...da je obtožnica nesporno upoštevala vse izjave, torej tudi izjavo danes zaslišane priče...”

Zdi se, da je tožilčeva trditev kontradiktorna: če je obtožnica namreč upoštevala „vse izjave“, bi morala upoštevati tudi „izjavo danes zaslišane priče“, ker pa je — po zatrjevanju priče — ni upoštevala, očitno ni upoštevala vseh izjav. Takšno sklepanje je seveda prehitro. Spregleduje, da je obtožnica prej teoretski kot enciklopedični tekst, in da si je, kot taka, pač pridržala definicijo pojma izjava. Naivno bi bilo torej misliti, da je izjava **vse**, kar izreče kaka priča. Obtožnica pojem izjave namreč natančno obmeji in mu da pomen: „tisto, kar je v skladu z obtožnico“, v tem primeru pa se „izjava danes zaslišane priče“ pač ne kvalificira kot izjava. Da je naše izvajanje pravilno, potrjuje pripomba predsednika sodnega senata (ob razglasitvi sodbe), „da so **izpovedi** (izbira termina ni naključna — op. I.Ž.) večine prič delovale ne le neprepričljivo, temveč celo zlonamerno“, če vemo, da „izpovedi večine prič“ obtožnice niso potrjevale.

Možen pa je še korak naprej. Kljub temu, da je pojem izjave omejen na „tisto, kar je v skladu z obtožnico“, pa je, če je namreč obtožnica že upoštevala **vse** izjave, sam proces podajanja teh izjav odveč, nepotreben. Sodba je možna — in celo nujna — že na podlagi obtožnice. Ta hipoteza obenem pojasni tudi očitke, ki so jih bili vseskozi deležni branilci obtoženih: **obtoževali** so jih namreč, da delajo prav tisto, kar so res počeli, namreč branili obtožene. Če je temelj za sodbo obtožnica in ne proces — in v primeru, ko obtožnica upošteva **vse** izjave, je proces lahko le nekaj redundantnega — njihove dejavnosti pač res ni mogoče označiti drugače kot „oviranje normalnega poteka obravnave“ in „zapletanje sojenja“. Še več: prezremo lahko tudi njihovo vlogo pravnih zastopnikov in jih — tako kot namestnik javnega tožilca — imenujemo: „domači zaščitniki obtoženih“.

Elementi za branje beograjskega procesa

Rastko Močnik

Težava z beograjskim procesom je, da ga ni mogoče misliti: s kateregakoli gledišča se ga že skušamo lotiti, vselej je videti kot popolna brkljarija, sračje gnezdo, znešeno skupaj z vseh ideoloških vetrov, kot nekaj, česar ni mogoče teoretsko skonstruirati v strukturo. Četudi je namreč naša teoretska zahteva materialistična in razume strukturo kot „strukturo z dominantno“, kot nekaj, kar je proizvod notranjih protislovij in kar se strukturira okoli konstitutivnega manka — ta zahteva v beograjskih dogodkih nekako ne najde prave opore. Težava ni v tem, da bi bilo „za“ temi dogodki nekaj „skrivnostnega“ ipd. — narobe, težava je v tem, da je vse tako topoumno razvidno. Beograjskega procesa vsaj na prvi pogled ni mogoče interpretirati, ker ni ničesar, kar bi bilo treba, kar bi bilo sploh mogoče interpretirati. Zadrega izvira iz te popolne presojsnosti elementov, ki togo in inertno stojijo drug ob drugem — topo ostajajo v iuxta poziciji, ne da bi se med njimi vzpostavila kakršnakoli (produktivna) kontradikcija. Zadrega teorije pred beograjskim procesom potemtakem ne izvira iz morebitnih teoretikovih pomanjkljivosti (neobveščeni, nezavzetosti, nesposobnosti ipd.), tudi ne izhaja iz pomanjkljivosti teoretskega konceptualnega aparata — narobe, nemoč umnega prijema tu izvira iz ne-umne narave samega predmeta. **Beograjski proces je kot objekt teorije debilen:** tako v etimološkem in prvotnem pomenu pridevnika (de-habilis: slaboten; onemogel; pohabljen, hrom; ničev) kakor v njegovem drugotnem in danes utečenem pomenu umske nezadostnosti.

Prav to ugotovitev moramo vzeti za prvi, četudi paradoksen pozitiven rezultat: pri beograjskem procesu teoretizacija ni videti mogoča zato, ker ni potrebna. Ideološki označevalni mehanizmi se v svoji iracionalnosti, norosti že neposredno razgrinjajo na sami „površini“ dogodkov, do njih ni treba priti s pomočjo teorije, ker jih že ideologija sama prinaša v njihovi „teoretski“ čistosti. To tezo bi lahko podprli še s foucaultovskim doneskom — da je beograjski proces (odslej: BP) brkljarija, kakor je brkljarija sleherna institucija nasploh. To pa, da neka konkretna družbena institucija neposredno nastopa kot „institucija nasploh“, je zanesljivo znamenje njene totalitarosti.

A prav tu se pokaže paradoksnost tega prvega rezultata: BP kot družbena naprava ni totalitarna institucija. Iz preproste razloga, ki ne zadeva njegovega „učinkovanja“ v širši družbi, pač pa izhaja iz samega notranjega ustroja BP kot naprave (in prav ta lastni ustroj BP je v veliki meri vzrok za njegovo specifično delovanje v širši družbi): elementi BP so sračje gnezdo in ostajajo neusklajena brkljarija prav zato, ker ni med njimi nobene instance, ki bi zmogla moč, da drugo obvlada in jih pod svojo dominacijo **totalizira**.

Od tod ta temeljna dvoumnost BP, zaradi katere lahko **hkra-**

ti rečemo, da je BP neuspešen totalitarni politični proces — in da je BP nadaljnji razvoj in napredek imanentne logike klasičnega totalitarnega političnega procesa.

Pojasnilo najprej to na videz paradoksnost optiko, v kateri lahko BP interpretiramo kot nadaljnji razvoj imanentne logike klasičnega (totalitarnega) političnega procesa. Izhajamo iz teze, da je funkcija klasičnega (denimo: stalinističnega) političnega sodnega procesa v tem, da proizvede nepotrebne žrtve. Da pripelje do nepopravljivih dejanj (eksekucij, koncentracijskih taborišč itn.), ki jih ni mogoče racionalizirati z nobeno teleološko interpretacijo zgodovinskega razvoja: skratka, da proizvede **travmo**. Da torej proizvede neko iracionalno jedro norosti, ki ga nikakor ni mogoče vključiti v nikakršno strukturacijo — ki pa prav zato nenehno sproža, zahteva in omogoča nove in nove poskuse totalizacije, dovaja hrano novim in novim ideologizacijam in s tem opravlja funkcijo konstruiranja novih in novih ideoloških občestev. Travma, ki jo proizvede klasični politični sodni proces (denimo: stalinističen), je potemtakem družbeno-politično produktivna. A če je pri klasičnem procesu rezultat nor in ne-totalizabilen, pa je BP to ne-totalizabilnost in norost razširil tudi **na sam proizvodni proces**: s tem je ekspliciral tisto, kar je v klasičnem totalitarnem procesu še zastrto, namreč da pot do rezultata sodi k rezultatu samemu. To interpretacijo lahko opremo na čisto empirični način, kako je BP deloval v javnem mnenju: v luči samega procesa je bil njegov izid anti-klimaks — rezultat a priori ni mogel doseči ravni samega postopka, ki je do rezultata pripeljal.

Če pa gledamo v tej optiki, potem omenjena „dvoumnost“ sploh ni protislovna: BP je namreč paradokсна točka, v kateri proizvodnja travme že koincidira z njenim „acting out“, če se izrazimo v revizionističnem pojmovniku. Ali drugače rečeno: sama imanentna logika klasičnega totalitarnega procesa pripelje, če se lahko razvije do popolnosti, do svojega lastnega notranjega zloma.

To ugotovitev je najprej razumeti polemično: če bi namreč zdaj začeli javkati in stokati nad „totalitarizmom“, če bi zgajali hrup zavoljo nekakšnega domnevnega „stalinizma“ ipd. (za pomen „ipd.“ glej razne kulturniške javkarije v raznih lepodušniških glasilih v ožji in širši Jugoslaviji), bi s tem beograjskemu procesu **dodajali natančno tisto, kar mu manjka**, namreč travmatičnost. S tem bi prav padli **pod** zgodovinsko raven, ki jo je sam BP že dosegel. Pričujoče opombe pa bodo skušale graditi naprej ravno na pozitivnih zgodovinskih dosežkih BP.

Kolikor je torej BP nekakšna **ad hoc** družbena naprava (torej naprava, ki po svoji notranji strukturi nikoli ne more postati nič drugega kakor dispozitiv **ad hoc**), je institucija, ki je v svojem institucionalnem totalitarizmu **manquee**: BP je kot

„družbeno dejstvo“ („le fait social total“ v Durkheimovem pomenu) **spodletelo** dejstvo. Zato se BP kaže kot „naključen“, „iracionalen“ kup raznorodnih dogodkov, podatkov, gest, izjav itn., itn. — med katerimi nobena ne dominira in nima moči, da bi proizvedla za ideološka „dejstva“ sicer odločilno in značilno **iluzijo o totalnosti**.

V **marxovskem** besedišču lahko torej rečemo, da je bil (ideološki) razredni boj na BP tako zaostren in tako izenačen, da nobena izmed vpletenih strani ni mogla doseči tiste premoči, ki bi ji omogočila, da bi vsilila svojo (ideološko) interpretacijo in da bi s svojo (ideološko) prakso totalizirala „empirično dogajanje“. Če pa nobena ideologija na BP ni mogla prevladati, to najprej pomeni, da je vladajoča ideologija zgubila svojo vladajočo pozicijo. BP je torej **že** poraz vladajoče ideologije, kolikor je vladajoča ideologija „vladajoča“ (le, dokler ji uspeva, da proizvaja totalizirajoče učinke).

Za teorijo iz tega izhajata dve posledici:

1. BP moramo jemati kot to, za kar se kaže: kot „nesmiseln“ kup fragmentov „brez pomena“, kot luxta pozicijo odlomkov iz različnih „vicev“;¹ torej k BP sodi tudi tisto, kar se ne dogaja v sodni dvorani — pisanje v časopisih, izjave politikov, javne tribune (tudi tiste, na katerih se o BP „ne govori“, da ne bi prejudicirali), politični sestanki, strokovni sestanki, boj za spremembo kazenske zakonodaje (odpravo mnenjskega delikta) itn. . . .

2. Prav, ker moramo hkrati in z enako upravičenostjo trditi, da je BP po svojem „pojmu“ nesmiseln kup raznorodnih prvin in da se „smisel“, „notranja logika“ BP razodevata že na površini, že v sami zunanji paralogiki zadeve — prav zato se moramo njegove analize lotiti s pojmovnikom materialistične teorije označevalnih praks.

S **freudovskim** besediščem lahko dosedanje opazke strnemo v tezo, da je tisto, kar BP manjka, prav **sekundare Bearbeitung**, drugotna obdelava materiala. Freud je ta koncept razvil v **Razlagi sanj**,² in zdaj res lahko rečemo, da je ustroj BP v marsičem „sanjski“ (s čimer mislimo, denimo: fragmentarnost, diskontinuiranost, raznorodnost prvin, mešanje „realnosti“ in „irealnosti“, občutek o neki somnambulni logičnosti in hkraten vtis o popolni konfuznosti . . .).

Drugotna obdelava, v angleščini jo prevajajo „secondary revision“ (prevod je enostranski, a prav zato tudi sugestiven; pod vplivom drugih prevodov se zdaj tudi v angleščini uveljavlja „elaboration“) **poenoti** sanjski material; tvarino, ki je pač pri roki, zbrklja v nekakšno razumno celoto ali — Freud tu parafrazira svoj priljubljeni odlomek iz Heineja: „s krpami in zaplatami zapolni vrzeli v sanjski strukturi“.³

Freud se značilno obotavlja, kam v specifično topiko sanj kaže umestiti to poenotenje sanjskega materiala, ki mu prav marksistično pravi tudi **tendenčna revizija** (ibidem). V **Razlagi sanj** in v spisu **O sanjah** drugotno obdelavo prišteva k sanjskemu delu: sanjsko delo skonstruira dejanske sanje iz sanjskih misli s pomočjo štirih „faktorjev“ — zgostitve, premetitve, zahtev predstavljivosti in drugotne obdelave. Tendenčna revizija pa je že v teh dveh spisih najmanj pomembni dejavnik v sanjskem delu in po Freudu ni niti nujno navzoča v slehernih sanjah.

V spisu „Ein Traum als Beweismittel“ (1913) Freud že podvoji, ali drugotna obdelava sodi v sanjsko delo, in se problema reši prav po salamonsko:

„Drugotno obdelavo, ki jo opravi zavedna instanca, tu prištevamo k sanjskemu delu. A tudi, če bi jo od njega ločili, bi to prav nič ne spremenilo naše koncepcije. Potem bi namreč morali reči: sanje v analitičnem pomenu obsegajo sanjsko delo v pravem pomenu skupaj z drugotno obdelavo proizvodov tega dela.“⁴

Leta 1923 se Freud vendarle odloči, da drugotno obdelavo izvzame iz sanjskega dela, in pravi takole:⁵

„Postopki sanjskega dela (ki bi mu bilo popolnoma napačno pripisovati kakršnokoli 'ustvarjalno' naravo) pomembno **zgostijo latentne sanjske misli, jih popačijo s premetitvijo psihičnih intenzivnosti in jih uredijo tako, da jih lahko predstavijo v vizualnih podobah; a preden se izoblikujejo manifestne sanje, so (latentne sanjske misli) poleg tega podvržene še procesu drugotne obdelave, ki skuša novemu izdelku dati naravo nekakšne smiselčnosti in koherence. Strogo rečeno ta zadnji proces ni del sanjskega dela.**“⁶

Zakaj Freud omahuje, kam naj umesti drugotno obdelavo? Ker je drugotna obdelava:

1. na eni strani **že interpretacija**; interpretira namreč izdelek sanjskega dela, torej ne sodi k sanjskemu delu v pravem pomenu;

2. na drugi strani pa je **popačena** interpretacija; lastnost distorzije jo prilika sanjskemu delu samemu.

Drugotna obdelava je nekakšna „prva, preliminar interpretacija“⁷, a ta razlaga proizvede „pomen, ki je kolikor mogoče daleč od resničnega pomena (sanj)“; njen učinek je „bleščeče nerazumevanje sanjskih misli“.⁸

S pomočjo drugotne obdelave sicer dobimo razlago — a ta razlaga je tendenčna, zavajajoča, napačna razlaga. Brez te razlage so sanje „nesmiseln kup fragmentarnega materiala“; z razlago dobimo smisel, a ker ta smisel ni „pravi“, z njo zgubimo prav — smisel.

V čem je edini „motiv“ za drugotno obdelavo? — zahteva po **inteligibilnosti** sanjskega materiala; in v čem je edini dosežek drugotne obdelave? — v tem, da ponaredi, **falsificira** tisto, kar naj bi razumeli. S tem, da sanje postanejo **razumljive**, se zgubi tisto, kar je v njih razumeti: **inteligibilnost je ovira za razumevanje**.

Sama operacija, ki sanjski material naredi za razumljiv, onemogoči, da bi ga lahko razumeli.

Freud ta paradoks pojasnjuje z analogijo: „(Drugotna obdelava) ravna s sanjsko vsebino, ki jo ima pred seboj, natančno tako, kakor naša normalna psihična dejavnost vobče ravna s sleherni percepcijo vsebine, ki se ji lahko ponudi. To vsebino razume na podlagi anticipativnih idej in jo v samem trenutku percipiranja ureja na podlagi predpostavke, da je ta vsebina **inteligibilna** . . . Kakor je znano, nismo sposobni, da bi videli niz neznanih znakov ali slišali vrsto neznanih besed, ne da bi percepcijo nemudoma **ponaredili na podlagi zahtev po inteligibilnosti** . . .“ (mi podčrtujemo, idem, 666).

Drugotna obdelava torej ravna s sanjsko vsebino, kakor da bi ta vsebina bila nekaj zunanjega — v tem pomenu torej drugotna vsebina ne sodi k sanjskemu delu; a hkrati vsebino ponareja — prav kakor sanjsko delo.

„Preden začnemo sanje analizirati, jih moramo zato očistiti tega poskusa interpretacije.“ (Idem.)

Tu vidimo Freuda materialista: celota je lažna. Analogija z marxovsko problematiko iluzije totalnosti in totalizirajoče (razredne ideološke) iluzije je več kakor analogija. Iluzija o totalnosti je lažna — a ta laž sodi k ne-totalizabilnemu „materialu“ samemu. Sanje, ki jih diktira seksualna želja, so prav tako ne-totalizabilne kakor družba, ki jo vzpostavlja razredni boj. „Struktura“ je ne-cela prav zato, ker moramo vanjo **všteti samo iluzijo o celostnosti**.

Prvi korak k razumevanju sanj, k razumevanju „družbe“ je, da pometemo s predpostavko o inteligibilnosti.

Toda

toda, če je Freud materialist, si moramo ogledati materializem njegovega teksta pri delu.

Vse to o lažnosti totalnosti itn. je samo levičarski moment v

1 Zato je globoko teoretsko utemeljeno stališče redakcije Problemov-Esejistik, ki je moberitnim sodelavcem svetovala, naj se BP lotijo s pomočjo **fragmentarne** analize brez vnaprejšnjih globalističnih ambicij. — Iz tega pa tudi izhaja privilegirano mesto BP v sedanjih ideološki konjunkturi: seveda lahko rečemo, da je v sedanjem „trenutku“ marsikaj pomembnejše kot BP — a goli skelet ideološkega problema reži prav iz BP.

2 **Razlaga sanj** (1900), pogl. VI, oddelek I; tu uporabljamo tudi pogl. VII iz spisa **O sanjah** (1901).

3 **Standard Edition V**, str. 490. Gl. tudi J. A. Miller, „Šiv“, v: **Psihoanaliza in kultura**, DZS, Ljubljana 1981, str. 262. Iz Heinejevima verzoma in navedkom mest, kjer ju Freud citira).

4 S. E. XII, 274 — 275.

5 „Psihoanaliza“, enciklopedijski članek za **Handwörterbuch der Sexualwissenschaft** (M. Marcuse, ed., 1923); odlomek navajamo nekoliko širše, ker lepo povzema koncepte, ki jih tukaj uporabljamo. S. E. XVIII, 241.

6 Nemara Freudovo nihanje najbolje pokažemo, če soočimo tale odlomka.

„Ali naj domnevamo, da prva instanca faktorjev, ki konstruirajo sanje — težnja k zgostitvi, nujnost, da se obide cenzuro, zahteva predstavljivosti s psihičnimi sredstvi, ki jih ima jo sanje na voljo — sestavi začasno sanjsko vsebino . . . ta vsebina pa se potem preda tako, da se čim bolj sklada z zahtevami neke druge instance? To je le malo verjetno. Nasprotno, reči moramo, da so že od vsega začetka zahteve tega drugega dejavnika eden izmed pogojev, ki jih morajo sanje zadovoljiti, in da ta pogoj . . . že hkrati z drugimi induktivno in selektivno deluje na zalogo materiala v sanjskih mislih.“ (**Razlaga sanj**, S. E. V, 499).

„S tem področjem sanjskega dela se ne bom izčrpn ukvarjal, zato naj samo pripomnim, da si bomo njegovo naravo najlaže predstavljali, če postavimo — četudi ta postavka bržkone ne ustreza dejstvom — da se sproti **šele** **POTEM**, ko je sanjska vsebina že izdelana.“ (**O sanjah**, S. E. V, 666; podčrtano in v velikimi črkami že v izvirniku.)

7 S. E. V, 666. . . . sanje, o katerih bi lahko rekli, da so bile enkrat že interpretirane, preden se jih je lotila budna interpretacija.“ Idem, 490.

8 Idem, 490 in 660.

analizi — če bi pri njem ostali, bi se prepustili otroški bolezni materializma, in Freudov genij je prav v tem, da razsežnosti predmeta analize ne naredi za lastnost analitične metode in „otroško bolezen“ podvrže analizi sami. „Otroško bolezen“ smo tu vpeljali nekoliko stilistično — njeno konceptualno ime je **fantazma**, željna fantazija, **Phantasie**, ki jo bomo tu prevajali s „fantazija“.⁹

Ta primarna interpretacija, ki jo izdela sekundarna obdelava, je **lažna** interpretacija, in kolikor je lažna, ni interpretacija, temveč pripada še sanjskemu delu, in kolikor pripada sanjskemu delu, je del resnice sanj — torej je izdelek druge obdelave **resničen**, prav kolikor je **lažen**.

To smo izpeljali logičistično, a ni zato nič manj pravilno izpeljano; to nam je Freud tudi že povedal: tisto, kar je v zavajajoči interpretaciji „lažno“, ni njena „zavajajočnost“, pač pa njena „interpretacijskost“: namreč zahteva po inteligibilnosti.

Sekundarna revizija postavi sanjam nekakšno **fasado** (Freudov izraz koherentnosti, smiselnosti itn.; to fasado je treba navadno streti, da pridemo do latentne sanjske vsebine: a to ne pomeni, da je fasado treba kar „zavreči“. Narobe: opora za fasado **ni naključna**, material, s katerim tendenčna revizija maši vrzeli v sanjski strukturi, je material, **ki je pri roki** (ne sanjsko delo ne interpretacija v drugotni obdelavi nista „kreativna“, pač pa delujeta **na že danem** psihičnem materialu!), fasada je sestavljena iz samega sanjskega materiala — tisto, kar je najbolj „zunanje“ (naličje, omet, fasada), jemlje svojo stvarino iz **pre-fabriciranega** materiala sanjskih misli, torej iz tistega, kar je prav najbolj „notranje“.

„Vseeno pa bi bilo narobe, če bi menili, da so te fasade sanj zgolj napačne in nekako arbitrarne revizije, ki jih na sanjski vsebini opravlja zavedna instanca našega duševnega življenja. Pri postavljanju fasade sanj se neredko uporabljajo želene fantazije, ki so v sanjskih mislih navzoče v vnaprej izdelani obliki in ki so iste narave kakor tako ustrezno poimenovane „dnevne sanje“, ki jih poznamo iz budnega življenja. Za želene fantazije, ki jih v nočnih sanjah odkriva analiza, se pogosto pokaže, da so ponovitve ali prirejene različice prizorov iz otroštva; tako v nekaterih primerih fasada sanj neposredno razodeva pravo jedro sanj, popačeno z dodatki drugega materiala.“¹⁰

Fantazija, fantazma je torej prešivna točka med fasado in jedrom, kraj, kjer se najbolj zunanje in najbolj notranje stikata, in zato je ključ za interpretacijo („ključ“ v detektivskem pomenu: **clue**).¹¹

— Mislimo, da lahko za BP najdemo tako ključno fantazijo prav v tisti fantaziji, ki bi prva prišla na pamet slehernemu sociologu preteklega stoletja, kolikor bi še verjel v „nacionalni karakter“: v fantaziji **NOGOMETNE TEKME**.

Tu seveda ne mislimo na nogometno tekmo „nasploh“ (kakršna je, denimo, določena s pravili mednarodne nogometne zveze), pač pa na nogometno tekmo, kakor specifično deluje v tisti množični psihologiji, ki upravičeno velja za državotvorno psiho-ogrodje jugoslovanske državnosti.

Če namreč v analizo vpeljemo ta pojem nogometne fantazije, se nam kar naenkrat razsvetli vrsta podrobnosti, ki so na prvi pogled popolnoma raznorodne in ki jim zlasti ni mogoče poiskati nikakršne „racionalne“ utemeljitve v kakršnemkoli „realnem družbenem interesu“, v dinamični skupin, socialnih spopadov itn.

Fantazija nogometne tekme seveda BP ne „pojasnjuje“ — ne pojasnjuje ga tako, da bi BP zreducirala na neki „ideološki model“: pač pa deluje drugače — spoznavni učinek, ki ga proizvedemo z vpeljavo pojma te fantazije, izvira iz tega, da podeli simptomom njihovo specifično „racionalnost“ ali, mogoče bolje, strukturno konsistentnost; fantazija nogometne tekme proizvede **inteligibilnost simptomov na njihovi lastni (iracionalni) ravni**.

Našeje nekaj simptomskih značilnosti, ki kažejo na nogometno naravo beograjskega procesa.

1. **Priprave** so bile dolge in neučinkovite. Niso se dogajale

„na igrišču“, tj. v prostoru, kjer se zadeva odloča po svojih lastnih pravilih, pač pa so zajele „služnostne“ tehnične službe, ki bi morale svojo racionalnost videti prav v tem, da igralce čim prej pripeljejo na igrišče — in katerih smisel je zgolj v tem, da čim prej pripeljejo na igrišče **prave** igralce. Kakor se jugoslovanski nogomet pretežno dogaja v zakulisju na način spopadov okoli selektorja, trenerja, ključev za selekcijo itn. — torej v **političnih** razsežnostih, ki s samim branjem žoge nimajo nobene druge zveze kakor pač „samo“ ideološko povezavo; tako so se priprave za BP dogajale v političnih govorih (uvertura je bil sloviti Dolančev izpad proti humanistični inteligenci), v policijskih dejavnostih, za katere se je pozneje pokazalo, da naj ne bi imele „nikakršne“ zveze s procesom (zlasti škandal v zvezi z Radovićev smrtjo), itn. itn. — in vse te priprave zares niso imele nikakršne neposredne zveze s procesom, saj je bil iz njih proizvedeni dokazni material izjemno šibak.

2. **Rumeni in rdeči kartoni**: prav ob začasnih odstranitvah iz dvorane in ob dokončni odstranitvi Mijanovića za čas dokaznega postopka je piscu teh vrstic prvič prišlo na misel, kako se je treba BP lotiti. V to kategorijo je brzkone prišteti tudi način, kako je senat obravnaval številne pritožbe in proteste obrambe in obtožbenih: natančno tako, kakor mora sodnik ravnati ob protestih nogometnih igralcev.

3. **Razmerje do javnosti in do javnih občil**. K pojmu nogometne tekme spada, da jo gledajo; k pojmu sodnega procesa sodi, da je javen. Znano je, da k železnemu repertoarju jugoslovanskega nogometa spadajo stalni spopadi med nogometno zvezo in televizijo glede prenosov. Na železnem repertoarju BP pa je bil spor okoli velikosti sodne dvorane. Politični sodni proces je par excellence zadeva, ki je namenjena javnosti — in za katero se javnost nujno zanima. Zato je popolnoma iracionalno, če tak proces nekako diskretno umikajo iz javnosti. Interes nogometnih klubov, ki onemogoča TV prenose, je neposredno denaren; interes, ki omejuje javno razsežnost sodnega procesa, katerega ves smisel je prav v njegovi javnosti, pa je bolj zapleten. In sodi v naslednjo točko.

4. **Status spremljevalnih diskurzov**. Za laika popolnoma nerazumljivo je frapantno dejstvo, da je o nogometu mogoče pisati ves teden, četudi so tekme le enkrat tedensko. A ta fenomen izvira prav iz paradoksnih resnic, da se je o nogometni tekmi mogoče „resnično informirati“ edino na nogometnem igrišču; sekundarno še mogoče iz televizijskega prenosa. Že radijski prenos sodi k neki drugi retorični zvrsti, ki ni dominantno sporočilna in ki tudi ni „mimetična“. Radijski prenos nogometne tekme izraža poročevalčeva čustva in dušna stanja — in ne poroča o dogajanju na igrišču. Zato radijski prenos nikoli niso bili problem za nogometne organizacije: pripadajo drugemu žanru kot televizijski prenos — in proizvajajo popolnoma drugačen estetski učinek kakor neposredno gledanje. Še bolj pa je vse to res za pisanje o nogometu: pravi kibic ve, da si s prebiranjem Sportskih novosti cel teden povečuje užitek, ki ga bo užil v nedeljo ob igrišču. To pisanje ničesar ne „opisuje“ — pač pa se neprenosljivemu dogodku **dodaja**. Pravi kibic bo prinesel Sportske novosti na tribuno — da bo primerjal napovedano sestavo moštvev z resnično udejano sestavo, da bo kombiniral lestvico, ki izhaja iz takega ali drugega rezultata, da bo tekanje in branje užival skozi optiko izjav, ki so jih akterji dali pred tekmo, da si bo, nazadnje, časopis podtaknil pod zadnjico — in ga nemara na koncu tekme zažgal (če bomo zmagali).

Poročanje o BP je bilo dobro skrito v kriminalne rubrike časopisov (to sodi še pod točko 3); bilo je skopo — in zlasti je prinašalo izjemno malo informacij. A čim pilejša je informacija — tem bolj se lahko razraste komentar. Poročanje o BP v vladajočih medijih je malo sporočilo — a zato veliko interpretiralo. S tem je sam BP potisnilo v položaj transcendentnega nedosegljivega in neprenosljivega „dogodka“,

¹⁰ Odstavek, ki ga je Freud leta 1911 vnesel v drugo izdajo spisa *O sanjah* iz 1901. S. E. V. 667.

⁹ Terminološka opomba. Freudovski „Phantasie“, ki je v Freudu pomeni „Phantasiebildung“, navadno prevajamo po francoskem (lacanovskem) gledu s „fantazma“. Tu se vračamo k izrazu „fantazija“: 1. ker ima isto lastnost kot nemška beseda, da pomeni hkrati „imaginacijski proces“ in njegov „proizvod, tvorbo“; 2. ker Freud termin vpelje z analogijo na dnevno sanjarjenje, za katero uporabi novo besedo „Tagtraum“, ki jo pojasni s tujkami „reve, petit roman — day-dream, story“; tudi Slovenec pravi, vsaj če je psihiater, „dnevna fantazija“.

¹¹ Status fantazme je torej paradoksen, in Freudu se metafora fasade nenehno vsiljuje. Cf. pismo Fliessu, 2. 5. 1897: „Fantazije so psihične fasade, postavljene zato, da bi zapre pot k tem spominom (o prvotnih scenah)“. V *Razlagi sanj* pa pravi: „Študij psihonevroz pripelje k presenetljivemu odkritju, da so te fantazije ali dnevne sanje neposredni predhodniki k histeričnim simptomom“. Histerični simptomi se ne vežejo na dejanske spomine, pač pa na fantazije, vzpostavljene na temelju spominov.“ S. E. V. 400.)

happeninga — samo sebe pa je vzpostavilo v **integralen del procesa samega**. S tem je zanetilo vrsto vzporednih družbenih konfliktov (prav kakor nogomet) — izmed katerih se je eden končal pred častnim razsodiščem Društva slovenskih novinarjev z obsodbo Slobodana Dukića zaradi prejudiciranja v poročanju. Bizarno, a logično je bilo, da sta se prav alternativna medija (Mladina in Radio Student), ki se sicer odlikujeta z angažiranim, tj. ne-nevtralnim prijemom, ob BP odlikovala z **objektivnim** poročanjem; nevtralna objektivnost je bila ob BP najbolj ne-nevtralen, angažiran, „partijski“ prijem. To pa sodi že pod naslednjo točko:

5. Nogometni dogodek se prav kakor BP dogaja v dialektičnem protislovju: v dogajanju samem velja predpostavka, da vse poteka na podlagi **objektivnih nadsobjektivnih pravil**, torej ne glede na subjektivno posredovanost početja — hkrati pa je vsem in vsakomur jasno, da **ni dogodka brez subjektivne posredovanosti**. Edini legitimni pogled je navijaški pogled. Poročanje o BP je to vesoljno nogometno resnico obilo udejanjalo.

6. Kuga, ki postuši po jugoslovanskem nogometu, je tisto, čemur se v žargonu pravi „**lažiranje**“ tekem (vnaprejšnje dogovarjanje o rezultatu); pri BP je prišlo do **prejudiciranja** v izjavah visokih državnih funkcionarjev (v škodo obtoženih).

7. **Nikoli ne zmagamo iz istih razlogov, iz katerih zgubimo**. Če zmagamo, zmagamo zato, ker smo spretnejši, močnejši, duhovitejši kakor nasprotnik; če zgubimo, zgubimo zato, ker je nasprotnik prebrisan, ker izigrava pravila, igra grobo, zna prevarati sodnika, izkorišča našo nepazljivost itn. itn. Poslušati je treba samo komentarje ob tako imenovani off-side pasti: če tako past nastavi naši, so duhoviti, dobro taktizirajo itn.; če to naredi nasprotnik, tako rekoč „zlorablja“ pravila, vsekakor pa ravna nešportno. — Eden izmed leitmotivov v komentarjih z BP je bil prav ta, da obramba zlorablja širino naše zakonodaje, da izkorišča zakone v svoj prid (tako npr. Jak Koprivec v Delu in L. Š. v Primorskem dnevniku). Bodi dovolj — bralec bo nemara poiskal še nadaljnje argumente za našo nogometno tezo.

Na tem kraju pa nam dosedanja argumentacija popolnoma zadošča, da lahko rečemo, da je pravna razsežnost beograjskih dogodkov **samo ena izmed zbrkljanih sestavin** teh dogodkov kot **družbene naprave**. Beograjski proces je tako rekoč samo „del samega sebe“: v celotnem **bricolage** te beograjske pomladi, ki je trajala dolgo v zimo in se nadaljuje še v naslednjo pomlad, v tem celotnem **bricolage** je sam sodni proces zgolj eden izmed členov — nemara člen, ki je iz taktičnih razlogov v nekem trenutku bil odlikovani člen — a je vendarle samo sestavina med drugimi sestavinami.

S stališča vladajoče ideologije je seveda taktično popolnoma racionalno, da je poskusila ta spopad prenesti na področje pravne ideologije: **področje prava je namreč forma nevtralnosti vladajoče ideologije**. Kakor je znano iz osnov historičnega materializma, lahko vladajoči razred ohranja svojo vladajočo pozicijo samo, dokler se mu posreči, da svoje razredne interese prikazuje kot splošne družbene interese. To „prikazovanje“ pa ni zgolj „videz“ — ali, natančneje, v zadevah ideologije je sleherni videz materialno delujoč „videz“: zato lahko vladajoči razred ohranja svojo vladajočo vlogo edinole dotlej, dokler je sposoben, da opravlja funkcije „splošnega družbenega interesa“; ali v jeziku zgodovinskega materializma: gospostvo vladajočega razreda lahko traja samo toliko časa, dokler je ta razred sposoben proizvajati **totalizacijski učinek** nad celotno družbo. Pravna ideologija pa je ravno ena izmed osrednjih točk, kjer se ta totalizacijski učinek proizvaja. Zato je — vse dokler traja družbena totalizacija pod gospostvom vladajočega razreda — prav pravna ideologija „videti“ najbolj nevtralna — se skozi njo uveljavlja prav ta (ideološko inducirani) „splošni družbeni interes“ kot

garant neke določene razredne vladavine.

A prav ta isti razlog, zaradi katerega je bilo s stališča vladajoče ideologije taktično utemeljeno poseči po pravnih sredstvih, je povzročil, da se je — prav na pravnem področju — zlomila vladajoča vloga vladajoče ideologije. Poslej bi bilo zato ustreznejše govoriti o **ideologiji vladajočih**, ki se razlikuje od vladajoče ideologije.¹²

Od buržoazne revolucije naprej je namreč temeljna postavka sleherne pravne ureditve „**enakost pred zakonom**“; z buržoazno revolucijo pride do **koïncidence** med nevtralnostno **formo** vladajoče ideologije in samo **vsebino**, ki jo pravna ideologija zagotavlja. „Enakost je v tem, da je zakon za vse isti — L'egalite consiste en ce que la loi est la meme pour tous...“.

Interpretativni diskurz vladajočih medijev ob BP pa je skušal vnesti prav to fineso — da je namreč zakon sicer isti za vse, da pa je za obrambo in obtožene **stvar okusa**, da zakona ne uporabljajo v svoj prid. Funkcijo nevtralnosti, brez katere vladajoča ideologija ne more ostati vladajoča, so poskusili s pravnega diskurza prenesti na **ideologijo okusa** — in tu je birokratska ideologija planila v objem svoji skriti konkubini, namreč **malomeščanski ideologiji** hlapčevskega bontona.

Vloga procesa v beograjskih dogodkih je bila že od vsega začetka prav v tem, da ponudi **alibi** za moralizatorske interpretacije s področja lepega in okusnega vedenja. Če sodimo po vladajočih medijih, za katere domnevamo, da so prav do konca ostali zvesti izvorni umetnostni zamisli procesa, je bila ideja procesa v tem, da ponudi priljubljenost za moralno-politično diskurziranje, ki o samem procesu **ne bo** govorilo. Ideja je seveda najbolj nazorno upodobila prav televizija: potem ko je objavila, da se je proces začel, v klasičnem radijsko-speakerskem aranžmaju, je dolgo o procesu molčala; očitno je imela isti problem kakor pri prenosu nogometa — da bi namreč pokazala **preveč**; dokler ni proti koncu procesa le našla pravega režijskega prijema: in je prenesla **časopisno** poročilo, hkrati pa je kazala beograjsko „Palatu pravde“ **od zunaj**.

Sodni proces je po svoji lastni notranji logiki izjemno ustrezen za tako vlogo **alibija**: pred začetkom procesa je treba o sami zadevi molčati „v interesu preiskave“; med procesom samim je treba molčati, da ne bi „prejudicirali“; po koncu procesa je treba molčati, ker je sodišče, ki je neodvisno, pač „že vse povedalo“. A ob vsem tem molku je seveda še zadosti širok rob, ki dopušča prav politikantsko moralistično žuganje.

Tako približno so ravnali vladajoči mediji: samo da se ta igra ni posrečila. **Sama notranja logika pravnega diskurza je bila premočna za ideologijo vladajočih**: ravno s tem, da je ideologija vladajočih (medijev) jemala beograjski proces za alibi svojih političnih iger, je prišla v navzkrižje s pravnim diskurzom. Zato je častno razsodišče novinarskega društva obsodilo komentar v tedniku 7 dni kot nekorekten, zato je tudi ljubljanska regionalna sekcija odvetniškega društva protestirala proti pristranskemu poročanju s procesa in je opozorila poročevalce, naj se držijo znanih in že uveljavljenih pravil o poročanju s sodišč.

Celotna logika te družbene naprave, ki ji pravimo „beograjski dogodki“, je tako na videz obrobne spopade okoli poročanja s procesa potisnila v samo **središče** soočanja: ideologija vladajočih se je ujela v svojo lastno zvijačo — zakaj ti paralelni spopadi so se končali z mogočno zmago naprednega novinarstva in s tem z zmago vseh naprednih demokratičnih sil. Dosežki te zmage so se pokazali celo v tako okorelem občilu, kakršno je ljubljansko Delo: zadnja poročila s procesa so skušala biti kar se da korektna, in njihove nebuloznosti ne gre več pripisati ideološki manipulaciji, pač pa

¹² Že od spopadov v zvezi s šolsko reformo se namreč vse bolj razodeva, da vladajoča birokracija ne more več ohranjati svojih (razrednih) pozicij gospostva, **ne da bi kršila pravne norme** — ne da bi torej prihajala v konflikt s samo formo nevtralnosti vladajoče ideologije. V Problemih smo že pred leti pisali o nepravilnostih, ki so jih posamezni funkcionarji zagrešili ob preselitvi gimnazije Ivana Cankarja na Poljane; te nepravilnosti so bile predmet slovite interpelacije v mestni skupščini Ljubljane. Novejši zgled so nepravilnosti na področju javnega obveščanja, o katerih je pisal Matevž Krivic v spisu „Konkretna kritika trojnega funkcionarja“ (Problemi 246 (6—7), 1984); ko je Vrhovno sodišče SRS odločilo, da

mora to kritiko objaviti tudi časopis Delo, je škandalozno početje vodstva tega časopisa (gl. stališče uredniškega kolegija Dela, Problemi 250 (12), 1984) skupaj z neverjetnim ravnanjem tiskovnega sveta pri predsedstvu RK SZDL (ta svet je v svoji „novinarski“ polovici sestavljen izključno iz vodilnih ljudi pri časopisih, gl. analizo „Besede in ljudje“, Problemi 6—7, 1984) neposredno dokazalo pravilnost te teze, da se sedanje birokratsko gospostvo lahko dogaja samo še skoz kršitve pravnih predpisov. Boj proti birokratskemu gospostvu je še zmerom — in je vse bolj — „boj za obrambo demokracije, pravnega reda in ustavnosti“.

zgoj obrtni nesposobnosti „delovskega“ žurnalizma.¹³

Ko pa se je (vsaj na slovenskem jezikovnem področju) zlomila orkestracija medijske spremljave procesa pod taktirko ideologije vladajočih, tudi sam proces ni več opravljal svoje vloge pretveze in alibija za ideološko ofenzivo. Že s tem zlomom je proces dobil avtonomen status sodnega procesa, ki mora potekati po avtonomni pravni logiki. Ta njegov status pa je še okrepilo ravnanje obrambe in obtoženih na procesu samem. Zato se je funkcija alibija, ki naj bi jo v kompleksni ideološki situaciji opravljal beograjski proces, **premestila v sam sodni postopek**. Beograjski proces je postal **sam svoj alibi**.

Sodni proces je že po svojem pojmu visoko kodirano dogajanje, v katerem se vse dogaja po vnaprej določenih in nevtralnih pravilih — in kjer zlasti ni mogoče preiti iz ene faze v drugo, dokler niso za ta prehod izpolnjeni predpisani pogoji. Beograjski proces se je dogajal tako, da je vsaka naslednja faza skušala **za nazaj** vzpostaviti svoje lastne pogoje; vsaka naslednja faza je predpostavljala, **kakor da** so bile poprejšnje faze korektno izpeljane. Vsaka naslednja faza je bila potemtakem **alibi** za poprejšnje faze, ki bi morale biti njen lastni pogoj.

Funkcija alibija, ki naj bi jo opravljal beograjski proces, je bila **strukturna in sinhrona**: omogočiti bi namreč moral neko „trdno oporo“ za spremljajoče moralno-politične diskurze v javnih občilih in v javnosti nasploh. Ko je ta spremljava obnemogla, se je funkcija alibija preselila v proces sam — a tu je postala **časovna in diahrona**: elementi procesa naj bi s svojo golo iuxta-pozicijo v časovnem zaporedju drug drugega legitimirali. To pa je seveda v nasprotju s samim pojmom sodnega procesa, katerega diahronija je le časovno razgrinjanje vnaprejšnje sinhronne strukture. Tako da je beograjski proces navsezadnje pripeljal do **samo-razdejanja** političnega procesa; BP je bil praktična dekonstrukcija forsirane ideološke uporabe prava: zato lahko potrdimo izhodiščno „intuitivno“ misel, da je BP politični proces, ki je spodletel.

Prav groteskno zato delujejo tisti komentarji ob koncu beograjskega procesa, ki ne upoštevajo njegove temeljne splošnosti: v njih ideologija vladajočih zaostaja za svojim lastnim praktičnim polomom. Ti komentarji govorijo o procesu, kakor da bi se med njegovim začetkom in njegovim koncem nič ne zgodilo. Govorijo o procesu, kakor da bi procesa sploh **ne bilo**. V njih se je ideologija vladajočih procesu

že odrekla. Ta ideološka paralogika sicer implicitno priznava poraz ideologije vladajočih, a njen stratagem je izjemno nevaren: na eni strani vzpostavlja beograjski proces v **zgodovinski nesmisel**; s tem začenja travmatizacijo beograjskega procesa, podeljuje mu status, kakršnega imajo na primer v Sloveniji dachauski procesi. Prav to, da dachauski procesi še danes delujejo popolnoma travmatično, da so še zmerom „iracionalni“ in „nerazumljivi“, onemogoča racionalno zgodovino razrednih bojev pri nas; in to, da ni racionalne zgodovine razrednih bojev, poraja obskurantistično in mistificirano „borbo za lepšo preteklost“ — ohranja atavizme, v katerih se pretekli razredni spopadi reproducirajo v sedanji situaciji: torej na način, ki samega sebe blokira. Zato moramo storiti vse, da že danes napišemo racionalno zgodovino beograjskega procesa — to se pravi, da izdelamo njegovo materialistično analizo.

Na drugi strani ta groteskni stratagem dejavno prikriva poraz ideologije vladajočih in poskuša vzpostaviti ideološko situacijo, kakršna je bila **pred** beograjskim procesom. Skušaja torej vzpostaviti tisto situacijo, ki je pripeljala prav do — beograjskega procesa.

Biserni zgled takega grotesknega komentarja je prinesla Politika, prevedli pa so ga v Ljubljanskem dnevniku 11. 2. 1985. Komentar se začneja z besedami (mi podčrtujemo): „Sojenje trojici **zaradi sovražne propagande**...“, končuje pa se s temle odstavkom:

„V vsakem primeru, ko gre za **spodkopavanje in napade na našo ustavno ureditev**, kompromisov s storjenimi dejanji ni, in kot je pokazalo to sojenje, jih tudi ne bo!“

Prvi stavek komentarja pravilno povzema sodbo, ki je bila izrečena zaradi sovražne propagande; zadnji stavek pa podtika „spodkopavanje ustavne ureditve in napade nanjo“ — to se pravi, ohranja prav tisto tezo, ki jo je javna tožba **na samem procesu opustila**. Komentar Politike je pristen ideološki diskurz, ki ga obvladujejo mehanizmi nezavednega: kakor nezavedno tudi Politika ne pozna protislovja. Beograjski proces v politikinem komentarju zares deluje kot alibi za fantazije, ki s samim procesom nimajo nikakršne zveze (razen te, da ga potvarjajo).¹⁴

Ideologija, ki je pripeljala do beograjskega procesa, živi še naprej svoje vampirsko življenje — razlog več, da pretrgamo s šamanizmi in se lotimo materialistične analize kot orožja v boju za demokracijo, pravno državo in ustavno ureditev.

¹³ Na tem kraju se ne bomo podrobneje spuščali v sicer izjemno pomembno dejstvo, da je neuspeh izvirne ideološke nakane „beograjskih dogodkov“ posledica **razrednih bojev** in izjemnega angažiranja jugoslovanske demokracije javnosti; prav tako ne bomo podrobneje obravnavali sočnanj, ki so afirmirala relativno **avtonomno** vlogo pravnega diskurza in s tem onemogočila morebitno ideološko orkestracijo v vladajočih občilih. Razlogov za to odločitev je cela vrsta — načelni razlog je pač v tem, da pričujoči spis sodi k tem bojem samim in v njih zavzema popolnoma opredeljeno stališče.

Vseeno pa moramo opozoriti, da se objektivno poročanje z beograjskega procesa, poročanje, ki BP ni jemalo za alibi za ponovno obujanje te ali one avtoritarne ideologije, ni omejevalo **samo na alternativne medije**. Poročanje v Delu je sicer dolgo časa zbujalo upravičeno negodovanje, a na sestanku novinarskega aktiva Dela smo zvedeli, da je že v začetni fazi Delo močno prirejalo (tj. „nevtraliziralo“) Tanjugova poročila, kolikor jih je povzemalo. V zadnji fazi pa se je njihov dopisnik sploh trudil, da bi bil korekten. Tudi prispevki, ki jih je o BP in o z njim povezanih temah objavljali Teleks, so se odlikovali s treznostjo in razsvetljeno objektivnostjo. Sklepni komentar o BP (Bojan Plešec, „Sodba odpira nova vprašanja“, Teleks, 7. 2. 1985) pa je sploh zgled obrtne večine in politične prenicljivosti. Tudi pisec tednika 7 dni Mirko Lorenci je v posebnem komentarju pošteno priznal spodsrljaj svojega časnika in se zavzel za strpno in korektno obveščanje s procesa in ob morebitnih podobnih dogodkih v prihodnosti (31. 1. 1985).

Navedli pa bomo odlomek iz „Stališča častnega razsodišča Društva novinarjev Slovenije“ (7 dni, 31. 1.), ker daje zgoščeno diagnozo o medijski situaciji v nekem določenem trenutku — o situaciji, ki je tudi po zaslugi tega stališča danes v veliki meri že premagana.

„V razpravi je Častno razsodišče ugotovilo, da ne gre za osamljen zgled tovrstnega poročanja, temveč nasprotno — za ustaljen način pisanja v slovenskih in jugoslovanskih javnih občilih v času, ko je bil omenjeni članek objavljen (piščevo opomba: objavljen je bil 7. 11. 1984). Razsodišče meni, da to ne zmanjšuje odgovornosti novinarjev in urednikov za dosledno upoštevanje načel Kodeksa in zakonov, opozarja pa na zvezo z ozračjem, ki je nastalo v javnosti ob beograjskem procesu tudi zaradi neodgovornih izjav nekaterih vodilnih družbenopolitičnih delavcev.“

¹⁴ Mehanizem tega komentarja je natančno isti, kakor je bil tisti, ki je pripeljal do naslova v Delu: „Denarna pomoč za obsojene na dachauskih procesih“; kakor da ne bi bilo prav v dokumentu, ki ga članek pod tem naslovom povzema, ponovno navedeno, da so bili ti obsojenci **rehabilitirani**, kakor da ne bi prav ta dokument določil izplačila denarnega **nadomestila**. To je tudi tisti mehanizem, s katerim so sprožili čistko na Radiu Student na podlagi neresnične obtožbe, da naj bi predvajal „nacistično himno“. Čeprav je bila že med hajko dokazana neresničnost obtožbe, je prišlo do nedopustnih ukrepov, katerih posledice **še zdaj niso odpravljene**. Zaenkrat tudi še nismo zvedeli, da bi poiskali krivce za to krivično gonjo in jih poklicali na odgovornost.

De la démocratie en Yougoslavie

Tomaž Mastnak

*Es erben sich Gesetz und Rechte
wie eine ew'ge Krankheit fort,
Sie schleppen von Geschlecht sich zu Geschlechtern
und rücken sacht von Ort zu Ort.
Vernunft wird Unsinn, Wohltat Plage,
Weh' dir, dass du ein Enkel bist!
Vom Rechte, das mit uns geboren ist,
Von dem ist leider nie die Frage.*

Težko bi bilo najti družbeno institucijo, ki bi bila v zadnjem času v teh krajih tako izdatno mišljena in tako malo domišljena, kot je beograjski proces (nadalje: BP). Zdi se, kot da bi privlačil mišljenje samo zato, da bi ga pahnili v obup. Res preveč preproste so razlage, ki pravijo, da je BP zarisal meje svobode misli. Morda je bila ta namera ena od vlog v igri, vendar pa je pomembnejše nekaj drugega: BP je nagnal mišljenje, da si je samo, svobodno in avtonomno, začrtalo meje. Pokazalo je, do kam seže, in izkazalo se je, da ta dosežek ni tako velik; da institucijo procesa komajda doseže in da so rezultati spopada z njo precej kilavi.

Že navedena razlaga, ki sploh ni redka, sporoča več, kot bi hotela. Avtor razlage namreč ni kaka institucija državne represije ali ideologije, pač pa institucija svobodne družbene misli. Izrekli so jo intelektualni nasprotniki sojenja; izrekli so tisto, česar država — še — ne sme izreči (in ji tako niti ni treba reči), pripisali so ji intelektualno dostojanstvo, sami pa s tem opustili intelektualno delo: meglena zunanja prisila naj ne bi dovolila misliti, prepoved je tu in kritični duh se ji podredi. Padel je v boju, še preden je stopil vanj. Je to samoupravna teorija? — Tisti, „k'terih rama se ukloniti noče“, pa so vse prepogosto ugotavljali, da se BP ne da misliti.

BP še traja. Trije obsojeni so se pritožili na višjestopenjsko sodišče, usoda preostalih dveh obtoženih ni jasna. Tudi „spremljajoči“, „širše družbeni“ procesi, tako ali drugače povezani s sojenjem v Beogradu, se še niso iztekli. Nastopil je čas analiz in razmisleka, ki ga moramo razumeti ne kot pripravo na nadaljnji boj, marveč kot nadaljevanje boja. Ponašamo: sociološko — torej niti pravn(i)ško niti politično — gledano BP ni sodil mišljenju. Prisilil je mišljenje, da si sodi samo. Ta sodba še ni izrečena. Smrtna obsodba pa bi bila, če bi nehali misliti.

I. Beograjski proces ni stalinističen proces

Eden od vidikov radikalnega antiintelektualizma državne represije je, da določene intelektualne produkcije — s tem ko jih inkriminira — iztrže iz sfere intelektualne kritike. Kritizirati delo inkriminiranega ali obsojenega bi delovalo, pa če bi bila kritika še tako intelektualna (teoretska, strokovna, kul-

turna), še tako nepolitična, kot politična obsodba inkriminiranega ali obsojenega. Takšna kritika bi sodelovala z državno represijo. Molk o intelektualnih izdelkih inkriminiranih, ki pogosto kličejo po strokovni kritiki, je pristajanje na zastoj intelektualnega dela. Živi intelektualci strokovno crkujejo pod državno represijo, mrtve teorije pa tlačijo tiste, ki so na prostosti.

Državna represija ubija intelektualno delo, ker vsiljuje vprašanja, ki so brez intelektualne dignitete (politična policija je lahko inteligentna, tudi zelo inteligentna, ne more pa biti intelektualna), vendar neposredno — in posredno — zadevajo intelektualno produkcijo. Ubija tudi, ker blokada teoretske kritike, brez katere ni razvoja teorije, in nenehna potreba po političnem angažmaju proti zatiranju svobode mišljenja, tiska, govora — sčasoma zabrišeta razliko med intelektualno produkcijo in političnim odporom intelektualnih producentov (pri tem politični odpor ni nujno intelektualna produkcija, medtem ko je intelektualna produkcija v taki konstelaciji vselej tudi političen odpor, vendar pa niti izključna niti zadostna forma tega odpora). Tako v posameznikovem delu kot v komunikaciji med intelektualnimi producenti — prav lahko se zgodi, da tudi tisti, ki nasprotujejo politični represiji nad intelektualnim delom, postanejo tožilci in policaji med sebi enakimi. V takih razmerah je življenjskega pomena, da se ne opusti (povsem) intelektualne produkcije, da se diferencira med različnimi ravni angažmaja, vendar tudi na posameznih ravneh.

To naj bi bila „politična“ utemeljitev kritike ene najpogostejših kritik BP — tiste, ki pravi, da je BP stalinističen (ali tudi neostalinističen) političen proces. Navesti želimo nekaj elementov, ki nasprotujejo tej tezi oziroma takšni oceni in opozarjajo na razlike med BP in stalinističnimi procesi (nadalje: SP). („Klasična oblika“ SP so veliki politični procesi v letih 1936-38 v Sovjetski zvezi. SP so bili v Sovjetski zvezi tudi predtem; prav tako so se dogajali v tej deželi ter v „deželah ljudske demokracije“, vključno z Jugoslavijo, po II. svetovni vojni. V tem tekstu bomo upoštevali, že zaradi preglednosti, predvsem „klasiko“.)

1. Pravna konstitucija

Prva razlika je v pravni konstituciji SP in BP. O pravni konstituciji lahko govorimo: tako SP kot BP so bili zakoniti, vmeščeni v obstoječo zakonodajo, in so potekali v določenih pravnih formah.¹ SP so bili v tem pogledu uspešnejši: v javni demonstraciji ni prihajalo do trenj. Javna demonstracija predpostavlja pripravo sodne predstave in zakonsko določeno prakso sodnega dokaza, ki je nosilna komponenta izpeljave javne sodne prireditve.

a) Obdelava akterjev

S pripravo sodne predstave razumemo najprej obdelavo akterjev. Nosilci javne tožbe in sodniških odločitev z visoko državljansko zavestjo so v socializmu naravna predpostavka. Gre torej za obdelavo obtoženih in prič. To nalogo je v obeh primerih opravila policija; se pravi, da je policija neposredni ustvarjalec sodne predstave. Na BP³ so to izpričale nekatere priče pred sodiščem: javno so izpovedale, da so bile njihove izjave v preiskovalnem postopku na policiji izsiljene s psihičnimi in tudi fizičnimi pritiski.⁴ Takšni pritiski so bili normalna metoda dela sovjetskih preiskovalcev; nikdar pa se ni zgodilo, da bi priče tožilstva pričale v nasprotju s scenarijem — da bi na predstavi odpovedale. Na BP se je našla vsega ena priča, ki je govorila v prid tožbe.⁵ Na osnovi tega še ne moremo sklepati, da ni bilo scenarija (čemu sicer izsiljene izjave?), pač pa morda — kako čudno se sliši! — na večjo humanost jugoslovanske policije oziroma, če prevedemo v manj ideološki jezik, na določeno družbeno kontrolo njenega dela, ki zagotavlja generalno relativno večjo varnost državljanov.⁶

Po drugi strani ni znano, da bi bila s silo pridobljena kakšna priznanja obtoženih.⁷

Že na podlagi tega lahko zapišemo prvi sklep: BP se razlikuje od SP po tem, da so montaži postavljene bistveno ožje meje.

b) Priznanje krivde

Ključni moment v dokaznem postopku stalinskega prava je bilo priznanje krivde. Eden od sodobnih analitikov je sovjetske procese 30. let opisal takole: „Vsi procesi proti političnim nasprotnikom, dejanskim ali domnevnim, se pravi vsi procesi, ki so potekali javno, so bili pod Stalino vladavino monotono identični: navedenih nobenih dokumentov, nobenih materialnih dokazov, ničesar pisnega, vsi dokazi omejeni na 'spontana' in 'prostovoljna' priznanja vselej enako spokorjenih obtožencev.“⁸ Hudo pomanjkanje materialnih dokazov je bilo opaziti tudi na BP, vendar je to delalo tožilcu in sodišču velike preglavice; to je bila šibka točka procesa;

zgodilo se je celo, da je morala biti obtožnica med samo obravnavo spremenjena — in to potem, ko se je tožilstvu poprej, vendar prav tako med dokaznim postopkom, tak poskus revizije, in to z nasprotnim predznakom, izjalovil — in da je bila proti enemu od obtoženih kar spotoma umaknjena. Na SP odsotnost materialnih dokazov ni oteževala dela sodišču, marveč ga je naravnost olajševala: materialnih dokazov ni bilo, ker niso bili potrebni. Zadoščalo je subjektivno priznanje krivde obtoženega. Vyšinskij je to „teoretsko utemeljil“. „Nihče, ki je pri zdravi pameti,“ je razlagal, v primerih, ko gre za zaroto proti državi, ne more zahtevati materialnih dokazov. V takih primerih so bila sovjetska sodišča „upravičena sprejeti obtožbo na temelju izjav in pojasnil obtoženih in prič.“⁹ Institucije priznanja krivde na BP ni bilo. S tega vidika bi BP prej spominjal na ameriške sodne procese (denimo proti J. Hillu ali Saccu in Vanzettiju)¹⁰ kot na sovjetske.

c) Praksa obrambe

Bistvena razlika med SP in BP je v praksi obrambe. Na SP je obramba le estetskega pomena: ustvarja videz formalne popolnosti pravne zgradbe procesa. SP so kot Marxovi spisi: umetniška celota.¹¹ Obramba deluje na njih po scenariju; je sestavni del državnega aparata. Brani proces, ne obtožene; ga gradi. Na BP je bila obramba avtonomna in je obtožene v resnici branila. Bila je predstavnik civilne družbe, ne državnega aparata (politične države). Kot taka je bila glavni nosilec pravne ureditve in glavni branilec zakonitosti na procesu.

To je bila nepogrešljiva točka napadov državnega ideološkega aparata. Obramba — obtoženi, ki so se branili, in odvetniki, ki so jih branili — so postali predmet moralističnih diskvalifikacij; to, da so (se) branili, je postal njihov dodatni greh.¹² In ne sme nas čuditi, da se je prst vladajoče ideologije uperil prav v ta greh: lahko ga je bilo dokazati, medtem ko je postajalo dokazovanje deliktov, ki jih je navajala obtožnica, z vsakim dnem procesa težje. Kolikor manj je bilo doka-

ti, kar je dajalo vtis pritiska.“ (Cal. iud. III.) Eni od prič so grozili, „da ga bodo zasliševali“ (tudi 15 ur, če bo treba).“ (Delo, 15. 12. 1984.)

Tožilec je v sklepnih besedi izjave okarakteriziral za „govornice“, katerih namen je bil zbuditi vtis, da je postopek nezakonit.“ (Delo, 31. 1. 1985.) Dokaz: „Kako so obtoženi pritiskali na sodišče, pričajo kazenske ovadbe zoper zaporniške čuvaje (...). Čeprav obramba trdi nasprotno, je bila preiskava pravilna in na priče ni nihče izvajal pritiska. To potrjuje informacija, da je tožilstvo zavrnilo kazenske ovadbe prič, ki so se pritožile zaradi fizične prisile v predhodnem postopku.“ (Favete.) Takšne moči „potrjevanja“ priče, obtoženi, obramba seveda nimajo. Predsednik sodnega senata pa je v vprašitvi kazni preprosto izjavil, da so „izpovedi večine prič delovale ne le nepričljivo“ — pač niso potrjevale obtožnice — „temveč celo zlonamerno.“ (Delo, 5. 2. 1985.)

5. „Jz dneva v dan je bilo namreč manj jasno, kakaj so klicane te priče kot priče tožilstva, saj ne le, da niso potrjevale navedbe obtožnice, pač pa so izražale odkrito zaupanje nad tem, da so ti ljudje“ — obtoženci — „(sploh pa kot skupina) na obtožni klopi in celo da so te, tako imenovane: 'svobodne univerze' (...). Sploh inkriminirane“ (Incident). „Priče so torej demantirale vse navedbe obtožnice v celoti.“ (Qui nimum.) Tožilstvo na noben način ne uspeva, da bi dokazalo, da so obtožbe, ki bremenijo šesterico, resnične. Do 'novolne' prekinitve sojenja je sodišče zaslišalo 15 prič. Niti ena od njih ni z ničemer potrdila navedb, zapisanih v obtožnici. Tudi vse v januarju zaslišane priče — razen Slavenka Čovića — so zanikale, da bi pri srečanju svobodne univerze šlo za kakšne ilegalne sestanke.“ (B. Plešec: „Proces brez konca.“ Telex, št. 4, 24. 1. 1985, str. 10.) Edina „prepričljiva“ in „dobronamerna“ priča je dajala na obravnavi protislovne izjave (igl. ibid. ter Delo, 12. 1. in 15. 1. 1985) ter, med drugim povedal, da med poprejšnjim zasliševanjem ni vedno govoril resnice.“ (V Telexu: „da je med preiskavo lagal“, „glede nastopa na sodišču pa je dejal, da ima razlog, da pove vse, kot je res.“ Čeprav je bilo to pričevanje javno povzdignjeno kot „poduk o tem, kako pričati“, je obramba zahtevala, naj priče (ker pač ni „vedno govorila resnice“) kaznujejo; sicer pa ji je bilo onemogočeno zasliševanje te priče. (Delo, 15. 1. 1985.) Eden od obtoženih je dejal, da je ta vzorna priča „pripadnik varnostnih organov.“ (Delo, 16. 1. 1985.)

6. Ta varnost državljanov pred policijo ni neomejena. V zadnjih letih je bilo mogoče zaslišati v dnevnem tisku več poročil o t.i. prekoračitvah službenih pooblastil organov UJV. Tudi smrt Radomirja Radovića — enega od 28 aretiranih aprila 1984 v Beogradu — še ni dovolj pojasnjena; dosedanje informacije o vzrokih smrti so bile kontradiktorne. Izšledki morebitne preiskave pa doslej niso bili posredovani javnosti. S. Dolanc, takratni zvezni sekretar za notranje zadeve, na javna vprašanja v zvezi z Radovićevo smrtjo ni odgovarjal; kmalu za to tudi ni bil več odgovoren, ker se mu je mandat iztekel in je bil imenovan za predsednika sveta za varstvo ustave. O. Djordjević: „Šef politične policije za Srbijo“, avtor prvega sporočila o vzrokih smrti R. Radovića, ki ga je Inštitut za sodno medicino zavrnil kot lažno, je bil približno v tem času nagraden in je prejel javno priznanje. (Gl. Qui nimum.)

7. Izjava, da so drugoobtoženi Milica in njegovega odvetnika „v prostori javne varnosti preteptali“ (Delo, 16. 1. 1985), ne govori o izsiljevanju priznanja. Poročila, da so pripadniki organov za notranje zadeve pretepli Milicevega sina, in mu grozili, da bi se njemu in njegovemu očetu lahko kaj zgodilo“ (B. Plešec: cit. članek Telex, št. 4, 24. 1. 1985, str. 10), govorijo o obnem zastraševanju, ne pa o izdelovanju dokaznega gradiva. — Izjava enega od odvetnikov, da so njega in Milica neznanca v neki beograjski gostilni napadli, češ da sta Džilasova plačanca (Delo, 25. 12. 1984), prav tako sodi v drug register — bolj bi bila zanimiva za antropologa Jugoslavije kot za pravoznanstvo.

8. M. Shachtman: Behind the Moscow Trial. Pioneer Publishers, New York 1936, str. 36. 9. A. Ja. Vyšinskij: Gerichtssreden. Dietz Verlag, Berlin 1951, str. 615/616. — A. Ja. Vyšinskij: Theorie der gerichtlichen Beweise im sowjetischen Recht. VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin 1955, str. 281.

10. G. L. Adamci: Dinamit. Založba Borec, Ljubljana 1983. — A. Souchy: Schreckenherauschritt in Amerika. Reprint, Verlag Impuls, o.O., u.J. — W. M. Kunster: Berühmte Strafprozesse in den USA. Artica Verlag, Hamburg 1978. Etc.

11. „Whatever shortcomings they may have, odlika mojih spisov je, da so umetniška celota.“ (Marx Engels, 31. 7. 1865, MEW 31, str. 132.)

12. Gl. Močnikove „Elemente za branje“ v tej številki Problemov.

13. Delo, 10. 11. 1984 — Na anonimni članek s tem naslovom je reagiral P. Srakar v Mladi-

1. Na to je treba opozoriti, ker še vedno deluje interpretacija, ki jo je inavguriral tajni referat Hruščeva na XX. kongresu KPSZ, da naj bi bilo v političnih procesih 30. let — pa tudi sicer — za „kršitev socialistične zakonitosti“. Dejansko pa je stalizem operiral na zakonski osnovi. Če bi je moral kriti kak zakon, ga je raje revidiral, potem pa „uresničeval“; bistveno vlogo v konstituciji stalinske družbene ureditve so imele prav zakonske reforme. Na ideološki ravni je v tem pogledu zanimiva interpretacija znanje Leninove definicije diktature proletariata kot „oblasti, ki se opira neposredno na nasilje, ki ni z ničemer omejena, ki ni utešena in z nikakršnimi zakoni, nikakršnimi absolutnimi pravili“ (Lenin: Sočinenja, izd. vtoroe, Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Leningrad—Moskva 1926—1932, zv. XXV, str. 441; prim. Polnoe sobranie sočinenij, izd. pjalce, Izdatel'stvo političeskoj literatury, Moskva 1958—1965, zv. 37, str. 245, kjer ta oblast „ni zavezana nobenim zakonom“), ki jo je podal Vyšinskij: „Zadostuje, če opozorimo na številne Lenineve in Stalinove izjave o pomenu natančnega izpolnjevanja sovjetskih zakonov in vzdrževanja discipline, ki jo odreja sovjetski zakoni.“ S tem je definitivno zavrnil „buržoazio in njene agente“, ki so hoteli navedeno Leninovo izjavo razlagati kot opravičevanje samovolje in zakonitosti. (A. Ja. Vyšinskij: Učenje Lenina-Stalina o proletarski revoluciji i gosudarstve. V: Jubilejnyj sbornik. Posvjaščennyj tridtsatiljetiju Velikoj Oktjabrskoj socialističeskoj revoluciji. Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva—Leningrad 1947, zv. 1, str. 20.)

2. Edina izjema je bil Krestinskiy — gl. M. Britovšek: Carizem, revolucija, stalizem. Gankarjeva založba, Ljubljana 1980, zv. 2, str. 249.

3. Glavni vir informacij o BP je za ta tekst poročanje Mladine in Radia Student. Da bi bilo citiranje ekonomično, bom uporabljal naslednje okrajšave:

Cal. iud. I — V. Brišček, B. Leskova: „Caluminare iudicatur semper aliquid haeret“. Mladina, št. 41, 42, 29. 11. 1984, str. 6—7.

Cal. iud. II — V. Brišček, B. Leskova: „Caluminare iudicatur semper aliquid haeret“. Mladina, št. 43, 6. 12. 1984, str. 12—13.

Cal. iud. III — B. Leskova: „Caluminare iudicatur semper aliquid haeret“. Mladina, št. 44, 13. 12. 1984, str. 16—17.

Qui nimum — B. Leskova: „Qui nimum probat, nihil probat“. Mladina, št. 45, 20. 12. 1984, str. 6—7.

Incident — V. Brišček: „Incident in foveat qui primus fecerat illam“. Mladina, št. 4, 31. 1. 1985, str. 14—15.

Favete — G. Suhadolc: „Favete linguis“. Mladina, št. 15, 18. 4. 1985, str. 46—47.

Si duo — G. S.: „Si duo faciunt idem, non est idem“. Mladina, št. 16, 25. 4. 1985, str. 44—45.

Informacije, ki jih je posredoval Radio Student, ne moremo citirati, ker niso nikjer javno zapiseane, poslušali pa smo dnevna poročila iz Beograda ter kontaktni oddaji 28. 11. 1984 in 26. 3. 1985. O BP se je govorilo, bolj ali manj neposredno, tudi v številnih drugih oddajah. — Tretji poglaviti vir je bilo Delo.

4. Nasilje je bilo uporabljeno že med zaslišanji po aretaciji 28 udeležencev svobodne univerze 20. 4. 1984: „pet zaslišancev priča o fizičnem nasilju v zaporu, Jovica Mihajlović je poskušal narediti samopomor v zaporu (povedel je stekla svojih združenih očali, dva pa sta kazensko ovadila preiskovalce. Eden od aretiranih, Radomir Radović, je „uradno umrl zaradi prevelike količine sedativov“...“ (Cal. iud. III.)

Po uvedbi preiskave proti „šesterici“ maja 1984 so „zasliševali, po pooblastilu preiskovalnega sodnika, udeleženci državne varnosti, in to v prostorih Centralnega mestnega zapora (oboje ni običajno)“ (ibid.) Sodišče je poskušalo to neobičajnost z mnenjem, „da je bilo to nujno zaradi soodenja prič in osumnikov“, kar je „Imširović demantiral, ker so od 112 prič soodili samo eno.“ (Qui nimum.)

zov za obtožnico, toliko več jih je bilo za „greh“ obrambe. Državni aparati so morali, če so se hoteli izmazati iz zagate, ta prepada premostiti, povezati ta dva bregova tožbe. Čarobna formula se je glasila: „Obrambo skušajo zlorabiti za propagiranje svojih stališč.“¹³ Ker so bili obtoženi v zadnji verziji obtožbe inkriminirani in slednjič obsojeni prav zaradi „svojih stališč“, je resnično te formule izrekel seveda tožilec: imenoval je tri izmed obtoženih, ki so, po njegovem mnenju — pri čemer mnenje agentov državnega aparata nikdar nima vrednosti mnenja, marveč kar „objektivne vrednosti“ — „poskušali“, „da bi sojenje izkoristili za sovražno propagando“.¹⁴ Govorci in trobila državnih aparatov so od vsega začetka ideološko pripravljali teren za represivno resnico tako, da so uganjevali, kako da si obramba prizadeva, „da bi s formalno-pravnimi zapleti podaljšala čas do začetka sojenja“,¹⁵ kako da obramba „nenehno moti obravnavo“¹⁶, kako da „z različnimi pripombami in predlogi“ (denimo „s številnimi drobnimi pripombami k zapisniku, ki prav zares niso imele nobenega bistvenega pomena“) „ovira normalen potek sodnega procesa“¹⁷ ipd. — da bi zopet tožilec sklenil, kako da so „zagovorniki 'izvajali pritisk' na sodišče“.¹⁸ V duhu ohranjanja revolucionarnih tradicij ni umanjala niti insinucija, da obramba uprizarja pač predstavo za opazovalce iz tujine.¹⁹

Avtonomnost obrambe dokazujejo tudi — sicer per negationem in brane simptomalno — nekatere „tehnične podrobnosti“ priprave in vodenja BP. Najprej eliminiranje možnosti, da bi advokat S. Popović nastopil kot zagovornik — preventivno je bil določen za pričo.²⁰ Zatem stalno prisotno vprašanje, ali bo odvetnik V. Šeks lahko (do konca) branil na tem procesu; tožilec se ni obotavljal na neko Šeksovo izjavo odgovoriti z opozorilom, da bi ta advokat že moral biti na prestopanju kazni.²¹ Potem začasni suspenz advokata D. Demšarja²² ter sicer kazni izrečene predstavnikom obrambe.²³ Nadalje večkratno nastavljanje „branilcev po službeni dolžnosti“, pri čemer se je zgodilo, da sodišče takega „uradnega zagovornika“ ni razrešilo, tudi ko za njegovo angažiranje ni bilo (več) razloga.²⁴ Eden od teh „uradnih zagovornikov“ je pohitel s predlogom, ki bi ga bilo mogoče razumeti kot poskus psihiatrizacije procesa (kar je pogost prijem na poststalinških socialističnih političnih procesih).²⁵

Takšni revolucionarni posegi niso imeli večjega uspeha in niso mogli determinirati delovanja obrambe. Vendar tožilec prav tako ni popustil in je v sklepih besedi obtožil zagovornike, „da so se identificirali z obtoženimi in njihovimi stališči do naše družbe. Vse to so počeli z željo, da bi se naša, predvsem pa tuja javnost prepričala, da v Jugoslaviji ni svobode in demokracije, kar se ujema z nastopi nekaterih obtoženih na ilegalnih sovražnih sestankih.“²⁶ To je grob napad na neodvisnost obrambe, konkretno pa tudi na zagovornike na BP osebno, tako da je na mestu vprašanje odvetnika S. Perovića v sklepnem govoru: Kaj se bo po procesu zgodilo z nami?²⁷

ni (št. 40, 22. 11. 1984, str. 13) in med drugim zapisal, da ne verjame, da bi Delove uradnike — ki so takšno manipulacijo javnosti objavili — lahko „presenetilo dejstvo, da ima na takih procesih tudi obramba svojo besedo.“

14. Favete, str. 47.

15. Delo, 7. 11. 1984.

16. Delo, 16. 11. 1984.

17. Delo, 8. 12. 1984. — Prim. tudi sovražno pamflet S. Đukića, ki ga je obravnavalo in obsodilo Časno razsodišče Društva novinarjev Slovenije (dalje: DNS), v katerem pisec podtika, da so „obtoženci in njihova obramba izkoristili vse možnosti, da bi s formalno-pravnimi burkami podcenjevali sodišče in tako pridobili čas“, da so s tem „hoteli doseči podaljšanje in ustvariti sporno vzdušje“, da je „več kot jasno, da so si obtoženci pakele 'proceduralni zahteve' izmislili samo zato, da bi diskreditirali sodišče in poskušali prepričati javnost, da sodišče pri svojem odločanju ni avtonomno, ampak se ravna po ukazih predstavnikov oblasti in partije.“ (7D, 7. 11. 1984; prim. „Poročanje iz beograjskega sojenja pred razsodiščem“, Mladina, št. 4, 31. 1. 1985, str. 4.) — Zanimivo je, da so si uradni poročevalci jemali pravico razsojati o pravnih vprašanjih z obravnave ter svoje strokovno nekompetentne žurnalistične ekspertize uporabljali za diskvalifikiranje in malone inkriminiranje obrambe. V odgovoru na anonimni Delov članek, ki smo ga maloprepričali, je bralec D. Kovač zapisal tudi tole: „Prispevek preko Tanjuga o procesu 'šesteric' (...) po mojem mnenju nadaljuje z dosedanjim omalovaževanjem vseh procesnih dejanj obtožencev in njihovih zagovornikov. Zlasti so na udaru zagovorniki (...) Skratka iz prispevka, pa tudi iz vseh prejšnjih Delovih prispevkov o tem dogodku, so zagovorniki predstavljeni bralecem kot nezasišane osebe, ki z nedopustnimi metodami ovirajo delo odločujočega senata okoliškega sodišča v Beogradu.“ (Spor o poročanju s procesa šestere, Delo, 15. 12. 1984 — v pp. 29, začuda tiskano kar v Delu, ne pa v kateri od revij, ki morajo nenehno dajati prostor pisnom bralecev Dela.)

18. Favete, str. 47.

19. Delo, 8. 12. 1984.

20. Cal. iud. III.

21. Delo, 8. 1. 1985. — O Šeksu gl. intervju z njim v Mladini, št. 1, 10. 1. 1985, str. 10—12, ter B. Lesković: „Primer advokata Šeksa“, Mladina, št. 3, 24. 1. 1985, str. 16—17. Denunciant: „Šeks je medtem, kljub slabemu zdravju in številnim prošnjam, naj se ga oprsti prestajanja kazni, že na jetniški hrani.“ — Kot zanimivost: ko je Šeksu, potem ko je na eni od obravnave doživel srčni napad, poslalo v sodni dvorani spet enkrat slabo

d) Procès de rupture

Do naslednje razlike bomo prišli z naslonitvijo na Vergesovo razlikovanje med **procès de connivence** in **procès de rupture**. Prvi so tisti procesi, ki načelno izhajajo od legitimnosti veljavne pravne ureditve, medtem ko ji drugi oporekajo in ji postavljajo nasproti kako drugo legitimnost. „Temeljna značilnost, ki tvori stil kazenskega procesa, je obtoženčevo zadržanje do javnega reda. Če ga sprejema, je proces mogoč. Nastane dialog med obtoženim, ki se zagovarja, in sodnikom, katerega kvaliteta se spoštuje. Če pa obtoženi to zavrača, juristični aparat razpade in imamo 'procès de rupture'.“²⁸

SP so **procès de connivence**, in to brez „ostanka“, BP je načelno tudi **procès de connivence**, med samim potekom procesa pa so vanj intervenirali elementi **procès de rupture**, in to na zelo zanimiv način: elemente „preloma“ so vnašali predstavniki tožbe in sodišča v restriktivni praksi vodenja procesa (ne pa, vsaj na prvi pogled ne, v deklarativnih izjavah, s katerimi niso utemeljevali samo sodbe, marveč tudi dolgo in mučno pot do nje).

Obtoženci so vztrajno ponavljali in dokazovali svojo zvestobo ustavi (in ustava velja za najvišji zakon) in spoštovanje zakonitosti, in sicer na dveh ravneh. Po eni strani so izpričevali, da je njihova dejavnost v času, v katerem naj bi bili po mnenju obtožnice zagrešili nedovoljena dejanja, vseskozi potekala strogo zakonito, striktno v okvirih ustavno določenih pravic in dolžnosti. Ne samo, da ustave niso nikdar in nikjer kršili, marveč so se zavzemali za njeno spoštovanje in realizacijo, ustavo so tako rekoč prakticirali. Sklep, ki se ponuja iz takega stališča: če obtoženi niso delovali protizakonito in če so bili kljub temu obtoženi, potem bi veljalo, da je v nasprotju z zakonitostjo intervencija državnih represivnih aparatov.²⁹ Po drugi strani so obtoženi med samim potekom procesa nenehno zahtevali dosledno spoštovanje ustreznih pravnih predpisov, stalno so opozarjali na postopke tožilstva in sodišča, ki so po njihovem mnenju kršili te predpise, in terjali, da se te kršitve in napake popravijo in odpravijo. Obtoženi in njihova obramba so izdatno in konsekvntno uporabljali pravna sredstva, ki jih predpisuje oziroma dovoljuje zakon, medtem ko je sodišče postopalo v tem pogledu zelo restriktivno.

Elementi **rupture** so razpoznavni že v pripravi procesa, pred sodno obravnavo. V točki a) smo navedli nekaj izjav, ki pričajo o nezakonitih metodah pridobivanja izjav priči; obtoženim je bilo oteženo seznanjanje z vsebino sodnih spisov,³⁰ obstajale so različne variante obtožnice (namreč: „različne variante“ prve verzije obtožnice), kar naj bi kazalo na falsificiranje,³¹ enemu od obtoženih pa obtožnica sploh ni bila vročena.³²

Obtoženi so obtožnico zavračali, vendar ne v imenu kake druge legitimnosti, ki bi bila nasprotna pozitivno obstoječi, pač pa z argumenti, da je nesmiselna, nelogična in protislovnost. Trdili so, da obtožnica ni dokazala, da so kršili za-

(kar se je dogajalo tudi članom senata), je predsednik sodnega senata menda ocenil to za „zloto“ (Delo, 23. 1. 1985.)

22. Drago Demšar iz Ljubljane pa je opozoril sodnika, da krši zakon o kazenskem postopku. Sodnik je Demšarja prekinil, še preden je uspel povedati do konca in zahteval, naj sede. Demšar je to odklonil, ker je dobil besedo in ga je sodnik prekinjal. Sodnik je ugotovil, da si je Demšar sam vzel besedo, da to ni prvič, in sprejel odločitev, da ga je treba odstraniti s sojenja.“ (Cal. iud. III.)

23. Gl. poročila v dnevnem tisku.

24. Prim. Delo, 23. 1. 1985. — Gl. sicer poročila v Delu ter incident.

25. B. Plešec, cit. članek. — To sicer ni samo problem BP; gl. Z. Skušek-Močan: „Kdo nas pošilja v p.m.?“, Mladina, št. 37, 25. 10. 1984, str. 6; spominjamo tudi na afero v TIK Kobari, ko je direktor dal prisilno hospitalizirati urednika tovarniškega glasila, in polemike v tisku, ki so sledile z določeno fazno zamudo.

26. Favete. — Zgovorno je vztrajanje pri kvalifikaciji „ilegalni sovražni sestanki“, čeprav je prva verzija obtožnice padla prav na tej točki.

27. Si duo.

28. J. M. Vergès: Konfrontation oder Anpassung. Verteidigungsstrategien in politischen Prozessen. EVA, Frankfurt/AM 1979, str. 10. (Francoski izvirnik: De la stratégie judiciaire. Ed. de Minuit.)

29. Ta možni sklep je seveda oteževal položaj obtoženih. Državno sklepanje začnjenja namreč na drugem koncu: pri represivni intervenciji. Logična moč predpostavke enega in drugega sklepanja je sicer enaka. Vendar intervencija državnega represivnega aparata ne more biti le formalno logična kategorija; v sebi ima skoncentrirano ekskluzivno politično moč. Praktična resnica — če preskočimo izpeljevanje — dveh možnih logičnih sklepanj je merjenje moči med ustavnim in političnim pravom. To dilemo je ekspliciral Nikolić v govoru: „Ima ustava SFRJ res le dekorativno funkcijo, ali je politično pravo močnejše od ustavno normativnega?“ (Si duo.)

30. Cal. iud. I.

31. Cal. iud. I.

32. Cal. iud. II.

kon, in zahtevali — ko je proces že tekel — naj se jih sezna- ni s tem, česa so pravzaprav obtoženi.³³ Zagovorniki obtože- nih so trdili, da obtožnica ne vsebuje z zakonom predvidene- ga opisa kaznivih dejanj, niti adekvatne obrazložitve. Menili so, da je sodišče s tem, ko je zavrnilo vse pritožbe obtoženih na obtožnico, kršilo njihovo temeljno pravico do obrambe, tj. pravico, da so pravočasno seznanjeni, česa so obtoženi, kakšni so dokazi in zakaj niso sprejeti njihovi ugovori — ter potemtakem delovalo nezakonito.³⁴

Že v ugovoru proti obtožnici je petoobtoženi Imširovič trdil, da so zaradi pomanjkanja dokazov v njej uporabljene ponarejene izjave prič.³⁵ In če glavna obravnava ni mogla dokazati krivde obtoženih, za katero jih je krivila prvotna obtožnica, pa je obrambi uspelo navesti več argumentov v dokaz, da je tožilec pri citiranju v obtožnici poneveril izjave prič iz zasli- šanj v preiskovalnem postopku.³⁶ Na tej podlagi so obtoženi vložili kazensko ovadbo proti namestniku javnega tožilca (v tem tekstu ga označujemo funkcionalno s „tožilec“, ali „to- žba“, ali „tožilstvo“).³⁷ Medtem ko o „usodi“ te kazenske ovadbe „ni nič znanega“, pa vemo, da „zahteva obrambe, da se spremeni obtožnica vsaj v tistem delu, kjer se falsificirane izjave uporablja (z njimi dokazuje 'ilegalnost' sestankov)“, ni bila upoštevana, sporne kvalifikacije pa so bile ohranjene celo v revidirani obtožnici.³⁸

Že na začetku glavne obravnave je obramba opozarjala sodi- šče, da tožilec z nekaterimi svojimi vprašanji obtoženim „presega svoja pooblastila v postopku“, češ da se ne nana- šajo na predmet obtožnice in v bistvu odpirajo „novo prei- skavo, za kar pa sodišče seveda ni pravo mesto“, ker bi bilo treba to opraviti v preiskovalnem postopku.³⁹ Ta opozorila niso bila sprejeta, pač pa se je zradikalizirala praksa, na ka- tero so se nanašala: med obravnavo je tožilec razširil obto- žnico zoper M. Nikolića.⁴⁰ Nikolićeva odvetnica T. Petrovar je izjavila, da je ta „razširitev obtožnice, ki jo je predlagal javni tožilec, sodni senat pa sprejel, v celoti nezakonita“,⁴¹ na kar so zagovorniki obtoženih ponovno opozorili, ko se je obravnava po prekinitvi sojenja nadaljevala. Po njihovem mnenju je razširitev obtožnice „pravno nezakonita“, ker ne izpolnjuje nobenega od zakonsko predpisanih pogojev za tak poseg.⁴²

Tej prvi prestrukturaciji je sledila še ena, še pogumnejša: dva od obtoženih sta bila izločena iz obravnave, proti trem je bila obtožnica prekvalificirana, proti enemu pa umakne- na.⁴³ Sodišče je prevzelo pobudo in proces v pospešenem tempu pripeljalo do izreka sodbe: zagovornikom so odrekli osemndnevni rok za pripravo na novo obrambo⁴⁴ — „na pre- dlog člana sodnega senata so (...) dobili pol ure za pripravo obrambe proti novi obtožnici“⁴⁵ — predlog obrambe, naj se zasliši nove priče, je bil zavrnjen, število obtoženih, ki so smeli sedeti na obtožni klopi, se je še zmanjšalo, njihova vprašanja so še zreducirali ipd.⁴⁶

S tem smo se dotaknili naslednje — permanentne — značil- nosti restriktivne prakse vodenja obravnave: sodišče je zav- rnilo večino vprašanj, ki so jih zastavljali obtoženi in njihovi zagovorniki, ter naposled preprečevalo ali kar onemogočilo že samo postavljanje vprašanj (prvoobtoženi Mijanović, ki je vprašanja najbolj vztrajno postavljaj, je bil prvi odstranjen iz dokaznega postopka). Obtoženim in njihovim zagovornikom ni dopuščalo („nadaljnega“) zasliševanja nekaterih prič, od-

govarjanje na vprašanja obtoženih in zagovornikov je bilo izdatno prihranjeno zlasti t. i. kronski prič.⁴⁷

Drugi predmet permanentnih pritožb obtoženih in njihove obrambe so bili sodni zapisniki. Predlog obrambe, naj bi po- tek sojenja stenografirali ali magnetofonsko snemali, češ da je „v situaciji, ko gre za verbalni delikt, pomembna vsaka izgovorjena beseda“, je bil zavrnjen, in potem še enkrat, ko so ga zagovorniki obtoženih ponovili, ker se je „kmalu zatem izkazalo, da pri pisanju zapisnika prihaja do netočnosti, ne- popolnosti, nejasnosti in drugih napak“.⁴⁸ Sporen ni bil sa- mo ključ, po katerem so bile določene izjave vnesene v zapi- snik, druge pa ne, marveč tudi — če ne še bolj — formulaci- je zapisanih izjav. Diskutabilni oziroma sporni so bili predv- sem zapisi izjav obtoženih — njihovih vprašanj, ugovorov ipd. Čeprav so obtoženi in njihovi zagovorniki dokazovali, da zapis pači ali celo sprevača smisel izjave, je sodišče te pri- tožbe in predlagane popravke zavračalo. Na temelju tega je moči razumeti izjavo petoobtoženega Imširovića, da 145 sklepov sodišča ni zakonitih, ker da ne vsebujejo niti mini- malnih pojasnil, zakaj so bili sprejeti, in njegov predlog, naj se jih zaradi tega razveljavi. Predlog je bil zavrnjen.⁴⁹ Naposled je treba omeniti, da so sodnim razpravam asistira- li oboženi varnostniki, kar je, po mnenju obrambe, „grobo kršilo jasna določila zakona“.⁵⁰

S tem prekinjamo navajanje elementov *rupture*, ki so konsti- turali BP, čeprav jih je v poročilih, ki so bila objavljena v ju- goslovanskem tisku, mogoče najti še več. Med njimi zani- miv detalj, da odvetnik Demšar ni mogel govoriti v svojem (enakopravnem) jeziku.⁵¹

Očitno je, da bi bilo proces zelo težko izpeljati „formalistič- no“, z dosledno realizacijo pravne forme. Drugače rečeno: samo poseganje po elementih *procès de rupture* je sodišču omogočilo, da je ohranilo pobudo v svojih rokah (čeprav mu je očitno vedno znova uhajala). Namreč, če verjame- mo ekspertu: „tisti, ki se odloči za *rupture*, ima vselej možnost, da vrne milo za drago, če že izgublja; on je tisti, ki vodi igro“.⁵² In dalje: „*Rupture* postavi na glavo celo strukturo procesa. Dejstva se umaknejo v ozadje, medtem ko se v os- predju nenadoma razplamt oster spor o državni ureditvi.“⁵³ V SP je bilo „priznано“ nasprotovanje državni ureditvi „dejs- tvo“, element *procès de connivence*. V BP je pomanjkanje dejstev sililo tožilstvo in sodišče, da razpihujeta vprašanje državne ureditve, medtem ko za obtoženo in obrambo držav- na ureditev sploh ni bila vprašljiva in so vztrajali, naj se sodi po dejstvih in spoštuje zakonitost.

„Resnično nenavadna situacija je, če obtoženi zahteva spo- štovanje zakona, obtožba pa se temu odkrito upira.“⁵⁴ Situa- cija pa postane še bolj nenavadna, če se v takem primeru aktivirajo ideološki aparati države in začnejo moralno dis- kreditirati obtoženega, ker se oklepa obstoječih pravnih norm.⁵⁵ Na SP je bilo pravo samo etizirano,⁵⁶ na BP je etič- no vprašanje odnos do prava (obtoženci, ki se branijo pred obtožbo, postanejo moralni izprijenci in izvržki, ker s tem kr- nijo „ugled naše države“).

d, Prejudiciranje krivde

Ker BP ni bil samo sodni dogodek, ker je bilo dogajanje v Pa- lati pravde samo moment, okrog katerega se je strukturiralo širše družbeno dogajanje, je treba šteti med elemente „pre-

33. Cal. iud. I., Cal. iud. II. O kršitvi Zakona o kazenskem postopku v tej fazi procesa gl. Cal. iud. I. Prav tako o insinuiranju tožilca, ki jih sodišče ni dopustilo vnesti v zapisnik.

34. Cal. iud. II.

35. Cal. iud. II.

36. Incident. Gl. tudi Cal. iud. III. — Ob tem še enkrat spominjamo na praktično faktičnost elementov *rupture* v preiskovalnem postopku. Navedbe v op. 4 dopolnjujemo z opozorili obrambe med obravnavo, kdaj in kako je bil kršen Zakon o kazenskem postopku: „(...) istočasno so zasliševali več prič, tako da obramba ni mogla prisostvovati, (...) zasliševali so jih o pisanju in sestavljanju peticij in na ta način ilegalno vodili preiskavo za zbiranje kompromitirajočega materiala o ljudeh, ki niso bili osumljeni. Zaradi načina vodenja prei- skave in zasliševanja prič, je opozarjala obramba, so zapisniki zaslišanj neveljavni in zato neuporabni na glavni obravnavi. Sodnik je kljub temu bral izjave prič v preiskovalnem po- stopku, in to večkrat takoj potem, ko je priča dala izjavo na glavni obravnavi, čeprav Zakon o kazenskem postopku določa, da je soočenje izjav možno šele potem, ko priča že odgo- vori na vprašanja tožilca in zagovornikov.“ (Qui nimum.)

37. Incident in Favete.

38. Incident.

39. Cal. iud. II.

40. Cal. iud. III, Favete.

41. Gl. Cal. iud. III.

42. Qui nimum. Zato pa je eden od obtoženih opozoril na politično „zakonitost“ te operaci- je. (Gl. ibid.)

43. Delo, 24. 1. 1985.

44. Incident.

45. Favete.

46. Incident, Favete.

47. O tem gl. poročila v dnevnem tisku in v Mladini.

48. Cal. iud. I.

49. Delo, 23. 1. 1985. Favete. Na zavrnitev predloga je Imširovič reagiral z napovedjo eno- tedenske gladiovne stavke, naslednjega dne pa je bila obtožnica proti njemu umaknjena.

50. Cal. iud. I.

51. Cal. iud. I.

52. Vergès, cit. delo, str. 11.

53. Ibid., str. 37.

54. Ibid., str. 41.

55. Na ta moment opozarja R. Močnik v „Elementih etc.“ v tej št. revije.

56. Nekaj elementov za to tezo sem navedel v svojem „Kršitev socialistične zakonitosti“.

57. Problemi 1—2/1983, str. 41 (političnih konsekvenc tega teksta danes ne bi mogel več več zagovarjati).

58. Morda se bo kak prihodnji zgodovinar spomnil Djuranovičevega, Dolančevega, Vrhov- čevega, Ljubicevega in Mikuličevega prispevka? (Qui nimum.) Ali morda spretnejšega D. Markovića? (Politika Ekspres, 14. 7. 1984.) Ali ne tako opaženega, in sicer protislovnega, Ribičevega doneska (intervju za madžarsko televizijo junija '84 in na ljubljanskem radiu 21. 12. 1984) in mnogi izpostavljenega Smoletovega (gl. op. 89)? In Pozderca, ki je to proble- matiko ob pravem času vključil v teorijo demokratičnega centralizma? (Cal. iud. I.) in morda bo ta zgodovina v „družbi bodočnosti“ prav tako prepovedana, kakor so v današnjih „družbah bodočnosti“ prepovedani nekateri Markovi zgodovinski spisi?

59. Denimo javna tribuna o intelektualnem delu in svobodi v organizaciji Slovenskega filo-

loma" tudi izjave nekaterih visokih državopartijskih funkcionarjev, s katerimi so prejudicirali krivdo obtoženih.⁵⁶ Spet so bili obtoženi in demokratična javnost tisti, ki so opozarjali na te kršitve pravnega reda in zahtevali spoštovanje zakonitosti. Na drugi strani se je demokratična javnost, ko si je priborila besedo in govorila o aktualnih političnih procesih, izogibala takšnim prejudicacijam in je zastavljala vprašanja načelno, na ravni problematike pravne ureditve in boja za ustavnost.⁵⁷ In prav takšna legalistična pozicija je bila tarča

grobih ideoloških napadov in političnih podtikanj vladajočih medijev; ti so bili tudi sicer tako revolucionarni, da se niso izogibali prejudicacijam krivde obtoženih na tem ali onem jugoslovanskem političnem procesu.

e) Nedorečenost obtožbe

Omenili smo že, da obtoženci na BP niso vedeli, česa jih obtožba bremeni. Na SP takšne nedorečenosti niso bile možne. Obtožba je bila vselej natančno definirana (in skrbno vključena v vsakokratne politične konflikte).⁵⁸ Prav v odsotnosti predmeta obtožbe — oziroma „kratkotrajno obtožbe“ — je videl eden izmed komentatorjev BP njegovo samosvojest: „Proces proti šestim beograjskim intelektualcem napoveduje novo obliko političnega procesa: kofkajanski proces. Obtožba ni lažna, ne temelji na izsiljenih priznanjih, ne obtožuje niti mnenjskih deliktov: obtožbe kratkotrajno ni.“⁵⁹

f) Ravnanje obtoženih

Konstitutivni moment SP je bilo aktivno sodelovanje obtoženih v javni obravnavi — sodelovanje v strogem pomenu besede, se pravi delovanje po scenariju, tja do samoobtoževanja. Minimalni pogoj za tak teater je bila seveda prisotnost obtoženih „na odru“. Na BP takšnega sodelovanja ni bilo — in ga niti ni moglo biti. Odsotnost predmeta obtožbe je bila komplementirana s fizično odsotnostjo obtoženih: sodišče je dva izmed obtoženih odstranilo iz sodne obravnave za čas dokaznega postopka⁶⁰ (poleg tega je bil začasno izločen tudi eden od odvetnikov). Tako je samo eliminiralo minimalni pogoj kolektivne predstave. Dodaten dejavnik, ki je kazil predstavo, je bilo jemanje besede obtoženim in njihovim zagovornikom, na „motnje“ pa kažejo tudi kazni, izrečene med obravnavo, pogoste prekinitve procesa, iskanje obtoženega, ki je bil izločen iz dokaznega postopka, s policijo.⁶¹ Ipđ. Če so se SP približevali epskemu gledališču, bi bilo v BP mogoče razbrati tendenco k — sicer nedosegljivemu — idealu sodniške monodrame.

Vendar je ta podoba enostranska. „Motnje“ v predstavi, ne-realizabilnost suponanega scenarija je korelirala z avtonomnostjo obrambe in z odločenostjo obtoženih, da se dejansko branijo. Tako so obtoženi povlekli nekaj potez, ki si jih na SP niti zamisliti ne moremo. Drugoobtoženi Milić je na začetku procesa „zahteval izločitev predsednika (sodnega) senata, ker le-ta obtoženim ni omogočil seznanjenja z vsebino sodnih spisov“,⁶² prvoobtoženi Mijanović je zahteval, da je treba s sojenja izločiti tožilca, po zavrnitvi te zahteve pa je terjal, naj se izloči predsednika sodnega senata,⁶³ štirje obtoženi, ki so „ostali v igri“, so „vložili kazensko ovadbo zoper namestnika javnega tožilca (...) zaradi utemeljenega suma, da je storil kaznivo dejanje ponarejanja uradnega dokumenta oziroma obtožnice“.⁶⁴ Izrečena je bila tudi zahteva,

naj se izločijo iz postopka člani sodnega senata,⁶⁵ ob vprašanju, ali je naključje, da je bil izbran v senat prav ta in ta član (ki da je leta 1970 „vodil škandalozno preiskavo“ proti enemu od obtoženih), pa je bil prvoobtoženi Mijanović odtujen z glavne obravnave.⁶⁶ Vseh teh zahtev seveda ne moremo interpretirati kot težnje k še eni, nasprotni monodrami, marveč kot željo in prizadevanje, da teatar sploh ne bi bilo.⁶⁷ Na začetku te postopke smo zapisali, da na BP do takšnega sodelovanja obtoženih, kakršno je konstituiralo SP, ni moglo priti. Da bi to trditev argumentirali, moramo navesti še en element — dotakniti se je treba problematike, ki sicer že presega to točko, in se zopet vrniti k stalinski klasiki. SP in obnašanja obtoženih na njih ne moremo razložiti izključno z uporabo mučenja, psihičnih pritiskov in medikamentov. Na to opozarja tudi Vergès, ki ob Buharinovem procesu pravi, da „razlogov za Buharinov poraz ni treba iskati nikjer drugje kot v njegovi lastni praksi in ideologiji.“⁶⁸ Na tej točki samo nekaj pripomb k „ideologiji“.

SP so bili predvsem ideološke naprave. Njihova bistvena konstitucijska značilnost je bila ideološka homogenost, temeljna homogenost ideoloških pozicij tožilcev in sodnikov ter obtoženih. V tem homogenem ideološkem mediju so SP potekali, to je bil medij njihovega funkcioniranja. In na tej točki analogija med SP in BP ni mogoča. Ne zato, ker bi obtoženci na BP morebiti pripadali kakemu drugemu ideološkemu redu, kot tožilec in sodnik, pač pa zaradi tega, ker jim sploh ni šlo za vprašanja ideološkega reda. Ker jim ni šlo za „propagiranje idej“, marveč za pravno obrambo in oprostitve. Ker so zavračali *procès de rupture*: „V 'procès de rupture' gre pri obrambi v večini primerov ne toliko za oprostitve obtoženega, kolikor za demonstracijo njegovih idej.“⁶⁹ Ideološki, natančneje: političnoideološki govor je vsiljeval tožilec in vsiljevalo ga je, manj napadalno, sodišče. Takšne političnoideološke intervencije so skušale prebiti legalistično pozicijo obrambe. Političnoideološki fanatizem je napadal pravniški fanatizem obtoženih in obrambe⁷⁰ — da bi obtožnica sploh lahko zafunkcionirala. Kolikor so obtoženi govorili o ideoloških vprašanjih, jim je bil ta govor vsiljen; to je bil neuspeh ali nemoč pravne obrambe (to sproža vprašanje o „globalnem“ razmerju med pravom in politiko, ki se mu tu izognemo). Na SP je vladajoča ideologija moment *procès de connivence*, na BP moment *procès de rupture*.

g) Obramba s prostosti

Obtoženci BP so se branili na prostosti. Ne gre pa pozabiti, da so si to „ugodnost“ priborili z gladovno stavko.⁷¹

V tej točki smo obravnavali samo nekatere pojave značilnosti pravne konstitucije BP — kolikor in kakor jih pač lahko zapazi sociološki pogled. Pravoznanstvu ostane naloga analizirati „notranjo“ pravno problematiko tega procesa.⁷² — Prehajamo k sociološkim vidikom BP oziroma socialnim distinkcijam med njim in SP.

2. Izbor obtožencev

Obtoženci in obsojenci na SP so bili člani političnega ali ekonomskega aparata, nekdanji ali aktualni visoki funkcionarji sovjetske države. Obtoženci na BP niso pripadniki oblastnega aparata. Če bi lahko tvegali generalno oznako, bi bil njihov skupni imenovalec pripadnost marginalni inteligenci.⁷³ Če gre v obeh primerih za reševanje tenzij v aparatu

zofskega društva in Slovenskega sociološkega društva 11. 10. 1984 v Ljubljani. Obsežnejše poročilo v *Dnevniku* (13. 10. 1984), dve poročila v *Mladini* (št. 36, 18. 10. 1984, in št. 37, 25. 10. 1984); prav tako v *Mladini*, polemično proti poročevalskemu sodelovanju *Delo* in *Vjesnika*, M. Stancar (št. 38, 31. 10. 1984) ter B. Rob (št. 39, 8. 11. 1984). Proti *Vjesnikovim* manipulacijam (in *Delovemu* bratskemu sodelovanju) tudi P. Ganjar (*Delo*, 24. 11. 1984). — O zgodovinskem delovanju te javne tribune gl. B. Leskova: „Usoda neke pobude“, *Mladina*, št. 2, 17. 1. 1985, in pogovor z R. Močnikom: „Pobuda živi, rase in se razvija“, *Mladina*, št. 5, 7. 2. 1985.

Opozarjamo tudi na razgovor o socializmu in represiji, ki ga je organiziral Marksistični center RK ZSMS 12. 1. 1985 v Ljubljani. Krajše poročilo D. Strajna v *Mladini*, št. 7, 21. 2. 1985, in M. Jenštrina v *Delu*, 15. 2. 1985. Magnetogram okroglice mize objavljen v *Mladini*, št. 18, 16. 5. 1985.

58. Prim. G. T. Rittersporn: „The State against Itself: Socialist Tensions and Political Conflict in the U.S.S.R. 1936–1938“, *Teles* 41, Fall 1979, str. 98–99.

59. A. Garapon, v tej št. *Problemov*.

60. Na procesih, ki jih omenja Vergès v cit. delu, so obtožence odstranili z obravnave le na sojenju Dimitrova, se pravi Dimitrova, potem ko je spodnesel Göringov paradni nastop na sodišču (str. 47–48).

61. Mijanović govori s tem v zvezi, da je sodišče „povsem nezakonito odločilo, da me da aretirati“ (Favete.) Gl. sicer poročila v dnevnem tisku.

62. *Cal. iud.*, I.

63. *Delo*, 9. 11. 1984.

64. Favete.

65. *Cal. iud.*, I.

66. Qui nimum.

67. Če bi hoteli vztrajati pri metafori o teataru in jo razvijati, da bi definirali, za kak žanr gre, bi ne mogli mimo izjave sodnika, ki se je glasila: „Ovde je sa sudom nema šale!“ (Incident.)

68. Vergès, cit. delo, str. 60–61. — Misljen je seveda jundrični poraz.

69. *Ibid.*, str. 45.

70. Omenimo samo argument, ki bi bil smešen, če ga ne bi izgovorila instanca državne represije v akciji: „Tako Nikolaj niti enkrat ne citira Kardelja...“ (Favete.) To je seveda primer za prvo zvrst. Drugo zvrst, pravniški fanatizem (obe oznaki sta pogojni, deskriptivni), zanimivo definira sovjetski kazenski zakonik (čl. 200) kot „samovoljno uveljavljanje kakega dejanskega ali domnevnega zakona“, ki obide instance, ki jih za to določa zakon. Ta zakon so, denimo, uporabili za razbijanje neodvisne mirovne skupine (gl. „Bildung und Zerschlagung einer unabhängigen Friedensgruppe in der Sowjetunion“, *Osteuropa-Info* 49, sept. 1982, str. 66) in nima, se razume, ničesar opraviti z BP.

71. *Cal. iud.*, III.

72. Tako kot je I. Janković analiziral proces proti Sešiju. Gl. „Pravni vidiki sojenja dr. Sešiju“, *Naši razgledi*, 28. 9. 1984.

73. Pojem uporabljam v Konradovem in Szeleynijevem pomenu — gl. *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Harvester Press, London 1979.

upravljanja, pa so sovjetski aparatčiki (oziroma revolucionarji) obračunavali med sabo, jugoslovanski pa bi hoteli poravnati svoja razhajanja na tuj račun. Koliko pa jih dejansko poravnava, je odprto vprašanje: več je namreč pokazatelj, ki dajejo misliti, da je beograjsko sojenje tenzije med vladajočimi prej povzročilo ali zaostri, kot pa odpravilo ali spravilo. Če nič drugega, so te tenzije postale javne. Obtoženci na velikih SP so bili izbrani po razpoznavnem logičnem ključu.⁷⁴ Česa podobnega za BP ni mogoče trditi. Ista obtožnica bi lahko zajela tudi druge udeležence svobodne univerze⁷⁵ ali sploh poljubno izbrane osebe.⁷⁶

3. Racionalnost procesa

BP ni bil tako racionalen, kot so bili SP. Če SP razumemo kot spopad dveh struj oblasti, ni težko slediti temu, kako kateri od velikih procesov, pač glede na to, katera struja ga vodi, uničuje kadrovske pozicije oziroma kadre druge struje. Reševanje tenzij med oblastnimi skupinami na račun nekoga tretjega, ki ni udeležen v oblasti, ne more imeti neposrednih učinkov na strukturo oblasti; lahko pa je povod ali vzvod za prestrukturacijo. Takšno manevriranje lahko poskušamo razložiti s konceptom presežne oblasti.⁷⁷ Če predpostavimo, da ima dani politični sistem neko racionalnost, potem je najzanesljivejša pridobivanje in dokazovanje presežne oblasti ne toliko koncentracija in monopoliziranje oblastnih funkcij tega sistema, kolikor uveljavljanje odločitev, ki so „skregane“ z logiko sistema, jo „presegaajo“. Bolj iracionalna kot je kaka odločitev — namreč pri predpostavljene racionalnosti — ki jo uspe komu uveljaviti, večja je njegova presežna oblast. (S tem prekinjamo razvijanje tega nastavka, da bi ga povzeli ob kakih drugi priložnosti. Za zdaj toliko:) Edina racionalnost, o kateri lahko govorimo v zvezi z BP, je uveljavljanje iracionalne odločitve. Od tod se nam eksplicira, na bolj opisni ravni, naslednja distinkcija.

4. Funkcionalnost procesa

SP so bili funkcionalni. Prvič, njihov iztek je konsolidiral oblast. Pretresi, ki so jih ti procesi — in ves kompleks čistk — povzročili, so se za oblastni aparat končali s produktivnim kompromisom med glavnima strujama (grupacijama) ta aparat se je naučil obvladovati notranja nasprotja ter med njimi in z njimi posredovati svoj temeljni interes nasproti „preostali družbi“ in „mnóžici vladanih“.⁷⁸ Drugič, SP so — spet gledano v celoti čistk — izpeljali zamenjavo generacij, zlasti ekonomskega managementa. Stare „specialiste“ so zamenjali novi „kadri“, izšolani v sovjetskem (usmerjenem) šolstvu. S tem se je, tretjič, sklenil proces formiranja novega vladajočega razreda.⁷⁹ Ničesar podobnega ne bi mogli trditi za BP. Prvič, nasprotja

v oblastnem aparatu so se — vsaj za javnost — še povečala in očitno jih je vse težje posredovati; kompromis med „trdocrki“ in „liberali“, na katerega kažejo razplet sojenja in višine izrečenih kazni, ne kaže znakov produktivnosti. Drugič in tretjič, BP ni pripeljal niti do generacijskih sprememb (odrinjenosti in brezperspektivnosti mladih generacij se samo še stopnjujeta) niti do stratifikacijskih premikov oziroma prestrukturacij. Pokazal je samo na nesposobnost vladajočih struktur, da bi mobilizirale družbene sile, se pravi družbeno produktivno mobilizirale socialne potenciale, ki so na razpolago, se pravi odprle pot demokratičnim reformam — demokratizacija je danes pač edini možni način družbene mobilizacije (zaklinjanje duhov preteklosti ne učinkuje več in represija je brezperspektivna).

Če so SP integrirali (novo sovjetsko) inteligenco v vladajoči razred in oblastni aparat, je BP samo še pospešil in poglobil razcep in nasprotovanje med oblastjo in inteligenco.⁸⁰ Edini socialno produktivni učinek BP je tisti, ki bi si ga avtorji oziroma zagovorniki procesa verjetno najmanj želeli: pomembno je prispeval k formiranju demokratične družbene (poudarjamo: **družbene**, ne politične!) opozicije. To „formiranje“ je treba seveda razumeti kot proces, ki je še(le) v začetnih „stadijih“.

5. Odnos do javnosti

BP se razlikuje od SP tudi v odnosu do javnosti. Za Vyšinškega so javni procesi — sovjetski „razumno organizirani procesi“, kot se je izrazil — vzgojna institucija par excellence.⁸¹ Delo sodišča in rezultati njegovega dela — sporočila, ki jih nosijo obsodbe — morajo prodrati v „zavest množic“ in se polastiti „njihovega srca in možgan“.⁸² Samo po sebi se razume, da mora biti tedaj delo sodišča dostopno javnosti — in to do potankosti — in, še več: da javnost mora biti seznanjena z dosežki sodišča. Zato so sodne dvorane prostorne, zvočniki prenašajo sodno obravnavo na ulice in radio po vsej deželi, časopisi ne varčujejo s prostorom, organizirana so javna zborovanja ipd.

BP si je, prav nasprotno, prizadeval omejiti prisotnost javnosti na sojenje. Za javnost so si prizadevali in jo — spet legalistično — zahtevali obtoženi in njihovi zagovorniki. Brez večjega uspeha: dovolj velika dvorana⁸³ se je našla (začuda v eni in isti zgradbi) šele za svečano razglasitev sodbe; vstop v dvorano je bil očitno strogo nadzorovan,⁸⁴ novinarski akreditivni so bili skrajno maloštevilni.⁸⁵

Od aretacije 20. aprila 1984 do začetka sojenja je veljala precejšnja zapora informiranja — praktično popolna nekako do junija, potem pa so bile „doze“ informacij malce povečane.⁸⁶ Začetno blokado je prebil menda samo Radio Študent, pozneje „povečane doze“ pa je izsilil močan pritisk doma-

74. Te problematike ne moremo reproducirati v pričujočem zapisu. Opazujemo zlasti na pregledni in dobro dokumentirani razpravi G. T. Ritterspoma: *že cit. tekst*, predvsem str. 97 sq., in „Stalin in 1938. Political Defeat behind the Rhetorical Apotheosis“, *Telos* 46, Winter 1980/81, predvsem str. 8.

75. L. Stojanović, V. Stojanović in I. Moljković so poslali sodišču pismo, v katerem pišejo, da je svobodna univerza nastala na njihovo pobudo, ter opisajo, zakaj je nastala in kako je delovala. Informativnemu delu pisma sledi odstavek, ki pravi: „Oblasti so popolnoma arbitrarno izdvojile šeststotino med nami vsemi in jih obtožile za tisto, kar smo delali skupaj. Če je pravo enako za vse, bi z uporabo take pravosodne politike zaradi iste dejavnosti morali podvreči represiji več sto ljudi, in ne samo trideset, kolikor jih je bilo do zdaj zajetih.“ (Qui nimum — mišljeni so seveda tudi aretirani 20. 4. 1984: 4 izmed 28 so se znašli tudi pred sodiščem, dva od obtoženih pa nista bila aretirana omenjenega dne.) Prav tako je več kot 90 podpisnikov poslalo pismo Predsedstvu SFRJ, v katerem izjavljajo, da so zakrivali enak „delikt“ kot obtoženi; iz poročil v tisku pa bi se dalo sklepati, da je bilo podobnih pism še več.

76. „Mijanovićev branilec trdi, da obtožnica kriminalizira najnormalnejše življenjske postopke tako, da jih imenuje 'ilegalne', in da javni tožilec interpretira 114. člen KZ SFRJ tako, kot da je mogoče z njim kaznovati koparko za karkoli, zgolj s tem, da pripisuje postopkom kontrarevolucionarne namene.“ (Čal. iud. II.) Mišrovic izpeljuje to logiko ad absurdum. (Favete.)

77. Inspirativno Z. Puhoški: „Križa crkavanja“, *Ideje* 3—4/1983, str. 160, kjer govori o „reprodukciji presežne moči“ kot o temeljnem produkcijskem razmerju v realnem socializmu.

78. G. T. Ritterspoma: „The State against Itself“, str. 103. — Ritterspoma sicer spodbija popularno mnenje, da si je Stalin s čistkami utrdil „avtokratsko oblast“ (glej „Stalin in 1938“).

79. G. Zlati P. W. Schulze: *Herrschaft und Klassen in der Sowjetgesellschaft*, Die historischen Bedingungen des Stalinismus, Campus Verlag, Frankfurt/New York 1977, str. 184 sq.; prim. tudi Ritterspoma: „The State against Itself“, str. 103—104.

80. Prim. poročilo s srečanja jugoslovanskih sociologov, *Delo*, 8. 4. 1985: „Niko Toš je tudi seznanil skupščino, da je kot predsednik in imenu jugoslovanskega združenja za sociologijo poslal predsedstvu SFRJ prošnjo za pomilostitev Vojislava Šešlja, v kateri med drugim piše, da bi njegova pomilostitev prispevala k boljšemu sodelovanju in večjemu zaupanju med sociologi in političnimi institucijami.“

81. Ne le tovrstni procesi, sploh sodišča: Sodišče „združuje v svoji dejavnosti naloge kaznovanja z nalogami vzgoje“ (Vyšinjski: *Theorie der gerichte. Beweise*, str. 33), ali še natančneje, sovjetska sodišča, sodišča države novega tipa, so „ena najtipičnejših oblik“, v katerih „se pri nas odraža“ „kombinacija metod prisiljevanja, vzgajanja in prepričevanja“ (A. J. Višinjski: *Sovietska država — država novega tipa*, Izdala agit. prop. komisija pri CK KPS, Ljubljana 1945, str. 33.) Lenin je poudarjal, pravi Vyšinjski, „da ima sovjetsko sodi-

šče velikansko nalogo vzgajati prebivalstvo“ (— v prvi vrsti seveda „v duhu delovne discipline“). (A. J. Višinjski: *Učenje Lenina-Stalina etc.*, str. 52.)

82. Kako so Sovjeti „kombinirali“ prisiljevanje in prepričevanje, povesta skupaj Vyšinjski in Lenin: „Predvsem“, je govoril Lenin, „moramo prepričati, potem prisiliti“. „Mi smo“, je naglašal Lenin, „pravilno in uspešno uporabljali prisiljevanje tedaj, kadar smo ga v začetku znali postaviti na podlago prepričevanja.“ (Cit. slov. izd., str. 33.)

83. Vyšinjski: *Theorie der gerichte. Beweise*, str. 27, 33, 78—79.

84. „Obramba je skušala zagotoviti tudi nekatere temeljne pogoje, ki zagotavljajo normalen potek sojenja, med njimi spoštovanje principa javnosti sojenja (t. j. omogočiti vsem zainteresiranim vstop v dvorano, kar bi brez večjih težav rešili z dodelitvijo večje dvorane).“ (Čal. iud. I.)

85. „Publika je morala pri vstopanju v dvorano zopet prenašati neprijetne osebne poglede ter pregled torbic in pregled z detektorji, namnožili pa so se tudi mučni incidenti legitimiranja posameznikov ali njihove privredbe v pisarno varnostne službe ipd. brez pravega razloga oziroma pojasnila, kar je po mnenju advokatov v procesu kršenje načela javnosti sojenja, vendar senat o tem ni bil pripravljen razpravljati.“ (Incident.)

86. Srbski komite za informiranje je izdal akreditivne le po enemu dopisniku iz vsake republike in pokrajine. (Z. Skušek-Močnik: „Uredništvo ne bo odgovarjalo anonimnim“, *Mladina*, št. 43, 6. 12. 1984, str. 10. Prim. Čal. iud. I.) Mladina in Radio Študent sta zaradi tega protestirala.

Tovrstne restrikcije so veljale že ob sojenju Šešlju. Sarajevski dopisniki *Delo* vodstvo tega lista ni dalo akreditivov, da bi sledila sojenju. (G. Z. Skušek-Močnik: „Nekoč je bila revolucija“, *Mladina*, št. 28—29, avgust 1984, str. 6.) To pa odgovornega urednika *Delo* ni oviralo, da na aktivno novinarjev svoje časopise hiše ne bi spodbijal sodbu Ustavnega sodišča Slovenije, ki je nalagala objavo Krivičnega kodeksa „trojnega funkcionalja“: Koprivica (publika) slednjic 6. 12. 1984, z argumentom, zakaj da bi se moral strinjati s sodbu Ustavnega sodišča, če pa se ne strinja niti s sodbu sarajevskega sodišča, ki je Šešlju prisodilo osem let. (Poročilo L. Magdalena na *Radio Študent*.) Lepa gesta, vendar slabo izbran trenutek.

87. V. Vasle je opozarjal na embargo na informacije in na nedopustno doziranje informacij, do česar je prihajalo tudi v zvezi z „beograjskimi in sarajevskimi dogodki“. Cit. v Z. Skušek-Močnik: „Nekoč je bila revolucija“, *Mladina*, št. 28—29, avgust 1984, str. 7. — Prav ob BP je *Delo* začelo „uredniško“ posegati v pisma bralcev ter jih po lastni presoji ekscipirirati. (Prim. P. Srakar: „O obveščanju“, *Mladina*, št. 40, 22. 11. 1984, str. 13.) Institucija neobjavljanih uredništvu neljubih pism bralcev je bila tako relativizirana z institucijo polobjavljanja.

Zahteva S. Ogrisa, naj bi bil omogočen vsaj „en sam televizijski prenos s sojenja v Beogradu“, da bi ljudstvo lahko samo presodilo in se prepričalo v upravičenost ali neupravičenost BP („Komunisti ali barbarstvo“, *Mladina*, št. 1, 10. 1. 1985, str. 4), se bere kot znatna fantazma. Čeprav jo je pisec razumel kot zahtevo po „minimalni demokratičnosti“.

če in tuje demokratične javnosti. Medtem ko se je, v času zapore, kljub skrajno varčnemu „obveščanju“ javnosti dvema uradnima sporočili o isti zadevi posrečilo biti v protislovju,⁸⁷ je bilo poznejše poročanje vistomerjeno, novinarji pa so, če smemo verjeti, dobivali navodila, kako naj pišejo, na tako imenovanih brifingih.⁸⁸ Radio Študent in Mladina, ki sta skušala poročati s sojenja od vsega začetka novinarsko korektno, objektivno — njuna poročila so bila temu primer- no obsežnejša — sta bila zaradi tega pod političnimi pritiski.⁸⁹

Skratka: če presojamo poročanje z BP oziroma o BP v jugoslovanskih medijih s kvantitativnega vidika, ugotovimo, da je bilo relativno skopo (informacije, natisnjene v Delu, se količinsko sploh ne morejo primerjati s poročili s dachauskih procesov v Ljudski pravici); če ga ocenjujemo s kvalitativnega vidika, se ne moremo izogniti sodbi, da je bilo strokovno nevede in vsiljivo tendenciozno: neprepričljivo.⁹⁰ Menimo, da si na podlagi takšnega poročanja — ob tem, da ni bilo ni kakšnih javnih zborovanj, na katerih bi bilo razloženo „ljudstvu“, kaj naj si misli o beograjskem sojenju (če izvzamemo misteriozne zaprte partijske sestanke v Beogradu)⁹¹ — kakšne določnejše (četudi „zavedene“) predstave, kaj šele sodbe o BP ni bilo lahko ustvariti in da je bil poglavitni učinek — morda pa tudi namen — tega poročanja ta, da ni mogoče reči, da je bilo sojenje zamolčano. Vzgojnega državitvornega učinka v javnosti takšno poročanje ni moglo imeti.

Podobno sliko dobimo tudi s primerjavo prisotnosti tuje javnosti na procesih. Na SP so tuje opazovalce in poročevalce malone vlekli. Predstavniki jugoslovanske vladajoče javnosti, preizkušeni in perspektivni žurnalisti, pa so do tujih novinarjev in opazovalcev, ki so prišli v Beograd na lastno pobudo, ustvarjali ozračje nezaupanja in celo sovraštva.⁹² Državni in partijski funkcionarji so izražali nezadovoljstvo, ker se v tujini toliko piše o „naših notranjih zadevah“.⁹³

6. Odnos javnosti do procesa

Prav tako kot odnos do javnosti, je zanimiv odnos javnosti

do političnih procesov, o katerih govorimo. Ni znano, da bi sovjetska javnost — če smemo govoriti o čem takem — izrazila kritičnost do SP. (Ohranjena so sicer poročila o izrazih nezadovoljstva v delovnih taboriščih,⁹⁴ vendar je to že druga problematika.) Velike SP je bilo mogoče na nek način razumeti tudi kot pozitiven odgovor oblasti na široko javno kritiko sovjetskega pravosodja leta 1936,⁹⁵ obenem pa so vlada- ne množice znale izrabljati čistke v svoj prid.⁹⁶ Na drugi strani so SP prepričali tudi večinsko svetovno javnost, še posebej pa večinsko levo javnost, kar je seveda spravljalo v zelo težak položaj antistalinistično komunistično opozicijo, ki je hotela objaviti (svojo) resnico o „moskovskih procesih“.⁹⁷ Odnos jugoslovanske javnosti do BP se je simbolično pokazal v (za zdaj) zadnjem dejanju sodne predstave: ko je sodnik začel brati obrazložitev sodbe Miliću, Nikoliću in Olujiću, je del prisotnega občinstva zapustil dvorano.⁹⁸ Ta gesta izraža dvojne temeljne zadržanosti do BP: ignoranco in kritičnost. Če tvegamo sociologizacijo teh temeljnih zadržanosti, je ignoranca, brezbriznost prevladujoča pri „množicah“. BP — v nasprotju s SP — ni odgovarjal na nobeno njihovo vprašanje in ni zadovoljeval nobene njihove potrebe; BP ni koreliral sploh z nobeno družbeno potrebo. Zato je naletel pretežno na brezbriznost — tako kot v glavnem vse, kar „se gredo zgoraj“, pa nima neposrednih konsekvenc za državljane, žep ali svobodo gibanja; interpretacija, ki bi namesto o brezbriznosti govorila o nemem nezadovoljstvu, bi bila verjetno preveč tendenciozna.

Na zelo močan in izrazit kritičen odnos pa je BP naletel v ti- sti sferi družbenega življenja, v kateri se dogajata produkcija in reprodukcija idej/zavesti — in to ne le pri producentih, marveč tudi pri predmetih produkcije. V tej sferi — med intelligenco in šolajočo se mladino — lahko govorimo o množičnem nezadovoljstvu in nasprotovanju BP; na takšno opozicijo ni naletel še noben državni poseg.¹⁰⁰ Gotovo je sicer, da je Dolanc pretiraval, ko je še kot sekretar za notranje zadeve konec marca 1984 v Ljubljani proglasil vso humanistično intelligenco za sovražno. Ta njegova izjava zavaja v več pogledih: a) pozablja na lojalne humaniste; b) ne upošteva „sovr-

87. Gre za dve uradni sporočili o vzrokih smrti R. Radovića. Po policijskem je smrt nastopila zaradi prevelike doze sedativov, po sodnomedicinskem pa zaradi prevelike doze pesticidov.

88. Gl. „Poročanje z beograjskega sojenja itd.“, *Mladina*, št. 4, 31. 1. 1985.
89. Gl. *Večer*, 18. 1. 1985 in *Mladina*, št. 4, 31. 1. 1985, str. 8; M. Kovač: „Let's join the Nazi Party!“, *Mladina*, št. 1, 10. 1. 1985, str. 13; G. S.: „Johnny too bad!“, in B. Leskovic: „Johnny too bad!“, *Mladina*, št. 3, 24. 1. 1985, str. 12—13 (gre za odgovore šefu mestne partije Smoletu); „Tesnejša prepletenost združenega dela in ljubljanske univerze“, *Delo*, 18. 12. 1984, in odgovor *Radio Študent*, z istim naslovom, *Delo*, 5. 1. 1985; „Radio Študent je samo opisoval okoliščine“, *Delo*, 20. 12. 1984; osnovna organizacija ZK *Radio Študent* je obravnavala očitek, izrečen na zadnji seji MK ZKS Ljubljana, češ da pripisuje *Radio Študent* sojenje šeststori v Beogradu preveliko razsežnost. Ko so novinarji *Radio Študent* pripravljali kontaktni program, so dejali na današnji seji, so skušali pridobiti mnenja vseh strani, vendar pa tožitelji niso hoteli sodelovati. V razpravi so tudi dejali, da nobena trditve o njihovem poročanju ni argumentirana in da je v napadu na radio več neresničnih trditev.“ Takšna je pač metoda dela MK ZKS z mladino in njenim družbenim angažmajem; gl. dokumentacijo o zloglasni „nachiminski aferi“ (*Problemi* 6—7, 1984, str. 59—73); v zadnjem času pa jih skrbi, tako se zdi, zlasti mirovno gibanje (za zdaj zadnji signal v *Delu*, 7. 5. 1985).

90. Prim. P. Srakar „O obveščanju“, *Mladina*, št. 40, 22. 11. 1984; članek na nek način antici- cipira sodbo Častnega razsodišča DNS, ko pravi, da je S. Dukić „po svoje diletant v obveščanju, saj mu do sedaj še menda ni uspelo nikogar prepričati o verodostojnosti svojih poročil“; D. Kovačič je menil, da je „način poročanja, ki ga o procesu šeststori praktični- ra med drugimi tudi Delo, popolnoma nesprejemljiv in celo žaljiv za bralce.“ („Sporo- poročanje s procesa šeststori“, *Delo*, 15. 12. 1984; to je vox populi, glas listega „bralstva“, ki se ga je uradno poročanje tako trudilo obvarovati pred napadnimi in lažnimi vtisi — za to podcenjujete in žaljivo stališče oblastnih trobil do „nepučenih“ gl. npr. *Delo*, 8. 12. 1984.) — Pismo V. Vasileta je bilo objavljeno že po novi Delovi uredniški metodi: v povzetku bere- mo, da Vasile pravi, da „Delovega poročanja iz beograjske sodne dvorane ni mogel spraviti niti v enega od predalčkov, na katerih piše objektivno in nepristransko poročanje, etika in morala časnikarske besede“; poročanje v *Delu* „pomeni nedopustno preudiciranje so- dnega postopka.“ („Poročanje s sojenja šeststori“, *Delo*, 22. 12. 1984.) — O nezadovoljstvu samih novinarjev z vladajočo politiko poročanja z beograjskega sojenja: aktiv Društva no- vinarjev *Delove* časopisne hiše je obsodil pisanje *Delovega* dopisnika s sojenja („Poroča- nje z beograjskega sojenja itd.“, *Mladina*, št. 4, 31. 1. 1985, str. 4.) Častno razsodišče DNS pa je na pobudo M. Kovača, G. Suhadolnika, B. Slapšaka in M. Uršiča, naj izvede tovariško obravnavo zoper še večkrat omenjenega Dukića, takrat še skritega pod psevdonimom, za- radi članka „Obtoženi nočejo, da jim sodi komunistično sodišče“ (7D, 7. 11. 1984), ugotovi- lo: „Častno razsodišče ugotavlja, da je v omenjenem članku kršeno eno temeljnih načel Kodeksa novinarjev Jugoslavije — načelo objektivnosti (zaradi prikrivanja nekaterih po- datkov, uporabe polresnic, podcenjevanja človekove osebnosti, neutemeljene moralne in politične diskvalifikacije) —, z vnaprejšnjim obsojanjem obtoženih pa celo Ustava. Za te kršitve je odgovoren avtor pa tudi odgovorni urednik tednika 7D.“ — V razpravi je Častno razsodišče ugotovilo, da ne gre za osamljen zgled tovrstnega poročanja, temveč nasprotno — za ustaljen način pisanja v slovenskih in jugoslovanskih javnih občilih v času, ko je bil omenjeni članek objavljen. Razsodišče meni, da to ne zmanjšuje odgovornosti novinar- jev in urednikov za dosledno upoštevanje načel Kodeksa in zakonov, opozarja pa na zvezo z ozračjem, ki je nastalo v javnosti ob beograjskem procesu tudi zaradi neodgovornih izjav nekaterih vodilnih družbenopolitičnih delavcev. — Ob tem zgledu Častno razsodišče po- ziva novinarje, da sporočijo, ki zbujajo tolikšno zanimanje v javnosti in imajo tolikšno politič- no težo, ne bi podpisovali s psevdonimi. Posebej pa CR opozarja novinarje in urednike, da dosledno spoštujejo načelo, po katerem so obtoženi nedolžni toliko časa, dokler jim kriv- da ni dokazana s pravomočno sodbo.“ („Poročanje z beograjskega procesa itd.“, *Mladina*, št. 4, 31. 1. 1985, str. 4.) — Tisto o podpisovanju s psevdonimi se ne nanaša samo na Duki- ča; menda se tako skrivajo tudi veliki slovenskega novinarstva. (Gl. Z. Skušek-Močnik: „Uredništvo ne bo odgovarjalo anonimnežem“, *Mladina*, št. 43, 6. 12. 1984, str. 10.)

Proti „domnevno tendencioznemu pisanju dela domačega tiska o sojenju“ (*Delo*, 8. 12. 1984 — zdaj že vemo, da so bile to „popolnoma neresnične trditve“), je reagiral tudi obramba obtoženih na BP. Odvetnik Šok s „predlagal, naj sodišče izda službena poro- čila o sojenju. Šok se je skliceval na 4. člen Zakona o rednih sodiščih Srbije in na Repu- bliški zakon o javnem informiranju, na podlagi katerih obstaja dolžnost sodišča, da re- šitvino in objektivno informira javnost o svojem delu. Ob analizi pisanja domačega tiska je namreč Šok ugotovil, da domači tisk predpisuje izhod postopka, lažno informira in de- zinformira javnost ter s tem vpliva na formiranje javnega mnenja, otežuje položaj obtože- nih in končno tudi napadno prikazuje delo vseh, ki sodelujejo na sodnem procesu. Vsemu temu bi se lahko izognili z izdajo službenih poročil, vendar je sodišče to zavrnilo, češ da za to ni pristojno.“ (Qui nimum.)

91. Ti „lajni partijski sestanki“ (Qui nimum) naj bi bili 12. 11. 1984; v zvezi z njimi se omenja „letak Mestnega komiteja“ (Si duo), ki naj ne bi govoril le o mitološkem „enem centru“, marveč naj bi tudi anticipiral vsebino prve spremembe obtožnice (Qui nimum in Si duo). 92. Gl. dneviški list, Med listimi, ki so dokazali, da „lahko postanemo tudi radikalni“. Gl. *Vjesnik*, 8. 11. 1984. Posebej je treba opozoriti na primitivizem in vulgarnost ter na izrecni moški šovinizem in seksizem, s katerim se je jugoslovansko časopisje spravilo nad Petro Kelly. *Vjesnik* in *Politika Ekspres* dneva pisala samo o njenem preobledenju in „politič- nem nudizmu“, marveč tudi o njenih drobnih prsih („slabimrudim grudima“). Tema devišta se pojavi tudi v članku, ki opisuje Bastiana in Kellyjevo kot „sumljiva preroka, ki bi na vsak način hotela rešiti čast tujih deklet“ (*Vjesnik*, 18. 10. 1984). Kdo naj bi bila ta „tvoja dekleta“, ni povsem jasno, nedvomno pa je, za kaj pri vsej tej zadevi gre.

93. Primer posebne kategorije je nastopanje sekretarja za zunanje zadeve med uradnim obiskom v Avstriji. Ocenjeval je pisanje avstrijskega tiska o Jugoslaviji in se pritoževal — oziroma obžaloval — da prikazuje dogajanje v njegovi državi v negativni luči. Da bi doka- zal, kako resno misli, je odklonil intervju z avstrijskimi novinarji — s pojasnilom, da ga je pripravil dati v Beogradu, kjer da je „ozračje dobro“. Seveda je izzval škandal. *Volkszeitung* denimo — karkoli že si lahko mislimo o njem — je ob tej priložnosti lahko zapisal: „Ob vsem spoštovanju do tujega gošta: mediji si ne bodo dovolili vsiljevati cenzure, kaj naj bo v avstrijskih časopisih. To je v navadi v diktaturah — ne pa pri nas.“ (18. 1. 1985. — Poročilo o obisku R. Dizdarevića gl. v *Delu* z istim datumom.)

94. Gl. K. Schöppel: Der renitente Held. Arbeiterprotest in der Sowjetunion 1953—1983. Ju- nius, Hamburg 1984, str. 94.

95. Prim. Rittersporn: „The State against itself“, I. del.

96. Specifična konstelacija razrednih sil je proizvedla posebno formo delavskega in, šir- še, ljudskega odpora: izražanje čistk za ožjanje nosilcev ekonomskega in političnega aparata, zlasti tistih, ki so ljudstvu neposredno hodili po glavah. Ta popularni revanšizem subvertiranje čistk in njihovo izražanje za boj proti osvobozanim predstavnikom oblasti je seveda vprašanje, ki ne sodi v ta zapis.

97. Ena prvih takratnih publikacij je Seizes fusiliés V. Sergeja (Pariz 1936); opis razpolo- nja evropskega in ameriškega javnega mnenja, tudi levega, ki da je bilo „molčeče in sle- po“, gl. v njegovih *Memoirs of a Revolutionary, 1901—1941*. Oxford University Press, London—New York—Toronto 1963, str. 331 sq.

98. S tem pojmom seveda ne moremo razumeti samo medijskega raznašanja in nanaša- nja vladajoče ideologije same nase, prisilne kvazijavnosti: govori se tudi o „kritični javno- sti“, „demokračni javnosti“, „protijavnosti“ ipd. Značilna za inezarjivost javnosti „pri nas“ je tudi (ne)razvitost teoretskih konceptov javnosti. Za analitično in pojmovno razde- lavo teh pojmov bo nujno tudi konsultiranje Habermasovega — danes že klasičnega — dela *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Zato se je nekako moralo zgoditi, da je policija pri eni od hišnih preiskav lani v Beogradu „začasno odvzela“ tudi (najlegalsne izdan) sr- bohranski prevod te knjige: J. Habermas: Javno mnenje, Kultura, Beograd 1969.

99. G. Suhadolnik: „Sodne novice“, *Mladina*, št. 5, 7. 2. 1985, str. 5.

100. Na veliko nezadovoljstvo in tudi nasprotovanje so naleteli že nekateri prejšnji sub- stancionalno antitektualistični državni ukrepi ali projekti — od usmerjanja izobraževanja in omejevanja uvoza tuje literature do depozita; zato govorimo o „takšni“, ne pa „tolik- šni“ opoziciji.

žnosti" med tehnično inteligenco; c) zabriše dejstvo, da so velik, morebiti večji del „sovražnosti“ med inteligenco sprodcirali kasnejši dogodki: aretacije v Beogradu, proces proti Šešlju in zlasti BP. To vidimo seveda šele naknadno, je pa bistveno.¹⁰¹

Še bolj porazen za avtorje oziroma zagovornike represije in političnih procesov še posebej, s tem pa za vso jugoslovansko državno politiko, je bil odziv svetovne javnosti. Laičnemu državljanu je nerazumljivo, s kakšno lahkomišelnostjo (ali brezobzirnostjo?) si ta država zapravlja ugled v svetu. Tuji tisk je o beograjskem sojenju redno in obsežno poročal — to je bil „dogodek številka ena v Jugoslaviji“ — ter ga komentiral. Razkrival je nepretrčljivost in blamažo obtožb in površnost procesa, njegovo montiranost, preudiciranje sodb v jugoslovanskem tisku in v izjavah funkcionarjev, neresnost sojenja, a obenem „zelo resno ozadje“, pisal je o „zlu v Jugoslaviji“ in o tem, da se „na tem montiranem procesu ne sodi ljudem, temveč principu svobode izražanja misli, ki ga sicer zagotavlja jugoslovanska ustava“.¹⁰² SFRJ si je pridobila mednarodno „anti-nagrado“ za leto 1984.¹⁰³ Proti BP je protestirala tako rekoč vsa demokratična svetovna javnost. Spisek teh protestov bi bil impozanten, na vidnem mestu pa bi bili zapisani ljudje, ki veljajo za prijatelje Jugoslavije.¹⁰⁴ Podporo t. i. socialističnim silam v SFRJ sta izrazila samo Rabotniško delo in Izvestija, Pravda pa je bila zaskrbljena zaradi delovanja „protisocialističnih sil“ v Jugoslaviji.¹⁰⁵

7. Pravna kultura

Omenili smo že, da so SP sledili dokaj široki javni razpravi ob sprejemanju nove ustave, v kateri so „ljudje iz množice“ načelnjaki nekatera bistvena vprašanja sovjetske pravne ureditve — zlasti vprašanja osebne varnosti ter posameznikovih pravnih jamstev — opozarjali na zlorabe oblasti in kršitve zakonitosti (posebej v preiskovalnih postopkih) ter predlagali ustrezne amandmaje, ki bi zagotavljali osebno varnost ter ne nazadnje določali „sankcije za vse kršitve, storjene med preiskavo“.¹⁰⁶ Številni pokazatelji so morali opozoriti vodstvo, da množice izražajo odkrito nezaupanje v delovanje pravosodja — vsem svečanim zagotovilom režima o državljanjskih pravicah navkljub. Uradni povzetek 'nacionalne razprave' ni mogel kaj, da ne bi objavoval 'pretirane pozornosti', posvečene 'pravnim detajlom'.¹⁰⁷ Procesi in čistke so lahko tako do določene mere figurirali kot vzpostavljane pravne reda.

BP — in pred njim aretacije v Beogradu in sojenju Šešlju — je, prav nasprotno, močno omajal dotakratne vladajoče predstave o osebni varnosti in posameznikovih pravnih jamstvih ter bil močna spodbuda razpravam o pravnem redu in varstvu ustavnih pravic in svoboščin; kolikor so take razprave morda že potekale v strokovnih juristovskih krogih, jim je bil dodatna spodbuda, obenem pa jih je populariziral. Iz spoznanja temeljne osebne (in morebiti kolektivne) ogroženosti, potencialne izročenosti na milost in nemilost državnim aparatom, iz tega občutka, ki je bil povojnim generacijam v glavnem nepoznan (oziroma znan kvečjemu iz pričevanj), se je začela razvijati pravna zavest, oblikovati pravna kultura.¹⁰⁸

101 „Kot za podobne pojave velja, spomladi začeti pogrom proti intelektualcem in deloval neposredno v smislu svoje zastavitve in njegov učinek še zdaleč ni bil zgolj enosmeren. Tako lahko po pol leta ugotovimo, da Dolančev govor ni le odpril lova na vse možne sistemske sovraže, pač pa je deloval tudi v nasprotni smeri: ne le v tla, 'grst pravice' se je usmeril tudi naravnost v intelektualno delujočo srenjo in zaokazal 'Ti moraš to spremeniti!' (M. Zajc, 'Problemi 6—7, 1984', *Mladina*, št. 43, 6. 12. 1984.)

102 Vsi citati po B. Plešec, cit. članek, str. 11.

103 V rubriki III. seznama „najhujših kršitev človekovih pravic“ je pod t. 10 naveden „Dr. Vojislav Šešelj iz Sarajeva v Jugoslaviji, ki je zaprt zaradi svojih mnenj ter simbolizira trpljenje vseh drugih žrtev politične represije v Jugoslaviji“ (Gl. „Anti-nagrada 1984“, *Mladina*, št. 8, 28. 2. 1985, str. 17.)

104 Del seznama mednarodne podpore obtoženim je objavljen v *Novi reviji* 31—32/1984, str. 3828—3832. Doplnilna v *Mladini*, št. 39, 8. 11. 1984, str. 31, št. 45, 20. 12. 1984, str. 6, št. 46, 27. 12. 1984, str. 5.

105 Glej p. 101. „Isoskih peticij“, telegramov in pism, ki so jih podpisale znane osebnosti in naslovljene na vodstvo države“ (B. Plešec, cit. članek, str. 11.)

106 Glej *Delo*, 15. 12. 1984. Zanimivo bi bilo primerjati količino in — predvsem — ton odgovorov na pritiske z Vzhoda z odgovori na pritiske z Zahoda. (Vem samo za en odgovor na sovjetsko bratsko pomoč, v *Vjesniku*.)

107 Rittersporn: „The State against Itself“, str. 88.

108 Ibid.

109 Vlogo BP ne absolutiziramo. Del mlade generacije je prišel do teh izkušenj ob pregledanju punka. (Gl. zbornik *Punk* pod Slovenci, KRT, Ljubljana 1985.) — Žal je ostala nerazvita Močnikova teza, da so gonje proti „fašizmu na alternativni sceni“ (se razume: ljubljansko-slovenski) anticipacija oziroma resnica „beograjskih dogodkov“ (Gl. *Mladina*, št. 36, 18. 10. 1984, priloga „Fašizem?“, str. 28.) — Prav tako je BP samo eden od momentov prebujanja pravne zavesti med (slovenskimi) novinarji. O tem, da se „novinarska liha

8. Kompozicija in dekompozicija vladajoče ideologije

SP so prispevali h konsolidaciji in sistematizaciji stalinske ideologije. Stalinizem kot ideološki sistem je 1938 dosegel višek. Postal je zgodovina.¹⁰⁹ BP je vmeščen v procese dekompozicije vladajoče ideologije, k tem procesom prispeva in jih pospešuje.

Najprej omenimo reakcije na proteste iz tujine. T. i. idejna ofenziva proti t. i. vmešavanju v t. i. naše notranje zadeve se je zatekla ne le v način argumentacije, marveč celo k argumentom, kakršni so bili v Jugoslaviji zadnjič objavljeni v beli knjigi leta 1951.¹¹⁰ Ti protesti naj bi bili „protijugoslovanska gonja“, ki so jo sprožili „nekateri nam dobro znani tuji krogi, ki naši državi nikdar niso želeli dobro“, proces v Beogradu pa naj bi jim bil samo povod oziroma preteza za „grobo vmešavanje v naše notranje zadeve“. Do BP so ti „krogi“ „prežali v skrivališčih“, zdaj pa se „sinhronizirano in organizirano javljajo“, da bi branili „pravzaprav nepomembno skupnico političnih statistik, katerih kontinuirana sovražna dejavnost traja že več let“ — in to po „znanih obrazcih tujih inspiratorjev“. „Dosedanja aktivnost vseh krogov na sojenju in okoli njega opozarja na dejstvo, da gre za organizirano akcijo, verjetno načrtovano iz enega središča.“¹¹¹ (Eden od jugoslovanskih funkcionarjev je to mitično „središče“ detektiral v Reaganovi protikomunistični politiki.) Lahko bi še citirali, vendar bodi dovolj. Ta model — ali bolje: blodnjak — pa sporoči prav to, kar bi najmanj hotel: da s samoupravno ideologijo, kolikor je ideologija demokratičnega socializma (ne pa že kar vse, kar se spomnijo povedati državopartijski funkcionarji ob takšni ali drugačni priložnosti), BP ni mogoče ne upravičiti ne opravičiti; da z njo tujim kritikom ni mogoče odgovoriti. Ker se pri BP vztraja, je treba opuščati samoupravno ideologijo.

M. Ribičič je v zvezi s to situacijo ugotovil, da „v primeru sojenja šesterici“ „nimamo“ (majestetični plural naj ne zavaja) „skupnega jezika z levimi silami v Evropi“. ¹¹² Če bi ne šlo za „nas“, zadeva sploh ne bi bila zagonetna: kako naj ima država, ki sodi levici, skupen jezik z levimi silami? Ker pa smo, kjer smo, je treba iskati še druge odgovore, zastaviti še druga vprašanja. Ali „smo“ v danem primeru, ko „nimamo skupnega jezika“ z evropsko (in vsaj še z ameriško) levico, „levi jezik“ pozabili „mi“? Ali skrivnostno naenkrat svetovna levica? Ali pa je svetovna levica vzela že kako novo lekcijo, ki je „mi“ še nismo? Ali pa smo se „mi“ odločili za ponavljanje in utrjevanje stare snovi? Ali smo „mi“ toliko bolj levi, kolikor več notranjih in zunanjih „sovražnikov“ odkrijemo? Ali pa je v Evropi po oklicanju BP toliko manj levice, koklikor je levih protestov proti represiji v SFRJ?

BP je inkriminiral razmišljanje o svetovnem socializmu.¹¹³ „Socialni demokrat“ je nastopil kot diskvalifikacija enega od obsojenih, medtem ko je druga dva bremenilo, da sta „imela v mislih“ NSS Solidarnost — s tem „dejstvom“ se je dokazovalo njuno sovražnost do jugoslovanskega političnega sistema.¹¹⁴ Takšno stališče do razmišljanja o svetovnih socialističnih gibanjih in izkušnjah je v protislovju z logičnimi predpostavkami in s političnim duhom uradne jugoslovanske doktrine o „socializmu kot svetovnem procesu“. BP dekomponira vladajočo ideologijo tudi na tej točki. Da to ni naključno ali po nesreči, pričata še dva posega: izključeva-

večina prebuja, da je vse bolj glasna in davse bolj pritiska na organe društva (novinarjev), ki se uspešno in vse bolj dosledno začnejo držati demokratičnih postopkov“ (je pisala Z. Skušek-Močnik. „Nekod je bila revolucija“, *Mladina*, št. 28—29. avgust 1984, str. 7) (Gl. si c. Problemi 6—7, 1984.) Za posebej pomembno imamo razsodbo Častnega razsodišča DNS o poročanju z beograjskega sojenja (Gl. op. 90.)

Na nekem drugem koncu so ta premik artikulirali španski borci na lanski letni skupščini. Govorili so o kršitvi ustavnih svoboščin, o javnem kršenju Ustave na najvišjih političnih mestih, o tem da se „ustvarja v javnosti vznemirjenje, ker ni mogoče razumeti, da zapirajo pisatelje, pesnike, da pošljejo koga na robijo zaradi neobjavljenega teksta“ itd. (Cit. po *Politika Ekspres*, 23. 10. 1984.)

109 Izšla je Zgodovina VKP(b). Kratki kurz. (Tudi več slovenskih izdaj.)

110 Bela knjiga o agresivnim postopcima vlada SSSR, Poljske, češkoslovaške, Madjarske, Rumunije, Bugarke, Albanije prema Jugoslaviji. Ministarstvo inostranih poslova FNRJ, Beograd 1951, zv. I, II.

111 Vse cit. po *Vjesniku*, 8. 11. 1984. (Ponatisnil *Večer*, fotokopija prevoda v *Mladini*, št. 41—42, 29. 11. 1984, str. 3.)

112 *Delo*, 22. 12. 1984. — Ribičič je bil vsaj toliko pošten, da je povedal, da gre za leve sile, kar vsi ostali ali zamočijo ali, še pogostje, sprevečajo in ponarejajo. Formula, ki tovrstne falsifikacije dopolnjuje, je že zelo preskušena: če ni mogoče zanikati levičarstva kakšne kritike BP, se poroča, da objektivno služi desničarji (bodisi da je sam zabredel v desničarsko kampanjo, bodisi da je bil zaveden, bodisi itd.). Tako se je denimo Petra Kelly, pod znanim geslom „varovanja človekovih pravic“ pravzaprav pridružil protijugoslovanski kampanji iz tujine etc. („*Delo*, 9. 11. 1984. — *Človekove pravice* so v jugoslovanskem tisku praviloma zaprte v zavezoje“).

113 Gl. moj tekst „Sojenje Solidarnosti v Beogradu?“, *Mladina*, št. 6, 14. 2. 1985, str. 12.

114 *Delo*, 5. 2. 1985 (sodnikova sklepna beseda).

115 Sklepanje v mojem tekstu. Sodisce se je vprašalo in ostalo anonimno.

nje možnosti (legalnosti) primerjave med samoupravljanjem in „zahodno demokracijo“, ki logično konsekvantno pripelje do izključevanja med samoupravljanjem in demokracijo,¹¹⁵ kar razgrajuje vladajočo ideologijo samoupravljanja kot demokratskega socializma, se pravi tako notranjepolitično kot zunanjepolitično dominantno komponento vladajoče ideologije; temu se pridružuje uvajanje ksenofobije: formiranje predstave o sovražnem svetu, ki preži na „naše“ slabosti, rovari proti „nam“, pritiska na „nas“ ipd.,¹¹⁶ predstave, v kateri postaja že kontakt s tujcem ali tujino sumljivo ali kar sovražno dejanje;¹¹⁷ predstave, v kateri se podoba tujine začena prekrivati s podobo jugoslovanske emigracije.¹¹⁸ Kako naj ksenofobijo uskladimo z ideologijo aktivne mednarodne politike, prijateljskih odnosov s številnimi narodi in državami, pa tudi z mednarodnimi pogodbami?

Ista, groba in izključujoča bipolarna predstavna shema se aplicira tudi na notranjo situacijo. Po ideološkem ključu smo razdeljevani na „sovražnike“ in na „nas“/„naše“, dva prisilno monolitna bloka, ki si v praznem prostoru stojita sovravno nasproti. To seveda ne more biti ključ samoupravne ideologije, ki deklarira pluralizem družbenih interesov in ga pripoznava. V novi bipolarni ideološki shemi lahko obstaja samo še pluralizem „sovražnih“ interesov. Logika posredovanja, ki jo je samoupravljanje razvilo bolj od vseh drugih socialističnih ideologij in sistemov, je demontirana na točkah, ki so bistvene za reprodukcijo družbenega življenja — in tudi za delovanje države.

BP je artikuliral še dve nadaljnji točki dekompozicije vladajoče ideologije: zgodovino in personifikacijo občega interesa. Če je po SP ideologija postala zgodovina, pa z BP — ideologizirana — zgodovina (postaja čedalje bolj samo še ideologija. Ker se je v polpreteklosti jugoslovanska vladajoča ideologija fiksirala kot zgodovina, zdaj — sicer povsem „normalno“ — osamosvajanje zgodovine (in zgodovino) izpod ideološke artikulacije nujno povzroča sesedanje vladajoče ideologije. Vladajoča ideologija je vse bolj podobna prazni vreči, ki se je ne da napolniti z ničemer sedanjim, življenjskim več. In če se je morda računalo, da jo bo postavljal pokonci kak politični proces — denim BP — se je pokazalo, da je pri tej operaciji padlo iz ideološke vreče tudi tisto, kar je bilo dotlej še v glavnem notri: začetki vstaje, likvidacija večpartijskega sistema po vojni, spor med Jugoslavijo in ZSSR 1948, Golli otok in dachauski procesi, Džilas, še enkrat študentsko gibanje, Kosovo, delavski boji.¹¹⁹ Celo če bi bilo res, da so bila ta vprašanja v spisih obsojenih neznanstveno obravnavana — o tem žal ne moremo soditi, ker teksti niso bili objavljeni, če bi pa bili objavljeni, o njih ne bi mogli razpravljati, če bi nad avtorji (in razpravljajci) visela grožnja dolgoletnih zapornih kazni — so lahko posledje predana samo znanstveni analizi, ne morejo pa biti več strpana nazaj v ideološko vrečo. Sodišče tu principialno ne more pomagati, lahko pa škodi. Če zašije Milića, Nikolića in Olujića (ali poljubno drugo žrtev), ne odvrne nujnosti, ki velevala, da je treba

— če vztrajamo pri metafori — vrečo prešiti, pač pa z dejstvom, da sodi mišljenju in ga obsodi, načena legitimnost sistema, sicer nespodbijano konsenzualno materialno vladajoče ideologije. In če z vsem tem povezuje se zgodovinsko personifikacijo občega interesa, to ni le nesposljivo do pokojnika, marveč je nujno (logično nujno) vsaj okrušenje identitete občega: posebna uporaba občega, parcializacija občega; in to pri podjetju, ki ni uspelo biti prepričljivo.

Za dokazovanje teze, da BP ni proces stalinskega tipa, naj to zadostuje. V nadaljevanju bomo skušali nakazati premik artikulacijskega mesta vladajoče ideologije. Tu pa se bomo dotaknili še procesa spreminjanja opozicijske ideologije. Omenili smo že, da je BP spodbudil razvijanje pravne zavezi oziroma pravne kulture. Ta specifična točka dekompozicije vladajoče ideologije je obenem točka rekonpozicije opozicijske ideologije. Ideologija družbene opozicije se ne artikulira več v polju vladajoče ideologije in v imenu resničnosti, izvirnosti (izvirne resničnosti ali resnične izvirnosti), večje in bolj prave revolucionarnosti, radikalnosti ipd. — kot denimo v študentskem gibanju,¹²⁰ temveč se začena artikulirati v polju nekaterih temeljnih — in zelo „materialnih“ — vprašanj družbenega življenja. Avtonomizacija ideološkega polja, njegovo podružbljanje, rekonpozicija družbene ideologije deluje kot moment rekonpozicije družbenega življenja, avtonomizacije držbe, rekonstitucije oziroma konstitucije civilne družbe v socializmu.

II. Družba proti državi

Čemu smo sploh dokazovali, da BP ni stalističen (neostalinističen) proces?

Razlogov je več, strnemo pa jih lahko takole: označevanje BP za SP je ena poglavitnih ovir razumevanju BP. Novi pojav zjaja na staro in poznano; na temelju nekaterih zelo obič in formaliziranih miselnih shem, neanalitično za zdaj in za nazaj, ugotavlja večno vračanje istega. BP podreja utečenemu modelu razmišljanja in ga locira v ideološko polje, ki ga vladajoča ideologija obvladuje, ki je, še več, konstitutivno jedro vladajoče ideologije in legitimacijska osnova družbenopolitičnega sistema: namreč prav antistalinizem.¹²¹ Operirati mora z argumenti, ki jih vladajoča ideologija izurjeno vrača z ideološkimi protargumenti, posluži pa se lahko celo teorije ali znanosti.¹²² Vladajoča ideologija ima vselej prednost, ker poudarja izvirnost in enkratnost samoupravljanja, ta kritika pa spregleduje ali podcenjuje prav specifičnost jugoslovanskega sistema¹²³ — in s tem tudi „dejavni princip“ tega sistema. Usoda tovrstne kritike je, da analizo in razumevanje nadomesti z moralnim ogorčenjem in obsojanjem: da konča v moralni poziciji. Še slabše je, kar se prav tako lahko zgodi, da se takšna kritika izteče v estetsko pozicijo. Namreč: če je to, ali nam je kaj všeč, stvar okusa, in če je okus predmet estetike, in če vse, kar nam ni všeč, označimo za stalinizem. Bistvo te pozicije je poza.

Mladina, št. 6, 14, 2. 1985, str. 1. — Identifikacija samoupravljanja z demokracijo je, če beremo novejšje ideološke razglase, možna samo na račun izključitve „zahodne“, „meščanske“ demokracije — kot da bi se, če že pristanejo na plural, demokracije medsebojno izključevale, tako kot se „demokraciji politični sistemi“. Uveljavljati se začena formula: samoupravna demokracija = samoupravljanje = demokracija. Naključno izbrano mesto v Vjesniku se glasi: „A samoupravljanje je naša demokracija i druge nemamo niti želimo.“ (Vjesnik, 19. 10. 1984. Neposredno sledi zagoneten stavek: „To su prave brige.“ — Gre seveda za članek na „beogradske“ teme.) — Na temo dveh demokracij navajamo dve novejši levi, demokracijski stališči. A. Touraine: „Tisti, ki zoperstavlja formalno demokracijo in dejansko demokracijo, burbozno svobodščine in proletarske svobodščine, dokazujejo samo to, da so demokraciji tuji ali sovražni.“ (L'après socialisme, Grasset, Paris 1980, str. 195.) E. Lipiński: „To, kar imenujete socialistična demokracija, je navadno suženjstvo.“ (Pismo generalu Januzelskemu ob umoru J. Popieluszki, cit. po *gegenstimmen* 18, Winter 1984, str. 28.)

116. Danas, br. 139, 16. 10. 1984, str. 27, piše denimo, da so v tujini organizirali kar dežurstvo — „stajno dežurstvo in posebno vrsto zased, iz katerih prežijo na vse tisto, kar bi lahko potrdilo to osnovno tezo“, namreč zato, da se jugoslovansko vodstvo bori proti mišljenju in intelektualnem s policijo.

117. Denimo: Ribičič govori v zvezi z obtoženci na BP o „spoznanju, da utegnijo biti povezani z zunanjimi silami, to pa je pravzaprav njihova najslabšeja točka.“ (Delo, 22. 12. 1984.) Nobene kvalifikacije, kdo bi utegnil biti ta „tujec“ (še več, takorekoč v isti sapi se govori o levih silah v Evropi), s katerimi bi obtoženci utegnili biti povezani (isodišče ni našlo doslej nikakršnega dokaza) — a priori in samoumevno vrednotenje kontakta s tujino kot nečesa sumljivega, negativnega.

118. Generalno o tej problematiki gl. dnevni tisk: posebej ob tej zadnji točki navajamo sklepno besedo javnega tožila: „Nato je javni tožilec spregovoril o povezavi med obtoženci in njihovimi domačimi zaščitniki in tujimi emigrantskimi organizacijami. V zvezi s tem je omenil odnos obtoženih in obrambe do tujih novinarjev med sojenjem.“ (Pavlišković, imisrovic (časopisi) so to ime pisali praviloma napačno) je sodeloval tudi pri poskusu organizacije tiskovne konference Petre Kelly i...“ Skovanka „tuje emigrantske organizacije“ ni le logični nesmisel, prav tako ni logični nesmisel sumbiturati pod to oznako novinarje, ki so v Beogradu sledili procesu, in P. Kelly. To je nova logika.

119. Povzemam po obrazložitvi sodbe. Delo, 5. 2. 1985.

120. Anticipacija tega premika oziroma nadaljevanja: prvi pomemben premik v tej smeri, pri

vi pomemben prelom s to tradicijo je izpeljala družbenokritična mladinska kultura konec 70. in v začetku 80. let — vsaj v slovensko-kvarnerskem prostoru.

121. Prim. S. Žižek: „Patološki Narcis kot družbeno-nujna forma subjektivnosti.“ Družboslovne razprave 2/1985, str. 136. Legitimacijska osnova naše družbe je seveda antistalinizem.

122. Tako se je sodnik na BP poslužil Lefebvra: „Mar naj potem obžalujemo, da je bil pa metni Lefebvre v zmoti, ko je trdil, da imamo samoupravljanje.“ (Delo, 5. 2. 1985.) Ne vemo, kdo je Lefebvre, „skrajšal“ za v — sodnik, novinar ali kdo tretji?

123. Po eni strani gre za specifičnost (različnost) v razmerju do stalinizma, stalinistične družbene ureditve. S tem seveda ne zanikujemo stalinistične preteklosti, socialistične Jugoslavije in „subjektivnih sil“, ki so se zanj avangardno bojevale in jo potem vodile — to je druga problematika, ki jo bo v glavnem šele treba strokovno in brez cenzur raziskati. Prav tako ne zanikujemo stalinističnih „recidivov“ v samoupravnem razdobju — tudi z njimi se bodo še morale ukvarjati prihodnje analize. Trdimo pa, da se današnji jugoslovanski sistem (in njegova 35-letna zgodovina) razlikuje od stalinističnega. Da gre, tako kot v današnjih vzhodnoevropskih deželah in v Sovjetski zvezi, za družbo oziroma družbo poststalinističnega tipa. — Po drugi strani se SFRJ razlikuje od sodobnih socialističnih družb: je poststalinistična socialistična družba sui generis (ali tudi real-socializem sui generis). Ne prvo ne drugo razmerje ni razmerje popolne diskontinuitete: menimo tudi, da je prva razlika globlja od druge in da gre v prvem primeru za generalno razmerje, v drugem pa za več posebnih.

Obeh razmerij se je produktivno polastila vladajoča ideologija in se na njih konstituirala. Pri tem je značilna tendenca eliminirati razliko med stalinizmom in poststalinizmom: družbeno ureditvijo za vse druge socialistične dežele, se pravi monopolizirati prelom s stalinizmom; obenem s tem je vladajoča ideologija niz posebnih razmerij generalizirala v eno samo: tako je kompleksnost razmerij sežela v eno centralno točko in se začrknila. Hkrati so bile razlike prevedene v neanalitične obče predstave. Za splošno (in deskriptivno) oznako poststalinističnih družb gl. Konrad in Szelenyi, cit. delo, ter M. Rakowski: Towards an East European Marxism, Allison and Busby, London 1978; inštruktivno tudi M. Vajda: The State and Socialism, Allison and Busby, London 1981. — Priidrežek, ki ga imamo do Rakowskega, se ne nanaša na deskriptivno značilnost družb poststalinističnega tipa, temveč na njegov sklep, da vzhodnoevropske družbe kot družbe sui generis niso ne kapitalistične ne socialistične. Menimo, da so te družbe prav socialistične. — O dvoznačnosti drugega distinktivnega razmerja gl. Žižek, cit. delo, str. 136 — 138.

Pomembneje od tega, da kritika, ki nasprotuje BP kot stalinističnemu procesu, ne dojamemo „dejavnega principa“ samoupravnih represije — in že to je kardinalno — je, da ne more koncipirati¹²⁴ nasprotovanja tej represiji oziroma obrambe pred njo. Glavno zaslugo, da BP ni bil SP, ima prav obramba: zadržanje obtoženih, njihovih zagovornikov in demokratične javnosti.

Poskus razumevanja BP se mora spoprijeti predvsem s tema dvema momentoma: z „dejavnim principom“ samoupravnih državnih aparatov in s „principom“ obrambe pred njimi. Kar sledi, je skrajno shematičen in provizoričen očit problematike, ki bi jo bilo treba upoštevati pri koncipiranju odgovorov na vprašanja, ki jih zastavlja BP.

Dvoje razmislekov je takoj na začetku: če je BP bil prirejen — kaj se je hotelo z njim doseči, kdo stoji za njim, je dosegel svoj namen, mu je spodletelo ipd.? — na drugi strani pa: veliko je problemov, ki so pomembnejši od BP, to sojenje samo odvrta pozornost stran od bistvenih problemov, ti pa so, kot vemo, ekonomski... In bolj kot se drugi čudijo ali delajo začudene, kako da je za nek „perifern fenomen“¹²⁵ več zanimanja kot za dolgoročni program ekonomske stabilizacije ipd., morda pa tudi zahtevajo, naj se BP umetno ne napihuje, z večjim veseljem in zadovoljstvom prvi ugotavlja, da se je nek paklenski načrt države zalomil in razkrivajo in razlagajo slabosti „vladajoče ideologije“ etc. Ni težko uvideti, da je dominantno polje razlage BP ideološko — s tem mislimo tako na način razlage kot na predmet razlage; ideološki predmet se pri tem lahko razlaga teoretsko, kar pa ni nujno.

Najlažje je zavrniti ekonomistično ideologijo in njen „bistveni problem“. To bomo storili v tem primeru zelo apodiktčno: gre za anahronistično ideologijo;¹²⁶ ekonomska stabilizacija ni bistven problem in z ekonomskimi težavami ni mogoče — niti v „zadnji instanci“ ne — razložiti BP.

Ga lahko razložimo kot „ideološko dejstvo“, kot znesek ideoloških vetrov, kot splet ideoloških „elementov“ ali „tendenc“; s kritiko vladajoče ideologije, s kritiko ideoloških mehanizmov, kot ideološki boj...? Poenostavimo (sploh bomo zelo poenostavljali): ga lahko razložimo s konceptom ideoloških aparatov države (IAD)? Kljub temu, da je konceptualizacija napredovala in da so postale analize že zelo pretnjene, bo naša referenca Althusserjeva „izhodiščna“ sistematizacija tega koncepta.

Prvi problem, ob katerega trčimo pri iskanju odgovora, je topološki. Kam in kako konceptualno vnesti BP? BP je „primarno“ represivno dejstvo. Sodišče je nedvomno represivni aparat države (RAD). Država se je odločila za represijo, nosilec spopada so na strani države represivni mehanizmi. Aktivizacija IAD je „sekundarna“, „spremljajoča“: mislimo na informacijske IAD, ki poročajo s procesa in ga komentirajo, in politične IAD, ki — pretežno in na zelo različne načine — prav tako komentirajo. Zgodil pa se je strukturni premik, ki ne dovoljuje, da bi govorili o vzročno-posledičnih zvezah med RAD in IAD, niti o njihovem paralelizmu, niti o časovnem sosledju — če želimo seveda pojasniti BP. Sodišče prevzame funkcijo IAD, deluje kot IAD, in to ne v tistem ohlapnem smislu, da „vsak državni aparat (...) deluje“ hkrati s silo in z ideologijo in da „aparata, ki bi bil zgolj represiven, ni.“¹²⁷ Če bi sodišče delovalo **tudi z ideologijo**, bi problema sploh ne bilo; BP pa je problem: sodišče, tipičen RAD, deluje **kot IAD**. RAD prevzame funkcijo, za katero je konstitucionalno zadolžen politični IAD (partija kot „vodilna idejna sila“); na sodišču se dogaja preformulacija državne ideologije, ideološka produkcija; sodišče začne nove ideološke resnice, preformulirano državno ideologijo tudi razglasiti. IAD so samo raznašalci ideološkega agglomerata (informacijski IAD) oziroma očitvidi (politični IAD).

To ima seveda vrsto praktičnih konsekvenc (opisali jih bo-

mo „idealnotipsko“, čeprav so trenutno le tendenčne ali sploh samo potencialne). Ideologija postane neposredno represivna. Ta tip neposredne represivnosti ideologije se razlikuje od, denimo, vojaškega ali policijskega po tem, da je višji, univerzalnejši. Represiven je sam, neposredno, obenem pa posredno: lahko aktivira, lahko se posluži tudi drugih RAD. Gre namreč prav za legalnost neposredno represivne ideologije. Ne gre za to, da bi — kar naj bi bilo „normalno“¹²⁸ — ideologija uzakonjevala nasilje. Zakon ustoličuje ideologijo in ideologija postane zakon. Gre za ideologijo, ki je neposredno zakon in neposredno razpolaga z aparati fizične prisile in nasilja. Ideološka razlika postane ilegalna, dejstvo, ki inkriminira; ideološki odklon postane zakonolom. Ideološki nasprotnik — vsakdo, ki „ni z nami“ — je na drugi strani zakona; ideološko razčiščevanje je lahko samo še (najotipljivejši) teror.¹²⁹ In po drugi strani: represija si nadeje ideološki videz, utemeljena je v višjem smotru, v idealu, izpolnjuje idejno poslanstvo; nikdar ni umazana, vselej je upravičena, je kratkomalo plemenita. — Takšne praktične konsekvence so seveda prestrukturiranje države.

Kakšne konsekvence ima to za teoretski koncept? Ne zani-ma nas kritika, ki dokazuje, da „delovanje države daleč pre-sega represijo in ideologijo“,¹³⁰ pač pa kritika, ki problematizira razmejitve med RAD in IAD. Poulantzas opozarja na omejeno veljavnost distinkcije med IAD in RAD in pravi, da bi „moral biti zelo zadržani do pojmovanja, ki zagovarja distinkcijo med represivnimi aparati in ideološkimi aparati države“.¹³¹ „Malone nominalistična in esencialistična delitev določenih aparatov na represivne (ki delujejo primarno s pomočjo represije) in na ideološke (ki delujejo primarno s pomočjo ideologije)“, je zanj vprašljiva, ker se v zgodovinski empiriji — v različnih oblikah države in sistema, v različnih fazah reprodukcije kapitalizma — dogaja, da določeni aparati prehajajo iz ene sfere v drugo, kopičijo ali zamenjujejo funkcije, zaradi česar ta „taksonomična klasifikacija, ki nastane na osnovi zelo nedoločenega kriterija 'pretežno' (pre-težno represivno ali pretežno ideološko) postopoma izgine.“¹³² Reči je treba: če pade takšna „esencialistična“ delitev, pade koncept. Recimo, da je res, da je mogoče mejo spoznati samo tako, da se jo prekorači; toda če ne deluje kriterij definiranja meje, ni česa prekoračiti. Primeri, ki jih navaja Poulantzas, razmejitve relativizirajo: „vrsta represivnih aparatov (sodstvo, zapor, policija)“ ima „konstantno ideološko vlogo“.¹³³ Še vedno pa gre za RAD, ki imajo ideološko vlogo. V našem — beograjskem — primeru pa se zgodi nekaj drugega: represivni in ideološki aparat se prekrivata, represivni aparat deluje kot ideološki aparat. Meje ni več.

Na tej točki lahko sklenemo takole: koncept je omajan, vendar še ima hevristično funkcijo: če smo revizionisti, nam pomaga določiti eno pomembnih značilnosti BP: če ga kršimo, pomaga spoznavati.

Nadaljujmo. Naznačili smo notranjo prestrukturacijo, ki jo je povzročil prenos ideološke produkcije v RAD. Pravo je točka, na kateri se koncept razdre „navzven“. Pravo je šibka točka koncepta IAD. Že po definiciji je „dvo-spolno“: „sodi hkrati k (represivnemu) aparatu države in k sistemu IAD“.¹³⁴ Simptomatično je tudi, da Althusser pri naštevanju aparatov države (AD) pozablja prav na pravo (ne sicer vselej).¹³⁵ Prav tako je zanimivo, da pravo pomaga premostiti teoretski problem — razločevanje med javnim in privatnim¹³⁶ — medtem ko samo ne nastopi kot problem. (Morda je to najučinkovitejši način izoginitve problematizacije — gledano generalno.)

H kritiki bomo pristopili empiristično: BP ni problematiziral „dvojnosti“ prava v AD: problematiziral je definicijo prava kot AD: izključno in brezprizivno vmetitev prava v AD. Pravo na BP ni bilo samo AD. Bilo je tudi „aparat“ obtoženih, obrambe, demokratične javnosti: bilo je „aparat“ civilne dru-

124. S tem ne želimo omalovaževati praktičnega, denimo zgolj moralno motiviranega nasprotovanja dušenju svobode in demokracije.

125. Vjesnik, 19. 10. 1984. — Prim. M. Ribčić: „Vendar pa ne glede na vse skupaj, je ta proces na obrobju dogajanj.“ (Dielo, 22. 12. 1984.)

126. „Podoba družbe, ki jo vodijo produktivne sile, pripada socialni filozofiji industrijske epohe.“ (A. Touraine: Sociologija društvenih pokretov, Radniška štampa, Beograd 1983, str. 100.) S tem citatom želimo opozoriti na problematiko in načelno zastaviti razmišljanje o njej.

127. L. Althusser: „Ideologija in ideološki aparati države“, v Althusser, Balibar, Macherey, Pêcheux: Ideologija in estetski učinek, CZ, Ljubljana 1980, str. 52.

128. Gt. N. Poulantzas: Država, vlast, socializam, Globus, Zagreb 1981, str. 25.

129. Kot je zapisal E. Lipiński, ki je po umoru o. Popieluszka pisal Jaruzelskemu: „vsakogar, ki ne soglaša z vašimi nazori, general, Vi in Vaši kolegi ne obravnavate samo kot političnega nasprotnika — tak človek je za Vas smrtni sovražnik, ki ga je treba uničiti z vsemi sredstvi, vključno z ubijanjem.“ (Cit. vir, str. 28.)

130. Poulantzas, cit. delo, str. 29.

131. Ibid., str. 26. Poulantzas se nam zdi primeren avtor za ponazoritev problematike, ker je immanenten kritik: dosleden marksist in — z določenimi pridržki — „althusserjanec“.

132. Ibid., str. 31.

133. Ibid.

134. Althusser, cit. delo, str. 51, op.

135. Ibid., str. 150, 56, 59.

136. Ibid., str. 52.

žbe. Še več: ni bilo toliko aparat države, kolikor civilne družbe. S pravom — s pravom kot „pravno ideologijo“ in s pravom kot „pravno prakso“ — se je nasprotovalo uporabi represije in eskalaciji vladajoče ideologije. S pravom se je — seveda relativno — blokiral tako RAD (zlasti nasilnost tožbe, aplikacija obtožbe) kot IAD (gonjo informacijskih medijev proti obtoženim; morda tudi preveč zagreto pomoč prejudicirajočih državopartijskih funkcionarjev sodišču).

Pravo ni bilo preprosto aparat — oziroma, če zožimo, sredstvo države. Država je morala pravo kršiti, da bi izsilila uporabo represije. Morala ga je dezorganizirati, da bi se organizirala. In prav na tej točki se je razkrila. S pravom se je organizirala in branila civilna družba. S pravom je dezorganizirala nasilno državno akcijo in jo potiskala v zakonite okvire. Civilna družba si je na tak način prizadevala organizirati državo kot pravno državo; da bi tako ohranila substanco družbene življenja. Vendar pravo ni bilo preprosto samo „aparat“ (sredstvo) civilne družbe. Bilo je polje spopada med državo in civilno družbo: medij — če še tako težavnega in skromnega — sporazumevanja med njima.

Šele organiziranje civilne družbe je spostavilo pogoj boja za svobodo in demokracijo. Šele organiziranje civilne družbe je aktiviralo pravo kot „aparat“ civilne družbe; spostavilo pravo kot polje spopada/sporazumevanja. Pravo pa je bilo pogoj možnosti organiziranja civilne družbe (pogoj možnosti, ki ga je mogla realizirati samo civilna družba).

Kakšne so teoretske konsekvence? Zapisali smo, da je pravo šibka točka koncepta IAD; točka, na kateri koncept pade, ker definitivno blokira spoznavanje. Ne pade zaradi „samega“ prava, temveč zaradi problematike, ki se oglasi na tej točki. To problematiko smo uvedli, ne da bi jo izpeljevali: civilna družba. Ko se koncept IAD „zruši navzven“, se namreč zruši v civilno družbo; ali bolje: zruši se, ker vdre vanj civilna družba.

Problematika civilne družbe je pri Althusserju prisotna v podrejenem položaju, „spotoma“ in neavtonomno — pa še to le toliko, da jo lahko zabriše. Gre za opombo pod črto, v kateri pravo navaja Gramscija, ki da je „imel 'enkratno' misel, da država ni samo (represivni) državni aparat, pač pa vsebuje, kakor je rekel, določeno število institucij 'civilne družbe': cerkev, šole, sindikate itn.“¹³⁷ Ne zanima nas — v tem tekstu seveda — kaj je Gramsci „resnično rekel“, pač pa kaj stori z njim Althusser, kako reši problem, ki se je vendarle oglašil. Pri Gramsciju „elementi civilne družbe“ ohranijo civilnodružbeno identiteto, čeprav so „vsebovani“ v državi. Althusser je rezerviran že do samega pojma civilne družbe in ga, ko se mu že ni mogoče izogniti, omeji z narekovaji. Sicer pa „elemente“, ki jih je imenoval, integrira v državo, ne da bi pustil na njih kakšno sled civilne družbe. Njihovo civilno identiteto izbriše in jih vključi kot ideološke aparate države. Civilna družba izgine v državi; država požre civilno družbo. Je samo še država, (civilne) družbe ni.

To ni ne Althusserjev „dosežek“ ne „spodrslij“, ni niti njegova „posebnost“ ali kaj podobnega. To je prevladujoče stališče v marksizmu. Za Poulantzas, radikalnega in konsekventnega marksističnega teoretika, je razločevanje med civilno družbo in državo preprosto „ideološka problematika“, ki onemogoča resnično znanstveno proučevanje kapitalistične države.¹³⁸ Pojem civilne družbe ima po njegovem v marksistični teoriji države „v najboljšem primeru negativno ali diakritično funkcijo“: je „pojem, ki negativno označuje specifično avtonomijo političnega“.¹³⁹ Brž — oziroma najkasneje — ko je najden pozitiven pojem „avtonomije političnega“, lahko pojem civilne družbe — kot zgolj negativen in brez lastne vsebine — dokončno odpade. Zamisel, denimo, da pojem države negativno označuje specifično avtonomijo civilne družbe, je v okviru Poulantzasove teorije nemogoča.

Civilna družba nima v tem konceptu nobene spoznavne funkcije (zato pa, tudi obratno, ta koncept nima spoznavne vrednosti za civilno družbo: je ne more ne identificirati ne analizirati). Misel o primatu družbenega (o spoznavanju države iz družbe) Poulantzas načelno zavrača.¹⁴⁰ Primat ima država, država je dejavni princip.¹⁴¹

Poulantzas sicer zelo relativizira Althusserjev koncept AD, vendar pohvali tendenco koncepta: „Njegova zasluga je, da razširi sfero države, tako da vključi vrsto pogosto 'privatnih' aparatov hegemonije.“¹⁴² Tako smo pri novem problemu, pri problematiki javnega in privatnega. „Razločevanje med javnim in privatnim je razločevanje v okvirih meščanskega prava in velja le na (podrejenih) področjih, kjer meščansko pravo uveljavlja svoja 'pooblastila'.“ Tako Althusser povzema Gramscijevo rešitev problema in nadaljuje: „Področje države mu uhaaja, zakaj to področje je 'nad pravom': država, ki je država vladajočega razreda, ni ne javna ne privatna, pač pa je, prav narobe, pogoj za vsakršno razločevanje med javnim in privatnim.“¹⁴³ Grobo povzeto: javno in privatno je odvisno od države.

Nadaljujemo v empiristično shematični maniri problematizacije koncepta: BP je navrgel tako problem javnosti kot problem privatnosti. Pokazalo pa se je, da država ni edini pogoj za razločevanje med javnim in privatnim, da javno in privatno nista kratkoma državni kategoriji, ki bi ju država poljubno definirala in z njima neomejeno razpolagala. Razločevanje med javnim in privatnim je pogojeno tudi z obstojem civilne družbe; vendar ne tako, da bi bila ena kategorija — po mladomarksovski shemi, ki se nam ne zdi ne utemeljena ne prepričljiva, javnost — identificirana z državo in druga — privatnost — s civilno družbo. Obe kategoriji obstajata v obeh „sferah“; pravno razločevanje ni monopol države, kakor država ni kar „nad pravom“. Javno in privatno sta tudi socialni kategoriji; ne le razločevanje med njima, marveč tudi diferenciranje v nji — kar velja zlasti za prvo — je produkt spopada med državo in družbo.

Z BP je država atakirala tako na javnost kot na privatnost. Neposredno je napadla eno od form neodvisne — nedržavne — demokratične javnosti (svobodno univerzo), obenem pa je posegla v privatnost intelektualnega dela. Inkriminirala je tako najrudimentarnejše izražanje misli (neobjavljene rokopise) kot najelementarnejšo izmenjavo misli — komuniciranje med strokovno zainteresiranimi državljani, pogosto znanci ali prijatelji. Ker so se diskusije svobodne univerze odvijale v privatnih stanovanjih (kar je že samo lep izkaz „demokratičnosti“ države), je bil napad na svobodno univerzo v tem pogledu hkrati napad na javnost in privatnost. Država v tem primeru ni „razločevala med javnim in privatnim“, marveč je hotela to javnost in to privatnost likvidirati. Tako ni bila „pogoj vsakršnega razločevanja med javnim in privatnim“, marveč je to razločevanje substancialno ogrozila, onemogočila, ko je hotela odpraviti momenta razločevanja. Če je socialistična država — v tej zvezi — čemu „pogoj“, je „pogoj“ uničevanju javnosti in privatnosti.

Civilna družba se je pred tem napadom branila. Branila je pravico do javnosti in do privatnosti, branila je elementarne forme družbenosti. Obtoženi in njihova obramba so odbili inkriminiranje svobodne univerze: za to formo demokratične javnosti je izvedla takorekoč vsa jugoslovanska javnost; obtožba, da je šlo za „ilegalne sovražne sestanke“, je bila spodbita in se je morala umakniti; sestanek svobodne univerze je bil napovedan v jugoslovanskem tisku;¹⁴⁴ objavljeni so bili izvlečki diskusij z zadnjih srečanj svobodne univerze.¹⁴⁵ Zagovorniki obtoženih in obtoženi so se med samo obravnavo borili za pravico do zasebnosti ne le s tem, da so zavračali obtožnico in dokazovali, da niso storili ničesar protizakonitega, ter opozarjali pred posledicami tovrstne

137. Ibid., str. 50. — V prevodu, ki ga citiramo, stoji za *société civile* (za Gramscijevo *société civile*) občanska družba. Ker gre za nereden prevajalski problem, smo si dovolili popravek — poenotenje z uporabo *civilne družbe* v tem tekstu.

138. N. Poulantzas: *Politična vlast i društvene klase*. Komunist, Beograd 1978, str. 121; prim., str. 131 sq.

139. Ibid., str. 124.

140. Poulantzas: *Država vlast, socializem*, str. 35. Gre za kritiko Leforta, Castoriadis idr. (svojčas urednikov revije *Socialisme ou barbarie*); politično pa CFDT. Kolikor gre za koncept države kot „nadaljevanja družbenega“, je Poulantzasova kritika lahko produktivna. Vendar gre še za nekaj drugega: teoretiziranje, ki ga Poulantzas zavrača, pripelje do pojma avtonomije družbenega oziroma avtonomne družbe in s tem konsekventno na post marksistične in postsocialistične pozicije. (Zelo jasno C. Castoriadis: „Socialism and Autonomous Society“, *Telos* 43, Spring 1980, zlasti str. 93, 99sq.)

141. Pomembno teoretsko vprašanje je, kako je mogoče misliti državo brez družbe. Mar ne kaže to na tisto logiko, v skladu s katero ima „država in edinole država pravico določati, kaj je država“, kot je pisal H. M. Lohmann ob „razpravi o terorizmu“ v Nemčiji. („Society versus the State“, *Telos* 42, Winter 1979—80, str. 125.)

142. Poulantzas: *Država, vlast, socializem*, str. 31.

143. Althusser, cit. delo, str. 52.

144. „Petobtoženi Pavliškovi inširović je, potem ko so prebrali sklep, da so obtožnico proti njemu umaknili, izjavil, (...) da bo v svojem stanovanju pripravil pogovor o državljanskih svobodah, verbalnih delikatih in tekočih sodnih procesih.“ (Delo, 24. 1. 1985.) Pogovor je bil.

145. Gl. Favete in Si duo.

logike obtoževanja,¹⁴⁶ pač pa tudi tako, da so nasprotovali tožilčevim vprašanjem, ki so grabila po privatnosti obtoženih in priči.¹⁴⁷ Obsodbe, ki jih je izreklo prvostopenjsko sodišče (in predtem obsodba Šešlja v Sarajevu), pričajo, da je bila ta obramba za prizadete manj uspešna, obenem pa so (tudi nasproti tradicionalni socialistični in komunistični ideologiji, ki privatnost omalovažuje, zaničuje ali naravnost izničuje) opozorile na vrednost in pomen privatnosti in na potrebo, da se jo brani. Ob BP se je, naposled, formirala demokratična javnost. V beograjski obtožnici in sojenju je videla grožnjo nekaterim temeljnim (ustavnim) pravicam in svoboščinam, grožnjo pravnemu redu, grožnjo temeljnim pogojem in formam družbenega življenja. Branila jih je predvsem tako, da se je konstituirala — v pravnem redu in s pravnim redom. Demokratična javnost se je konstituirala iz civilne družbe in s tem konstituirala civilno družbo; ta družbena javnost je s svojim obstojem in delovanjem, s svojim bojem definirala državno javnost in jo silila v zakonite okvire, kadar jih je prekoračevala. (Obstoj demokratične javnosti je tudi pogoj in jamstvo privatnosti.) Načela je monopol vladajoče ideologije v IAD in izključno državstvo AD.

S tem smo pri naslednjem vprašanju: Ali lahko govorimo o vladajoči ideologiji (kot smo počeli vse doslej)?

Definicija, da je vladajoča ideologija ideologija vladajočega razreda, nam ne pove nič. Vprašanje prenaša na drugo raven; in če bi nam že uspelo določiti vladajoči razred in se vrniti k problematiki ideologije, bi s tem še ne vedeli ali je njegova ideologija vladajoča ideologija ali ideologija vladajočih. Če naj bi bila ideologija vladajočega razreda vladajoča ideologija, bi morala (razredni) interes vladajočega razreda prikazovati — in uveljavljati — kot obči (občeražredni, občedružbeni)¹⁴⁸ interes. Pogoj za to je, da najde nevtrarno formo, in našla naj bi jo, pravijo, v pravi. Pravna ideologija velja zato za „matrico“ vladajoče ideologije.¹⁴⁹

Vprašanje lahko zdaj konkretiziramo: Ali lahko govorimo o vladajoči ideologiji, če pravo ni preprosto AD, če pravna ideologija ni preprosto državna ideologija (in potemtakem še manj vladajoča ideologija), če „matrica“ vladajoče ideologije odpove kot „matrica“ vladajoče ideologije? Forma nevtralnosti, ki naj bi omogočila dominacijo interesa vladajočega razreda, postane polje razrednega boja. V „matrici“ vladajoče ideologije se artikurira opozicijski interes. Druge „matrice“ vladajoči razred (vladajoča ideologija) nima, ta „matrica“ pa prisili zdaj vladajočo ideologijo, da se razkrije in nastopa kot ideologija vladajočih. In še več: brž ko ideologija vladajočih ne deluje kot vladajoča ideologija (občedružbeni interes), začne razpadati tudi kot ideologija vladajočih: opraviti imamo s ideologijami vladajočih.

Ideologije vladajočih delujejo drugače od vladajoče ideologije. Tistega mistifikatorskega momenta, brez katerega vladajoča ideologija ne more delovati, skorajda ni več — ga je vedno manj; ideologije vladajočih delujejo vse bolj transparentno. Namesto prikazovanja akcij monolitne oblasti se nam zdaj kaže organiziranje (različnih „frakcij“, „grupacij“, „struj“ ipd.) oblasti za akcijo; namesto enotnega govora (monolitne) oblasti, ki je razodeval zgodovinsko poslanstvo, se zdaj segmentiran, frakcioniran, fragmentaren državni govor zbira okrog strateških projektov oblasti.¹⁵⁰ BP je demonstracija poraza in dekompozicije vladajoče ideologije kot vladajoče ideologije.

Pojdimo še korak naprej, k jedru koncepta IAD. To jedro je seveda razredni boj, pojmovan klasično, tradicionalnosocialistično kot boj med buržoazijo in proletariatom. Relativna specifičnost oziroma novost je, da se želi koncipirati razredni

boj — morda kot znanstveno teorijo kulturne revolucije — v IAD. Razredni boj v IAD (njegova prevladujoča prikazna forma je nasprotovanje vladajoči ideologiji), razloži Althusser, je mogoče razumeti le s „stališča reprodukcije“, ki je „stališče razrednega boja kot celotnega procesa in ne kot vsote spopadov, ki so punktualni ali omejeni na to ali ono 'okrožje' (ekonomijo, politiko, ideologijo); kot zgodovinskega procesa in ne kot posledice epizodnih represij ali neposrednih revolt.“¹⁵¹ (Organizacijska forma tega razrednega boja je partija.¹⁵²)

S konceptom proletarskega razrednega boja, boja med proletariatom in novim vladajočim razredom (kakorkoli že bi ga imenovali) ni mogoče BP niti približno razložiti. Najprej pa ne kot ideološkega razrednega boja. S tem konceptom ni mogoče pojasniti, da se in kako se v „matrici“ vladajoče ideologije artikurira opozicijski interes. Ta opozicijski interes ni razreden in se ne artikurira razredno (razredno v omenjenem tradicionalnem pomenu). Še sploh ni proletarski. Če je konstitutivni moment vladajoče ideologije, da prikazuje interes vladajočega razreda kot občedružbeni interes, je ne more spodnesti kak drug razredni interes — denimo zatrjevana proletarska univerzalna posebnost, novo „obče“, ki lahko — če se že uveljavi — spostavi samo novo vladajočo ideologijo. Vladajočo ideologijo lahko v njenem konstitutivnem momentu spodbije samo osamosvojitve družbe. Vladajoča ideologija pade, če se družba — ki v vladajoči socialistični ideologiji eksistira samo kot emanacija državne ideologije — konstituira kot posebna, neodvisna, samostojna sila nasproti državi. BP smo v tem tekstu že vseskozi razlagali kot boj med (civilno) družbi in državo.

(Če se nam ne zdi mogoča proletarska interpretacija BP, se nam ne zdi nič bolj plavzibilna interpretacija po nekem drugem „razrednem ključu“: da je BP spopad med državo in inteligenco; ali še raje: da je inteligenca žrtev državne represije. Če so bili obtoženi in obsojenci marginalni intelektualci, boj ni potekal niti za obrobne niti za zgolj intelektualne stvari — šlo je za elementarne demokratične pravice in svoboščine, brez katerih ni družbenega življenja — niti ga niso bojevali intelektualci kot razred.)

Če ob takem definiranju spopada še vedno govorimo o razrednem boju, govorimo seveda o nečem drugem kot socialistična ideologija.¹⁵³ In opuščamo jedro Althusserjevega koncepta ter nadaljujemo s problematizacijo njegove temeljne ideje. Althusser sam jo imenuje „stališče reprodukcije“, čeprav ne gre za stališče — do stališča moramo šele priti. Gre pa za reprodukcijo (produkcijskih pogojev, produkcijskih razmerij; delovne sile; razredne oblasti...).

Postopamo sociologistično: operiranje z idejo/kategorijo reprodukcije je v družbi, ki se globoko in globalno spreminja, obsojeno na neuspeh. Natančneje: učinek razlage z idejo/kategorijo reprodukcije je blokiranje spoznavanja tega družbenega spreminjanja. Sedanja kriza ni trenutek slabosti obstoječega sistema, ni kriza reprodukcije, temveč forma prehoda iz enega produkcijskega načina v drugi,¹⁵⁴ iz industrijske družbe v postindustrijsko.¹⁵⁵ Temeljna značilnost te postindustrijske družbe je produkcija produkcijskih aparatov, produkcija produkcije,¹⁵⁶ doslej nepoznana obseg in intenzivnost delovanja družbe same nase in na lastno spreminjanje, družbene samoprodukcije oziroma samoprodukcije družbe.¹⁵⁷

Dopolnilno sociologistično potezo z empiristično: s stališča reprodukcije ni mogoče razložiti nobenega pomembnejšega momenta BP. Izhod iz „krize razumevanja“ je nakazal Foucaultovski teoretski koncept — tudi pri nas.¹⁵⁸ Šele skozi op-

146. Gl. op. 76.

147. Odvetnik Demšar je dejal v intervjuju za avstrijsko socialistično revijo *gegenstimmen* (Nr. 18, Winter 1984, str. 17) med drugim tole: „Razlog za našo intervencijo je bil, da državni tožilec poskuša s svojimi vprašanji zadeti vest, stališče, mnenja obtoženih, kaj mislijo. Proti temu smo se priključili. Takšno tipiranje oblasti ni dovoljeno. Tožilec bi moral zastavljati samo vprašanja, ki so v zvezi z obtožnico, z vsebino obtožbe, vprašanja o dejstvenem stanju, ne pa takšnega poizvedovanja po mnenju. (...) Od sodišča smo zahtevali, naj takšnih vprašanj ne dovoli. V nekaj primerih je sodišče našo zahtevo upoštevalo, v večini primerov pa ne. (...) bojam se, da bi ulegliho priti do novih napetosti, če bo državni tožilec še nadalje izpraševal, še posebej tudi priče, takorekoč o intimni sferi. Proti temu se bomo branili.“

148. Na nepojasnjen način zalagurira v teoretskih konceptih, ki eliminirajo družbo, na tej točki prav družba (občedružbeni interes).

149. Althusser, cit. delo, str. 92.

150. Inspirativno Poulantzas: Država, vlast, socializem, str. 29.

151. Ibid., str. 87/8.

152. Gl. ibid., str. 88 sq.

153. Zaradi delikatnosti problematike, ki zahteva natančnejšo razgrnitev, kot bi bila mo-

žna v danem tekstu, ostajamo le pri tem najbolj skopem namigu. Dodajamo še napotilo: gl. Touraine: *L'après socialisme*, in Touraine: *Sociologija družbenih pokretov*; delovno prevzemamo Tourainovo rekonceptualizacijo razrednega boja.

154. Touraine: *L'après socialisme*, str. 261; prim. A. Negri: *Marx oltre Marx*. Quaderno di lavoro sui Grundrisse, Feltrinelli, Milano 1979.

155. Touraine pravi „programirano“. Mislimo, da je marksizem neutemeljeno zavrnil problematiko postindustrijske družbe kot preprosto ideološko. Preprosto ideološko je takšno zavračanje. — Med deli „meščanske sociologije“ gl. zlasti R. Dahrendorf: *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford University Press 1959; D. Bell: *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, New York 1973. Sodobne levice prihajata že citirani Tourainovi deli (gl. tudi njegovo *La société post-industrielle*, Ed. Daniel, Paris 1969; nadalje C. Offe: „Arbeitsgesellschaft“: Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven: Campus, Frankfurt/New York 1984; gl. tudi A. Gorz: *Adieux au prolétariat*. Au-delà du socialisme, Ed. Galilée, Paris 1980 (dva jugoslovanska prevoda), in A. Gorz: *Les chemins du paradis*, L'agone du Capital, Ed. Galilée, Paris 1983.

156. Touraine: *L'après socialisme*, str. 112.

157. Nič pa ni tako tuje tej samoprodukciji družbe, kot je predstava o družbi *reprodukcije*. (Touraine: *Sociologija družbenih pokretov*, str. 99.)

tiko produktivne oziroma producirajoče oblasti je BP sploh lahko nastopil kot institucija, zaživel samostojno, dejansko družbeno/državno življenje. Postal je brkljarija — kot „slehera institucija“; osvobojen je bil izpod ideološke sheme neke predpostavljene, apriorne (mistične in mitične) Logike Oblosti. Lahko se je začelo analizirati njegovo lastno — avtonomno — logiko delovanja. Lahko se ga je začelo misliti kot nekaj novega in reflektirati, kako producira novo družbeno situacijo. Lahko se je začelo identificirati in koncipirati nove akterje in nove forme razrednega boja.

„Stališče reprodukcije“ predpostavlja red; zgodovinsko in družbeno logiko (določeno družbeno strukturo z bazo in nadzidavo etc.); to je stališče „tiste nenavadne forme marksizma, ki opisuje družbo kot red, ali bolje, kot ideološki jezik dominacije“, ki „vse razlaga z ideologijo“¹⁵⁹ stališče razpadanja socialne filozofije industrijske epohe.¹⁶⁰ S tega stališča je razredni boj „celoten proces“, ni punktualen; je „zgodovinski proces“, ni epizodno in neporedno revoltiranje. Tu je razredni boj „ujetnik socialistične ideologije“¹⁶¹ iz tega ujetništva pomaga osvoboditi Foucault. Njegov koncept oblasti kot nemonolitne, razpršene „mikrofizike oblasti“ omogoča konceptualizacijo razpršenega, punktualnega, epizodnega, fluidnega, neposrednega, ad hoc etc. razrednega boja.

Tako je bila tudi za naše kraje opažena „nediferenciranost in topološka neopredeljenost razrednega boja v sedanjih razmerah“.¹⁶² Nediferenciranost in nedoločenost, ki nista morda karakteristika nerazvitosti ali slabosti razrednega boja, marveč prav značilnost nove logike družbenih, razrednih spopadov in bojov. Ta značilnost pove, da generalne logike razrednega boja ni več. Ker ni več generalne logike družbenega življenja: foucaultovski koncept oblasti „poddoločamo“ s Tourainovim tematiziranjem družbe, ki ne temelji ne na ekonomiji ne na idejah, ki ni ne splet instanc ne splet dejavnikov, ki ni ne stroj ne organizacija, ki nima ne narave ne baze: ki je izključno sistem delovanja, razmerij družbenih akterjev.¹⁶³ Družbe, ki nastaja z zatonom industrijske družbe. Ob topološki nedoločenosti mislimo še na tektonske premike.

Logika boja je produkt boja. Ta preprosta „formula“ velja tudi za BP. (BP je tako pomemben zato, ker je doslej v jugoslovanskih razmerah oziroma razsežnih najostreje nakazal premik v logiki razrednega boja.) Velike težave pri razumevanju BP je delalo prav to, da se ga je skušalo pojasniti generalno, vnesti v „družbene tokove“, v „konstelacijo političnih sil“, v oblastniške „frakcijske boje“, v ekonomski krah ali v stabilizacijski program, v razvoj do leta 2000 ipd. — skratka: z neko predpostavljeno logiko. Druga pglavilna težava je bila, da se ga je poskušalo razložiti s stališča oblasti. Tako smo pri „stališču“ koncepta IAD; ta kritika pa velja tudi za foucaultovski koncept: kolikor pač vidimo njegov prispevek (spet poenostavljajoče) v pojmovanju oblasti kot „velike tovarne

ali, natančneje, velike obrtne delavnice, ki proizvaja specifične zgodovinske oblike družbenosti“.¹⁶⁴

Če s to družbenostjo ne razumemo samo epohalnih generacij (kakršna je „svobodni posameznik“) in jo sociologiziramo, za BP nikakor ne moremo reči, da je proizvajal družbenost. Nasprotno: avtonomna družbenost, ki se je konstituirala ob in proti BP, je proizvedla BP. Državno represivno akcijo, ki je hotela družbenost destruirati, je preformirala v družbeno dejstvo. Zavračamo dialektično umetnost, ki lahko sleherni stvar zvede na kaj znanega ali jo posreduje do tiste instance, ki jo obvlada: tudi konstitucijo družbe do državnega aparata. Ta avtonomna družbenost, o kateri govorimo — imenovali smo jo civilna družba — se je konstituirala, da bi nasprotovala državni represiji, vendar je ni proizvedla ta represija, marveč se je proizvedla sama: vztrajamo pri avtonomnosti konstitucije civilne družbe. In ta civilna družba je iz BP šele naredila institucijo. Institucij ne more formirati država, formira jih razredni boj; v njih pravno fiksira razmerja sile med razredi in družbenimi akterji. Ni institucij brez civilne družbe, kakor ni civilne družbe brez institucij. BP lahko razumemo samo, če ga pojmuje kot produkt boja, torej kot boj. Boja pa ni brez nasprotnih strani. Vse interpretacije BP so kazale na državo. Večina je na drugi strani videla samo žrtve — a priori! — ali pa abstraktne principe. In ko je proces začel škripati (škripati pa je začel na samem začetku), so znali to razložiti samo z nespretnostjo države, z „balkansko šlamparijo“. Itd. Tisto, kar se je kazalo kot „šlamparija“, razbiramo kot produkt odpora, kot učinek boja proti državi. Kot subjekt tega odpora, tega boja smo identificirali civilno družbo.

Te civilne družbe še nismo analizirali. Najprej jo je bilo treba najti; najprej je bilo treba problematizirati koncepte, ki razmišljanja o civilni družbi ne omogočajo ali ne dopuščajo; do problematike se je bilo treba dokopati z odstranjevanjem nekaterih ideoloških usedlin. „Resna napaka bi bila bojevati se proti avtoritarni državi izključno na njenem terenu, sprejeti tako njeno prepoved opazovanja družbe.“¹⁶⁵

Tezo, da lahko razumemo BP kot produkt boja, kot boj med civilno družbo in državo, je treba specificirati: razumemo ga lahko s pozicije civilne družbe. Civilno družbo smo, tako se da razumeti iz teksta, identificirali z demokratično družbeno opozicijo. Takšna identifikacija je napačna. Civilna družba sama ni demokratična; je pa prostor boja za demokracijo, prostor, v katerem se lahko konstituira demokratična družbena opozicija. V tem smislu ni demokracije brez civilne družbe.

In če smo zapisali, da je mogoče BP razumeti s stališča civilne družbe, je treba zato konkretizirati tudi to tezo: civilno družbo je mogoče razumeti s stališča demokratične družbene opozicije. To pa je točka, s katere je treba nadaljevati — če ne šele začeti — analizo in boj. Naslov teksta bi bilo mogoče razumeti programsko.¹⁶⁶

158 „Če je ideja oblasti dobila v zadnjih nekaj letih tolikšen pomen v družbeni in politični misli, je temu tako zaradi tega, ker je njena resnična vloga likvidacija socialistične ideologije, prelom s preživelimi historično izkušnjo: govoriti o oblasti pomeni biti pripravljen na nove analize in nove akcije.“ (Touraine: *L'après socialisme*, str. 63–64) — Foucault je stalen Pouliantzasov „sogovornik“ v knjigi *Država, vlast, socijalizam* (gl. zlasti str. 41, 65 sq., 149 sq.).

159 Citat je iztrgan iz Touraine: *L'après socialisme*, str. 74.

160 Kompletirajmo citat iz op. 126: „Podoba družbe, ki jo vodijo produktivne sile, pripada socialni filozofiji industrijske epohe; podoba družbe pa, ki ji vlada red, vsemogočen in vseprisoten govor, je produkt razpada te socialne filozofije. Preteklimi bojem in praksam ne ustreza več, obenem pa preprečuje opažanje novih praks in bojov.“ (Touraine: *Sociologija družbenih pokretov*, str. 100)

161 Touraine: *L'après socialisme*, str. 261.

162 M. Zajc: „Problemi 6–7, 1984“, *Mladina*, št. 43, 6. 12. 1984, str. 10.

163 Touraine: *Sociologija družbenih pokretov*, str. 66; 41, 43.

164 Povzamamo po Močnikovi spremni besedi v M. Foucault: *Nadzorovanje in kaznovanje*.

nje. DE, Ljubljana 1984, str. 322.

165 Touraine: *Sociologija družbenih pokretov*, str. 96.

166 Seveda aludira na Tocquevillovo *De la démocratie en Amérique*. Programsko „vizijo“ povzemamo po J. Kearney: „Civil Society and the State. From Hobbes to Marx and Beyond“, tipkopis, 1984, str. 27. — Moto je spisal Goethe in si ga je mogoče razlagati na različne načine. Eno razlago zavračamo: tisto, ki je spremljala spreminjanje nemške zakonodaje leta 1935 (tj. „Gesetz zur Aenderung von Vorschriften des Strafverfahrens und des Gerichtsverfassungsgesetzes“). „Tako daje ta zakon prosto pot, da lahko počistimo s starimi podrtinami odločitev in pravnih načel, ki jih je čas prehitel in so življenju tuje, in razvijemo nova načela nacionalsocialističnega pravnega mišljenja. Ta zakon je zato zelo pomembno revolucionarno dejanje in pravi o brezkompromisnosti revolucionarnega nacionalsocialističnega hotenja. Zakon je naposled naredil konec zaprašenemu obdobju nekega prava, ki je postalo staromodna goščava življenju tujih norm in načel, ki dušijo pulzirajoče življenje. ... Ta novi zakon naj končno prepreči, da bi se zakoni in pravice prednacional-socialističnega časa „dedovali kot večna bolezen“. Zdaj bodi „pravo, ki je rojeno z nami, vprašanje!“ (G. Rühle: *Das Dritte Reich*, Hummel Verlag, Berlin 1935, str. 265.)

Očetov naših imenitne dela

Ghostbusters

Zoja Skušek-Močnik

V Ribičičevem odgovoru („De mortuis nil nisi bene“, Naši razgledi, 28. 12. 1984) na Krivičev spis „Nizki udarci visokega funkcionarja“ (Mladina št. 40, 22. 11. 1984) je vrsta preskokov na način „non sequitur“, za katere v skladu z materialistično teorijo ideologije domnevamo, da prav v njih neposredno delujejo mehanizmi ideološke govorice, ki ji Ribičičev odgovor pripada: bralec, ki bi te logično neutemeljene preskoke vzel za samoumevne, ki jih nemara ne bi niti opazil, bi že s tem sprejel ideološke predpostavke celotnega teksta; ne glede na to, kaj bi si nemara mislil o izrecni (postavljeni) vsebini tega spisa, bi s tem, da bi samoniklo sprejel implicitno (predpostavljeno) logiko in njene operacije, sprejel vse, kar ta tekst od njega hoče. Postavil bi se namreč v položaj, od koder ti preskoki niso videti iracionalni, od koder so samoumevni — ta položaj pa je položaj subjekta, v katerega ta konkretni ideološki diskurz **interpelira** bralca. Potem zares ne bi bilo pomembno, kakšne morebitne pomisleke bi imel na ravni eksplicitno postavljene spise vsebine — saj bi že vnaprej sprejel ideološko podlago tega spisa, sprejel bi ideološko polje, v katerem je mogoče sploh imeti samo neke čisto določene „pomisleke“, pač pomisleke na podlagi neekspliciranih ideoloških predpostavk. Zadržki, do katerih lahko s položaja interpeliranega ideološkega subjekta **sploh pride**, so že vnaprej samo zadržki **neantagonistične narave**: to se pravi pomisleki, ki jih je mogoče „misliti“ na podlagi iste ideološke, tj. **razredne pozicije**, ki ji pripada sam zadržke zbujaajoči spis.

Poskusili bomo opozoriti na nekatere izmed teh postopkov; predlagamo torej nastavke za ideološko analizo, nikakor se ne mislimo spustiti v kakršnokoli „polemiko“: narobe, že vnaprej se postavljamo ven iz horizonta sleherni možne „polemike“ — upamo namreč, da bo naša rudimentarna analiza opozorila tudi na objektivne meje živahnega polemiziranja, ki ga ta čas s tolikšno strastjo počne vladajoča kultura na Slovenskem v svojih različnih frakcijah. Pričujoči poseg naj bo torej donese k testiranju sicer že uveljavljene hipoteze, da gre za frakcijski boj med politično in kulturno elito — boj, ki so ga objektivno sprožila protikulturna dejanja političnih in upravnih oblastev (zlasti šolska reforma, pa tudi razni upravni predpisi, ki hromijo ali celo onemogočajo kulturno delo v najširšem pomenu), artikulara pa ga je kulturna elita (pojem je zgodovinski, ne vrednoten), potem ko je v njej zaradi zaostrenih razmer prevladala (vsaj ideološko, če ne še čisto družbeno-oblastno) „radikalna“ frakcija, ki nastopa bazično s kulturnjaških pozicij zgodnjih šestdesetih let (temu bi rekli iztek ideologije Perspektiv — iztek, ki doživlja posmrtno vstajenje, kar je bil v času svoje legitimnosti pač zatrt ali, natančneje, izgnan iz ideoloških aparatov države).

Začnemo lahko z najbolj trivialnim dejstvom, ki prav zavoljo svoje banalnosti najlaže uide bralčevemu pogledu: namreč s krajem izjavljanja v najbolj dobesednem pomenu, z dejstvom, da je odgovor na spis v tedniku Mladina objavljen v štirinajstodnevniku Naši razgledi. Pisec navaja tale razlog: „predvsem zato, ker s tem besedilom ne odgovarjam samo Vam in bralcem Mladine“. **Ne samo**: kateri je tisti presežek bralstva, ki ga pokrivajo Naši razgledi z okoli devetimi tisoči izvodov, glede na Mladino, ki je v tistem času imela okoli petnajst tisoč izvodov naklade? „Presežek“ je potemtakem negativen in bi mu ustrezno rekli **razlika**, namreč matematična razlika, rezultat odštevanja. K temu velja dodati domnevo, da bi si velik del bralstva Naših razgledov znal poiskati Ribičičev odgovor tudi v Mladini, medtem ko si velik del bralcev Mladine bržkone ni znal pomagati z objavo v Naših razgledih. Člankar v Naših razgledih potemtakem prevzema zavestno tveganje, da ne bodo vsi, ki so prebrali Krivičev vprašanje, prebrali tudi Ribičičevega odgovora. To pa pomeni, da mu je zlasti do tega, da bi prav vsi bralci Razgledov prebrali njegov odgovor; to pomeni, da razmeroma majhno število bralcev Razgledov (tisti, ki si ne bi znali poiskati Mladine) odtehta bralstvo Mladine, četudi k stalnim bralcem prištejemo tiste zainteresirane, ki bi zaradi odgovora Mladino izjemoma kupili; odtehta po svoji družbeni teži v očeh pisca Naših razgledov.

Ta ponderacija je problem, ki ga ni mogoče odpraviti s kategorijami empirične sociologije; a če smo že navajali naklado, se lahko pri empirizmu še malo pomudimo — ker imamo namreč z obravnavanim spisom to posebno srečo, da nam daje definicijo Naših razgledov, kakršna je prav v teh očeh, iz katerih izvira ponderirajoči pogled. Spis nam ponuja **ideološko posredovano** „empirično“ družbeno dejstvo, torej družbeno dejstvo par excellence, saj so vsa družbena dejstva učinek ideoloških posredovanj; pisec namreč Naše razglede imenuje „**posrečeni**“ Naši razgledi za slovenske razumnike“. Kaj ta „posrečenost“ pomeni, je razvidno iz paradigmatske opozicije, v katero jo postavlja isti stavek: „**ponesrečene**“ Perspektive za mlade marksiste“.

Položaj kar izziva k historični špekulaciji, ki ji sicer ne bomo podlegli, a jo vseeno vsaj nakažimo: danes je namreč prav Mladina pomemben razvijalec in razširjevalec „mladega marksizma“ — in je hkrati, če lahko verjamemo izjavam uglednih političnih teles in posameznikov, v njihovih očeh tudi nekako „ponesrečena“. Pri tem pa „mladi marksizem“ Mladine s svojo dosledno razredno pozicijo in za jugoslovanske razmere prav neverjetno sposobnostjo konkretne materialistične analize (in iz nje izviraajoče politične razredne taktike) nima nikakršne zveze z eksistencialističnim in humanističnim marksizmom nekdanjih Perspektiv; „nikakr-

šne zveze" — to moramo subtilizirati: pozicija Mladine je možna prav iz ustvarjalne kritike preteklega humanističnega marksizma, katerega pomemben dejavnik so v svojem času bile tudi Perspektive. Možna je iz kritičnega obračuna na teoretski ravni — prav tistega, ki ga vladajoča kultura na Slovenskem v svojem obskurantizmu ni zmožna (zato je obsojena na zgodovinsko ponavljanje à la 18. brumaire), vladajoča politična ideologija pa ga tako ni nikoli niti poskusila (in je raje Perspektive ukinila).

Objava v Naših razgledih (namesto v Mladini) je odgovor na ta subtilna vprašanja, četudi si jih bržkone vsaj v tej obliki ne postavlja. Je prejel ideološki *passage à l'acte*; zato ostani na pragmatični ravni, ki je popolnoma zadosti dramatična: zakaj pisec Razgledov stavi na „konja“, ki je po političnem zdravem razumu „napačni konj“? Zakaj si politični pisec v tej dilemi izbira „razumnike“, ne pa „mladine“; še več: zakaj si to dilemo **sploh ustvarja**?

Že sama zastavitev te dileme — ali Razgledi ali Mladina — je s stališča zdravorazumskega preudarka „iracionalna“, je non sequitur. Zato seveda analiza ne more izhajati iz političnega občega razuma, pač pa mora izhajati iz **razredne analize**. Naleteli smo namreč na pristno razredno ideološko dejstvo: sama zastavitev problema (ali Razgledi ali Mladina) je možna strogo samo iz neke ideološke perspektive — in ko je problem postavljen, je tudi že rešen. Tu gre za temeljni ideološki mehanizem v miniaturi — namreč za to, da način zastavitve vprašanja že prejucira odgovor na to vprašanje. Brž ko se človek vpraša (ali NR ali Mladina), si je že odgovoril: odgovor je izsiljen z vprašanjem samim, vprašanje je (ideološka) predpostavka edinega možnega odgovora.

Piscu odgovora v NR torej ne gre za „razliko“ v bralstvu (ta je kvantitativno negativna), pač pa mu gre za **različnost** bralcev. Ta različnost je toliko pomembna, da odtehta količinski vidik, pa tudi tako močna, da premaga sicer utemeljeni predsodek v stilu „mladina je naša prihodnost“. Pisec odgovora v NR meni, da je pereče vprašanje, ki se postavlja ideologiji, katere nosilec je, boj za „slovenske razumnike“. To stališče je mogoče razumeti v krepkejši in v šibkejši različici. Krepkejša različica bi videla v tem stališču stvar načela: razumniki so politično pomembnejši kakor mladina. To načelo bi bilo mogoče dejstveno utemeljiti: razumniki nadzorujejo ideološke aparate države, ti so glavna oblika reprodukcije produkcijskih razmerij kot razmerij gospostva, kdor torej (ideološko) obvladuje razumnštvo, ta bo z njihovim posredstvom obvladal tudi mladino in zagotovil ohranjanje vzdrževanje obstoječih razmerij družbenega gospostva. Šibkejša različica bi v tem stališču videla stvar taktične odločitve: v tem trenutku so razumniki zaradi učinkov naddoločnosti „šibki člen“ v ideološkem spopadu.

Odločili se bomo za šibkejšo različico, ker nas odvezuje od psiho-socialnega špekuliranja, hkrati pa subsumira, zajema krepkejšo različico kot svojo predpostavko.

Izraz „šibki člen“ meri na naddoločnost v položaju tistega „razumnštva“, ki ga reprezentirajo NR: na eni strani pomeni tisto družbeno skupino, ki jo je zaradi njenega **razrednega položaja** najbolj **nujno** prepričati; pomen tega položaja je spet dvojen: na eni strani je to skupina, ki ima pomembno vlogo pri reprodukciji obstoječih družbenih razmerij; na drugi strani je ta skupina pravkar prišla v konflikt, ki grozi postati antagonističen konflikt z vladajočo politično elito — nasledki tega konflikta pa so lahko dramatični (sesulo obstoječih razmerij gospostva, lahko celo vzpostavitev novih razmerij gospostva pod dominacijo „razumnške“ frakcije v eliti; ta drugi strah je sicer pregan, a njegovo racionalno jedro je v tem, da nobena politična elita na Slovenskem doslej ni zmogla vladati, če ni našla nekakšnega sožitja — beri: delitve oblasti — z „razumnštvom“, ki za menjajoče se politične elite pač zastopa zgodovinsko tradicijo in torej legitimacijsko kontinuiteto). Na drugi strani pa določitev „razumnštva“ kot „šibkega člena“ iz **istega** razloga kakor pod prvič, torej zaradi njegove razredne pozicije, pomeni tisto družbeno skupino, ki jo je **najlaže** prepričati. Ironična ambivalenca tega razumnštva pripelje do za ideološki diskurz zelo ekonomičnega položaja: tiste, ki jih je najbolj nujno prepričati, je hkrati tudi najlaže prepričati.

V optiki razredne analize je potemtakem odločitev pisca iz NR skoz in skoz racionalna. Iz tega izhajata dve posledici: 1. Beseda „razumnštvo“ je strogo strukturno določilo in ne govori o „umskih sposobnostih“ ipd. tistih, ki **opravljajo funkcijo intelektualca** v družbi. Gramsci je zapisal, da so vsi ljudje intelektualci, a vsi ne opravljajo te funkcije: v zaostrenih razmerah spopadov je seveda objektivna razvojna tendenca, da zlasti tisti, ki opravljajo družbene funkcije „intelektualcev“, ne bi bili intelektualci. To je neposredno razvidno iz spisa, ki ga tu obravnavamo: računa namreč na neko slepoto za svoje lastne iracionalne momente, torej na neko določeno **topoumnost** svojih naslovnikov. 2. Ideološka predpostavka obravnavanega spisa je razredna solidarnost nosilcev družbenega gospostva. Obravnavani spis lahko torej konkretnije uvrstimo v ideologijo družbenega gospostva, in sicer še natančneje v diskurz, ki skuša konsolidirati nosilce te pozicije z apeliranjem na skupno družbeno-razredno pozicijo.

Dosedanja analiza je bila formalna in se je omejevala na kraj izjavljanja. Denimo torej, da so njeni rezultati začasni; in vzemimo nekaj vsebinskih potez.

Prva „vsebinska“ poteza je še zmerom „oblikovna“ — zajema pa temeljno strukturo spisa in ne več kraja njegove objave. Na vprašanje „Kakšna je bila vaša vloga v dachauskih procesih?“ namreč spis odgovarja s „kaj mislim o vaši izstopni izjavi iz Zveze komunistov“. Ta premik bi bilo sicer mogoče motivirati s tem, da je bila izvirna izjava, ki je sprožila prvotno vprašanje („Kakšna je bila vaša vloga...?“), izjavljena v okviru odgovora na vprašanje o izstopni izjavi. Tako je naredil tudi sam pisec: toda v okviru njegovega tretiranja izstopne izjave spet pride do **prestavitve problematike**, ki za nazaj potrjuje domnevo, da že osnovni premik ni brez ideološke motivacije. Prihranimo si interpretacijo tega osnovnega premika za pozneje — menimo namreč, da ga pojasni že preudarek o tem drugotnem premiku. Pisec v NR namreč najprej ugotovi, da ima izstopna izjava dva dela, in meni takole: „Če bi bil prebral vaše obširno pismo, ... bi seveda odgovoril na vse tiste številne razloge, ki jih navajate v prvem in daljšem delu Vaše izstopne izjave. (Pišč. op.: odgovoril bi namreč že na Gorjupovih dnevih.) Mislim, da ne bi bilo težko odgovoriti nanje.“ — Potem pa — v nasprotju s pričakovanji, da bo zdaj, tj. v NR odgovoril, zlasti, ker meni, da to ne bi bilo težko — popolnoma opusti to problematiko in se ukvarja samo z drugim (krajšim) delom, tj. z zgodovinsko travmatologijo, ki ob poboju domobrancev in Golem otoku zajema prav tudi dachauske procese.

Zakaj pisec opusti priložnost lažjega odgovora in pohiti k travmatičnim snovem, o katerih je teže govoriti? V stilu klasične retorike bi lahko domnevali, da zato, ker z odgovorom na teže vprašanje hkrati odgovori tudi na lažje vprašanje. Ta klasična rešitev bi držala, če bi bili obe vprašanji na isti ravni.

Menimo pa, da obe vprašanji nista na isti ravni — in da je retorična prednost težjega vprašanja prav v tem, da nanj v nekem smislu **ni mogoče odgovoriti**. Namreč ni mogoče odgovoriti na način, ki je edini možni način odgovora na prva in lažja vprašanja.

Prvi in obsenejši del Krivičeve izstopne izjave (tu ga ne bomo povzemali, saj je objavljen v Problemih, št. 9—11, 1984) zadeva vprašanja, ki so po svoji naravi popolnoma „laična“, ki zadevajo konkretne kršitve pravnih predpisov in družbenih norm, navaja konkretne osebe, ki so jih zagrešile itn. — skratka, navaja vprašanja, na katera je mogoče odgovoriti, probleme, ki jih je mogoče odpraviti, napake, ki jih je mogoče popraviti. Res „ne bi bilo težko odgovoriti nanje“ — a odgovoriti bi bilo mogoče edinole s preprostimi, a konkretnimi ukrepi, z dejanji ustreznih organov, ki bi uveljavila obstoječe pravne in družbene norme. Ustrezni način odgovora na ta vprašanja ni verbalistično moraliziranje, pač pa so konkretni in preprosti politični (nemara tudi kazenski) ukrepi. Teh odgovorov pa danes očitno telesa, ki jih edina lahko dajo, niso sposobna dati: lep zgled za to nesposobnost, da bi organi, ki so družbeno pooblašeni za vzdrževanje pravnega reda in pravih političnega boja, delovali ustrezno svojim družbeno-političnim pooblastilom, je dogajanje okoli slovi-

tega Krivičevega spisa „Konkretna kritika trojnega funkcio-
narja“ (del te kritike je naveden tudi v izstopni izjavi). Name-
sto da bi uveljavili odgovornost za dokazane kršitve zak-
onov, predpisov in samoupravnih političnih norm, so številni
nosilci javnih funkcij in celo politična telesa zagrešili **nove**
nekorektnosti: to seveda kaže na zgodovinsko nesposob-
nost vladajoče politične elite, da bi se na svojih položajih
ohranila drugače kot z nelegitimnim nasiljem.

Težava s temi Krivičevimi zahtevami je prav v njihovi prepro-
sti **civilnosti**. Pisec odgovora in NR bi moral nanje odgovoriti
kot nosilec javnih funkcij — prav kot nosilec javnih funkcij
pa nanje ne more odgovoriti; zato se jim izmakne — in pohiti
k snovem, o katerih lahko spregovori kot **človek**.

V tej operaciji vidimo osnovno ideološko operacijo razred-
nega boja vladajoče politične elite. Travmatične teme so nam-
reč „tako velike teme“, da so ob njih smešne vse te male
empirične razliknosti med ljudmi — njihovi veličini, njihovi
mračni usodnosti ustrezno se vsakdo in vsi skupaj lahko z
njimi soočimo le kot „človeki“ (o pluralu besede „človek“ gl.
spis Jožeta Vogrinca „K branju sosedovega sina“, Problemi
173—175, 1977).

Zakaj so travmatične teme tako zelo usodne? — zato ker jih
nobeno posamično pojasnilo ne more do konca pojasniti.
Ideološka prednost travmatične tematike je prav v tem, da je
ni mogoče do konca interpretirati.

Vzemimo zgled poboja domobrancev. Pisec v NR predlaga
ali namiguje na vrsto razlag: 1. to je bila pravična kazen za
izdajalce (implicitno); 2. objektivno izsiljen vojaški ukrep
(eksplicitno); 3. razumljiv izraz ljudskega besa (implicitno —
navajanje linčanja v Parizu); 4. žrtve državljanske vojne („Ha-
cin pa si je upal postaviti vprašanje ljudskemu sodišču za
žrtve državljanske vojne, ki jo je podžigal kot klerofašist vsa
štiri leta“). — Vsaka razlaga posebej je nezadostna; vsaka
posebej tudi izključuje vse druge in vse druge izključujejo
vsako posebej; a **vse skupaj**, če jih beremo kot **konjunkcijo**

(1. in 2. in 3. in 4. skupaj in hkrati) so „resnične“. Resnične v
dvojnem pomenu: da namreč določajo točko popolne iracio-
nalnosti tega poboja, da definirajo travmatično jedro, ki ga
ni mogoče interpretirati; in da prav s tem odprejo polje ne-
skončne interpretacije na način „verjetnosti“, torej na način
ideoloških kriterijev, ki jih diskurz implicitno podtakne s
svojimi obrazlagami.

A če je ta travmatični dogodek še mogoče interpretirati z
iracionalnimi argumenti (ki se navsezadnje iztečejo v poziv k
simpatizirajoči antropofiliji v stilu „razumeti morate atmo-
sfero tistega časa“) — pa pri dachauskih procesih odpove
tudi iracionalna argumentacija. Terjavec, ki zahteva poja-
snilo na pragmatični politični ravni, dobi v odgovor nas-
protno zahtevo na npravnstveni antropofilni ravni. To naj bi
bilo namreč nekaj tako travmatičnega, da je bolje o tem ne
spraševati — to naj bi človek vzel nase, pa če ima kaj pri
tem ali ne: namreč kot **človek**.

In v tem je tista osnovna ideološka operacija, o kateri smo
govorili: to je nekaj tako velikega (usodnega itn.), da ob tem
potihnejo ta malenkostna politična spopadanja, razredni
boj in podobne drobnjarije — tu smo vsi enaki kot človeki.
Rajši glejte „svetle točke“ (Ribičič).

Operacija poskuša potemtakem definirati točko solidarno-
sti **onkraj** političnega in razrednega boja. Bizarnost zadeve
je v tem, da ji k tej ideološki definiciji pomaga prav tisto, kar
bi jo moralo spodkopati: namreč „travmatologija“.

In prav na tej točki iluzorne ideološke solidarnosti lahko pi-
sec NR računa na najtrdnjše ideološko dejstvo, ki ga je na-
peljalo k objavi odgovora v NR in ne v Mladini: na ideološki
obskurantizem slovenske vladajoče kulture. Če se namreč
kulturniška in politična frakcija nemara tudi v ničemer dru-
gem ne bi strinjali, bi se strinjali v tem osnovnem stališču, ki
je edino konstitutivno stališče razrednega boja s stališča
vladajočih razredov: v stališču, da razrednega boja ni.

Stališče, da razrednega boja ni, pa je seveda razredni boj v
čisti obliki.

Mokrocveteče rož'ce poezije

„Kod nas ima previše slobode“

Svetlana Slapšak

Ima političnih izjava koje nose prevashodno konotativno
značenje, za razliko od stavova, preporuka ili ocena stanja.
One pre svega treba da izazovu emotivnu reakciju građana, i
funkcija im je stoga simbolička — što ne znači da se sve ni-
janse i slojevi značenja ne mogu iz njih izvući; znači, napro-
tiv, da su sve nijanse, ili bar veći njihov deo, zamagljene pr-
vom i neposrednom emocijom koju takva izjava izaziva. Na-
vedena izjava me je uvek zbunjivala, odnosno in meni je uvek
izazivala upravo emociju koja je u njoj programirana. O njoj
ne mogu govoriti kao stručnjak za oblasti koje dodiruje (poli-
tikologija, sociologija, pravo, psihologija), već kao običan
građanin — dakle mogu pre svega opisati svoj **doživljaj**. Ka-

ko je to važna i relativno često ponavljana izjava u poslednje
vreme, posebno u vezi sa sudskim procesima pisanoj ili jav-
noj reči („verbalnom deliktu“) osećam i dužnost da o tome
razmišljam u okvirima kompetencije običnog građanina.

Prvo što u izjavi uočavam jeste negativno odredjenje i pre-
kor. Sloboda je nešto što jeste, tačnije što lako može posta-
ti negativno; ono „previše“ implicira da je sloboda nešto što
kvantitetom narasta do negativnog kvaliteta. Onaj koji izja-
vu izgovara opominje da je tačka tog narastanja slobode
upravo kritična, a kontekst u kojem (najčešće) govori impli-
cira da je sudski proces (zabrana, politička osuda, isključe-
nje iz SK i sl.) samo mali (slučajni, sporedni i sl.) deo onoga

što bi zapravo trebalo učiniti. Može mi se odmah zameriti da nisam iznela definiciju pojma **sloboda**, pa se ne zna šta pod tim podrazumevam, i da sam suviše suzila kontekst: ne izjavljuje se, valjda, nešto o slobodi samo kad se govori o sudskim procesima i sl. Obe primedbe su prihvatljive. No ja o slobodi mogu govoriti samo u okvirima već pomenute kompetencije građanina, i stoga ću pokušati da navedem ona značenja slobode koja u tom okviru srećem, ne bih li uvidela koje se značenje poklapa sa mojim emocijama. Prvo značenje koje mi, verovatno zbog jednostavnosti, pada na pamet, jeste sloboda u okviru pravne zaštite. Ako bi se izjava odnosila na slobodu sa jakim nijansom značenja „sigurnosti“ — sloboda kretanja, zaštićenost od kriminala i sl., onda bi se ono negativno značenje sigurno odnosilo na kriminal i nesigurnost, pa bismo mogli tumačiti da kod nas ima previše te, naopako shvaćene slobode. Sa druge strane, domaći izvori insistiraju na poređenjima kako kod nas ima mnogo manje nasilja i kriminala nego druge u svetu, kako je većina kriminalnih slučajeva rešena — pa čak se na takvoj slici zasnivao i deo turističke kampanje za privlačenje stranih gostiju. Teško bi bilo zamisliti da se na takvom raskoraku tumačenja može održati ovo čitanje izjave, odnosno da oni koji je daju ciljaju na takvo, negativno metaforičko značenje reči **sloboda**.

Drugo značenje **slobode** koje se nameće jeste sloboda kretanja i cirkulisanja u širem smislu (preko državnih granica) i informisanja uopšte (pre svega stranih knjiga i časopisa). I tu je teško zamisliti političara koji bi, u drugoj godini ograničenog izlaska iz zemlje i prekinutih glavnih linija informisanja, mogao da kaže da je takve slobode bilo „previše“. Sa druge strane, propis o depozitu je ključno povezan sa imovinskim cenzusom i razvikanim socijalnim razlikama, a nedavno je obogaćen propisima koji depozitne privilegije jače umnožavaju i specijalizuju; to bi moglo da navede na pomisao da se izrazom „previše slobode“ kritikuje taj prodor privilegija. Ali to je značenje toliko blisko povezano sa specifičnim problemom, koji je opet već dovoljno napadan u javnosti, te nema razloga da se takvo značenje sasvim jasno ne opredeli - a navedena izjava upravo nema te preciznosti. Postoji mogućnost da se prekorom o previše slobode misli na uobičajene slobode svakodnevnog života u zemlji — kretanja unutar granica, kontakata sa drugim građanima, slobode zapošljavanja, zaradjivanja i trošenja; spisak bi bio isuviše dug kada bi se sve pojave navele, i to je upravo ono što izaziva sumnju u ovakvo tumačenje izjave. Naravno, postoji verovatnoća da poneko — možda i neko ko je ovu izjavu davao — zaista misli da je čitava sfera svakodnevnog života u zemlji previše natopljena slobodom; kriterijumi su u tome slučaju toliko široki da udaraju i na osnovni nivo razumljivosti izjave o previše slobode. U ovome tumačenju, izjava bi bila jednostavan odjek staračkog vajkanja za vremenom kad se imalo i smelo manje (pa smo zato tada bili navodno bolji), i ne bi baš bilo neophodno podvrgnuti je ozbiljnom razmišljanju. Pri tome, čini mi se da izjava o „previše slobode“ zaista računa sa užim i udarnijim značenjem, ali to ne isključuje prisustvo i ovoga, šireg i rasplinutijeg. Najzad, ostaje mogućnost da se izjava o previše slobode odnosi na slobodu proizvodjenja i širenja ideja, odnosno na slobodu izražavanja. Reklo bi se da je to upravo ona oblast koja nije ni dovoljno podložna kontroli već zbog svoje prirode, niti je redovno bivala kontrolisana u podjednako meri, ako je suditi po velikoj vremenskoj i od slučaja do slučaja raznolikosti kada se ta sloboda kažnjavala. Možda izjava podrazumeva preteranu blagost zakona prema negativnim slobodama izražavanja? U tome slučaju, ništa lakše za one koji se izjavom služe nego da predlože pooštavanje zakona, što, međutim, već dugo nismo čuli; ili se izjavom aludira na preteranu preciznost zakona, koje je sama dozvolila veliko ša-

renilo pojava negativnih sloboda? Ako zakonsko određivanje negativnih sloboda na bilo koji način nije dobro, zašto se onda tako oštro reaguje na u javnosti više puta ponovljen laički i stručni zahtev da se tzv. „verbalni delikt“ ukine? Ili, ako se zakonski propisi koji se tiču slobode izražavanja smatraju dobrim i potpunim, otkuda onda vapaj da ima „previše slobode“? Njegovo izricanje, dakle, svedoči sa jedne strane o neizrečenom nepoverenju u pozitivne zakonske propise, a sa druge o žalosti koju izaziva **masovno** kršenje tih istih zakonskih propisa; a opet, ako ta izjava znači da se mnogo stvari koje bi inače potpale pod krivično gonjenje toleriraju, koji su onda kriterijumi za granicu tolerancije? Bez mogućnosti da se sumiraju svi podaci, može se bar zaključiti da nisu jedinstveni: drugim rečima, da za građanina koji odgovorno razmišlja o svojem ponašanju, ostaje vrlo malo načina da sam shvati gde su granice tolerancije vlasti prema pojedinim ispoljavanjima slobode mišljenja, informisanja i objavljivanja, odnosno prema prekorajavanjima tih granica. Gledajući iz tog aspekta, kao neko ko, poput većine građana, ne želi da dodje u sukob sa vlastima, primećujem da nesumnjivo zamagljivanje granica koje izvodi izjava tipa „Kod nas ima previše slobode“ nije, jednostavno rečeno, fer postupak: daleko od toga da je tumačim kao izazivanje onih koji bi i inače bili skloni da prelaze granice tolerancije. Naprotiv, efekat zbunjenosti i straha navodi većinu građana da se povuče daleko ispod te granice.

Ono što zapravo ovu izjavu čini opasnom za građansko po-
znavanje i pravnih propisa i realnih odnosa vlasti i građanstva u specifičnoj oblasti kao što je intelektualna delatnost, jeste pre svega njeno mesto u informacijskom sistemu: nema nikakvih razloga da se i o ovakvom stavu ne diskutuje, i diskusija stručnjaka bi svakako bila mnogo bolja nego moj zdravorazumski monolog. Ta mogućnost, na žalost, ne postoji u meri koja bi bila zadovoljavajuća. Ako je uobičajeni postupak da se optuženi u takozvanim „političkim procesima“, povezanim sa „verbalnim deliktom“ osuđuju u političkim krugovima, na skupovima, u novinama i u sredstvima komunikacije **pre sudjenja** i bez mogućnosti da se — ne ravnopravno, nego bar pomenom — oglašavaju i oni koji misle drugačije, onda to nedvosmisleno govori o izrazitom preziranju suda kao relevantne ustanove za ovaj slučaj. U tome se, lično, moram saglasiti sa onima koji optužene proglašavaju krivim pre sudjenja: i ja ne mislim da je to slučaj za sud, već za političku osudu — ili pohvalu, jer nas čak i bliska istorija uči da se u tim stvarima konteksti brzo i često radikalno menjaju. Drugi element koji dovodi u duboku sumnju opravdanost takvih sudskih procesa — bar za mene — jeste taj što mi je poznato vrlo malo takvih sudjenja u kojima su optuženi oslobođeni krivice. Zašto? Da li je dokazivanje u slučajevima verbalnog delikta toliko lakše od dokazivanja pronevere, mahinacije, krađe, klevete, zloupotrebe, falsifikata, kriminalnog nemara... ubistva? Da li su jugoslovenski sudovi pronašli poseban, nepogrešiv metod u otkrivanju i dokazivanju ovakvih krivica? Nikakav svoj zaključak ne mogu dati, lišena uvida u pojedine slučajeve, već i zbog toga što svojim pravom smatram da budem upoznata i sa suprotnim stavovima.

Zbog svega ovoga mislim da izjava koja me je podstakla na razmišljanje ima izrazito negativnu funkciju; ako stoji da je namera vlasti da smanjuje broj verbalnih delikata, onda je ova izjava u suprotnosti sa takvom namerom, jer, umesto da granice tolerancije vlasti razjašnjava i na njih upozorava, ona građane dovodi u zabludu o njihovim pravima i dužnostima, i, što smatram naročito lošim, sprečava pojavu građanske lojalnosti prema vlasti. Lojalnost građana, kako je opet u mnogo prošlih primera dokazano, ima trajnije oblike kad se zasniva na potpunom informisanju nego na iracionalnom strahu.

Politika in intima

II.

Rudi Štrukelj

*Pa tega nisi storil, nisi vprašal,
čeprav sva se svojčas dogovorila,
da me lahko vedno poiščeš...*

Andrej Marinc, „Pismo Tonetu Partljiču“, Delo, 7.3.1985

1.

Če vas politični govori podnetijo, da bi jim odgovorili — nikar! najprej stecite h govorniku in ga vprašajte, kaj je v resnici hotel reči, ko je to ali ono rekel. Tako je razumeti splošno podmeno zgoraj navedene epistole, in priznati moramo, da ni brez teoretske podlage, saj kakor sodobna filozofija govornice skrbno ločuje med „dobesednim“ stavčnim pomenom (sentence meaning) in „diskurzivnim“ govornim izjavnim pomenom (speaker's utterance meaning). Z eno neprijetno razliko: da se vprašanje o govornem izjavnem pomenu tipično postavi le takrat, kadar ni jasno, **kakšni vrsti diskurza** izjava pripada — medtem ko je žanrska določitev političnega govora navadno trivialno opravilo, od katerega nas odveže že kraj, kjer to besedno zvrst sploh lahko užijemo — na političnem zboru ali na notranjepolitični strani Dela.

Kar pomeni, da do te vrste nesporazuma prav pri političnem govoru ne more priti — kar naj bi govorniki, ki se te zvrsti lotevajo, vedeli že vnaprej; zakaj njihovi poslušalci jih bodo razumeli na podlagi predpostavke, da politični govorniki vedo, kaj počno, poslušalci jih bodo držali za besedo, navsezadnje je to usoda slehernega javnega besedovanja.

Tako zelo, da je celo epistola, ki jo predsednik napiše predsedniku, vselej politični diskurz. Tako jo moramo tudi obravnavati. Vprašanje, ob katero zadenemo, je potemtakem: **kakšen je ideološki smisel intimizma v javnem občevarju?** Intima je tu zgolj forma — če bi namreč bila resno mišljena, bi omenjenega pisma pač ne objavljali v sto tisoč izvodih. Torej gre za literaren prijem — za nekaj, kar je jemati **z zadržkom**. Zadržek, rezerva, **quasi** modus: same definicije **literarnosti** literarnega teksta, in občudovati moramo eleganco, s katero je ta **licentia poetica** namenjena prav odlikovanemu zastopniku poetov in drugih litterateurjev.

Četudi se prav v tej eleganci skriva ideološki zajec: zadnje čase si imajo literati in politiki sumljivo veliko povedati, in celo kdo izmed neposvečenih si, kadar stegne jezik, raje izbere sublimno formo literature. Iztrgati se moramo prav **banalnosti** tega položaja, zapacanosti te prijateljske menjave v ideologijo, te tradicionalne nacionalne funkcije, ki jo literarizacija med domorodci na Slovenskem baje „že od nekdaj“ opravlja, ko fungira kot žanrski **obči ekvivalent** v menjavah med obojno nacionalno elito.

Še preden se zadeve lotimo, velja tako rekoč za exergum opozoriti, da je ta tradicionalna mitologija **lažna** in nima

opore v dejstvih — če jih le vzpostavimo skoz količjak analitično optiko. Za ta demistifikacijski eksordium se lahko opremo na dejstva, ki so, upajmo, predmet splošnega konsenza. Recimo na podatek, da ni „slovenska“ književnost nič bolj politična kakor katerakoli druga literatura; da torej stopnja politikantstva navsezadnje ne pretehta sicer običajnega kriterija nacionalnega jezika; in — kar neposredno izhaja — da je ta politična komponenta lahko kriterij za slovensko **nacionalno** lepo besedo **samo danes in zdaj**, namreč odkar se v slovenščini kot **naravnem** jeziku producira literatura, ki ni (več) nacionalna literatura (in jo imajo zato nacionalni litterateurji pač za paraliteraturo). Ker pa tudi tej beletristiki nikakor ne gre odrekati političnosti (nacionalistični ideologji jo namreč diskvalificirajo prav zavoljo njene eksplisitne političnosti — prav ker je njihova implicitna ideološkičnost v luči „para-leposlovja“ tako zelo ranljiva), moramo pač reči, da se ta korpus „nacionalne književnosti“ odlikuje po **neki določeni** političnosti ali, preprosto rečeno, po neki določeni razredni poziciji.

Lahko bi se sklicali tudi na dejstveno resnico, da so slovenski politiki že od nekdaj kazali slabost do lepe besede. A ne bomo spet vlačili po zobeh Bleiweisa, četudi se je tudi starosta slovenstva predznil v posvečeni ris in se preskusil v književni zvrsti **aforizma** („Iskrice življenja“, Slovenski koledarček 1854). Paradigmatski zgled je vseeno Lovro Toman: ne le zato, ker se je odlikoval kot pesnik, pač pa zato, ker je literarni ideološki obči ekvivalent strogo omejeval na domačo rabo — medtem ko se je v navadnim občim ekvivalentom, tj. z denarjem, pustil podkupiti **od tujca**.

Denarni ekvivalent nima nikakršnega nacionalnega duha — literatura, ta pa diši, iz nje veje duh nacionalnega jezika, v njej ta duh prav domuje, in prav ta omejitev jo kvalificira za nosilca specifičnega **mana** nacionalnih občestev. V transakcijah med nacionalnimi elitami. Če namreč tradicionalna mitologija meni, da se je Toman z delnicami gorenjske železnice, ki jih je dobil za ustrezno glasovanje za dualizem, vendarle „umazal“ — pa mu transakcij z literarnim drobižem nikakor ne šteje v zlo, in če že pesmice niso kaj prida, pa je vsaj domoljubno navdušenje hvale vredno. Tako da je literarna forma že v tej „pra-slovenski ediciji“ pristen **alibi** za ideološko podjetje. Pri tem pa ista mitologija hladnokrvno prezre preprosto dejstvo, da bi Toman sploh ne prišel v položaj, da bi bil podkupovanja vreden — če ne bi že poprej svojega občestva skorumpiral s svojo v literatske cunje zakrinkano ideologijo. Lovro Toman v preseku med literaturo in politiko — navsezadnje je bil retor, kakršne poslej pogrešamo — je tako lahko še danes paradigma tega problema, in ogledati si je treba samo sramežljivost, s katero o njem pišeta Prijatelj ali Koblar, da se prepričamo, kako travmatično deluje ta krvoskrunska združitev obojne elite v časih, ko so

obe funkciji začeli decentno razločevati.

(Če so časi te decence v obdobju socialistične vsestransko razvite osebnosti vsaj zaenkrat minili, zato še ni treba pozabiti na nekatere podatke, ki jih je, četudi sramežljivo, tradicionalna mitologija po svoje vendarle priznavala. Zdi se namreč, da smo iz obdobja **tajbe** v tradicionalni ideologiji slovenstva prešli v obdobje **izriva**, forkluizije v sodobni ideologiji — ko se nekatera občestva pretvarjajo, kakor da bi te zveze, te pogodbe sploh „nikoli“ ne bilo, zlasti seveda ne tukaj in zdaj.)

Naposled bi za Tomanu nasprotni paradigmatični zgled lahko navedli Etbina Kristana — pri katerem hkratnost literarne in politične prakse sploh ne deluje travmatično: ker je njegova politična pozicija taka, da ne participira na solidarnosti obeh delilcev oblasti. V tradicionalni ideologiji seveda ta hkratnost obeh praks pri Kristanu ne deluje travmatično, ker sploh ne deluje: Kristanov donesek na polju literarnem je **kot Kristanov** donesek predmet ideološke amnezije, četudi so njegovi doprinosi še zdaj v klišejski rabi šolske slovestvene modrosti (denimo, interpretacija Cankarjevih **Vinjet**). Namesto tradicionalne ubeseditve problema, ki je hkrati že njegova blokada, fiksacija pod obojnim znamenjem „politika in literatura“, bomo torej rekli: politika vladajočega razreda, literatura na podlagi ideologije tega istega razreda.

2.

Kar nam že daje slutiti, da forma ni nedolžna; skoznjo se namreč vzpostavlja neka posebna **vez**, ideološka družbena vez, ki je, kot vez, tj. kot oblika sama („pred“ sleherni vsebini) že literarna vez — in ustreza neverjetnemu posthumnemu razcvetu literarnosti kot temeljne družbene pogodbe nekega občestva.

Katerega občestva?

Nemara bomo dognali uganko, če potipamo naprej za vezivom občestva — in ker gre za povezanost na način besedovanja v stilu „kakor da...“, bomo šli v tej smeri naprej s podmeno, **kakor da** bi zgornji nesporazum o resničnem pomenu besed bil zares mogoč.

Preden se bom potemtakem odločil razumeti katerokoli politično izjavo, bom pohitel k njenemu govorcu in ga vprašal, kako naj jo razumem. To je **premissa**; ali moramo iz nje sklepati:

1. Da za normalno delovanje politične izjave ni treba, da bi jo kdorkoli razumel?

Če ta sklep ne drži, ali moramo sklepati drugače:

2. Da so naslovljenci izjave (in teh je kar precej, če je njegov govorec predsednik republiškega telesa) upravičeni in dolžni, da se obrnejo na govorce po pojasnilo? Ker bi pojasnjevanje vsakemu spraševalcu posebej presegalo človeške meje, govorcu ne ostane drugo, kot da k sleherni svoji izjavi, k slehernemu govoru izreče še eno izjavo, še en govor.

A če ta sklep drži, iz njega izhaja tale posledica:

3. Da so politiki obsojeni na **regressus ad infinitum** svojih govorov; ker namreč za vsakokratni poslednji govor velja ista premissa kot za vsako poprejšnje govorjenje (da ga je treba spet pojasniti), je očitno, da sklep št. 1 drži tudi v primeru, če začasno domnevamo, da ne drži (kakor pred sklepom št. 2).

Če potemtakem (pravilno) razumevanje politične izjave ni pogoj za (pravilno) delovanje te izjave — zakaj potem politični govornik svojo izjavo sploh pojasnjuje? Zakaj piše epistole?

Vsiljuje se evidentni odgovor, da se politik pojasnjuje prav zato, da bi se ujel v slabo neskončnost svojega večnega pojasnjevanja: kar bi pomenilo, da slovenski domorodci sodijo med tiste družbe, kjer je funkcija poglavarjev, da govorijo, funkcija preostalih občestvenikov, pa da opravljajo svoje funkcije, ne da bi jih poslušali. A to nam še ne pojasni specifičnosti tega načina formiranja družbenosti.

Dоследnejše sklepanje je očitno pregrebo. Torej subtilizirajmo!

3.

Dejstva ne potrjujejo naše etnološke domneve, da domačini svojih šefov ne poslušajo; od časa do časa kateri tudi kaj vpraša. To je sploh pogoj, da dobi odgovor (je sicer nujni po-

gaj, četudi ni zadostni pogoj: vrsta vprašanj te vrste namreč ostaja brez odgovora; za zgled, ki je pri roki, navedimo spis „Konkretna kritika trojnega funkcionarja“, Problemi 6-7, 1984, pozneje tudi v Delu).

Pojasnilo bom dobil, če bom najprej stegnil jezik in, denimo, polemiziral s politično izjavo. A v tem primeru bom izjavo vselej napačno razumel.

To je že bolj zadovoljliva logika: pojasnilo dobi samo tisti, ki replicira — tisti, ki replicira, se pa nujno vselej moti. Politični govorec ima torej pred svojim sogovornikom vselej to prednost, da se sogovornik nujno moti. Logika je torej bolj zadovoljliva za politika.

A s kakšnim pogojem sploh lahko repliciram?

To vprašanje meri na tisti pogoj, ki bo skupaj z nujnim pogojem (repliko) tvoril nujni in zadostni pogoj za to, da dobim odgovor.

Repliciram lahko, če sem, denimo, Partlič. A če naj dobim odgovor, ne repliciram kot Tone P., temveč kot predsednik nekega republiškega društva.

A bržkone ne kateregakoli republiškega društva.

Repliciram lahko torej, če sem privilegiran partner politiki — a privilegij vključuje tudi to klavzulo, da sem glede na politiko deprivilegiran partner (saj se motim).

A če me za javno repliko na javno besedo legitimira neki javni družbeni status — odkod potem intimistična forma političnega pojasnila?

Odgovor je vsebovan v vprašanju: javni družbeni status, ki legitimira k zmotnemu partnerstvu, je status slovenskega pisatelja. Kakor pa smo se lahko obilno prepričali ob javni tribuni Društva slovenskih pisateljev v Cankarjevem domu, je prevladujoča in vladajoča in celo edina forma literature slovenskih literarnih društevnikov še zmerom in kot vedno **lirika**. Liriki so tako liriki kot prozaisti — delujejo na način **izpovedi**, torej intime. (S svojim bralstvom so v harmoniji: Avguštinove **Confessiones** so bile best-seller leta 1932, leta 1978 in so leta 1984.)

Forma javnosti v vladajoči ideologiji je intimnost.

To dognanje pa še ni ves odgovor, zanima nas namreč, kdo vse se v to intimno občestvo povezuje: ali samo politiki in literati ali še kdo drug?

4.

Na eni strani je videti, da velja prva domneva, tista, ki je že prausoda slovenstva (o nje zgodovinskih studencih gl. npr. dodatek „O realizmu v politiki in v literaturi“, **Raziskave za sociologijo književnosti**, DZS 1983): epistola namreč iz občestva izrečno izloča tiste, ki se grejo nekaj, „kar ni več le nedolžno kramljanje o naših družbenih razmerah“. V intimo so prepuščeni nedolžni kramljači, in to temeljnemu nesporazumu navkljub vendarle vnaša blažljivo noto salonske ležernosti v sicer nelagodno partnerstvo politike in literature. Na drugi strani je videti, da ta vez nekako le zadeva tudi širše človeštvo, zakaj navsezadnje so si občestveniki iz prve domneve **vse že povedali** („V torek, ko smo se ... sestali...“): ne vemo torej, ali je pismo potrebno zaradi logike spod naših sklepov od 1 do 3 (ker si po konstitutivnem pravilu intimnega občestva nikoli nismo **vsega** povedali) — ali zato, ker mora prizadeti še koga drugega.

Iz te zagate je rešitev preprosta: prebrati si moramo samo, kaj je politik prišepnil pisatelju na uho. Samo tole: „Nisem mislil tebe.“

Ali dobesedno: „... menda vendar ne mislite, da bi Tebe in sploh večino pisateljev... prišteval k tistim posameznikom, na katere sem res mislil!“

Ti posamezniki so določeni deskriptivno v lepem paralelizmu membrorum („Niso redki, ki... Zaudarjajo po... Razpravlja in nastopa se... govori se o... Poznamo tudi take, ki...“) — ki se izteče v učinkovit sklepni sileptični obrat:

„Ko sem opisoval (shematično in mogoče preskromno) nekatere oblike, ki nam jih vsiljujejo, sem mislil tudi na nekatere posameznike pri nas, ki jih oba pozna in o katerih ni dvoma, da so njihovi predlogi v nasprotju z našo ureditvijo, pa tudi z zdravim pametjo.“

Kljub vsem tem predikatom, kljub silepsi bi brez dodatnih informacij bržkone ne mogli dognati, kateri so tisti x, ki so nekateri in ki niso redki. Pisec sicer v nadaljevanju tej po-

manjklivosti odpomore in navrže vsaj eno določno deskripcijo, ki določi en in en sam x — a prav ta samcati x vseeno ne zadošča za množino, katere pripadniki menda niso „redki“.

Vseeno nam prav to, da si zdaj postavljamo ta vprašanja, pove, da smo si na začetku delali nepotrebne težave: sploh namreč ne gre za to, kaj je govorec hotel povedati, pač pa za vprašanje, koga je mislil s besedami, ki jih je izrekel. Torej gre za problem **referenta** in ne za problem izjavnega pomena.

Zato vprašanje, ali je pravilno razumevanje politične izjave pogoj za njeno delovanje, zdaj postavimo drugače in natančneje:

Ali morajo poslušalci poznati referent opisnih prvin v politični izjavi, če naj ta izjava (nanje) deluje?

Odgovor je odločen **ne**: izjava ne zahteva zase, da bi poznali ali prepoznali referent njenih opisnih prvin; zato nam tudi ne ponuja prvin za tako identifikacijo.

Izjava je veliko skromnejša: ne pojasnjuje namreč, koga je govorec mislil, pač pa pojasnjuje, koga **ni** mislil.

Govorec v svoji pojasnjevalni epistoli pove samo to, da s prejšnjo izjavo **ni** mislil naslovnika svojega pisma, da torej ni mislil naslovnika, adresata svoje izjave.

To pa pomeni: adresat politične izjave ni tisti, na katerega se nanašajo nedoločni opisi „nekateri, ki...“, **če ti opisi pomenijo nekaj slabega**.

In ti opisi zmerom pomenijo nekaj slabega.

Torej: kolikor je izjava slabšalna, njen adresat nikoli ni njen referent (ali predmet, ki ga določa ta izjava s pomočjo slabšalnega opisa tipa „tisti, ki...“).

Kar pomeni, da je slabšalna politična izjava vselej dejanje razločevanja: javnost razloči na svoje naslovnike in na predmete svojih opisov.

Ker izjava razločuje, pa tudi ustanavlja: politična izjava potemtakem ustanavlja politična občestva na način segregacije med pripuščenimi in odpuščenimi.

A ta ustanovna gesta ni vseskozi negativna: pripuščenice namreč zbere okoli sebe v imenu ne-nasprotstva z našo ureditvijo in ne-nasprotstva z zdravo pametjo. Domnevamo lahko, da je implicitna logika izjave binarna — in da je potemtakem „ne-nasprotstvo“ enako „skladnosti“. Žal pa nam izjava ne postreže z informacijo o hierarhiji med obema predikatom (če hierarhija sploh je): ali namreč meni, da je vse, kar je v skladu z „našo ureditvijo“, zaradi tega že nujno v skladu z „zdravim razumom“ — ali velja narobe, da je vse, kar je v skladu z „zdravim razumom“, tudi v skladu z „našo ureditvijo“. Ali je nemara zveza med predikatom disjunktivna in se v pripuščeno občestvo zbirajo vsi, ki so v skladu z enim ali z drugim.

Ta vprašanja so za segregativno gesto bržkone odveč in jih je mogoče prepustiti drugotni obdelavi; v zadevah ideologije namreč tudi popolnoma negativne geste porajajo pozitivne učinke: to, da pismo odpuščencem odvzame pravico do javnosti („A naj to počno zase in ne javno.“), je gesta, s katero pravkar ustanovljenemu občestvu pripuščencev to isto pravico do javnosti podeli.

Eleganca tega postopka je v tem, da nas pripravi, da vzamemo za samoumevno to gesto gospostva, s katero se pravice odvezem in podeljujemo: če se namreč legitimistično zaletimo v polemiko in dokazujemo, da je pravica do javnosti ustavna, da jo uživa sleherni posameznik kot posameznik in občan, da je omejena samo z zakonom itn. itn. — smo s tem vendarle padli na finto, ker smo šli mimo drugega dela tega istega giba, spregledali smo namreč tisti njegov del, s katerim se ta ista pravica podeljuje. Navsezadnje lahko odvzeto ustavno pravico vselej uveljavimo (če ne drugače, pa čez sodišče) — medtem ko je **hvaležnost za samoumevne pravice** veliko manj oprijemljiva zadeva, zato tudi veliko stalnejša, veliko bolj inertna zadeva — in torej trden temelj gospostva. Adresat politične izjave po definiciji ni „posamezen skrbnik“ in samozvanec, tudi ni „nekateri posameznik“. To pa hkrati pomeni, da je zadosti, da politični izjavi prisluhnem, da se postavim v položaj njenega naslovnika — in že sem se ognil ekskomunikaciji, že sem se včlanil v intimno občestvo. Pravilno razumevanje politične izjave zatorej ni tisto, ki bi vedelo, kaj izjava pomeni in na koga meri — pravilno razu-

mevanje politične izjave je tisto, ki ve, da izjava ne meri na subjekta tega razumevanja; to pa mora razumevalec vedeti, brž ko izjavi prisluhne.

Logika gre še naprej, in v tem je njena pragmatična poanta: brž, ko vem, da nisem jaz tisti, po katerem izjava toče, že tudi **zares nisem tisti**, ki ga izjava obsoja.

Gnoseološki moment je torej pred ontološkim momentom, ga določa in celo vzpostavlja. (Več o tem v omenjenih **Raziskavah za sociologijo književnosti**, str. 116 in nasl.)

5.

Za to, da politična izjava deluje, ni treba, da bi jo kdo razumel — zadosti je, da ji prisluhnejo. Ali v konceptualni govorici: ideologiji je zadosti, da svoje naslovnike **interpelira**, čisto odveč je še zahtevati, da bi jo morali interpeliranci tudi razumeti. Ali manj ekstremistično: razumevanje ideološke izjave je proizvod uspešne ideološke interpelacije, je proizvod odziva na ideološko interpelacijo, ne pa pogoj za njeno izvršitev. „Razumevanje“ nam tu seveda pomeni „ustrezno ideološko umevanje“, torej umevanje izjave, „kakor je bila mišljena“. Ali še bolj kompleksno: tako „bit“ subjekta ideologije kakor morebitni interpretacijski (ideološki) učinki, ki se v tem subjektu proizvedejo, izvirajo iz konstitutivnega subjektivirajočega efekta ideološke interpelacije. Razumevanje je proizvod procesov, ki že potekajo znotraj intersubjektivnega položaja — ta pa se privilegirano vzpostavi skozi ideološko interpelacijo.

Politične izjave te vrste, kakršna je naša epistola, je torej doumevati s tole nevidno preambulo: „Kdor to bere, ne spada med nekatere posameznike, ki...“ Ta „preambula“ je seveda zanazajski učinek bralčevega ustreznega odziva na ideološko interpelacijo.

A ta preambula je **univerzalna** in velja tudi za tiste bralce, ki bi nemara „objektivno“ lahko veljali za „nekateri posamezniki, ki...“. Daje jim namreč šanso za spreobrnitev. Gesta gospostva tako ni v segregaciji, pač pa v milostnosti: v učinku „hvaležnosti“, ki se sproži v ideološkem subjektu, ko pristopi k ideološkemu občestvu.

Če bi namreč politični govorec slehernemu posamičnemu naslovniku, ki bi ga hotel poslušati, prišepnil „Saj nisem mislil tebe...“ — **ne bi zato njegova izjava nič manj razmejevalno delovala**.

Narobe: še bolj bi delovala, njeni naslovljenci bi se namreč še z večjim ognjem popadli med seboj. Bili bi namreč vsak posebej prepričani, da uživajo avtoritativno podporo. To pa je natančno tisti učinek, ki ga mora proizvesti vladajoča ideologija, če hoče ostati vladajoča: namreč učinek iluzorne, a zato nič manj realno delujoče totalizacije „nad“ realnimi družbenimi konflikti.

Epistolarni žanr potemtakem rešuje dve nalogi ideološkega diskursa: konflikte med dvema frakcijama v družbeni eliti prikazuje kot zasebne nesporazume med posamezniki — in jim tako ohranja naravo **neantagonističnega nasprotja**. Deluje torej konsolidacijsko.

Hkrati pa spopade med družbenimi razredi (razredni boj) prikazuje kot posamične ekscese, ki so že vnaprej vključeni v polje vladajoče ideologije. Tu deluje hkrati segregativno in totalizacijsko.

6.

Pomislek, ki se nam poraja ob našem doslejšnjem pisanju, ne zadeva izjav, temveč izjavljanje samo: čemu rabiti toliko časa in duha za nekaj, kar je navsezadnje neantagonistično praskanje v kar se da maloštevilnih elitah?

Razloga sta dva: 1. Ker to neantagonistično nasprotje zaradi učinkov **naddoločenosti** po razrednem boju lahko postane antagonistično. 2. Ker zaradi kulturne razlaščenosti vse širših množic, zlasti mladinskih, in zaradi intelektualne podhranjenosti posameznikov, ki opravljajo intelektualno proizvodnjo, ta **ideološka** zastavitev (v smislu trivialij tipa „politika vs. kultura“) grozi, da bo še nadalje uspešno opravljala totalizacijski učinek **čez** celotno družbeno polje, da bo, preprosto rečeno, postala ideološka opora za gospostvo sedanjih elit.

Oba vidika sta povezana. Lep zgled je slovita afera v zvezi s skupnimi programskimi jedri: tu je za kratek čas prišlo do

antagonizma med tradicionalno kulturno elito in politično elito prav zato, ker upravna in šolska birokracija nista bili več sposobni uveljavljati nacionalnih interesov. To, da je tradicionalna kulturna elita te interese zmogla ohraniti, kaže na njeno moč in na njeno mejo hkrati: njen „nacionalni“ ideološki horizont je kulturni eliti namreč onemogočil, da bi sploh dojela, kako je ideja o skupnih jedrih **integralen del** celotne šolske reforme. A proti šolski reformi kulturna elita ni nastopila (vsaj organizirano ne) niti ob njenem pripravljajanju niti ob uvajanju niti ni razširila svojega boja ob jedrskem škandalu. Zato ker boj proti šolski reformi nikakor ni zgolj boj za „nacionalne“ interese, pač pa zahteva prehod na **razredno pozicijo** delovnih množic. Šolska reforma s svojim elitizmom pač ni ogrozila interesov nacionalne tradicionalne kulturne elite — četudi je seveda ogrozila „nacionalno“ kulturo posebej in socialistično družbeno kulturo nasploh. **Razredna omejenost** tradicionalne kulturne elite se kaže prav v tem, da je zaradi svojih posebnih skupinskih interesov slepa ne le za razredne interese delovnih množic, pač pa celo za delne interese nacionalne kulture.

Zato lahko ob sedanjem zaostrovanju protislovij pričakujemo, da bo tradicionalna kulturna elita notranje razpadla — da bo v samem njenem občestvu prišlo do notranje polarizacije, da se bo v nedrjih tradicionalnega kulturništva začrtala meja **razrednega spopada**. Ne bi bilo prvič, da bi se kulturni in intelektualni producenti zavedli svoje temeljne povezanosti z interesi delovnih množic: ta zavestna solidarnost bi izhajala iz samega mesta intelektualnih producentov v delovnem procesu.

Stipe Šušar se zavzema za nekaj, čemur pravi „proletarizacija intelektualnih producentov“: ne glede na to, kaj s to besedno zvezo „resnično misli“, moramo opozoriti, da je njegovo zavzemanje popolnoma odveč, proletarizacija intelektualnega dela je danes **družbeno dejstvo**. Tu seveda ne mislimo na paradno zastopništvo intelektualnega dela v kulturni eliti, saj ta elita zlasti ni intelektualno produktivna. Pač pa navedimo tele zglede: **učiteljstvo** — ker je šolsko delo bistveno za reprodukcijo družbenih razmerij, je družbeno potrebno, na tem področju poteka **klasična eksploatacija**; **prevajanje** — to delo je deloma potrebno za sedanja družbena razmerja, in v tej smeri je **eksploatirano delo**; deloma pa je za **sedanja** družbena razmerja (kot razmerja gospostva) nepotrebno in celo subverzivno, in v tej meri je položaj prevajalskega delavca **subproletarski**, odvečen (za argument naj opozorimo le na temeljno solidarnost kulturniške in politič-

ne elite v boju proti pravičnim zahtevam prevajalskih producentov, da bi dosegli vsaj status normalno eksploatiranega proletarca); **teorija** — je seveda odveč in nevarna, torej subproletarizirana, „alternativna“ po definiciji, po načinu delovanja gverilska, po tretmaju v razmerjih gospostva na robu kriminalizacije (če ne v Sloveniji, pa v širši Jugoslaviji); navsezadnje je prav teorija področje, kjer velja **Berufsverbot**. Razredna politizacija kulturnega in intelektualnega dela bo potemtakem pripeljala do novih ideoloških front na področju kulture same. Ta politizacija na razrednih temeljih je v veliki meri že danes družbeno dejstvo: mimo vseh paradnih soočanj se že leta in leta bije tih in zagrizen boj kulturno razlaščenih mladinskih množic za **lastno** napredno kulturo, iz tega boja je izšla danes že mogočna družbena naprava alternativne kulture, ki je nosilec kulturnega razvoja družbene celote na novih — socialističnih — osnovah, in navsezadnje ni naključje, da je prav ta kulturna produkcija izpostavljena najbolj grobim napadom tako kulturniške kakor politične elite, napadom, ki se nikakor ne omejujejo zgolj na salonski „idejni boj“.

Prvi učinek razredne politizacije kulture je seveda — zlasti relost ideološkega konflikta med „kulturo in politiko“; naj mu bo pričujoči spis epitaf.

P.S. „Po ocenah, ki so bile doslej izražene, je potrebna radikalna reforma izobraževanja, ker da je v kaotičnem stanju in brez kompasa, pri čemer sta zlasti zapostavljena književnost in jezik“. Rečeno je 'Niti ožja narodna književna dediščina ni predstavljena, kot bi morala biti, kaj šele nekateri njeni širši mednarodni aspekti...'. Posledice tega bi mogle biti katastrofalne.“ Zaimek „tega“ v zadnjem stavku se nanaša na usmerjeno izobraževanje, navedek pa je iz zapisa o prihodnjem kongresu jugoslovanskih književnikov v Književnih listih, Delo, 4.4.1985. Dinamični razvoj krize torej že poraja optimistične nasledke, ki smo jih napovedali v zadnjem paragrafu zgornjega spisa. Če se bo **fronta zavračanja usmerjenega izobraževanja** z novolevičarskih elementov, humanistične inteligence, naravoslovne in matematične inteligence, zaskrbljenih staršev in uporne mladine razširila tudi na vplivni pisateljski **lobby** — potem imamo zares stvarne šanse, da končno odpravimo to civilizacijsko sramoto, ki se ji pravi usmerjeno izobraževanje. To pa bi ne imelo posledic le na polju splošne omike, pač pa čisto oprijemljive učinke na sama družbena razmerja — saj je usmerjeno izobraževanje mogočno orožje v rokah birokracije.

Trčimo, bratje, še vince se smeja, dolgo Smoletov spomin naj živi

Predavanje

21. 11. 1984

Rastko Močnik

Naslov letošnjega simpozija* je **Nadzorovanje in kaznovanje**, v čast letos umrlemu francoskemu filozofu Michelu Foucaultu, katerega knjiga s tem naslovom je pravkar izšla pri

Delavski enotnosti. Nocoj ne bom govoril o Foucaultovi knjigi in njegovi teoriji, pač pa bom navezal na lanske seminarje, kajti pokazalo se je, kot se večkrat pokaže, da je teorija

žal tokrat predvidevala tok dogajanj, in če smo lani celo leto obdelovali ordinary language philosophy — filozofijo vsakdanje govornice, seveda nismo mogli vedeti, da bo čez pol leta cela Jugoslavija planila natančno na to temo, na tematiko, ki se ukvarja s tem, kaj je kdo rekel, kaj je mislil s tem, ko je to rekel, kakšen namen je imel, ko je to rekel, kaj se da sklepati iz teh besed, in podobne stvari, o katerih lahko berete v vseh naših časopisih zadnje čase v kriminalni rubriki.

Ko sem razmišljal, kakšen začetek bi dal temu predavanju, sem seveda razmišljal, s kakšnim citatom bi ga odprl. Citatov je seveda zmeraj veliko, duhovitih in bedastih preveč, in naposled mi je prišlo na pamet, če bi se mogoče odločil za klasičen, za kanoničen začetek, in sicer za navedek iz velikega dela svetovne književnosti. To je seveda postopek, ki je zahrbtn, in če ne bi bil zvihačen, se ne bi obotavljal tega retoričnega postopka uporabiti, a navsezadnje sem ga izbral zato, ker ga ni mogoče narediti brez slabe vesti. Vprašanje je seveda, čigave slabe vesti. Kot rečeno, je navedek, s katerim začnem razpravljanje, eden izmed klasičnih retoričnih postopkov. Vprašati se moramo, kakšna je njegova funkcija, s kakšno zahrbtno namero ljudje, ki skušajo govoriti, uporabljajo navedke ali citate.

Recimo za začetek tole. Navedek, citat, nam rabi za izhodišče. Govorec ponudi izhodišče, ki naj bi bilo nesporno skupno, nesporno skupno tako njemu kot poslušalcem in poslušalcem kot kolektivu. Skratka, nekaj, kar bi formiralo elemente množične psihologije pri poslušalstvu in postavilo govornika na relativno trdno izhodišče. Na izhodišče, glede katerega bi se vsi strinjali, in potem bi tisti, ki govori, po zakonih pravilnega sklepanja ali vsaj prepričljivega izpeljevanja, to se pravi po pravilih logike ali po zakonih retorike, ponudil svojo tezo, izhajajoč iz tega izhodišča. Funkcija citata je potemtakem nespornost izhodišča ali trdnost, fiksnost izhodiščne točke.

Kot vam lahko pade na pamet, to funkcijo še bolje kot velika dela svetovne književnosti opravljajo prazne formule, obče misli, sentence in maksime, razne bedastoče, ki delujejo prav zaradi svoje praznine, iz česar bi seveda lahko sklepali, da tisto, kar izhodišču garantira njegovo prepričljivost, njegovo trdnost, ni njegova vsebinska polnost, temveč nasprotno, njegova vsebinska praznosta.

No, in da ponazorim to, kar pravkar govorim, lahko vzamem zgled iz včerajšnjega časopisa Delo, 20. 11. 1984. Na drugi strani, mislim, ste lahko zasledili drobno vestico z naslovom „Časopis ni poštni nabiralnik“. To je zanikana trditev in kot vemo . . . to vemo že zelo dolgo časa, to je že Bergson vedel, ki sicer ni bil filozof govornice, on je bil bolj filozof življenja, ker je bilo to takrat moderno in je zato tudi dobil Nobelovo nagrado . . . kot je vedel že Bergson, so zanikane trditve polemizirale, ki se nanašajo na neko drugo poprejšnjo trditev, na primer na trditev, da je časopis poštni nabiralnik. Lepota te naslovne trditve je v tem, da nikoli nihče ni trdil, da je časopis poštni nabiralnik, kar pomeni, da je to nonsense trditev, da je taka, kakršna je tukaj dana, nesmiselna trditev. Dana pa je ob 40-letnici ustanovitve Tanjuga. Ob Tanjugu seveda nikomur ne pade na misel, da bi bil Tanjug poštni nabiralnik, saj to dokazuje z vsakdanjo prakso svojega 40-letnega prizadevanja za to, kar je, namreč Tiskovna agencija nove Jugoslavije. No, vendar je ta vestica, ki jo tukaj navajam, zelo informativna, ker vam kaže, v čem je bistvo take nonsense trditve, ki vam lahko rabi za uspešno izhodišče nekega prepričljivega diskurza. Namreč, ta vestica se ukvarja samo s tem metafizičnim problemom, kaj časopis ni; ampak preden nam pove še enkrat to, kar zveste že v naslovu, vam pove, kdo in ob kakšni priložnosti je to izjavil. No, in pove vam, da je to izjavil neki zelo ugleden slovenski politik, za katerega najprej povedo, da je član predsedstva CK ZKS in predsednik MK ZKS in ki je sicer znan v mladinskih krogih kot ugleden borec proti nacizmu v mladinskih vrstah. Potem vam povejo, kdo je to slišal, in vam povejo, da so bili ugledni

družbenopolitični delavci, od katerih nekatere navedejo z imenom, druge pa samo opišejo s tem sileptičnim obratom — „in drugi družbenopolitični delavci republike in mesta“. Skratka, vestica vam ne pusti nikakršnega dvoma, da se govori s stališča avtoritete v okolju, ki je avtoritativno in, skratka, da vam govori oblast sama. No, in na koncu boste še enkrat slišali to, za kar cela vest obstaja, namreč: nesprejemljivo je mnenje tistih posameznikov, ki mislijo, da se mora vsak dopis ali pismo nujno objaviti in da je časopis poštni nabiralnik. Tukaj vam zdaj povejo dobesedno to, kar vam pride na pamet kot polemična misel ob naslovu, namreč, da nekateri prasci to trdijo, čeprav tega ni nihče trdil. Kdaj vam to rečejo? Takrat, ko pride priložnost, da objavijo nekaj, kar ni poštino-nabiralniškega, ko pride neki članek, ki ne spada v 40-letno prizadevanje časopisa Delo, agencije Tanjug in drugih njemu podrejenih občil. Skratka, celotna vest, ki sem jo tukaj obnovil, vam govori samo zato, da deluje s svojo formo. To, kar se sporoča, je nonsense, in bolj ko je nesmiselno, bolj ta forma deluje, bolj vam povejo: tukaj govori avtoriteta. Ne glede na to, kaj govori, se avtoriteta lahko odreče vsebinskemu govorjenju. To si velja zapomniti, ker bomo o tem v nadaljevanju še marsikaj povedali.

Skratka, funkcija nespornosti, ki naj bi utemeljila nekočasno skupnost na nekaterih evidencah, je torej čisto formalna funkcija, ki deluje tem bolje, čim bolj je ta formalnost, ta vsebinska praznosta, uveljavljena. Če pa sem se jaz odločil za veliko delo svetovne književnosti, sem se na videz pregrešil proti tej vsebinski praznini, kajti, kot vsi veste iz literarne vede in iz vsakdanje prakse prebiranja velikih del, so velika dela velika po tem, da so vsebinsko skrajno napolnjena, da kar iz njih kipi, da so vsebine prepolne. Zato se moramo vprašati, kaj je tisto, kar družji v tej tipični funkciji uspešnega začetka velika dela in očitno nesmisle. Skratka, ali velika dela lahko vendarle kljub svoji vsebini polni sporočilnosti, kot pravijo panslavisti, ali ta velika dela res lahko služijo tako kot ljudske modrosti ali pa modrosti predstavnikov oblasti, in če lahko tako delujejo, kakšne so posledice.

Tukaj si lahko privoščimo neko naivno sklepanje, ki nas bo pripeljalo do zadovoljivih rezultatov glede na to, da se takoj prikažejo neke subtilnosti, neke prefinjenosti v sklepanju. Namreč, če jaz citiram neki odlomek iz velikega dela, ali pa če citiram neki odlomek iz kateregakoli dela, mu s tem podelim neko določeno veličino, namreč v tem smislu, da se sklicujem na neko kulturno zakladnico, na neko kulturno tradicijo, s sporočilom, ki je implicitno, ampak vsakomur dovolj jasno, namreč, da je bilo v velikih delih vse že povedano. To je tipična avtoritarna gesta. Tukaj seveda ne smemo slepomišiti. To je tipična kultur-avtoritarna gesta, ker s sklicevanjem na velika dela jaz rečem: to so dela, ki vam govorijo ob vsaki priložnosti, in jih postavim v neki offside nesmrtnosti in brezčasnosti, skratka, kulturne večnosti, v monumentalno apartnost, bi rekel. Skratka, odličnost, izbranost tistih monumentov, spomenikov, ki vztrajajo skozi tok tega sveta, . . . zmeraj samim sebi enaka, skratka, tipična, značilna kulturniška gesta. Jaz se seveda kot parazit tega konstituiram kot nekdo, ki se zakači ob veličino velikih del in govori kot njihov „šprahor“, skratka, postavim se preprosto na stališče večne modrosti in s tem že jasno postavim tiste tekste, iz katerih citiram, v pozicijo te modrosti, ki naj bi bila večna.

Vendar, kaj pravzaprav pomeni to, da zdaj pridigam: vse je bilo že povedano; kaj to pomeni na tem mestu in v tej govorni situaciji? Brž ko to izrečem, in to zmeraj izrečem na tem mestu in v tej govorni situaciji in nekemu določenemu poslušalcu ali poslušalcem, mu rečem: vse je bilo že povedano, vi pa imate zdaj dve možnosti, da se odločite; ali: vi pa tega niste upoštevali, če ste vedeli, kaj je bilo povedano, ali pa: vi tega niste videli, če niste vedeli, kaj je bilo povedano, čeprav so bile črke ves čas pred vami. Skratka, izbira vam je odprta in odloča se naslovnik take izjave med dvema možnostma. Ali je vedel ali ni vedel; če je videl, tega ni upošteval, če ni vedel, je bil bedak, ker je pač buljil v črke, ne da bi njihovega duha dojel, v vsakem primeru je pa kriv. Skratka, to je zelo ekonomičen postopek za kulpabiliziranje poslušalstva.

Varianta št. 1, da si vedel, pa nisi tega upošteval, je pravza-

* Kar sledi, je magnetogram lanskega uvodnega predavanja s simpozija, s katerim se vsako leto začneja seminar sociologija kulture na ljubljanski filozofski fakulteti. Zapis: Igor Vidmar.

prav bolj pridržana za sentence, misli, velike pregovore in ljudske modrosti, za splošne resnice. Recimo, če bi jaz rekel tako splošno resnico, kakršna je . . . ta se glasi v latinščini, „dolus non preasumitur“ — hudoben namen se ne sme predpostavljati. To je neka sentencija, ki je zdaj zelo moderna in ki izhaja iz rimskega prava, ki nam je vsem skupno, . . . ker naša civilizacija temelji na tem, da drug drugemu ne podtikamo zlih namenov. Tako ni bilo, recimo, v srednjem veku, ko so lovili čarovnice, ker je bilo treba nasprotno dokazati nedolžnost, tako tudi ni zmeraj danes, ko je treba dokazovati nedolžnost, vendar kot omikano občestvo, kar nedvomno hočemo biti, mi to sentenco priznavamo za konstitutivno in bi jo ves čas morali imeti v mislih. Če je nimamo v mislih, je to naša krivda. Skratka, kaj hočem povedati. Povedati hočem to, da ne glede na to, ali si izberem veliko misel ali si izberem veliko delo iz svetovne književnosti, dosežem že s samim citatom, ki ga vržem nekemu poslušalcu v obraz, to, da ga kulpabiliziram, da mu induciram, da vanj induciram, kot se inducira elektriko, krivdo, pa naj je kriv ali ne.

Oglejmo si to malo bolj precizno. Mogoče bo to jasneje, če bomo še enkrat povedali bolj natančno. Če se jaz sklicujem na neko občo vednost, delujejo ti stavki zelo podobno besedam v slovarju, nekaj, kar je vsakomur razvidno neposredno, kar je spontano, kar vsakdo razume, kolikor pripada nekemu občestvu kot njegov domorodec. Delujejo torej zelo podobno, kot vi ali mi Slovenci, kolikor smo Slovenci, razumemo slovenski jezik, avtomatično. Na ravni t.i. primarnega znakovnega sistema, naj je pač ta delitev na primarne in sekundarne znakovne sisteme še tako problematična, služi natančno temu, rabi natančno temu, da če gre za primarni jezikovni sistem, to pomeni, da nativni domorodski govorec v njem plava kot riba v vodi, da mu ni treba vedeti pomena, pomena znakov, da bo razumel sporočilo.

Medtem ko citati iz velikih del ne delujejo tako. Citati iz velikih del nasprotno delujejo na ravni sekundarnega znakovnega sistema, kajti klasičen postopek je ta, da vam jaz citiram nekega Kafko ali pa Sveto pismo, recimo, nekaj, kar je vsakdo že prebral. Prepričljiv je citat samo, če so ga že vsi prebrali. Potem pa rečem: ja, ampak jaz tu notri vidim še nekaj več, kot so vsi doslej videli. To ni banalna stvar. Od tega živijo množice univerzitetnih učiteljev, kritikov i.t.d., in če vzamete v roko neko knjigo, ki je pravkar izšla pri Mohorjevi družbi, nameč **Izpovedi** Svetega Avguština, boste videli, kako ta zadeva deluje.

Sveti Avguštín, kot veste, ni bil kristjan od samega začetka, čeprav je bila njegova mati kristjanka, pač pa ga, iz razumljivih razlogov, tisto ljudsko krščanstvo ni zadovoljilo. On je bil filozof oziroma najprej retor, učitelj govornišva. Vdan je bil dvojnemu razvratu, kot piše v teh **Izpovedih**, zato se vam splača to brati, namreč, uživanju v besedah in uživanju v mesu, v telesu, in četudi se je telesu lahko odrekel, se pa sofistikosti ni mogel. No, in ker je bil očitno sofisticiran, ga seveda ljudsko krščanstvo ni zadovoljilo, in se je ogrel za manihejsko, kajti mučil ga je problem zla na svetu. Manihejsko je bilo preprosta religija in tudi tukaj ni bil preveč zadovoljen, ker ni bilo dialektično. Nakar je pač blodil po svojem svetu, ki je bil takrat svet živahnih komunikacij. Prišel je v Italijo, kjer je bil učitelj retorike v Milanu in tam, kot veste, je Sveti Ambrož pridigal, Sveti Ambrož — neoplatonist. No, in potem je slišal pridigati Svetega Ambroža in si je rekel: pravzaprav pa imajo kristjani prav. Zato, ker mu je bila intelektualno všeč — in to je res treba priznati, da je intelektualno zadovoljiva — ta rešitev problema zla na svetu v neoplatonizmu, ki je tipično grška pravzaprav, namreč, da zlo ni nič pozitivnega, ampak je samo odsotnost dobrega. Ves problem **Izpovedi** je v tem, da je bil on intelektualno pripravljen, da sprejme pravo vero, vendar ni bil še v božji milosti. On je hotel, pa ni mogel (tam imate razne te formule) — in je zaradi tega neznanstveno trpel. No, in potem vidi, kako se vsi njegovi prijatelji spreobračajo v krščanstvo na tako lepe načine, grejo na sprehod ven iz Milana, pridejo k nekim puščavnikom, ki berejo, ki se postijo, živijo krepotno življenje in potem en odpade (tj. prestopi) pa drugi odpade, on pa ne more. On pa bi se še zmeraj rad veselil v besedah in v telesu. Zaradi tega joka, ga boli srce itd. . . . in v trenutku najhujše stiske . . . to

morate brati, to je v osmi knjigi, mislim, lahko samo to preberete, navsezadnje pa boste videli, da se splača prebrati tudi preostalo. . . . no, v osmi knjigi pač gre v neki vrt, to se vedno v vrtu dogaja, v tem vrtu naslad, . . . gre na vrt, išče samo to in joka, solze mu lijejo, neznanstveno trpi, kar zasliši glas, brezspolen glas . . . brezspolen otroški glas se zasliši in utemeljeno se sprašujejo komentatorji, ali je bil to angelski glas ali je bil realen . . . in sliši glas, ki pravi: „tolle, lege“. To je po latinsko, kar seveda pomeni: vzemi-beri. Zanimivo je to. Tukaj vidite, kaj je to označevalec. Še danes ne vejo, kaj te besede v resnici pomenijo. Mi vemo, kaj pomeni glagol *tollere*, in mi vemo, kaj pomeni glagol *legere*. To najdete v vsakem latinskem slovarju. Ne vemo pa, kaj pomeni izjava „tolle lege“, in tudi Avguštín ne bi vedel, če ne bi bil v božji milosti, ker pa ga je v tistem hipu na podlagi njegovega neznanstvenega trpljenja vendarle obilila božja milost, je vedel, da mu Bog govori in mu pravi: vzemi prvo knjigo, ki ti pade pod roke, odprj jo in preberi in boš našel, boš našel odgovor. On pač steče, imel je Sv. Pavla, jasno, odpre in naleti na mesto, kjer se pač govori, kar se pač v Pavlovih pismih nistop ponavlja, kako se je treba odreči, pa prava vera gor pa dol . . . skratka, bere neko obče mesto, nekaj, kar je zagotovo že prebral, ker je to knjigo bral, zato jo je imel tudi s seboj . . . nekaj, kar smo mi brali, kar so brali po Sv. Avguštínu in pred njim in kar ni imelo ne pri nas, ne pred Avguštínom, ne na Avguštínu samem v drugih trenutkih, nikakršnega učinka. V tem se mu pa zabliska, razsvetli in pade v krščanstvo, na podlagi nekega ukaza, ki ga ne razume.

Komentatorji se še zdaj ukvarjajo s tem, kaj je ta „tolle lege“, in so zelo različne materialistične teorije. To, da bi bili to angelski glasovi, so seveda komentatorji že takoj odstranili kot obskurantistično hipotezo. Namreč, krščanska teologija nikakor ni obskurantizem. Ta vtis bi mogoče dobili, če bi sodobno dekadentno, eksistencial-teologijo brali, vendar velika klasična teologija ni mračnijaška. Skratka, to ne morejo biti angelski glasovi, so realni. Zdaj pa, kaj to pomeni? Sovre je imel genialno teorijo, in sicer pravi, da to izhaja iz preparacij, latinskih preparacij, in sicer beseda „tolle“ pomeni v skrajno izjemni rabi isto kot „lege“. Skratka, „vzeti“ lahko pomeni isto kot „brati“, kar je navsezadnje res. Verjetno v kakšni poeziji se ta zamenjava iz raznih razlogov lahko zgodi . . . zdaj ima pa Sovre genialno hipotezo naprej in pravi: tistemu otroku, ki je našel v latinskem komentarju, preparaciji, to, da „tolle“ na tem mestu pomeni „lege“, je bila besedna skupina tako všeč, da je ponavljal „tolle lege, tolle lege“. . . . in če mu ne bi bila všeč in je ne bi ponavljal, ne bi imeli Sv. Avguština, kar bi imelo neverjetno dramatične posledice, ne samo za svetovno zgodovino, ampak tudi za tale seminar tukaj, kajti Sv. Avguštín si je izmisliš dvojico significant — signifie (označevalec — označenec), in ne bi bilo Lacana, to veste, brez Avguština ni Saussura in strukturalizma . . . in Amerikanci bi zmagali . . . bi bila samo ameriška psihoanaliza. Skratka, Evropa se ima zahvaliti, po Sovretu, temu, v čemer vidite, v čem je prednost klasične izobrazbe. Če ne bi bilo tistega drila, tistega dolgočasnega učenja besed in latinskih idiomov, ne bi bilo Sv. Avguština.

Fran Ksaverij Lukman, ki je prevedel številna Avguštínova dela, ne pa teh **Izpovedi** (te so Sovretov in Gantarjev prevod), Lukman je imel pa drugačno hipotezo, vendar nič manj genialno, in je rekel: ne, to so pa besede iz neke otroške igre, ki je podobna našemu ristanču. Kaj je zanimivo. To so anekdote. Zanimiva je ta somnambulna gesta komentatorjev, da v bistvu ne iščejo za označevalcem nič drugega kot označevalec. Ali je to vzeto iz latinske preparacije ali je to vzeto iz igre, v vsakem primeru je vzeto iz označevalca, skratka, a priori so to besede, ki nič ne pomenijo. Ali to pomeni „am bam pet podgan“ oziroma tam neko pesmico, ki se ob neki igri ponavlja, skratka, neko glosolalijo, kot se reče, jezikovovorenje, nekaj, kar je že vnaprej dano kot nesmiselno in kar naj da samo neko strukturo, saj veste, kaj so to izštevanke, am bam pet podgan, štiri miši v uhu me piši vija vija ven . . . skratka, ves ta čarovni obrazec. To je ritualna formula, ki naj zagotovi nepristransko določanje tistega, ki bo mižal, in je seveda že tako narejena, da se da goljufati, ker pametni otroci lahko preštejejo, kje je treba začeti, da bodo oni prišli skozi. To je označevalec, to je matrica, ki nima smisla, ki ima

čisto pragmatično delovanje, bodisi, da je to izštevanka, bodisi, da je to odlomek iz komentarja k nekemu besedilu, skratka, komentar, ki je nesmiseln in je tu zato, da osmisli besedilo; skratka, gre za označevalec v čisti formi, označevalec je ključ za označevalec. Jasno, da so te eksplikacije nore, ampak v sami njihovi norosti je neka somnambulna preciznost. To, da jim ne pade na pamet, recimo nekaj, kar bi si mi takoj zamislili, da je tam Sv. Ambrož enega svojega ugodnika poslal tja zadaj oprezat za Sv. Avguštinom, ker je hotel dobiti Sv. Avguštin, ker je vedel, da je demagog in sposoben človek in da bo razširil krščanstvo, kar se je res zgodilo, ga utrdil itd. ... da je oprezal in da potem, ko vidi, da se tam ta cmeri in cedi, da je dosti omečen, da mu da še ta šus. To bi bila sodobna vulgarna teorija, ki bi imela zadaj namen. Ne bi bila na ravni anekdote nič bolj resnična, vendar bi bila metafizično napačna, ker bi iskala človeka za označevalcem.

Na ta isti način deluje ta ljudska modrost, ta primarni znakovni sistem. Tukaj mi ta „tolle lege“, oziroma nekaj podobnega, deluje kot natura, kot natura znotraj kulture; medtem ko (pri veliki književnosti), če pa jaz rečem: haha, vi ste vsi to brali, jaz sem pa pametnejši — prav s tem sebe vzpostavim kot tistega, ki zna najti zaklad tam, kjer grejo vsi mimo.

To imate v Tomu Sawyerju natančno povedano. Tom Sawyer v neki določeni epizodi išče zaklad, s Huckleberry Finnem, nakar imata različne načine, kako najti zaklad; ... to so tisti, da morate o polni luni iti k posušenemu drevesu pa pogledati, kam pada senca, ali pa pljuniti v odsotnosti lobanje na istem drevesu, kajti, če je lobanja tam, morate ustreliti skozi levo oko, kar vam Edgar Allan Poe pove, ki ima tukaj en zelo dober detajl, namreč, da ne smete zamorca poslati, naj ustrelji, ker zamorci ne vejo, kaj je leva, kaj je desna. Tukaj imate ta rasističen moment. Deluje kot zaviralni. No, skratka, potem Huckleberry Finn in Tom Sawyer kopljeta na tistem mestu, ki sta ga znanstveno določila na podlagi teh receptov, ki niso navsezadnje nič manj znanstveni kot razne projekcije, kako bomo našli zaklad, da bomo plačali dolge, ki jih lahko berete v Delu ... Skratka, boljši je kakršenkoli sistem kot nikakršen sistem, to je rekel Levi Strauss in to vam pravi Milka Planinc in ima prav. Skratka, potem pa Tom in Huck vidita, da ni zaklada, nakar imata ta genialen problem. Tom Sawyer se spomni in pravi: pazi, večkrat se je že zgodilo, da je nekdo obupal in pustil jamo, potem pa je prišel nekdo drug, pa je samo malo pobrskal in je našel zaklad. Če vam jaz citiram veliko delo svetovne književnosti, se postavim v vlogo natančno tistega, ki je malo pobrskal, pa je našel zaklad, tisto, kar ste vi opustili. Skratka, kulpabiliziraj vas, postavljam vas v položaj idiota, ki je skopal jamo in jo pustil, jaz se pa nisem nič potrudil, ampak sem samo tisti pesek, tisto tenko plast, odstranil in sem našel zaklad, ki ga kapitaliziram.

Dve možnosti, ki torej obstajata za eksordialni topos, kot se temu reče v retoriki, se pravi za uvodni stereotip, sta: bodisi na ravni primarnega sistema, kjer deluje kompetenca, bodisi na ravni sekundarnega sistema pomenjanja, kjer deluje interpretacija.

Kaj je zdaj to kompetenca. Kompetenca je skrivna vednost naravnega govornika. Nekatere izmed poslušajočih me kolegov bom dolgočasil, vendar drugim to ni znano in lahko ponovim.

Od časa do časa nekatere narodne skrbnike pri nas zaskrbi, da Slovenci ne govorijo zadosti slovensko, in takrat vržejo zahtevo v svet, da naj bi govorili bolj „klen jezik“. Kar je zanimivo, je to, da vsi domorodci razumejo to zahtevo, četudi ne vedo, kaj beseda „klen“ pomeni. Še več: rekli bi lahko celo, da je to prav, da se o pomenu besede sploh ne vprašam, šibolet, preskus, ki odloči o pripadnosti domačjskemu občestvu. Brž ko se namreč vprašam, kaj ta pridevnik „klen“ pomeni, moram ugotoviti, da ne vem, kaj pomeni — in se znajdem v tej dilemi: ali zahtevo razumem, četudi ne vem, kaj njen bistveni člen sploh pomeni, in torej razumem zahtevo na podlagi tega, da tisto, kar zahteva zahteva, zame nič ne pomeni; ali pa se potrudim ugotoviti, kaj ta beseda „klen“ pomeni, a me potem nič več ne mika, da bi zahtevo ubogal. Oglejmo si torej, zakaj me mine apetit, da bi se ravnal po je-

zikovnem okusu tega kolektivnega arbitra elegantiarum, ki mu pravimo jezikovno razsodišče.

A še prej zabeležimo tole dejstvo iz teorije mehanizmov gospodstva: zapoved jezikovnega razsodišča ubogam, prav koliko ne vem, kaj pomeni. Mehanizem gospodstva potemtakem temelji na razcepu med stavčnim pomenom (sentence meaning) in govorcevim izjavnim pomenom (speaker's utterance meaning): pogoj za to, da zapoved „Govorite kleno!“ pravilno „razumem“, da torej dojamem njen **smisel**, je v tem, da ne razumem njenega **pomena**, da ne vem, kaj pomeni na stavčni ravni. Pragmatični **smisel** izjave je tu **razlika** v matematičnem pomenu, je rezultat odštevanja „izjava minus stavčni pomen“. Paradoks jezikovnega gospodstva je torej v tem: jaz ne vem, kaj od mene hočejo — in **prav zato** lahko naredim tisto, kar od mene hočejo. Točka, v kateri je zakon obvezujoč, je točka njegove nesmiselnosti.

Zadeva gre še naprej: zapovedi bom namreč ustregel samo, kolikor si sploh ne bom postavil vprašanj, kaj zapoved zahteva, kaj od mene hoče itn. Kolikor bom potemtakem že vnaprej poslušal (slepo poslušal, gluho poslušal) s strukturnega kraja, od koder je ta zapoved sploh lahko zapoved. In za to, da se na ta kraj postavim, ni pogoj, da razumen **pomen** izjave, zadosti je, da dojamem njen **smisel**, da vem, da je to zapoved, da torej razumem njeno ilokucijsko moč. — V filozofiji jezika je navadno problem prav ilokucijska moč, in velja podmena, da je pomen — če že ne-problematičen, pa vsaj manj problematičen kot ilokucijski **smisel**. Tu pa je prav narobe.

A če se sploh vprašam, kaj pomeni beseda klen, sem že zunaj tistega kraja, na katerem izjava name deluje kot velelnik: teorija je že a priori **zunaj** gospodstvenega mehanizma — ali je vsaj v neki apriorni distanci od njega. — Četudi je od vprašanja, kaj „klen“ pomeni, do odgovora precej dolga pot; ni namreč preprosto ugotoviti, kaj „klen“ pomeni.

Če ste heideggerjanci, mislite, da boste v etimologiji prišli do pomena besed, zato greste pogledat v Bezlaja, v etimološki slovar; in videli boste, da sta možni, da sta možni in verjetni dve etimologiji: ena pride od kliti, se pravi, to, kar raste; in druga iz starovisokoneške besede, ki da v slovenščini **jeklo** (ta druga etimologija je Miklošičeva — in gre nazaj v staroitalijansko *acciale*, ki je iz latinske besede *aciarium*; Bezlaž domneva, da gre za domačo osnovo kliti, *kal*). Kar je pri zadevi še zlasti lepo — etimologija je sploh področje lepega, je poetična: tudi njeni zakoni so zakoni poetike po Aristotelu, možnost in verjetnost — kar je pri zadevi lepo, je to, da vsa ta konfuzija izvira iz fonoloških sprememb v ljudskem govoru, ki pozna dublete tipa „jeklo / oklo“ ali „okel (zob, čekan) / jekel (zob pri statvah)“. Etimologija je področje označevalca — zato je lahko čisto fonološka raven pomembnejša od semantične — in nanjo vpliva. Zato je tudi metoda, kako ravna etimolog, podobna psihoanalitični: oba morata poslušati z „raztreseno (nekateri pravijo tudi: lebdečo, a to ni kleno slovensko), z raztreseno pozornostjo“. Ta metodološka „raztresenost“ je prava naravnost ob diseminaciji označevalca.

Pri etimološkem raziskovanju vam tudi nič drugega ne preostane, kakor da se pustite raztresti, tako rekoč: pretresti (v vseh možnih pomenih), da se pustite pretresti označevalcu. Če ne boste zadosti raztreseni, tudi ne boste nič našli; ne boste mogli, na primer, najti najpopolnejše informacije o besedi „klen“, ki je v Bezlajevem Etimološkem slovarju pod geslom „čel“. Ni zadosti, če greste za pomeni — pomen namreč hočete ravno ugotoviti; ravnati se morate po fonetičnih zakonih, npr. po tem, da se v slovenščini k pred e lahko spremeni v č. Pri čemer je cirkularnost, krožnost ves čas na delu: saj navsezadnje dokazujete to fonetično spremembo k v č prav s tem, da pomen kljub spremembi ostane isti.

Torej „čel“: na Ptuj to pomeni „jeklen“, a pravijo tudi „čelo zrnje“ — ki pa je prav „kleno zrnje“. Ob Ščavnici pa pravijo „ocelno zrnje“ — „ocel“ pa je lahko tudi neposredno prevzeto iz romanske besede *aciale*, retoromansko *ačel* — ki pomeni „jeklo“.

„Vendar se zdi,“ pravi Bezlaž, zdi se, „da je v slovenščini nastopilo mešanje med domačim klen, oklen iz praslovanskega *kľb (glej kliti) in jeklen, oceln iz *aciale.“ Iz tega korena *kľb pa pride kliti in kaliti. In tako se za Slo-

venca povezujejo jeklo in okli, kaliti in jekleniti, navsezadnje same trde in klene besede, kliti je tudi klena beseda, saj pravijo, da „v naših srcih klije“; ... tudi, kako se je kalilo jeklo, pride iz tega, kalilo jeklo, to je dobro, ker je tavitologija. Dva-krat je povedano isto, ker je jeklo za Slovenca po ljudski izpeljavi lahko tudi v zvezi s kaliti. Kliti pa ... samo nekaj zdravega klije v pesmicah, takih domoljubnih, v pesmih borbe in dela, marsikaj klije. V himni klije. Tako, da niso samo steke, ampak tudi tisto ... kaj klije ... naša reč slovanska živo klije. Kaj zdaj to pomeni? Pa vi vendar veste, kaj to pomeni. Vas vendarle srh spreleti, če vas, vsaj nekatere je včasih. Zdaj, ko pravijo, da je treba spremeniti to himno, lahko domnevamo, da nekatere tudi srh spreleti ob tem panslaviističnem, katastrofičnem maršu na Solun.

Vam ni treba, da razumete, pa boste vedeli, kaj zdaj to pomeni, in navsezadnje vam svetujem, da greste pogledat v slovenski pravopis, kjer boste našli natančno določen topos te besede. Spet se opravičujem tistim, ki so to že slišali. Ko boste zvedeli, da se beseda klen lahko uporablja samo v treh primerih. To so trije paradigmatski primeri, ko se uporablja beseda klen in, to je zelo pomembno, to šele od zadnjega pravopisa naprej. Prejšnji pravopisi so bolj skopi. To se uporablja v primeru klenega žita, klenega jezika in klenega rodu, skratka, na vseh področjih, ki so za neko občestvo kritična: na področju ekonomije (žito), na področju sorodstvenih struktur (rod) in na področju verbalnih dejanj (jezikovnih govornih dejanj), imate nekaj, kar je kleno. Skratka, kleno je tisto, k čemur mora vsak plodilec, vsak sejalec in vsak jezikalec stremeti. In celo je to mogoče edina točka, kjer ti krogotoki pridejo skupaj — v klenih krogotokih besed (jezik), krogotoku blag ali dobrin (žito) in v krogotoku žensk (rod). Namreč, klen rod, to niso pankrti, to niso koprci, zmeneti, to niso degeneriranci, to je rod, ki prihaja iz pravih sorodstvenih struktur. Ne iz endogamije, pa tudi ne iz zakonov s ptujci, ampak iz tiste prave distance — ne predaleč, ne preblizu — tiste distance, ki jo je nemogoče definirati drugače kot z besedo klen.

Skratka, to je primarni sistem, kjer kompetenca deluje. Če bi prišel en maršovec, ne bi mogel ugotoviti, kaj beseda klen pomeni, ampak bi rekel: beseda klen, to je slovenski mana. To bi rekel ta maršovec, če bi bil antropolog. Mana je pa isto kot manitou. Skratka, to je tisti princip notranje sile, za katerega so Slovenci prepričani, tako bi rekel maršovec, da obstaja v dobri besedi, v dobrem žitu in v dobrem rodu. In več ko ima nekdo tega mana v sebi, bolj je klen. To bi rekel — če bi bil ta maršovec antropolog, in moral bi biti antropolog, če bi prišel na Zemljo, navsezadnje ne vem, zakaj bi sicer lazil tod okoli ... No, to je zdaj stvar kompetence, to je stvar jezika, to je stvar teh idiotskih formul, ki nič ne pomenijo, pa vseeno veste, kaj pomenijo.

Kaj pa je zdaj stvar interpretacije. Stvar interpretacije je pa to, če vam jaz citiram Danteja in recimo, če sem Fuad Muhić, vam citiram Danteja in rečem, zapišem v Danas: pot v pekel je „popločena dobrim namerama“. To pripisuje Fuad Muhić, Danteju, baje. Kaj to pomeni, pot v pekel je „popločena“. To pomeni, da je tlakovana z dobrimi nameni. Zdaj, tako, kot je rekel Fuad Muhić, je to preprosto vulgarni cinizem in pomeni to: če imate slabe namene, boste prišli v pekel. Jasno, pekel je direktna metafora za zapor, ker danes nimamo več pekla, imamo pa zato to, čemur se reče bras séculier (zelo lepa francoska beseda iz srednjega veka, kjer imate cerkveno justico pa posvetno roko zakona). Tisto, ki tre kosti in drobi glave. Danes vas pa pač vtaknejo v ječo. Skratka, to je vulgarni cinizem, ki pravi to: če boste imeli slabe namene, hudozne namene, boste prišli v ječo, če boste imeli pa dobre, pa ravno tako. Medtem ko neki slovenski prevod, na katerega me je kolega Gantar prijazno opozoril, se je pa glasil, je bil pa teorija tega cinizma, ker Slovenci so hegeljanci. Vi veste, da so veliki filozofi filozofske fakultete uvedli heglomarkizem in da so Slovenci hegeljanci. Zato za njih tak vulgarni cinizem ni intelektualno zadovoljiv, in prevajalec, ki ni razumel črke, je pa razumel duha, je dal teorijo tega cinizma in je prevedel: pot v pekel je popločena z dobrimi nameni. Tukaj pa zdaj ta stvar deluje veliko bolj prepričljivo, to je teorija cinizma. Kaj to pomeni? To pomeni: tisti prasci, ki se maskirajo v dobre namene, delajo to samo na obči ravni,

ampak konkretno so pa njihovi nameni slabi in torej oni samo fintirajo in zaslužijo pekel. Skratka, kar se skriva pod običnimi floskulami, pod tem, da se oni bojujejo za socializem in podobne zadeve, je samo slab namen, to obče je samo posplošitev slabega namena. Skratka, ta prevod je kreativen, ker zadošča pravnemu rigorizmu, čemur izvirni cinizem ne zadošča.

No, če to narišem (predavatelj riše in zraven govori) ... primarni sistem — sekundarni sistem. To je distinkcija, ki se je uveljavila v semiotiki pred kakšnimi petnajstimi leti, ki danes ni več kdove kako v časteh in ni v časteh zato, ker je ideološka, nas, ki smo sociologi, pa ravno zaradi tega zanima. Tukaj je kompetenca. Pri primarnem sistemu deluje kompetenca nativnega govornika, pri sekundarnem sistemu deluje interpretacija omikanega bralca. Če vas lovim na ravni primarnega sistema, vam pravim: vedeli ste, ampak tega niste upoštevali, vi ste se izneverili nativni, pristni vednosti domorodca, ki počiva, ki tli, ki spi v vsakem izmed nas, in jaz vas na to opozarjam. Krivi ste, ker ste odpadli od govornega občestva, od nativnega, domorodskega občestva, pač te ... skupnosti ... in jaz vas grabim, jaz vas bom vrnil tja, kam spadate, namreč v Velike Lašče. To je to. Govorim v imenu nativca, Slovenca, Indijanca, ki spi v vsakomer izmed nas kot vaš boljši del.

Medtem ko, če nastopam v imenu sekundarnega sistema, v imenu omike, vam pa rečem: buljili ste v te črke, pa niste videli, kaj piše. Jaz vam bom pa zdaj to povedal, in nastopim kot emisar, ne več skrivne naravne vednosti, ampak kot nosilec, kot tabernakelj skrivne kulturne vednosti. In kaj spet? Spet afirmiram popolni označevalni sistem proti nepopolnemu subjektu, ki jih bere, je počen, je nezaceljen in jaz ga zavežem, zavijem, zacelim s tistim objektom, tisto skrivnostjo, ki mu jo prinesem. In s tem sem hkrati darovalec in sodnik, ki terja, oblast pač, ki hkrati daje in tepe, kajti pred njo ste vedno krivi in pred mano ste ravno tako krivi, če nastopam v imenu te skrivnosti.

Zdaj pa, da ne bi mislili, da je to skrivnost kar tako. Ta skrivnost je čisto formalna gesta, je čista forma zadeve in je vseeno, kakšna je vsebina, ki jo jaz prinesem. Važna je struktura. Vzemimo primer, ki je vzet iz naše družbene stvarnosti, in sicer primer dachauskih procesov. To je zdaj publicistični hit. Vse se trese in marsikaj se dogaja pod to rubriko dachauskih procesov, češ, to je pa treba razjasniti. In vendar, kaj je treba razjasniti? Če berete vse to, pa berete komentarje, knjige, pa leposlovje, navsezadnje je že vse znano. Nič ni skrito, pa vendar se ves čas govori, tukaj je ena skrivnost. Skratka, mi vemo natančno, kaj se je dogajalo, ne vemo sicer, kdo, vendar navsezadnje, to vprašanje „kdo“ je nekako nizkotno ... to vprašanje, kdo je bil tisti, ki je to, kdo je bil tisti, ki je ono, je odveč — in navsezadnje tudi vemo, kdo je bil. Ampak vendarle, tukaj se neka nizkotna maščevalnost kaže, ki je brez veze, glede na to, da ne morete zdaj vi nastopati, groženi in moralno ogorčeni, proti procesu, kjer so jih nekaj fentali, in potem zahtevati, naj oni, ki so jih, polagajo račune. Tukaj je nekaj nekonsistentnega. No, in vendar. Ves čas vas prepričujejo tako politiki kot kulturni moralisti, tukaj je skrivnost. Zakaj? Zato, ker če ne bi bilo skrivnosti, se ne bi bilo mogoče moralno groziti, če ste kulturnik, ne bi bilo možno zavzeti moralistične poze, in če ste politik, ne bi mogli pisati tajnih cirkularjev. Na začetku tega poletja je izšel tajni cirkular iz leta 1977, ki sta ga poslala predsedstvo CK ZKS in predsedstvo RK SZDL svojim kadrom.

Skratka, tam v uvodu je bilo rečeno, da je bilo to pismo poslano občinskim funkcionarjem. Verjetno tudi vsem vmes med republiko in občino. Ne vem, če so bili takrat še okraj, ampak predstavljam si, da je med predsedstvom in občino še marsikaj, skratka, notranjim kadrom je bil posvečen neki cirkular, ki jih vpeljuje v skrivnost. Vi lahko zdaj to berete, in tam ni nič tako strašno skrivnostnega. Važna je gesta skrivnostnosti. Če ne bi bilo tukaj skrivnosti, če ne bi bilo dachauskih procesov, ki so nerazjasnjeni, če ne bi bilo aksioma, da so nerazjasnjeni, ne bi mogli v Novi reviji zavzemati moralistične poze in ne bi mogli politiki pisati tajnih cirkularjev. Skratka, kaj to pomeni? Če ne bi bilo skrivnosti, ne bi bilo mogoče opraviti dveh ritualov, ki sta konstitutivna za dve tradicionalni grupi v slovenskem družbenem prostoru, ne bi

bilo možno obnavljati grupe kulturniške elite in grupe politične elite, ne bi bilo možno obnavljati delitve oblasti, ki se je zgodila verjetno s ustanovitvijo OF, delitve oblasti med kulturno in politično elito. Ko pa vi rečete, saj to ni nobena skrivnost, saj se vse ve, ste zadevo demaskirali in onemogočili ritual. Tukaj vidite, kako celo neka razsvetljena analiza, ki je navsezadnje zelo racionalistično dejanje, spodnese tajna društva, če tajna društva obstajajo. Skrivnost je v tem, da ni nobene skrivnosti. To je treba na vsak način prikriti in zato je pač ritual zelo lep, ker hkrati obnavlja skrivnost in jo prenaša na in-grupo, kot se temu reče v empirični sociologiji, „mi“ — grupo lahko tudi rečete, skratka, v posvečeno občestvo. Zato je seveda nujna teoretska analiza teh dogajanj, ki sicer še ni bila opravljena, ker se natančno s tem onemogoči ritual.

No, zdaj pa je že čas, da povem tisti citat, in citat je angleški. Angleški je in jaz sem ga prevedel v slovenščino, ker je to sicer prevedena knjiga, a se je ne dobi, in sem pač moral sam prevesti, vendar je prevod slab, ker je materin jezik tega citata angleščina in materin jezik ordinary language philosophy je prav tako angleščina. Kar je lepo, je to, da so tukaj v tem prevodu-citatu distinkcije, o katerih smo govorili lansko leto. Citat pa zveni takole: „Then you should say what you mean,“ jaz nisem domorodec angleščine, zato lahko govorim kot zamorec, „... then you should say what you mean, the March Hare went on. (Potem bi morala reči tisto, kar misliš ali kar hočeš povedati, kar hočeš reči, je nadaljeval Velikonočni zajec.) I do, Alice hastily replied (saj pravim, je urno odgovorila Alice). At least I mean what I say, that's the same thing, you know (saj mislim, ali vsaj hočem reči tisto, kar rečem, veš, to je eno in isto).“ Veste, da je to Alice, Alice v čudežni deželi (*Alice in Wonderland*). Kaj je lepo? Lepa je ta gesta, ta etična gesta, ki jo zavzame na koncu dialoga Alice. Velikonočni zajec ji pravi: kar pa to misliš, potem pa to tudi reci, potem moraš reči to, kar hočeš reči (say what you mean). Potem pa Alice reče: saj jaz res rečem to, kar mislim, zato ker mislim to, kar rečem. To je eno in isto. To je izredno freudovski detalj. Namreč, mi redkokdaj rečemo to, kar mislimo — oziroma, mi ne mislimo to, kar rečem. Pa ne zato, ker bi kaj skrivali, ampak zato, ker ne vemo, dokler ne rečemo. In to pravi Alice. Govorečemu subjektu ne preostane nič drugega, kot da misli to, kar reče. Skratka, da prevzame nase tisto, kar je bleklin. Klasičen primer je lapsus. Ko naredite lapsus, so vas ujeli. Zmeraj je nekje Velikonočni zajec, ki vas bo dobil, ki ima tisto uho, s katerim zna slišati. Tudi, če ni psihoanalitik, vas bo našel. In kar je neverjetno in kar si bomo mogoče v prihodnosti podrobneje ogledali, je to, kako je mogoče lapsus sploh slišati. Ker dobri lapsusi niso tisti, ko jaz nekaj rečem, kar nima nobenega smisla, ampak kjer je nekaj, kar ima smisel, pa je vendar lapsus. In če Velikonočni zajec ne ve, kakšna je bila moja intenca, kako pa on ve, da ta stvar, ki sem jo izrekel, odstopa od moje intence? In potem gre ta zadeva zelo daleč naprej. Če berete **K psihiopatologiji vsakdanjega življenja** Freuda, in to je zelo dobro brati, ker je to priročnik za vsakdanje življenje, to je šola za življenje tako rekoč, šola v tem smislu, da se sprijaznite z usodo. Tam imate lep primer, ki ga Freud povzema po Reichu, namreč, neka omikana študentovska družba se je pogovarjala o začetkih krščanstva. To je bilo možno samo še v Freudovih časih. Se je govorilo o tem, kdaj je krščanstvo nastalo pa gor pa dol, o času Sv. Avgušтина pravzaprav oziroma malo prej, in neki kolegici je prišlo na misel, da je brala roman iz tega časa in se ni mogla spomniti naslova. In kar je lepo, je to, da se tudi kolegi niso mogli spomniti, čeprav so vedeli, da ta roman obstaja, in so se ga nekateri spomnili. In zdaj, če vam povem, da so govorili nemško, boste mogoče uganili, kateri roman je to bil, tudi če niste brali Freuda. Roman o začetkih krščanstva, ki v nemščini daje priložnost za pozabljenje mladi dami. Je **Ben Hur**. Skratka, mlada dama je pozabila na naslov romana **Ben Hur** zato, ker v nemščini to zveni blizu seksualni ponudbi. In kar je lepo, je to, da so mladi gospodiči imeli dovolj nezavednega takta, da so tudi pozabili. Skratka, Velikonočni zajec v tisti mladi družbi je bil dovolj tankega ušesa, da je videl delikatnost te izjave, ki zelo neblagovžno zveni v prevodu. Skratka, kakšno razliko je naredil Velikonočni zajec? Naredil je to razliko, ki jo je nare-

dil npr. Searle in ki jo dela ordinary language philosophy in ki se imenuje **literal sentence meaning** pa **speaker's utterance meaning** (dobesedni stavčni pomen in govorčev izjavni pomen). Dobesedni stavčni pomen ali kar stavčni pomen je fikcija stavka, ki ga ne bi nihče izrekel.

Ti stavki so zapisani v slovnico, in če boste šli gledat primere, ki jih dajejo slovnice za ponazoritev slovnčnih kategorij, boste videli, da vsaj tipično ustrezajo natančno tema dvema kategorijama, ki sta najbolj primerni za začetek nekega govora, kjer hočemo nekoga prepričati, ustrezajo običnim ljudskim modrostim in velikim citatom iz slovenske literature, kolikor so to slovenske slovnice. Tam boste našli, „rana ura, zlata ura“ za primer stavka brez glagola, ali pa boste našli stavek, „na hrib je stopil tujec“ za primer inverzije prislovnega določila in osebk. Berite slovnico in boste videli spisek idiotizmov v slovenščini. Celó v obeh pomenih. Tistih idiotizmov, ki so idiomi, značilni samo za slovenščino, in tistih idiotizmov, ki so lahko plod zblojenih možganov, slovenskega ljudstva in njegovih literatov. Kaj je lepota zadeve? Lepota zadeve je v tem, da ni med **sentence meaning** in **utterance meaning** nikakršne razlike, razen te, da je **utterance meaning sentence meaning**, ki ga neki subjekt prevzame nase. Če ponazorim **sentence meaning**, stavčni pomen, gramatični pomen, z x, potem lahko ponazorim izjavni pomen z „x“, vendar je v tem vsa razlika. Približno rečeno, je to razlika med lokucijo in izjavo z ilokucijo v Austinovi terminologiji, pri čemer tisti, ki ste to brali, veste, kako je to blazno delikatna in nedoločljiva meja. Kaj se skriva za to distinkcijo, ki je tako za lase privlečena na prvi pogled, pa vendar: slovnica, odkar obstaja, se ukvarja s sentencami brez subjekta. Slovnica temelji na tej higienični operaciji izločitve govornega subjekta iz izjave in se ukvarja s sentencami, s tistim, čemur se reče pravilni nizi v določenem jeziku. Tukaj, v tej distinkciji, naj je še tako problematična in napadanja vredna in nežna, če lahko tako rečem, nedorečljiva ... ta meja je ista meja, s katero se ukvarja pravo. Berite veliki beograjski proces, ki se vrti okoli besed, in boste videli, v čem je drama zadeve. ... Cicero je to rekel, Cicero, ki je bil advokat in pravnik in gobezdalo: črta, ki jo mora potegniti pravo, je črta ločnica med morjem in kopnim. In če gledate na zemljevid, vidite, kje je ta ločnica, samo pravo je ravno v tem, da ta zemljevid, vidite, kje je ta ločnica, samo pravo je ravno v tem, da ta zemljevid nariše. Pojdite ob obalo, pa poskusite določiti to črto ločnico, in boste videli, da je ni mogoče potegniti. Ta črta, ki je ni mogoče potegniti, izdaja eno izmed bistvenih intuicij lingvistike, ki nedvomno stoji, in to je, da je polje označevalcev necelo, da mi ne moremo vedeti, kaj x pomeni, dokler ga nekdo ne izreče, in da se subjekt vpiše v izjavo natančno v točko njene necelosti. Doda ji samo narekovaje. On to vzame nase in potem se mu zgodi to, kar pravi Alice, pač pa mora pristati na to, da je rekel, da je hotel reči to, kar je rekel, kar seveda ni zmeraj rečeno. Narekovaji so tisti nič, ki se pridoda stavku, ko ga nekdo izreče in ko stavek postane izjava s pomenom, z izjavnim pomenom. Ko izrečem ta x, mu nič ne dodam, samo rečem ga kot subjekt in vzamem nase njegovo manjkavost, vpišem se vanj kot subjekt, skratka, kot subjekt, ki nima svojega označevalca, in naredim iz njega, iz stavka, izjavo s pomenom. Pred tem lahko stavek kot stavek v nekem jeziku, kot pravilni niz znakov v nekem jeziku, razumem na ravni primarne kompetence, a ga ne morem interpretirati.

Zdaj očitno delam salto mortale, da me nekateri tako gledate. Jaz vem, da to ni eno in isto, ampak v nekem smislu vseeno je eno in isto in pozneje bom poklical Hegla na pomoč. Jaz tu x lahko razumem na ravni primarnega pomena, vendar ne vem, kaj pomeni, ne morem ga interpretirati, dokler ga kdo ne izreče in ne naredi iz stavka izjave, kajti v izjavo je tudi vpisano, kako jo moram slišati, kam se moram postaviti, da jo bom pravilno doumel. To smo lansko leto dolgo časa govorili. Če rečem: „obljubljam ti, da se me boš zapomnil,“ nikomur ne pade na pamet, da je to obljuba, ampak vsakdo ve, da je to grožnja in da mislim nekaj slabega s tem, ne pa nekaj dobrega. In vendar je stavek, ki se začne z „obljubljam“, na ravni stavka obljuba, ampak na ravni izjave ni obljuba.

Kaj potemtakem delam s tem, da vam interpretiram velika

dela svetovne književnosti ali da vas filam z ljudskimi modrostmi. Natančno to situacijo izkoriščam v reakcionarne namene, dobesedno reakcionarne namene.

Namreč, prepričujem vas, da je polje označevalcev popolnoma, celo in da ste vi tisti razpočni subjekt, ki temu polju pripada. Skušam vas potisniti v to situacijo, ko vas kulpabiliziram, da niste videli polnosti označevalca, potiskam vas v situacijo zaprečenega S pred poljem označevalcev, ki je polno. Rečem vam: tukaj notri je dragulj, tukaj notri je modrost, prinašam vam skrivno vednost, to je vse polno, vi ste bedaki, ker niste tega razumeli, ker ste počeni. Vam manjka mali domorodec, vam, ki vam ga prinašam, vam manjka zrno modrosti, ki vam ga prinašam, tisto, kar bi vas lahko zapolnilo in mogoče vas bo zapolnilo po govorčevem izlivu. V to situacijo vas potiskam in to je striktno reakcionarna gesta, če vemo, da je proces psihoanalize natančno v tem, da subjekt spaca ven iz te situacije, da mu pokaže, da drugi nič ne ve, da so stavku budalasti, da so prazni, da je polje označevalcev počeno, da je v velikem Drugem, v katerega imenu jaz nastopam, že luknja. Jaz pa začnem s tem in rinem v to smer in to manipuliram kot označevalec manka v Drugem, s katerim zamašim luknjo. In Alica, junakinja, gre v tole pozicijo in reče: I mean what I say, navsezadnje mi nič drugega ne preostane.

Vzemimo kot lep primer manipulacije te razlike med stavčnim pomenom in izjavljalnim pomenom nekaj, kar je navsezadnje tudi aktualno danes, in to je stavek, ki ga Hegel analizira v svetu etike, na stadiju etičnega stanja duha, v **Fenomenologiji duha**. Izbere si dva stavka. Drugi je: "ljubi svojega bližnjega kot samega sebe," prvi, ki ga bomo danes obravnavali, pa je: "vsakdo mora govoriti resnico," skratka, zapoved, da vsakdo govori resnico. Kakor je ta stavek rečen, na nivoju say, je njegov domet univerzalen, vsakdo mora govoriti resnico, na vsakogar se nanaša. Ampak, kakor je mišljen na nivoju meaning, ima pa zraven dodano eno klavzulo, en oklepajček, ki se glasi: če jo pozna. Skratka, "vsakdo mora govoriti resnico" se ne nanaša na vsakogar, ampak samo na tiste, ki poznajo resnico. To, ali kdo pozna resnico ali je ne pozna, je pa stvar partikularnosti, naključja in najrazličnejših pogojev, kar pomeni, da je stavek na nivoju say univerzalen, brezpogojen stavek, je univerzalni, brezpogojni stavek, kot izjava pa je mišljen pogojno, partikularno z nečistimi elementi naključja, ki nas pripelje v stik z resnico ali pa ne; kar pomeni, da je izjava mišljena drugače kot je izrečena. Govoriti nekaj drugega kot mislim je pa govoriti neresnico ali lagati, kar pomeni, da je izjava "vsakdo mora govoriti resnico" samo sebe spodbijajoča izjava, ker laže, in že sama zapoved, govoriti resnico, je prva laž in torej samo sebe spodbija. Če bi se poslušala, bi bila tiho in je ne bi bilo. To je verjetno edini stavek, ki je ireduktibilno kontradiktoren. Mi ga ne moremo izreči, ne da bi se zlagali, ne da bi govorili nekaj drugega kot rečemo, ne da bi izjavili nekaj drugega kot rečemo, skratka, to je izjava, ob kateri se ni možno postaviti na Aličino pozicijo. Pri tej izjavi res ne moreš reči, I mean what I say, ker zmeraj nujno rečeš nekaj drugega kot misliš reči. Ta Heglova pogruntavščina je izjemno duhovita, če jo primerjamo s klasičnim paradoksom, ki ni paradoks v naravnih govorici, namreč s paradoksom izjave "lažem". V logiki vi lahko to izjavo "lažem" postavite tako, da postane samo sebe spodbijajoča. Če lažem, torej ni res, da to, kar govorim, ustreza resnici. To pomeni, da ne lažem, da torej govorim resnico. Če pa govorim resnico, torej lažem. Skratka, vi lahko to izjavo v logiki porinete v to pozicijo, da je ta izjava cirkularna, in samo sebe spodbijajoča; vendar v naravnem jeziku nikoli tako ne deluje. Vi lažnivcu ne verjamete, razen če reče: lažem. Preprost ordinary language philosophy test vam to jasno pokaže. Izjava "lažem" se ne nanaša na samo sebe, izjava "lažem" ni izjava tistega tipa, ni glagol tistega tipa, kjer opis dejanja pomeni že izvršitev tega dejanja. Izjava "lažem" ni performativ. Če sem jaz javni tožilec in rečem: "odrejam, da se zaplenijo vsi izvodi Mladine", s tem nisem povedal nič o tem, ali so vsi izvodi Mladine res zaplenjeni ali jih je nekaj zginilo po tajnih kanalih v javnost, kamor ne bi smeli priti. Jaz ne govorim o tem, ali je policija svojo nalogo izvršila, pač pa sem izvršil dejanje odredbe, ki te ljudi pošlje loviti izvode Mladine. Če pa rečem: "lažem, da je danes sre-

čen dan," pa govorim o propoziciji v odvisniku. Rečem: "trditev, ki sem jo ravnokar izrekel, da je danes srečen dan, ne ustreza dejstvu." S tem nisem izvršil dejanja laganja, nasprotno, izjavil sem neko trditev o nekem drugem stavku, konstatiral sem, da izjava P, "danes je srečen dan", ne ustreza resnici — iz razloga zgoraj navedene performativne izjave. Če rečem: "odrejam zaplenitev Tribune", sem izvršil dejanje odredbe, če pa rečem: "lažem, da je to srečen dogodek," pa nisem izvršil dejanja laganja, ampak sem opisal lastnost izjave o srečnem dnevu, ki ni veljavna. Skratka, Hegel pa pravi, na ravni say, na ravni rekla, stavka, je ta zahteva, "vsakdo mora povedati resnico," brezpogojna, na ravni meaning, izjavljanja, je pa dodana ta klavzula "vsakdo mora govoriti resnico glede na svoje poznavanje resnice in glede na svoje prepričanje o resnici" skratka, glede na neke malenkostno naključne, arbitrarne pogoje, vsekakor pogojno, kar pomeni, da univerzalna forma ne ustreza arbitrarni vsebini izjave, brezpogojna forma, univerzalna forma, je zanikana, spodbita z naključnostjo vsebine. Kot etična zahteva izjava obljublja univerzalno vsebino, vsebina je pa naključna in spodbija univerzalno pretenzijo izjave. Tukaj je seveda Hegel optimist. Očitajo mu idealizem, mi bi lahko rekli, da zaupa v dobrotljivost zgodovine. On namreč jemlje (v **Fenomenologiji duha** je to zelo pogost postopek) jemlje, izjave, pa reče: takole govorijo, kaj pa mislijo s tem? — in izjavljajo pozicijo, subjekt izjave, potisne v kontradikcijo, iz razrešitve katere potem izpelje naslednjo stopnjo fenomenologije duha. Če bi zgodovina tekla tako, bi bilo lepo. Skratka, Hegel verjame v to, da se izjave maščujejo nad subjekti, potisne nazaj izjavo v gobec subjektu, če lahko tako rečem, povrne subjekt v kontradikcijo, ki jo vsebuje njegova lastna izjava.

Vendar, vzemimo nasprotno, vzemimo isto izjavo v negativni obliki, izjavo, ki se glasi: prepovedano je govoriti neresnico. Tako, kot se glasi zakon o javnem obveščanju. Tukaj boste pa videli, da ta hegelsko optimističen postopek ni možen. Kaj pomeni "prepovedano je govoriti neresnico"? Ena izmed predpostavk te izjave je, da je nujno poznati resnico, da izpeljemo konsekvenco te prepovedi. Mi vemo, kaj je neresnica, četudi mogoče ne vemo, kaj je resnica. Kaj pa mi vemo, to nas je Hegel naučil. Da vse, kar je zavezano naključnosti, partikularnosti, pogojenosti, je neresnično, je zainteresirano, torej ni resnično, ni univerzalno. Kaj to pomeni? To preprosto pomeni, da je neresnična vsaka izjava, ki jo nekdo izjavi, kajti vsaka izjava, ki jo kdo izjavi, je izjavljena po partikularnem, singularnem, naključnem subjektu. S tem trenutkom, ko izjavo neki posameznik izjavi, izjava postane neresnična, pa naj bo resnična ali ne. Če jaz rečem: "prepovedano je govoriti neresnico", potisnem vse adrese, naslovnike te izjave, v tisto pozicijo, ko ne morejo več gobca stegniti. Ko rečem: "prepovedano je govoriti neresnico", sem se postavil v pozicijo, da lahko jemljem in dajem besedo po popolnoma arbitrarnem ključu, kakor je meni všeč. Vsaka izjava, v trenutku, ko je izrečena, je zainteresirana, ker je izrečena po partikularnem subjektu, in jaz ji lahko očitam neresničnost zato, ker je naključna glede na svojo lastno resničnost, ki jo ima kot stavek, kot izjava, ki ni izrečena ... skratka, "prepovedano je govoriti neresnico", to je čista forma prepovedi, ki daje tistemu, ki jo izreče, to možnost arbitrarnega poseganja, ne v imenu resnice, ampak v imenu neresnice. In sofizem, ki iz tega izhaja, je hud in ... ne vem, mogoče bomo našli teoretični odgovor nanj. Namreč, sofizem, ki je bil javno izrečen na področju te prepovedi izrekanja neresnice, je ta: s tem, da prepovedujem neresnične izjave, varujem pravico slehernika, da je resnično obveščen. To je res. S tem, da recimo preprečujem, prepovedujem razširjanje zastrupljene hrane, varujem pravico slehernika, da je zdravo hrano, skratka, da se ne zagifta, varujem njegovo zdravje. Isto je s tem, da blokiram neresnične izjave, varujem vsakogar pred strupom neresnice, varujem torej njegovo pravico biti resnično obveščen. Kar je lepota tega sofizma, je to, da s tem, da je ta pravica zavarovana, je tudi onemogočeno, da bi bila izvršena, konsumirana. Ravno zato, ker imam pravico, ker ima slehernik med nami pravico, da je resnično obveščen, je v stanju, da se tako izrazim, da ne more biti obveščen, da ne more vedeti nič. To, kar je situacija

vsakega državljana v občestvu, kjer taka prepoved velja. Vsako obvestilo, ki je odposlano, je s tem že okuženo z neresnico, z naključnostjo, zato iz tega, da imate pravico biti resnično obveščen, izhaja samo to, da ne smete dobiti nobene vesti, nobenega obvestila, ker nobeno ne bo dosti resnično. Skratka, resnica je rešena, žal pa ne boste nič zvedeli. V žargonu empirične sociologije bi rekli, da je taka prepoved kontraproduktivna, samo žal je produktivna v edinem smislu, v katerem hoče biti produktivna, in to je v smislu prepovedi oziroma porajanja institucije, kajti porodi neko točko, s ka-

tere je mogoče odpirati in zapirati zapornico načelno popolnoma arbitrarno. Zdaj vidim, da je že pozno in si bom nadaljnje govorjenje prihranil za prihodnjič. Morala zadeve bodo prolegomena za teorijo avtoritarnega diskurza, in sicer zato, ker je treba izdelati teorijo nadzorovanja in kaznovanja danes in tukaj. Namreč to, kar se dogaja, in dogaja se marsikaj, nas dramatično opozarja, da če ne bo izdelana teorija sedanjih dogodkov zadosti hitro, se bomo znašli v poiožaju, v katerem teorije ne bo več mogoče izdelati.

Nar več sveta otrokam sliši Slave

Pismo Primorskemu dnevniku

Rastko Močnik

Uredništvu
Primorskega dnevnika
v Trstu

Spoštovani,
pošiljam vam pismo bralca in vas prosim, da ga objavite. S komentarji, ki jih navajam na začetku pisma, niste samo enostransko prikazali samega beograjskega sojenja, pač pa ste zlasti zelo enostransko predstavili zelo široko paleto stališč, ki se ob sojenjih izražajo v Sloveniji in v Jugoslaviji. Ker domnevam, da tudi v italijanskem tisku in občilih — tako kakor v delu zahodnega tiska nasploh — o beograjskem procesu poročajo precej nenaklonjeno do Jugoslavije, mislim, da je moja dolžnost (in vaša obveza), da pokažete, kako v Jugoslaviji prav ta čas poteka zelo demokratična in strpna razprava o širših razsežnostih beograjskih dogodkov. Po svojih močeh sem vam skušal pomagati.
S spoštovanjem,

dr. Rastko Močnik
Resljeva 1
61000 Ljubljana
tel. 061/321 548

Spoštovani,
v prispevkih Ivana Mirta in Z.Š. (Zlatka Šetinca?) ste, se bojim, zelo enostransko prikazali beograjsko sojenje proti šesterici in zlasti neustrezno opisali širša vprašanja, ki so se ob tem dogodku sprožila v Jugoslaviji. Ker omenjeni prispevki zastopajo stališča, ki, kolikor je meni znano, v slovenski javnosti ne prevladujejo, bi rad pomagal, da si tudi bralci Primorskega dnevnika ustvarijo popolnejšo podobo o žgočih razpravah, ki ta čas potekajo v Jugoslaviji in v Sloveniji, kjer se jim nekatera javna občila posvečajo z veliko odprtostjo in zaskrbljenostjo.

O beograjskem sojenju in političnih navzkrižjih, ki jih sojenje povzroča, najbolj izčrpno in ažurno poroča vsak dan ljubljanski Radio Študent. Zelo odmevna kontaktna oddaja 29. novembra zvečer je prinesla obsežno dokumentacijo:

povzetek obtožnice in obrambe (ki meni, da tožba svojih trditvev ni dokazala), podrobno poročilo o dotedanjem sojenju, intervjuje z obtoženci in zagovorniki (tožilec in predsednik sodnega senata sta intervju v interesu obravnave zavrnila). V oddaji, ki je trajala več kot pet ur, so se oglasili številni poslušalci in razpravljali o družbenih in političnih dilemah, ki jih politični proces z obtožbo protirevolucionarnega združevanja z vso ostrino odpira. V posegih poslušalcev je bilo zlasti čutiti skrb, da proces ne bi bistveno okrnil obsega samoupravne demokracije in da ne bi posamezniki in skupine na državnih in oblastnih položajih s svojimi kritiki začeli obračunavati z represivnimi ukrepi. Nekateri so menili, da se je ta negativni proces začel že s tem, da je do sojenja sploh prišlo. V istem kontekstu so večkrat omenili tudi sarajevski proces proti dr. Šešlju (ta je bil najprej obsojen na 8 let zapor, vrhovno sodišče Bosne in Hercegovine pa mu je kaznen preokvalificiralo in odmerilo nižjo kazen 4 let.) Nemara ne bo odveč, če omenimo, da je informativna tedenska revija za televizijo, radio, film in zabavno glasbo Stop (Ljubljana) avtorja oddaje Gorazda Suhadolnika nagradila s tedenskim priznanjem za najboljšo radijsko oddajo. Radio Študent sproti poroča, da se priče po vrsti odrekajo svojih izjav v preiskavi, za razlog pa navajajo, da so jim jih izsilili z raznimi oblikami pritiska (dva izmed zaslišanih sta kazensko prijavila preiskovalce). Študentski radio je tudi sporočil, da so trije občani v pismu, ki ga je sodišču izročil priča Milan Gajić in so ga na sodišču tudi prebrali, izjavili, da so oni organizirali svobodno univerzo, in zahtevali, da postopek proti šesterici ustavijo.

Zelo popolno in objektivno obvešča o procesu tednik Mladina. V zadnjih treh številkah (29.11., 6. in 13.12) prinaša pregled zgodovine beograjskih procesov; začenjajo z aretacijo 28 udeležencev svobodne univerze aprila, omenja nepravilnosti v preiskavi (eden izmed priprtih je v zaporu skušal narediti samomor, dva sta vložila kazensko prijavo zaradi fizičnega nasilja, zaslišani Radomir Radović je umrl v skrivnostnih okoliščinah; navajajo tudi nekatere pravne pomanjkljivosti preiskave, kjer so kršili pravice zaslišanih); nadaljuje s poročilom o priporu štirih izmed obtožencev, njihovi gladovni

stavki in izpustitvi v začetku julija. Mladina opisuje potek procesa, opozarja na nekatere problematične odločitve sodišča, za katere obramba meni, da kršijo pravice obtožencev ali so nezakonite (obramba zlasti meni, da ni zakonita razširitev obtožnice proti Milanu Nikoliću 16.11. pred prekinitvijo procesa). Mladina povzema obtožnico in zagovore obtožnih, ki vztrajajo pri tem, da obtožb ne podpira nikakršen dokazni material, in pri stališču, da izmenjava mnenj in intelektualne razprave ne morejo biti „ilegalne“. Tednik Mladina obravnava tudi širše politične dileme glede nadaljnje usmeritve jugoslovanske družbe in sistema samoupravne demokracije — zlasti v uvodniku Mileta Šetinca „Kdo bo obranil beograjsko sodišče?“ (29.11.)

Tudi tednik Teleks je obsežno predstavil javne odmeve na sojenje doma in v tujini (6.12.), že prej pa je načel vprašanje disidence v Jugoslaviji (18. in 25. 10.). V tem okviru je prinesel pomemben prispevek profesorja na ljubljanski pravni fakulteti Antona Pereniča z naslovom „Zlorabljanje prava ruši temeljne pravne pravne države“.

Aktiv novinarjev časopisne hiše Delo je 12. decembra uradno kritiziral poročanje z beograjskega procesa in je zaradi neobjektivnosti od uredniškega kolegija dnevnika zahteval, da poročanje takoj zboljša. (Pri tem je pomembno, da ima samo Delo svojega akreditiranega dopisnika na procesu. Po izjavi republiškega komiteja za informacije SR Srbije so za proces akreditirali samo po enega novinarja iz vsake republike in pokrajine; za Slovenijo je to pravico dobilo Delo. Uredništvu Mladine in Radia Študent, ki sta tudi hoteli akreditirati svoja poročevalca, sta proti temu ravnanju komiteja

za informacije SR Srbije uradno in javno protestirali). Stalni komentator tednika Stop Bojan Kavčič je 13.12. v posebnem komentarju ostro kritiziral ljubljansko televizijo, ker ne poroča o beograjskem procesu. Pred častnim razsodiščem Društva novinarjev Slovenije pa je predlog za obravnavo proti piscu komentarja o sojenju v mariborskem tedniku 7 dni (zaradi nekorektnosti in prejudiciranja).

Ker je vprašanje političnih svoboščin, zlasti svobode mišljenja in izražanja, kritike politike in ukrepov državnih organov, stališč in dejanj predstavnikov oblasti itn. ta čas zelo pereče za nadaljnji razvoj jugoslovanske samoupravne demokracije in ker je sedanja zakonodaja na tem področju deloma preohlapna, tako da omogoča kriminaliziranje dejanj, ki uveljavljajo pluralizem samoupravnih interesov, deloma po mnenju številnih preveč restriktivna, sta Slovensko filozofsko društvo in Slovensko sociološko društvo pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva sprožili pobudo za javno razpravo o verbalnih deliktih in povezani problematiki z namenom, da se ustrezna zakonska določila temeljito spremenijo ali morebiti celo odpravijo. Besedilo pobude prilagam. Podobni stališči je sprejela programsko-volična seja republiške konference Zveze socialistične mladine Slovenije 22.11.:

„Zveza socialistične mladine Slovenije bo znotraj SZDL sprožila najširše javno, demokratično in argumentirano razpravo o nekaterih odprtih vprašanjih uresničevanja kazenskega zakonika, predvsem o potrebi po spremembi tistega njegovega dela, ki govori o verbalnih deliktih.“

Prek SZDL bomo sprožili javno in odprto razpravo o „beograjskih dogodkih“ (sojenje šestserici).“

Opomba. Primorski dnevnik pisma ni objavil. Ko se je pisec pozanimal pri uredništvu, so mu pojasnili, da se ne morejo spuščati v notranje jugoslovanske polemike; dodali so, da je njihova glavna naloga boj za globalno zaščito Slovencev v Italiji.

Med njimi, ki so padli za malike

Krivi preroki Nº 3

Bernard Nežmah

Bled in srepogled sedi pred šotorom centurion že od prihoda v deželo Ilirov. Snidenja s krivimi preroki v Galiji in Judeji ga več ne kratkočasijo. Po glavi mu hodi ena sama misel — Variatio delectat.

Da se tod ne bi potikali preroki vseh baž, se mu ni bati, tisto, kar ga žre, so njegove razsodbe. „Naj bo!“, naposled sklene, „Premislil bom, če bi nemara le našel luknjo v razsodbah, skozi katero bi prerok ušel križanju.“

Temeljna predpostavka pri prejšnjih razsojanjih je bila ta, da je število pik, ki jih pokažejo kocke, preddobno vednosti prerokov. Se pravi, da je število prikazanih pik v rokah usode, prerok pa to usodo pozna.

Toda denimo, da ima prerok usodo kar v svojih rokah. To navidez malo pomembno dejstvo pa ima daljnosežne posledice — prerok si lahko poljubno izbere seštevek, ki se bo prikazal na kockah. Ali to lahko kako vpliva na razsodbo?

Verjetnost, da pade XII oziroma II, je 1:36, medtem ko je verjetnost, da pade VII, 1:6. Obdržimo aksiom, da prerok, ki ne napove pravilno, to stori namenoma in zatoorej konča na križu. Kaj pa, če napove pravilno?

Ako napove II ali XII in se potlej izkaže, da je imel prav, je vsekakor verjetneje, da je prerok, kot če napove in zadane VII. Izmed vseh možnosti, ki jih prerok ima, je torej vseeno najboljša ona, da stavi na VII. Toda, ker sta Galec in Jud zaradi VII obvisela na križu, bi ne bilo prav, da za Ilira postava ne bi veljala.

„Škoda,“ konča svoje razmišljanje centurion, „začeti bi moral tu.“

In prav tedaj pritečejo k centuriju vojaki, ki so odkrili neznanca, ki je, postopajoč po rimskem taboru, trdil, da je prerok. Zdolgočaseni centurion si zamrmra „Repetitio est ma-

ter studiorum", in moža, ki se razglaša za preroka, povpraša po vsoti pik.

XIII, odvrne možak brez obotavljanja.

Stotnik prebledi, obrv mu vzdrti, za trenutek ostane nem,

nakar veli neznanca spoditi iz tabora.

Centuriju, ki je preživel srdite boje v Galiji in Judeji, ni do tega, da bi ob prerokovem stavku — *Alea iacta est!* — doživel, pa ne preživel ictus sanguinis.

Različne poezije

Zapisnik

I,II

Seja Izdajateljskega sveta revije „Problemi“ (petek, 23. 11. 1984, ob 11. uri)

Zapisnik

Navzoči:

Miha Kovač, Marko Uršič, Slavoj Žižek, Jaša Zlobec, Braco Rotar, Rastko Močnik, Mladen Dolar, Iztok Saksida (vsi del. sodelavcev), Valentin Kalan, Pavle Gantar, Sonja Lokar, Jože Osterman (v svojstvu predsednik IS), Rado Riha, Livija Sikur, Andrej Lukšič, Vladimir Kovačič (vsi del. zun. inter.)

Dnevni red seje:

1. Pogovor o uvodni besedi v „Problemih“ št. 6/84 (literatura, 243—244)
2. Pogovor o „Problemih“ št. 6—7 in 8/84
3. Informacija o sestavi izdajateljskega sveta in uredništva revije „Problemi“
4. Razno.

off točka: sprejem zapisnika sestanka IS, izvršenega 22. 6. 1984, se prelaga — zvečine zavoljo tehničnih zadržkov — na naslednjo sejo IS.

AD.1.

Mladen D. (v svojstvu glavnega in odgovornega urednika) v kratkem povzame tisto, kar drži „Probleme“ vendarle skupaj: kompromis med tremi deli revije, kompromis, ki je plođen, kolikor jamči za kar najširše in kar najbolj demokratično objavljanje nikakor ne zanemarljivih trendov v teoriji, esejistiki in končno tudi v literaturi; tudi za naprej se kaže držati sporazuma, saj — kot vidimo — zagotavlja tudi relativno mirno in redno izhajanje revije. Kar pa zadeva uvodnik v št. 5—6/84, bi opomnil le na uzurpiranje, katero je vsebovalo v podpisu, ko namreč eden izmed delov uredništva nastopi kot celotno „uredništvo“.

Sledila je dolga, mučna, ne kdovekako sveža razprava, ki je obsegala, ali bolje, nazorno demonstrirala interese, kakršni se v in ob reviji soočajo: od tega, da je bil omenjeni sporazum napravljen v sili (Jaša Z.), do poudarjanja središčne, celo mostiščne vloge esejistike ter seveda zoperstavljanja tej vlogi (Uršič, Kovač, Saksida) in pa opozoril, ki so razpravi, v dobršni meri upravičeno, odrekale umestnost — ker preprosto ni pravih pogojev zanjo, npr. zavoljo finančne situacije itd. (Gantar, Močnik).

Slavoj Ž. je nato ustrezno opozoril na to, da „Probleme“ drži pokonci to, na čemer „Nova revija“ pada — „Nova revija“, ki se gre prav strategijo „vsakega nekaj“, skozi obroč esejistike. Jože O. je še dodal, da je vendarle najbolj zaskrbljujoče to, da uredništvo ne pozna pravih oblik skupnega dela in prav zanje bi bilo treba poskrbeti — ob tem pa je poudaril privilegiran in drugačen status teorije pri „Problemih“ — za razliko od drugih slovenskih revij.

Sonja L. je zatem izrazila domnevo, po kateri je inkriminirani uvodnik poziv k razpravi o programskih osnovah „Problemov“, oziroma o realizaciji le-teh. Zavrnila sta jo, uspešno sicer, Rastko M. („Problemi“ so edina frontno organizirana revija, nasproti drugim, ki so ideološko dosti bolj monolitne) in Rado R. (češ, da si ne moremo privoščiti samo programskega delovanja, saj nismo politični forum, sicer je pa sedanje uredništvo sestavljeno striktno, glede na programske osnove revije).

Jaša Z. je potem opozoril, da je, po njegovem, literatura za njegovega mandata že postorila nekaj malega obetavnega in delotvornega v smeri proti esejistiki, torej v smeri novega sporazuma in hkrati anticipiral ad. 2 — z opombo, da je „novinarska številka pravzaprav pogrešek, da prihaja v času, ko je na novinarskih poljanah, kar je bilo obetavnega, že pomorjeno. Tu ga je zavrnil Pavle G. (Novinarska številka je vendarle prišla o pravem času), Jože O. pa je, vrnivši se v okvire ad. 1, predlagal sestanek uredništva ob vsaki številki, dolžnost Mladena D. pa bodi v zagotavljanju istega.

Sklep:

Razmerja med različnimi deli uredništva „Problemov“ naj bodo zasnovana na njih delovnih dosežkih — prav ti so namreč edini pokazatelji in hkrati podlaga vsakemu tvornemu sodelovanju, seveda ob enotnem delovanju uredništva kot celote.

AD.2.

Jaša Z. najprej ugotovi odsotnost refleksije v št. 6—7/84, to je v „novinarski številki“. Jože O. soglaša z Jašo Z. in doda eno pomanjkljivost več — namreč odsotnost „drugega brega“, ki da ima tudi vso pravico izraziti svoje mnenje, hkrati pa še eno prednost ali kakvoč: če namreč „Delo“ ne opravlja svojih dolžnosti kot bi jih moralo, je več kot res tudi to, da so na tem kraju morali vskočiti „Problemi“. V nadaljevanju je Mladen D. izrazil za-

dovoljstvo nad tem, da je sploh prišlo do te številke — pa naj bo novinarska refleksija, kakor je v njej zastopana, še tako naivna in neboljena. Pavle G. je brž dodal, da konec koncev problem refleksije ni problem uredništva, niti ni njegova napaka, če te refleksije ni, oziroma nastopa le kot naivna, spontana refleksija novinarjev samih, z nekaj malega drobcev teorije.

Rastko M. je zatem deloma soglašal z Jašo Z., hkrati pa ugotovil, da je bilo postopanje uredništva ob objavi novinarskih materialov pravzaprav edino legitimno in v tem smislu neoporečno. Z Jašo Z. je soglašala tudi Sonja L., ob tem pa ugotovila, da uredniška politika „Dela“ zares ni dovolj demokratična, da pa pričakuje od „Problemov“ drugačno ravnanje — namreč objavo reakcij na „novinarsko številko“, kolikor bi do njih seveda prišlo. Hkrati je tovarišica L. predlagala sklep, po katerem je št. 6—7 na moč pozitivna, ker se pisci jasno zavedajo, da je njih delo odvisno samo od boljše organizacije samoupravnih organov novinarstva — ne gre jim za oblast, temveč le za več samouprave v teh organih.

Ta sklep je bil sprejet in uvrščen med ostale SKLEPE (predlagala sta jih Slavoj Žižek in Jože Osterman), ki si po vrsti sledijo — takole:

Objava novinarskih materialov v št. 6—7 je pozitiven donešek k razjasnjevanju položaja novinarstva pri nas.

Ugotavljamo, da glasilu SZDL „Delo“ nikakor ne izvršuje tistih nalog, ki ga bistveno opredeljujejo, in zato predlagamo Tiskovnemu svetu pri RK SZDL obravnavo vloge in nalog „Dela“ — tako na ravni njegove programske politike kot tudi na ravni njene realizacije.

Če bo uredništvo soočeno z odmevi take ali drugačne vrste in bodo zadevali „novinarsko številko“, se bo z njimi soočilo in jih tudi objavilo.

Nadaljnje delo na tem področju je vsekakor nujno in takorekoč „zahteva dneva“ — tako na ravni razširjene refleksije kot tudi na ravni teoretske analize.

Kar zadeva št. 8/84 „Problemov — literatura“: razprava je bila rutinska, s poudarkom na osrednji, nosilni vlogi drugačnega, bolj svežega, manj mistificiranega obravnavanja Kocbeka in njegovega opusa (v prispevkih Rožanca in Inkreta).

AD.3.

Tako IS „Problemov“ kot tudi uredništvo sta sestavljena — po določilih, ki so znana in uveljavljena z zakonom. Pa vendarle je treba še enkrat ugotoviti, da IS šepa tam, kjer se zdi to na prvi pogled neverjetno — namreč, ko gre za delegate ustanovitelja — RK ZSMS. Želeti bi bilo zatorej, da ustanovitelj ta svoj primanjkljaj zares čimprej odpravi.

AD.4.

Edini problem, ki je pod AD. 4. v dani situaciji sploh lahko nastopil, je bil problem dotiranja revije v letu 1985. Prišlo je namreč do zapleta, po katerem so se „Problemi“ preselili, glede na „Sodobnost“ in „Novo revijo“, v nižji finančni razred (doslej so bile te tri revije „dotacijsko izenačene“) — in to na predlog tov. Lokar, sicer tudi članice IS „Problemov“, po kateri „Problemi“, zavoljo nižje kakovostne stopnje, realizirane predvsem v „PUNK Problemih št. 3“, ne zaslužijo uvrstitve v isti „dotacijski razred“ kot obe omenjeni reviji. Po daljši in predvsem zelo mučni razpravi je tov. Lokar ugotovila, da je napravila napako (saj ni pomislila na konsekvence, predvsem pa svojega predloga za nižjo dotacijo ni primerjalno utemeljila — primerjalno glede na, spet že omenjeni reviji) in se obvezala to mučno napako po svojih močeh, tudi odpraviti (v svojstvu člana ustreznih organov KSS, na katero so „Problemi“ dotacijsko navezani).

Naslednja seja IS revije „Problemi“ pak bodi med 5. in 15. 1. 1985.

Ljubljana, 10. december 1984

zapisal, po dolžnosti svoji, sestavil SrP

Iztok Saksida

Seja Izdajateljska sveta revije Problemi (petek, 22. 3. 1985, ob 10. uri)

Zapisnik

Navzoči:

Jože Osterman, Jože Vogrinc, Rastko Močnik, Slavoj Žižek, Marcel Štefančič jr., Lev Kreft, Jure Potokar, Andrej Blatnik, Jaša Zlobec, Miha Kovač, Izток Saksida, Rado Riha, Tomaž Mastnak, Livija Sikur, Mladen Dolar, Braco Rotar.

Upravičeno odsoten:

Vladimir Kovačič

Dnevni red seje:

1. Zapisnik zadnje seje Izdajateljskega sveta „Problemov“, ki je bila 23. 11. lani
2. Ocena zadnjih števk „Problemov“
3. Realizacija programa revije za leto 1985
4. Kadrovske zadeve
5. Razno

AD. 1

Akoprav so navzoči poslednji zapisnik sprejeli z razumevanjem ter hudomušnimi opombami, predvsem na rovaš prikritih literarnih ambicij, ki jih zapisnik, najbrže kar preveč očitno izraža — tako je, denimo Jaša Z. izrazil željo po bolj uravnoteženih zapisnikih, medtem ko se je Rastko M. zavzemal za zapisnike, v katerih bi prišla do izraza maoistična manira povzemanja razprav s seje — sta pa dva sodruga vendarle zahtevala popravke k nekaj izkrivljenim formulacijam: prvi se nanaša na formulacijo „češ, da si ne moremo privoščiti programskega delovanja“ (Rado R.; AD. 1. 4. odst., 5. vrst.), ki se ima poslej glasiti „češ, da si ne moremo privoščiti zgolj programskega delovanja“, drugi pa izboljšuje, na predlog Jožeta O., prvi sklep k AD. 2; iz „Objava novinarskih materialov v št. 6—7 pozitiven donešek“. Ali je treba dodajati, da si je zapisnikar opombe vzel k srcu in se jih hoče zanaprej držati, kolikor mu bodo le moči dopuščale?

AD. 2

Najprej je Jaša Z. kot urednik za literaturo, ocenil št. 9—11: številka da je samo nominalno trojna, štofa je v resnici manj, iz razlogov, ki so preveč banalni, da bi se jih splačalo dotikati, drugače pa vidi njeno mesto v sredi, med literarnimi družicami problemaškimi iz njegovega mandata, torej med lanskoletnimi. In kdor je bil opazil v lanskoletnih „Problemih“ vse večjo navzočnost literarne esejistike, je zadevo prav zagrabil in dojel le, kolikor je sklepal, da se bo trend nadaljeval in širil tudi v letošnjem letu.

Prav sem je takoj nato zagodil svoj kritični klin Mladen D., češ da se ob tekstih, ki jim tov. literarni urednik pravi esejistični, porajajo določeni pomisleki, določeno nezadovoljstvo; bodisi da pogledamo kar tri, na podobno vižo zbrkljane, spise Detelove, Kermaunerjev tekst, ki je znotraj njegovega, danes že enormnega opusa, malone čista entropija, medtem ko se o Novakovem „Dostojevskem“ sploh ne splača zgubljati besed, saj je šlo v nič še tisto malo, kar si je vzel za svoje, marveč pirjevčevski terminološki arzenal.

Jaša Z. je v odgovoru Mladenu D. najprej opozoril na integralno osebnost Jureta Detele, ki mu je resda tudi sam predlagal umik enega izmed treh spisov, pa Detela na to pokvečenje ni pristal. Toda: vsak pisatelj, tako tudi Detela, ima svoje vzpone in padce, svoje zastoje in stranske poti, s tega gledišča naj se torej presoja Detelov doprinos. Pri Kermaunerju je pa itak naročena serijalka o sodobni dramatiki, saj vendar vsakdo ve, kolikšna praznina je že nastala na tem področju v zadnjem času.

Razprava je potlej opozorila na različne aspekte kritične zastavitve Mladena D., denimo, na določen relativno visok nivo pisanja o Dostojevskem pri nas, s katerim bi morali slejkoprej računati (Slavoj Ž.), na to, kako tov. literarni urednik vse predolgo in brez pomisleka uporablja samoupravljalški žargon, namreč „ni še vse kot bi moralo biti, nekoč bo pa vse kot bi moralo biti“, hkrati pa je s postavitvijo tekstov v št. 9—11 povsem neustrezno takorekoč prikričilo tisto, kar je v

njej največ vredno: „Krivica“, „Smrtno kazen“, dva aktualna teksta torej, na katera bi moral staviti teže številke (Rastko M.), na nevarno bližino koncepta lit. P konceptu „Nove revije“, le da se je bati nižje ravni in je to kajpak nedopustno (Mladen D.), na nujnost ekskluzivizma lit. P, kar je isto kot vztrajanje pri ravni svojega kriterija pri objavljajanju (Rado R.), Jože V. se je potlej zavzel za esejistiko, ki se bo naslanjala na teorijo in ji ne bo toliko mar za dogodke oz. njih kritički pretres, kar je konec koncev, dodaja Miha K., danes stvar „Mladine“, po drugi strani pa je še prav res, da se esejistika vselej nekam obeša, ne more niti ne zajema kar iz vsega, koncept vsestransko razvitih problemov, za katerega se, po Radu R., zavzema Jaša Z., je od tod slejkoprej nemogoč. Seveda je ob tem težko spregledati, kako se esejistika spopada z nekim primanjkljajem, ki jo zadeva v celoti, posebej pa, ko gre za obravnavo literarnih pojavov: tu bi moralo zaorati lit. ured. P. če mu je kaj do zaslug, je poudaril Lev K., Jože O. pa dodal, da je nevarnost vse večjega zbliževanja lit. P in „Nove revije“ res „v zraku“ in da vidi možnost za „Probleme“ le v vse večji pisateljevalski avtonomiji, kar je enako: za Rožanca in Inkreta v št. 8 ter proti Kermaunerju v št. 9—11; kar pa zadeva tole razpravo: Jaša Z. naj jo nikakor ne dojema kot nezaupnico lit. ured. P., temveč kot serijo dobrohotnih nasvetov in sugestij, ki naj pomorejo literarnemu bohotenju v tekočem letu.

Jaša Z. je v svojih odgovorih takole stopil v bran literarnemu snovanju Problemov za njegovega mandata: a) da sicer razume logiko ugovorov proti lit., da pa je lit. ured. P ubralo drugačno pot, ki se je kani držati, ne glede na nasprotovanja iz drugih dveh delov uredništva, b) da je bližina med „Novo revijo“ in lit. P prej stvar naključja in tehnike priprave, ki je v veljavi pri vsaki let. reviji, s tem da so lit. P v toliko bolj nezavidljivem položaju, kolikor bolj je res, da jim je šla, ob delitvi uredništva P na tri dele, po vodi tradicija, z bazo vred, to dvoje pa si upa, če bo le dovolj trdovraten, znova osvojiti. In kako? c) Tako, da se bo vse bolj širil krog mladih piscev, ki je že doslej vsak dan širši, mlada garda literatov so tisti tihi up bodočih, vse višje in višje stremecih lit. P.

Zadnji si je v tem okviru vzel besedo Miha K. in pojasnil, da je št. 12/84, esejistična številka torej, sicer res sestavljena iz štofa, ki je odpadal od drugih številki med letom, da pa je kot taka srečanje sestavljena, kot se je zdelo vnaprej: refleksivni moment, ki je v njej očitno navzoč, je torej celo dviguje nad št. 6—7, upošteva opombo Slavoj Z., češ da je prav „novinarska št.“ lep zgled za esejistiko, ki se skoraj povsem opira na dogodke, refleksija pa je v njej bolj obrobna.

AD. 3

Mladen D.: Problemi—Razprave imajo za letos v načrtu številko, ki bo v celoti delo šole S. Freuda Društva za teoretsko psihoanalizo in bo nekakšen celosten pregled psihoanalitiške produkcije pri nas (tj. v Jugoslaviji) od zadnjih „Razprav“ sem. Tej številki, ki bo dvojna, se bosta pridružili še tematski številki — ena od postmodernizma ter ena o t. im. civilni družbi.

Miha K.: kar zadeva Probleme—Eseje — v enem samem, spomladanskem zamahu bodo izšle kar štiri esejistične številke: t. im. Judencifra (ki je medtem že v obtoku; op. zap.), „VRO“ številka, ki bo vsebovala materiale, predstavljena na kolokviju o pojmovanju VRO, skupaj z nekaj prevodi, ki zadevajo šolsko problematiko, Laibach številka, za katero bodo materiali zbrani 1. 4. (torej so že zbrani; op. zap.) ter t. im. beograjska številka z objavljenimi dokumenti beograjskega procesa jesen-zima 1984/85 ter teksti, ki bodo skušali sam proces nekako teoretsko zajeti — s tem da bo to zajetje ciljalo tudi, nemara pa celo predvsem, na pojave, ki so „proces“ spremljali, bodisi posredno bodisi neposredno. Tu je, denimo, Rado R. videl tudi možnost povezave te številke s planiranim tematom o civilni družbi: če bomo obravnavo beograjskega procesa ustrezno razširili, bomo s tem že tudi dobili nastavke za tematsko obravnavo, dobili bomo empirijo-izgovor za sistematično teoretsko podjetje.

Jaša Z.: Problemi—Literatura bodo vztrajali na poti, začrtani v preteklem letu, pripravljena je že tudi nova številka (mimo te, ki je prav zdajle v tisku), vsaj ena izmed številki lit. P bo tematska, šlo bo za izbor dramskih tekstov, skupaj s kriti-

ško refleksijo o stanju sodobne slovenske dramatike. Vse v enem: kot kaže, je pred nami nadvse uspešno leto, leto, v katerem bo večina projektov realiziranih že v njegovi prvi polovici, leto...

Razprava h konceptom se je bila potlej zavrtela okrog možnosti njih plodnega dopolnjevanja: spregovorila o tem, koliko je možnosti za uvedbo rubrik, ki bi jih potlej vsebovala vsaka številka P, ne glede na siceršnjo tridelnost: s tem da bi pripomogli k večji različnosti posamezne številke, torej k večji in širši berljivosti, in se hkrati izognili kopičenju materiala in njegovi bolj ali manj nasilni „naknadni“ objavi (kot se je bilo pripetilo s št. 12/84). Spet in spet se je bilo opozarjalo na nevarno strategijo piscev „Nove revije“, ki da svoje krepilje iztezajo povsod tam, kjer je še kaj prostora za objavljjanje, ter na neke vrste odvisnost lit. P od teh piscev, kar mora konec koncev rezultirati tudi v različnosti publike, ki bere lit. P ter „Probleme“ drugih dveh delov uredništva. In na katero publiko morajo Problemi ob tem staviti? Zagotovo na tisto, ki obrača hrbet kulturnim razpravam, kakršne prireja tu in tam, denimo, PEN-klub, in se bolj ogreva za tisto, kar tu in tam ponudi, denimo ŠKUC. In pa na tisto, ki za zdaj ždi neke vmes, pa si jo kaže izboriti — tako, da v „Probleme“ pritegnemo štof, ki je bil doslej porinjen nekako na rob. Prvi predlog, ki se je s tem v zvezi oblikoval v sklep, je bil predlog uvedbe rubrike „Studia humanitatis“ (Braco R.) — rubrike, ki naj bo, po tem sklepu, ena izmed stalnic „Problemov“, svoje mesto bo poslej našla v vsaki številki.

Predlog, ki je sklep postal, je bil še predlog Leva K.: redakcija naj se v tekočem letu večkrat sestane, na Izd. svet naj pride z izoblikovanimi ocenami posameznih številki in s tem bomo dobili tisto minimalno, pa zato nujno raven sodelovanja med tremi deli uredništva.

AD. 4

Mladen D. predlaga svoj odstop z mesta gl. in odg. urednika revije. Razlogi: so osebne narave in objektivno pogojeni s peobremenjenostjo, ki zadeva njegovo delo na Fakulteti. Sledila je krajša razprava, iz katere se je konec koncev vendarle izcimil predlog, da naj bi Mladena D. zamenjal Rado R., ker bo s tem kontinuiteta dela gl. in odg. urednika še najbolj ustrezno zagotovljena.

Jaša Z.: ker lit. ured. P z možnostjo odstopa ni bilo seznanjeno, zahteva odložitve razprave o „nasledniku“, predvsem pa namigne, da lit. ured. P že vnaprej ne soglaša s pripravljenim predlogom zamenjave, ki po njegovem nikakor ni adekvaten.

Rado R. v svojem odgovoru Jaši Z. stavi najprej na kontinuiteto, po drugi strani pa vrne rokavico — takole: nikakor ne proti literaturi, pač pa odločno proti ravni publicističnega obnašanja lit. ured. P v preteklem obdobju — raven, ki je bila konec koncev že prevečkrat podvržena kritiki, da bi mogli ob njej ostati ravnodušni.

Jože O.: o možnih kandidatih za gl. in odg. uredn. „Problemov“ naj najprej razpravljajo vsi trije deli uredništva posamič, razpravo naj potlej povzame uredništvo v celoti, to pa naj jo končno preda v pretres Izd. svetu, ki bo na tej podlagi ustanovitelju lahko nasvetoval ustreznega izbranca. Ta predlog je končno obveljal še kot sklep.

AD. 5

Mladen D. za konec obvesti Izd. svet o „selitvi“ revije: iz DDU—Univerzuma v „Repro studio Mrežar“, ki bo poslej imel na skrbi celoten proizv. postopek priprave „Problemov“ — od stavljenja, tiskanja do distribucije (vse to je bilo doslej pod kapo DDU—Univerzuma). Bog nam ob tej selitvi stoj ob strani!

Naslednja seja IS revije „Problemi“ pa bo, hotela to ali ne, po izidu 1., 2—3. (ter zagotovo tudi 4.) št. „Problemov“.

Ljubljana, 8. 4. 1985

po veljavnih postavah, ki tako kruto, pa hkrati brezpogojno krojijo usodo zapisnikarstva na tem in na onem svetu, je pisanje na noge postavil, slep v pokorščini, ponižni sluga v vednostih, vselej v senci Njegovega Veličastja SrP
Iztok SAKSIDA

